M. FABII QUINTILIANI
INSTITUTIONIS ORATORIAE
LIBRI DUODECIM.

AD FIDEM CODICUM MANU SCRIPTORUM

RECENSUIT

EDUARDUS BONNELL.

VOL. II.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXV.

PRAEFATIO.

LIBER VII.

Cap. I. 8. Si. *Amb. 1. c. Codd. vett.; Z.* Sic. — quid — faciat. *de conj. Schützii; Z.* quae — facit. — 11. aversior. *Bamb. c. Codd. omn.; Z.* adversior. — 17. percrescere. *Bamb. c. Codd. omn. et edd. vett.; Z. de vet. conj.* Semper crescere. — 25. et ultra. *Sic de conj. Spaldingii; Bamb.* aliquidem ultra; *Amb. 1. c. cett. Codd. fere* al. ne ultra; *Z.* al. quod est ultra. — 27. Itaque. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* Ita. — 28. proprium tamen. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* pr. virum tamen. — 30. Quid convenit. *Sic Amb. 1. Bamb. c. Codd. vett.* que convenit.; *Z.* Quae conveniunt: — 33. cum sis inimicus. *Amb. I.; Z.* Quis inim. — 41. non ita. *Bamb. c. Codd. omn.; Z.* non illa *de conj. vet.* — 50. possit. *Obr. ac fort. Amb. 1.; Bamb.* poš.; *Z.* posset. — 53. Tu vero. *Bamb. c. Codd. et edd. fere omn.; Z. om.* vero. — 54. speciosiore genere. *Sic Amb. 1. c. Flor.; Z.* sp. stili gen. — 55. cuicunque quis. *Sic Obr. ac fort. Amb. 1.; Z. om.* quis. — eum, qui. *Sic. Bamb. Obr. ac fort. Amb. 1.; rell. Codd.* eumque; *Z.* eumque qui. — 59. Ex tertia. *Bamb.; Z.* E tert. — 62. alterius. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de vet. conj.* quae alterius.

Cap. II. 1. personis. *de marg. Ald.; Z. om.* — 4. Si qui. *Bamb. c. Codd. optt.* si quis; *Z.* si is qui. — 10. in certam. *Bamb. c. Codd. optt.; Z. om.* in. — petit. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* periit. — 17. utendum est enim et his exemplis. *Bamb. c. codd. omn.; Z. de conj.* ut. en. est h. ex. — 22. compararetur. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* comparetur. — Marrucinos. *de conj.; Z.* Marginos. — 30. speravere. *Sic Codd.; Z. de conj. Gesneri* speraverint. — 31. contraque. *Sic Bamb. nisi quod* contraqua. — ingeniosum. *Sic de conj.; Codd. fere* ingenuum *s.* ingenium.; *Z. de vet. conj.* indignum. — 32. proinde. *Bamb. c. Flor.; Z.* perinde. — 35. efficere id. *Sic Codd. omn.; Z. de conj. inser.* ut. — 40. plerumque. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. Regii* pleraque. — 44. cluso. *Bamb. c.*

a*

Codd. omn.; Z. clausos. — 47. nocent et minus prosunt. *Sic emend.*; *Codd.* nocent aut minus magis pros.; *Z. de conj. R* noc. aut min. Magis nocent et min. pros. — 48. necesse du *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. vet. inser.* est. — 50. An lum — vel hunc. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* An illum — vel huic. 55. quando. *Bamb. c. cett. Codd.* aliquando, *suspectum* ali *abje Z.* si quando. — desideravimus. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de c Spald.* desiderabimus. — 56. adjicere. *de conj. Spald.; Z.* dic

Cap. III. 8. Semper neganti. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z conj. Regii inser.* enim. — 10. an et. *Bamb. ac fort. Amb. 1.;* an etiam. — 13. videlicet. *de marg. Ald.; Codd. fere* videbis; verbis ut. — 17. reciperatores. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* recup. 22. manifesta est. *Bamb. c. Amb. 1.; Z. om.* est.

Cap. IV. 1. Et an. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. R om.* et. — 20. Jam vero si — non omnis hic erit quaestio. *Sic Amb. 1. c. Codd. optt.; Z.* si exher. — amaverit. Nam omnis quaestio. — 25. Nam leges juris quaestiones plerumque p currere solent, et ex quibus causae non fiat status. *Sic levi tra positione servavi scripturam Codd. dantium* juris leges *etc.; Z. conj. Regii* Nam juris q. pl. leges pr. s.; et ex q. causis non statutum. — 26. quot. *Codd.* quod *s.* quot; *Z. de conj. Burma* quos. — 27. corr. quam *absunt a Codd. optt.* — 28. figura. *Bamb., ut Gesnerus egregie emendaverat.* — 33. contra eos, eum defendebant. *Sic Amb. 1.; Bamb. c. cett. Codd.* defendeb hac usus *om. ceteris; Z.* accusabat hac usus. — 37. illae. *etiam Bamb.*

Cap. VI. 2. In ea. *Bamb. c. Codd. omn.; Z.* et in ea. 6. Proponunt. *Bamb. c. Codd. fere omn.* propter hoc quidam, *Amb. 1. in marg. al. m. scriptum* vel proponunt; *Z.* Propter proponunt.

Cap. VIII. 2. Secubanti. *de vet. emend.; Codd.* separanti severanti. — 3. in pluribus. *Bamb. c. Codd. omn.; Z.* et in pl. 5. syllogismus — non satis. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* syllogis scr. alter nit. alter non s.

Cap. IX. 2. Telamonius. *Amb. 1.; Z.* Telamonis. — 12. N sibi. *Bamb. c. Codd. optt.; Z. inser.* id. — 13. aliud eadem — al tivo. *Absunt a Codd. optt.* — 15. voluerit. *Codd. hic multum vari inserentes* sic *vel* si *ante* scripsit *vel ante* dixit; *Z.* sic voluerit.

Cap. X. 1. quia spectatur. *de conj.; Codd.* quae *vel* qua *vel* quod; *Z. om.* — 2. juris. *de marg. Ald.; Bamb. c. vett. Codd. fere* jocis; *Z.* vocis. — antinomia. *Sic Codd.; Z.* in antin. — 6. ejus. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* ea. — 13. per. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z. de vet. conj.* propter. — 14. durandum. *de conj. nostra; Z. item conj.* studendum *ex Amb. 1.* dicendum; *Bamb.* dicat iterum; *cett.* ducat iterum.

LIBER VIII.

Prooemium. 11. narratione — refici. *Codd.* narr. prop. conf. refutatione aut mem., *unde Gernh. nostra effecit; Z. de conj. Regii* narratione proponi, confirmari, roborari, refutatione dissolvi, peroratione aut mem. ref. — 12. certa — et in qua. *Sic Amb. 1.* (*sec. m.* via, *pr.* varia); *Z.* certam quandam viam esse in qua. — 16. hic stud. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z. de conj.* huic st. — 31. commoriendi. *Bamb. sec. m. c. Codd. vett.; Z.* commorandi.

Cap. II. 2. dicere eum. *Bamb.; Z.* eum dic. — 14. nec trajectione — hyperbati. *Sic de conj. Zumptii in Suppl.; Bamb. c. Codd. vett.* nec trajectio intra domum hyperbati; *Z.* nec tr. tam tardus ut in hyperbaton.

Cap. III. 3. consecutus. *Bamb. et Codd. fere omn.; Z.* assecutus. — 7. virtutum. *Sic Amb. 1. pr. m.; Bamb. c. Codd. vett.* virtutem. — 9. sucum. *Bamb.; Z.* succum. — 11. mera. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* vera. — materiae genere. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. Regii* pro m. g. — 13. Praeterea — sollicitum. *De conj. Spaldingii* decet; *cetera ex Bamb. et Codd. optt.; Z. partim de conj. Regii* Pr. non debet quisquam, ubi — sollicitus. — 15. juncta. *Amb. 1.; Z.* conjuncta. — 18. modo discernenda. *de conj. Regii; Bamb.* modis cernenda. — 21. serraco. *Bamb. c. codd. optt.; Z.* sarraco. — cornificans. *Sic de conj.; Bamb. c. cett. Codd.* conificans; *Z. de conj. Badii* coniscans. — 22. idiotis lepores. *Sic partim de conj.; Codd. optt. fere* idiotis de quo; *Z. de conj. vet.* in dictis joci. — 25. miis. *de conj.; Bamb. c. Codd. optt.* mus, *cett. Codd.* nus; *Z.* mis. — vetus; quid. *Sic Codd. nisi quod Bamb. c. posterr. inser.* quaeso; *Z. de conj.* valde. — 53. T. Livium. *Bamb. c. Amb. 1.; Z. om.* T. — 56. pusilla *Ex Julio V.; Bamb.* silia; *Z.* exilia. — 58. cacoz. — quod. *Ex Julio V.; Z. om.* — 59. σωρισμὸς. *Ex emendat. Zumptii in Suppl.; Amb. 1.* σοραισμος, *Bamb.* σοριαιςμος; *Z.* κοινισμὸς. — 67. Sic et

Julius V.; Z. om. et. — 70. continget. *Julius V., Z.* contingit. 73. Delum. *Bamb. c. Amb. 1. et Julio V.; Z.* Delon. — 76. illa *Bamb. c. cett. fere Codd.; Z. de conj.* illis. — 80. improvisae. *A 1. c. Flor.; Z.* improviso. — 89. docuero. *Bamb. sec. m. c. Co optt.; Z. adj.* nescire

Cap. IV. 8. contextu. *Bamb. atque, ut videtur, Amb. 1. Paris. 1. 3.; Z.* textu. — 9. cucurrit. *Amb. 1.; Z.* currit. — 29. cidit. *Sic Bamb. quoque pr. m.*

Cap. V. 2. celebratae. *Ex Julio V.; Z. crebra.* — 6. n tatione. *Sic Bamb. quoque.* — hoc enim. *Bamb. pr. m.; Z.* en hoc. — 7. est et. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z. om.* et *de co Spald.* — et ne. *Sic Bamb. c. omn. libr.; Z. om.* et *de conj. Spa* — 9. concepimus. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* concipimus. — 16. I mitillam. *Bamb.* Doatillum. — 17. Pro — qui. *Bamb. c. cett. Cod Z. de conj. Regii* ut pro — quam qui. — Hominem. *Bamb. c. Co fere omn.; Z.* O hom. — 30. sit — salse. *Bamb. c. optt. Codd.* tamen, *nos de conj.* salse; *Z. de conj. Regii* si tamen; *Codd.* ca (*Z.*) *vel* male. — 32. Sed est. *Bamb. c. Codd. vett. sec. m.; Z.* E — 33. si illam. *Bamb. c. Amb. 1. 2.; Z.* ad illam. — 35. pars ha *Sic Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* haec pars.

Cap. VI. 2. haec. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* hoc. 5. permutando aut mutuando. *Sic vulg.; Bamb. c. cett. Codd. f* permittendo aut mutuari.; *Z.* permittendo mutuari. — 8. obtunsi *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* obtusior. — 9. aut. *Bamb. c. Co vett.; Z.* et ut. — 10. Argivom. *Bamb. pr. m.; Z.* Argivum. 19. Quod paene. *Abjeci Codicum suspectum* aliquando; *Z. de co Regii* aliquanto. — 21. verbis. *Amb. 1. c. Bamb.; Z.* verbo. 24. hic. *Sic Amb. 1., Bamb. sec. m.* die; *Z.* dictus. — 26. dicim *Vulgo adjicitur* et apud Tragicos Aegialeo, *quod iterum occu in Bamb. et Flor.* §. 35, *itaque merito h. l. ut glossa ejectum est.* 30. impium et parricidam. *Sic Camp. et Ald., Codd. fere* impius parricida; *Z.* impium pro parricida. — 33. evaluit — videm *Haec mirum in modum corrupta necdum emendata. Codd. optt. f* evaluit adoineia et vio eo ferimus in graecis obidius ocoluditu bono eo durè etiam jungear qui collentem (*Bamb.* tolentem) et dere septentriones videmur; *Z.* In Graecis obelisco, coludumo e dure etiam jungere vetamur, qui — videmur. — 35. habent. *conj. Gallaei. Vulgo* habet. — 37. et — dicunt. *Sic partim de co*

nostra. Codd. fere est hoccona insulam εμψιας θοας; *Z.* et νήσους θοὰς ὀξείας dic. — 42. cui. *de conj., Bamb. c. Codd. optt.* qui; *Z.* in quo. — 43. hoc modo. *Bamb. pr. m.; Z. inser.* quoque. — cum — antonomasiam. *Sic Heinisch de conj.; Codd. optt.* sed cum id est, *vel* idem *etc.*; *Z.* ut id, quod est appositum — significet et faciat ant. 44. ergo esse. *Sic Codd.; Z. de conj. Regii inser.* non. — 53. quidem. *Sic Bamb.; Z.* quaedam. — aenigmata. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* et aen. — 55. laudis autem. *Bamb. c. Codd. optt.; Z. om.* autem. — conc. est. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* conc. esse. Quale est. — 56. quale est. *Sic Amb. 1. sec. m., Bamb.* qua est; *Z.* quemadmodum. — 57. significemus — si quis. *Sic partim de conj. nostra. Codd. fere* significemus aliud textum spectaco ei anumeravimus haec si quis; *Z.* signif. aliud textu quae et enumeravimus. Haec si quis. — 59. quidem. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* quidam. — 66. possit. *Sic fere Codd. optt. nisi quod* possit *de conj. pro* sit. — 71. Coo. *Bamb. c. cett. Codd.; Z. de conj. Regii* Co. — 74. captatus. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* aptus.

LIBER IX.

Cap. I. Quo — tropis. *Bamb. inser., Z. om.* — 4. tropos. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* tropus. — patet. *Bamb. c. Amb. 1., Z. adj.* est. — quaedam. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z. adj.* orationis remota. *cf.* §. 11. — 16. Nam ut. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* Nam et. — ita. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* et. — 25. litteras. *Amb. 1.; Z.* litteram. — 37. non quia. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* non quod. — 39. demotis. *Sic Amb. 1.; Bamb. sec. m.* demontis; *Z.* cum demptis.

Cap. II. 16. redderet. *Codd. omn.; Z.* reddet. — 19. et cetera. *Bamb.; Z.* etc. — 41. verecundia. *Conj. Spaldingii; Codd. vett. variant; Bamb. sec. m.* verecundiora, *Z.* verecundior. — 44. dilucidatio huic virtuti. *Sic Amb. 1.; Bamb. sec. m. c. Codd. vett.* dilucida et virtutis; *Z.* dilucida et significans descriptio eidem v. — 46. sermoni [voci]. *Sic hunc locum ex vett. plerumque Codd. constitui pro* voci, *de vet. conj. orto, dantibus* loci *vel* joci; *Z.* sermonis voci. — 67. bellum civile, *Bamb.; Z.* civ. bel. — capitale. *Bamb. pr. m.; Z. adj.* est. — 69. hoc parcius. *Bamb. C. Julio V.; Z. om.* hoc. — 88. patrem. *Codd. postt.; Z.* patre. — in filium. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* filio. — 93. et dissimulare. *Ex Julio Victore; Z. om.* — 94. ut nescio. *Bamb. pr. m. c. Julio V.: Z. om.* ut. — 97. in-

dicetur. *Amb. 1.; Z.* intelligetur *ex sola Camp.* — 102. Gorgian. *Bamb.; Z.* Gorgiam. — 103. *διαμάχην. de conj.; Codd. διαμαρην* s. *διαματιν*; *Z. διαλλαγήν.*

Cap. III. 1. ut veteres. *Sic Julius V.; Z. inser.* omnes. — 8. Qui — parenti. *Sic partim de vet. partim de mea conj. et hic legendum et in Vergilii exemplaribus emendandum videtur, ut sanus utrobique sensus restituatur, nisi forte vis Quintilianum h. l. insanisse. Codd.* Cui — parentes; *Z.* Qui — par. — 16. initio — leno. *Totus hic locus abjiciendus propter suspectum* alius in tandem *optimorum Codd. pro* allusit tandem. — 17. nam id maxime probat *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* n. is m. pr. hoc. — 19. ut cum. *Bamb. c. Amb. 1. aliisque Codd.; Z. om.* cum. — 32. consultatoribus. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* consultoribus. — 36. retractatio. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* iteratio. — patris tui. *Bamb. c. Codd. cett.; Z.* patri tu. — 42. Neque — judicabant. *Z. de conj. Vulgo* Neque enim poterat judicio (*s.* ind.) et his damnatis qui judicabantur (*s.* indic.). — 43. in sermone — enim. *Sic hunc locum restitui de conj. adjiciendo* in *ante sermone ac recepto ex Bamb. et Flor.* enim *post* est. — 43. sententia — ordine. *de conj. Spaldingii, addicente Bamb.* sent. quidem rep. verb. ordine. — Cleomenes facere. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z. inser.* magnopere. — 46. aut manifestat. *Sic Amb. 1.; Bamb. c. Codd. vett.* aut manifesta; *Z.* manifestam. — 56. legum est. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* legum judicia perierunt. — 61. Nec ego. *de conj. Gebhardi; Codd.* nego; *Z.* Ego ne. — 65. quia. *Bamb. c. cett. Codd.; Z.* qua. — 74. paribus et contrariis. *de conj. Gernhardi; Codd. fere* et par. contr. — utique prima. *Bamb. sec. m., cett. Codd. addicentibus; Z.* prima utique. — habere. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* esse. — 76. Cleosteleus. *Sic edd.; Bamb. c. Codd. optt.* Cheostolchus. — 77. syllabis iisdem in. *de conj. Spaldingii; Bamb.* vel in his isdem ult.; *cett. Codd. fere* vel in hisdem; *Z.* vel iisdem in ult. — 79. paene ut. *de conj. Ald.; Codd. fere* pedem ut; *Z.* Et ut paene. — 94. quod — quod. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* qui — qui.

Cap. IV. 5. mitescit. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* nitescit. — 9. plurimum. *Bamb. c. Alm.; Z.* quam plur. — 17. rasum. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* rarum. — 26. vis est. *Bamb. addicentibus Codd. optt.; Z. de conj. Spald.* vis Sed. — 31. clausulis. *de conj. Spaldingii; Z.* clausulas. — 35. negligentiae. *Bamb. c. Amb. 1.* negligentia; *Z.* negl. est. — 36. leviorem. *Codd. omn.; Z. de conj. Regii*

leniorem. — acta. *Abjeci verba* Horatio jactare, *monente Stechowio ut ex antecedentibus male repetitis orta*; cf. §. 90. — 37. ut si — confligat. *Sic Julius Victor; Z.* et—proxima. — 38. ut dixit. *de conj. Lachmann ad Lucr.* I, 186. — Aeserninus. *Sic conj. L. F. Schmidt adjutus loco Nonii sub voce* Spurcum; *Bamb. c. Codd. optt.* serinus; *Z.* Serenus. — 42. affert. *Bamb. c. Amb. 1.; Z.* afferunt. — declinata junguntur; *Z. inser.* multa. — 46. una enim syllaba par est brevibus. *Bamb. c. Amb. 1.; Z.* unam e. syllabam parem br. habet. — 52. quod est prosa. *Bamb. c. Amb. 1.; Z. om.* est. — 55. crepitum. *Bamb.; Z.* strepitum. — 57. conclusio. *Abjeci* aequa *ex male repetitis* ea quae *orta.* — 58. Sed figuris mutare casus atque numeros. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* sed et f. m. et c. et n. — jucundum. *de conj.; Z.* jucunda. — 59. elocutioni. *de conj.; Bamb. c. Codd. optt.* elocutione; *Z.* eloquentiae. — 61. syllabis. *de conj. Spald.; Z.* e syll. — 63. sed praecedentibus. *Codd.; Z. de conj. Spald. inser.* ita. — exordium — composita. *Sic Bamb. c. Codd. optt., nisi quod hi* sit enim comp.; *Z.* ut ex. sumant cum clausula qualibet. Sit tamen comp. — Namque — Demosthenis. *Amb. 1. sec. m.; Bamb. 1. c. vett. Codd.* nam quocum *etc.; Z.* Quo fit ut cum Dem. — 65. quinae, ut in his, syllabae nectuntur. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* qu. s. n. ut in his. — etiam quaternae. *Bamb. c. Codd. optt.; Z. inser.* ubi. — 67. iique. *Bamb. c. Amb. 1.; Z.* qui. — currentium. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* ut curr. — 73. est primum. *Sic Codd.; Z. de conj. Burmanni inser.* et. — nam. *Codd.; Z. de conj. Burmanni* jam. — *καὶ πᾶσιν ὑμῖν. Sic fere Codd.; Z. inser. ὅσην εὔνοιαν.* — 75. habent. *Sic Codd.; Z.* habet. — 76. toti fere. *de conj.; Codd. et vett. edd.* hic; *Z.* hi. — 77. quale. *Bamb.; Z. adj.* est. — 78. excidit. *Sic Bamb.* — 79. omnem orationem. *Bamb. c. cett. Codd. hoc ordine; Z.* or. omn. — quia varia. *Bamb. c. Flor.; Z.* quoniam v. — varia esse. *Sic Codd. omn.; Z. om.* esse. — Et quidem. *Z.* Equidem *de conj.* — 82. efficient. *Sic Bamb.; Z.* efficiunt. — 84. inter sese sint. *Abjeci* obsessae *ortum ex* sese; sint *Bamb. c. Flor.; Z.* inter sese obsessae sunt. — 86. gres. *Bamb.; Z.* gre. — 87. temperatos. *Sic Bamb.; Z.* temperatiores. — 90. e sotadeo retro. *de conj.; Z.* sot. adjuret r.; *Codd. s.* adjuretrorimetros, cf. §. 36. — 92. lenius a duabus. *Sic Diomedes ap. Putsch* 463., *Codd.* levibus; *Z.* lenius. — recte. *Bamb.; Z.* recte etiam. — 93. cludent. *Bamb. c. Codd. vett.* cluent; *Z.*

M. FABII QUINTILIANI

INSTITUTIONIS ORATORIAE

LIBRI DUODECIM.

AD FIDEM CODICUM MANU SCRIPTORUM

RECENSUIT

EDUARDUS BONNELL.

VOL. II.

LIPSIAE

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXV.

c. cett. Codd.; Z. de conj. Regii adjic. ut. — 36. veniat — veniat. *Sic de conj.; Bamb. c. Codd. optt.* veniat q. q. venit; *Z. utrobique* venit. — 39. Ut enim — sed unam circumductionem. *Sic Bamb., partim sec. m., astipulantibus Codd. optt., nisi quod emendavi* ut enim; *Z.* ut in illa — et sicut una circumductio est. — 44. μονοειδὲς. *de conj. Spald.; vulgo* qui dicitur μονοειδής. — 59. quisquam. *Bamb. c. Julio Victore. Z.* quis. — 62. nobis. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* nostris. — 69. ipso sermone. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* ipsa actione. — 70. non concedere. *Sic Bamb. sec. m.* — 76. *Abjeci* aut stupentes, *haud dubie ex antecedentibus orta.* — 78. remittitur. *de conj. Gernh.; Bamb. c. Codd. optt.* emittitur. *Z. de conj. Regii* demittitur. — et una. *Flor.; Z.* ut una. — 79. inaequalia. *Sic Codd. optt.; Z.* inaequalitate. — remittuntur. *Bamb. c. Codd. optt.; Z.* demittuntur. — 86. interrogamus, negamus. *Adjeci ex Julio Victore.* — 87. *Ejeci molestum* supplicant, *cum nullam fixam in Codd. sedem habeat, nec legatur apud Julium Victorem.* — 92. dum. *Codd. optt. c. Bamb. sec. m.* sed dum; *abjeci* sed *ortum ex ultima antecedentis vocabuli et prima sequentis; Z.* sed tum. — 102. complicitis. *Bamb.* completis, *sec. m.* complitis; *cett. Codd. fere* completis *vel* complitis; *Z.* compressis. — 104. aliquid. *Bamb. pr. m. c. Julio Victore; Z.* aliquem. — 106. ponere. *Sic Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. Spald. Antea* deponitur *mutavi in* deponit. — 111. congerimus. *Additur vulgo* abundamus. — 112. eam. *Codd.* eum. — 115. sive satisfacientes — summittimus. *Bamb. c. Codd. omn. et Julio Victore; Z. de conj. Spald.* Diversi a s. h. g. sive satisf. aut suppl. summittimus. — 119. ut aut. *de conj.; Bamb. pr. m. c. Codd. postt.* aut a cap.; *Z.* aut cap. — 125. tollitur. *Sic fere Codd. omn.; Z.* attollitur. — 132. est delicatum. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. om.* est. — 134. Multum ex iis. *Sic Bamb. pr. m. c. Codd. postt.; sec. m. c. vett.* N. et ex iis; *Z.* Multa ex his. — 139. purpura — descendat. *Sic Codd. vett., quibus accedit Bamb. sec. m. in* descendat.; *Z.* purpurae r. descendant. — qua. *Sic Bamb. pr. m. c. Bern.* — 142. nisi. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* nisi si. — 152. efficere. *Spald. suspicatur scribendum esse* effingere. *Z.* — 159. Status — sed. *Sic de conj.; Bamb. sec. m. c. Codd. vett. fere* status quid rectu seu sed.; *Z.* St. sit rectus aequi et. — 167. resupinantur. *Ex emend. Spald. Vulgo* resupina sunt. *Z.* — 172. non enim. *Ex Bamb. et Codd. vett. verius videtur; Z.* neque en. — 179. memoria. *de conj. Gernh.;*

Bamb. sec. m. c. Codd. optt. memoriae; *Z. om.* — 183. inotiosam. *Bamb. c. Codd. vett.* mocosam.

LIBER XII.

Cap. I. 3. qui sit. *Bamb. c. Flor.; Z. inser.* mihi. — 11. Nam hoc. *Bamb. c. Flor.; Z. om.* hoc. — 20. fastigio. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z. adjic.* eloquentiae. — nam et fere. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z. om.* et. — 23. Nec. *Codd. optt.; Z.* Nam nec. — 31. omnes aetates. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* omnis aetas. — 32. sufficerent. *Codd. vett. Z.* suffecerint. — procul. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. Regii* prorsus. — 43. atque. *Bamb. c. Codd. vett.; Z. de conj. Spald.* idque.

Cap. II. 3. quaeque. *Bamb. sec. m.; Z.* quae. — parum. *Sic Bamb. pr. m. c. Codd. postt.; Bamb. sec. m. c. vett. Codd.* pavorem; *Z. de conj. Spald.* parvum. — 17. et quod. *Conjecit Spald. Vulgo* sed. *Z.* — 26. ducant. *Codd. vett.; Z.* ducunt. — 31. cognitis — adquierit. *de conj.; Codd. vett. fere* tantum quod non cognoti si de ribus adveri. *Z. de vet. emend.* Tantumque non cognatis id e rebus admoneri sciet.

Cap. IV. 2. aut judicatorum. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z. inser.* etiam.

Cap. VI. 1. Demosthenen. *Bamb.; Z.* Demosthenem. — 2. ubicunque. *Bamb. sec. m. c. Codd. optt.; Z.* ubique. — 3. venia et. *Bamb. c. Codd. omn.; Z. de conj. Davisii* veniae spes. — 6. incipere quam. *Bamb. c. Codd., ut videtur, omn.; Z. inser.* a.

Cap. VII. 7. Nam in hoc maximum. *Bamb. pr. m. c. Codd. omn.* maximum, *sec. m. om.* et *post* Nam, *quod. Z.* retinuit *sicut* magnum.

Cap. VIII. 5. mutandum. *Bamb. c. Codd. optt. om.* ve, *quod Z. adjecit.* — 13. ceram. *de conj. Salmasii. Codd. vett. fere* turbata cere *vel* certe.

Cap. IX. 4. cupidissimis. *Bamb. c. Codd. fere omn.; Z.* minus cupidis.

Cap. X. 37. feramur. *Bamb. sec. m.; Z.* feremur. — 39. quo. *Bamb. pr. m. c. Codd. postt.; Z.* quod. — 40. nihilque et. *Bamb. sec. m. c. Codd. vett.; Z. om.* et. — 44. et idem — servant. *Codd. optt. fere* et idem omines alter decere allocantur et salvant. *Z.* — 46. neque enim non. *Additum est* non *de conj. Buttmanni. Z.*

47. non ut. *Bamb. c. Flor.; Z. om.* ut. — 50. Isocraten. *Bamb.; Z.* Isocratem. — impetus. *de conj. vet.; Z. item de vet. conj.* impetum posse. — 51. similibus multis. *de conj.; Codd.* similes ac multos; *Z. de vet. conj.* sibi ac multis. — sint. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* sunt. — 54. ostendenda sunt, si modo ideo scribimus. *Verba* ostendenda — scribimus *ex Bamb. adjecta sunt, nisi quod* si modo *mutavi ex* simo; *Z. om.* — alia re. *Bamb.; Codd. vett.* alia; *Z.* alio. — 55. Quaedam. *Bamb. c. Codd. vett.; Z.* Quae autem. — 56. facillime. *Bamb.; Z.* facile. — 57. nosset. *Abest ab omn. Codd.* — 58. dicant. *Sic Bamb.; Codd. vett.* dionter. — 59. vis exigi. *Sic Bamb. nisi quod* vi; *Z. de vet. conj.* gravitas. — 60. amnis — inumbratus. *Sic de conj.; Bamb.* namnis et luc. q. est vir. utrimque sepisim umbratus, *ac sic fere Codd. vett.; Z.* amn. l. quidam et v. u. silvis in. 61. rapiet. *Bamb. pr. m.; Z.* rapit. — 62. huc atque illuc sequetur. *Nimirum judex. Constitui locum corruptum ex Bamb., nisi quod* hic atque (*pr. m.* itaque) *mutavi in* huc atque; *Z.* hic itaque illuc s. 67. et eorum varia nomina et quidam. *Sic Bamb. ac vestigia Codicum vett.; Z.* eorum varia etiam. — 70. quoque. *Bamb. c. Flor.; Z. om.* — locorum temporumque. *Bamb.; Z.* t. locorumque. — haustibus. *Sic Bamb.; vett. Codd.* huastibus *vel* astibus; *Z.* partibus. — 72. consequatur. *Bamb. c. cett. Codd.; Z. de conj. vet.* consequetur. — 75. Tyriae. *de conj. Zumptii; Codd. etiam.* — 76. Lucent. *Bamb. sec. m.*

Cap. XI. 1. optandum. *Sic Bamb.; Codd. vett.* quod eandem; *Z.* conveniat. — 12. promuntur. *de conj.; Bamb. c. Turic* premuntur. — 16. in una sit. *Sic Bamb.; Z.* sit in una. — adeo — opus. *Bamb.; Z.* adeo inf. — op. non est. — 17. cum fecit, tuetur. *Ex Bamb. inserui, qui tamen omittit* consuetudo. — 19. ut nihil noctes. *Bamb.; Z.* et noctes. — 20. Neque enim. *Bamb.; Z. om.* enim. — 21. opera perfecta. *Sic Bamb.; cett. Codd. om.* opera; *Z.* praecepta. — opere egeret. *Sic Camp.; Bamb. c. Codd. vett.* ope regeret.; *Z.* ope egeret. — 21. illusisse — auditores. *Sic Bamb., nisi quod lacunam post* tot *explevi interjecto* malis. *Z.* ullius rei: Gorgias quoque summae senectutis qu. aud. — 22. Illis. *Bamb. c. Codd. vett.; Z. adjic.* enim. — 23. fuit; inter. *Sic Codd.; Z. de conj. inser.* et.

LIBER VII.

Libro septimo haec continentur: De dispositione. De coniectura. De finitione De qualitate. De iuridiciali qualitate. De scripto et voluntate. De legibus contrariis. De syllogismo. De Amphibolia. De praedictorum statuum cognatione. De vi dispositionis.

DE DISPOSITIONE.

Prooemium. De inventione, ut arbitror, satis dictum est. Neque enim ea demum, quae ad docendum pertinent, executi sumus verum etiam motus animorum tractavimus. Sed ut opera extruentibus satis non est, saxa atque materiam et cetera aedificanti utilia congerere, nisi disponendis eis collocandisque artificium manus adhibeatur: sic in dicendo quamlibet abundans rerum copia cumulum tantum habeat atque congestum, nisi illas eadem dispositio in ordinem digestas atque inter se commissas devinxerit. Nec immerito 2
secunda quinque partium posita est, cum sine ea prior nihil valeat. Neque enim quanquam fusis omnibus membris statua sit, nisi collocetur, et si quam in corporibus nostris aliorumve animalium partem permutes et transferas, licet habeat eadem omnia, prodigium sit tamen. Et artus etiam leviter loco moti perdunt, quo viguerunt, usum, et turbati exercitus sibi ipsi sunt impedimento. Nec mihi videntur errare, qui ipsam re- 3
rum naturam stare ordine putant, quo confuso peritura sint omnia. Sic oratio carens hac virtute tumultuetur necesse est et sine rectore fluitet nec cohaereat sibi, multa repetat, multa transeat, velut nocte in ignotis locis errans, nec initio nec fine proposito casum potius quam consilium sequatur.

Quapropter totus hic liber serviat dispositioni, quae 4
quidem, si certa aliqua via tradi in omnes materias ullo modo posset, non tam paucis contigisset. Sed cum infinitae litium formae fuerint futuraeque sint, et tot saeculis nulla reperta sit causa, quae esset tota alteri similis, sapiat oportet actor et vigilet et inveniat et iudicet et consilium a se ipso petat.

Neque infitias eo, quaedam esse, quae demonstrari possint,
eaque non omittam.

I. Sit igitur, ut supra significavi, divisio rerum plu-
rium in singulas, partitio singularum in partes discretio,
ordo recta quaedam collocatio prioribus sequentia anne-
ctens, dispositio utilis rerum ac partium in locos distri-
2 butio. Sed meminerimus, ipsam dispositionem plerumque
utilitate mutari, nec eandem semper primam quaestionem ex
utraque parte tractandam. Cuius rei, ut cetera exempla
praeteream, Demosthenes quoque atque Aeschines possunt
esse documento, in iudicio Ctesiphontis diversum secuti or-
dinem, cum accusator a iure, quo videbatur potentior, coe-
perit, patronus omnia paene ante ius posuerit, quibus iudi-
3 cem quaestioni legum praepararet. Aliud enim alii docere
prius expedit, alioqui semper petitoris arbitrio diceretur;
denique in accusatione mutua, cum se uterque defendat,
priusquam adversarium arguat, omnium rerum necesse est
ordinem esse diversum. Igitur, quid ipse sim secutus, quod
partim praeceptis partim usurpatum ratione cognoveram,
promam nec unquam dissimulavi.

4 Erat mihi curae in controversiis forensibus nosse omnia,
quae in causa versarentur. Nam in schola certa sunt et
pauca et ante declamationem exponuntur, quae *θέματα* Graeci
vocant, Cicero *proposita*. Cum haec in conspectu quodam-
modo collocaveram, non minus pro adversa parte quam pro
5 mea cogitabam. Et primum (quod non difficile dictu est
sed tamen ante omnia intuendum) constituebam, quid utra-
que pars vellet efficere, tum per quid, hoc modo. Cogita-
bam, quid primum petitor diceret. Id aut confessum erat aut
6 controversum. Si confessum: non poterat ibi esse quaestio.
Transibam ergo ad responsum partis alterius, idem intuebar;
nonnunquam etiam, quod inde obtinebatur, confessum erat.
Ubi primum coeperat non convenire: quaestio oriebatur. Id
tale est: *Occidisti hominem; Occidi.* Convenit; transeo.
7 Rationem reddere debet reus, quare occiderit. *Adulterum*,
inquit, *cum adultera occidere licet.* Legem esse certum
est. Tertium iam aliquid videndum est, in quo pugna con-
sistat. *Non fuerunt adulteri; Fuerunt*, quaestio; de facto

ambigitur, coniectura est. Interim vero et tertium confessum 8
est, adulteros fuisse. *Sed tibi*, inquit accusator, *illos non licuit occidere; exul enim eras*, aut *ignominiosus*. De iure quaeritur. At si protinus dicenti *Occidisti* respondeatur *Non occidi:* statim pugna est. Si explorandum est, ubi controversia incipiat: et considerari debet, quid primam quaestionem faciat. Intentio simplex: *Occidit Saturninum Ra-* 9
birius; coniuncta: *Lege de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenum occidendum et Cn. Varenum vulnerandum et Salarium item occidendum curavit.* Nam sic diversae propositiones erunt; quod idem de petitionibus dictum sit. Verum ex coniuncta propositione plures esse quaestiones ac status possunt, si aliud negat reus aliud defendit aliud a iure actionis excludit. In quo genere agenti est dispiciendum, quid quoque loco diluat.

Quod pertinet ad actorem, non plane dissentio a Celso, 10
qui sine dubio Ciceronem secutus instat tamen huic parti vehementius, ut putet, primo firmum aliquid esse ponendum, summo firmissimum, imbecilliora medio, quia et initio movendus sit iudex et summo impellendus. At pro reo plerum- 11
que gravissimum quidque primum movendum est, ne illud spectans iudex reliquorum defensioni sit aversior. Interim tamen et hoc mutabitur, si leviora illa palam falsa erunt, gravissimi defensio difficilior, ut detracta prius accusatoribus fide aggrediamur ultimum, iam iudicibus omnia vana esse credentibus. Opus erit tamen praefatione, qua et ratio reddatur dilati criminis et promittatur defensio, ne id, quod non statim diluemus, timere videamur. Anteactae vitae crimina 12
plerumque prima purganda sunt, ut id, de quo laturus est sententiam iudex, audire propitius incipiat. Sed hoc quoque pro Vareno Cicero in ultimum distulit, non, quid frequentissime sed, quid tum expediret, intuitus.

Cum simplex intentio erit: videndum est, unum aliquid 13
respondeamus an plura. Si unum: in re quaestionem instituamus an in scripto; si in re: negandum sit, quod obiicitur an tuendum; si in scripto: in qua specie iuris pugna sit, et in ea de verbis an de voluntate quaeratur. Id ita conseque- 14
mur, si intuiti fuerimus, quae sit lex, quae litem faciat, hoc

est, qua iudicium sit constitutum. Nam quaedam in schola-
sticis ponuntur ad coniungendam modo actae rei seriem, ut
puta: *Expositum qui agnoverit, solutis alimentis recipiat.
Minus dicto audientem filium liceat abdicare. Qui ex-
positum recepit, imperat ei nuptias locupletis propinquae;*
15 *ille ducere vult filiam pauperis educatoris.* Lex de ex-
positis ad affectum pertinet; iudicium pendet ex lege abdi-
cationis. Nec tamen semper ex una lege quaestio est, ut in
ἀντινομία. His spectatis apparebit, circa quae pugna sit.
16 Coniuncta defensio est, qualis pro Rabirio: *Si occidis-
set, recte fecisset; sed non occidit.* Ubi vero multa con-
tra unam propositionem dicimus: cogitandum est primum,
quidquid dici potest; tum ex his, quo quidque loco dici ex-
pediat, aestimandum. In quo non idem sentio, quod de pro-
positionibus paulo ante, quodque de argumentis probationum
loco concessi, posse aliquando nos incipere a firmioribus.
17 Nam vis quaestionum percrescere debet et ad potentissima
ab infirmissimis pervenire, sive sunt eiusdem generis sive
18 diversi. Iuris autem quaestiones solent esse nonnunquam ex
aliis atque aliis conflictionibus, facti semper idem spectant;
in utroque genere similis ordo est. Sed prius de dissimili-
bus, ex quibus infirmissimum quidque primum tractari opor-
tet, ideo quod quasdam quaestiones execúti donare solemus
et concedere; neque enim transire ad alias possumus nisi
19 omissis prioribus. Quod ipsum ita fieri oportet, non ut da-
mnasse eas videantur sed omisisse, quia possimus etiam sine
eis vincere. *Procurator alicuius pecuniam petit ex fe-
nore hereditario:* potest incidere quaestio, *An huic esse*
20 *procuratorem liceat?* Finge nos, postquam tractavimus
eam, remittere vel etiam convinci: quaeretur, *An ei, cuius
nomine litigatur, procuratorem habendi sit ius?* Disceda-
mus hinc quoque: recipit materia quaestionem, *An ille, cuius
nomine agitur, heres sit feneratoris? an ex asse heres?*
21 Haec quoque concessa sint: quaeretur, *An debeatur?*
Contra nemo tam demens fuerit, ut id, quod firmissimum
duxerit se habere, remittat et ad leviora transcendat. Huic
in schola simile est: *Non abdicabis adoptatum; ut hunc
quoque: non virum fortem; ut et fortem: non quicunque*

voluntati tuae non paruerit; ut in alia omnia subiectus sit: non propter optionem; ut propter optionem: non propter talem optionem. Haec iuris quaestionum differentia est.
In factis autem ad idem tendentia sunt plura, ex quibus ali- 22
qua citra summam quaestionem remitti solent; ut, si is, cum quo furti agitur, dicat: *Proba te habuisse, proba perdidisse, proba furto perdidisse, proba mea fraude.* Priora enim remitti possunt; ultimum non potest.

Solebam et hoc facere praecipue, ut vel ab ultima spe- 23
cie (nam ea fere est, quae continet causam) retrorsum quaererem usque ad primam generalem quaestionem, vel a genere ad extremam speciem descenderem, etiam in suasoriis. Ut deliberat Numa, *an regnum offerentibus Roma-* 24
nis recipiat. Primum id est genus, *An regnandum? an in civitate aliena? an Romae? an laturi sint Romani talem regem?* Similiter in controversiis. Optet enim vir fortis alienam uxorem. Ultima species est, *An optare possit alienam uxorem?* Generale est, *An quidquid optarit, accipere debeat?* Inde, *An ex privato? an nuptias? an maritum habentis?* Sed hoc non, quemadmodum dicitur, ita 25
et quaeritur. Primum enim occurrit fere, quod est ultimum dicendum, ut hoc, *Non debes alienam uxorem optare.* Ideoque divisionem perdit festinatio. Non oportet igitur offerentibus se contentum esse; quaeratur aliquid etiam ultra, *si ne viduam quidem?* adhuc plus, *si nihil ex privato?* ultimum retrorsum, quod idem a capite primum est, *si nihil iniquum?* Itaque propositione visa, quod est facillimum, co- 26
gitemus, si fieri potest, quid naturale sit primum responderi. Id si, tanquam res agatur et nobis ipsis respondendi necessitas sit, intueri volumus, occurrit. Si id non contigerit, 27
seponamus id, quod primum se obtulerit, et ipsi nobiscum sic loquamur: Quid si hoc non esset? id iterum et tertium et dum nihil sit reliqui. Itaque inferiora quoque scrutabimur, quae tractata faciliorem nobis iudicem in summa quaestione facient. Non dissimile huic est et illud praeceptum, ut a 28
communibus ad propria veniamus. Fere enim communia generalia sunt. Commune, *Tyrannum occidit;* proprium tamen, *Tyrannum occidit; mulier occidit, uxor occidit.*

29 Solebam et excerpere, quid mihi cum adversario conveniret, si modo id pro me erat, nec solum premere confessionem sed partiendo multiplicare: ut in illa controversia, *Dux, qui competitorem patrem in suffragiis vicerat, captus est; euntes ad redemptionem eius legati obvium habuerunt patrem revertentem ab hostibus. Is legatis dixit:*
30 *Sero, itis. Excusserunt illi patrem et aurum in sinu eius invenerunt; ipsi perseverarunt ire, quo intenderant; invenerunt ducem cruci fixum, cuius vox fuit: Cavete proditorem. Reus est pater.* Quid convenit? *Proditio nobis praedicta est et praedicta a duce;* quaerimus proditorem. *Te isse ad hostes fateris et isse clam et ab his incolumem*
31 *rediise, aurum retulisse et aurum occultum habuisse.* Nam, quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propositione; quae si animos occupavit, prope aures ipsae defensioni praecluduntur. In totum autem congregatio criminum accusantem adiuvat, separatio defendentem. Solebam id, quod fieri et in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propositis, extra quae nihil esset, omnibus deinde ceteris remotis, solum id
32 superesset, quod credi volebam. Ut in praevaricationum criminibus: *Ut absolvatur reus, aut innocentia ipsius fit aut interveniente aliqua potestate aut vi aut corrupto iudicio aut difficultate probationis aut praevaricatione. — Nocentem fuisse confiteris, nulla potestas obstitit, nulla vis, corruptum iudicium non quereris, nulla probandi difficultas fuit: quid*
33 *superest, nisi ut praevaricatio fuerit?* Si omnia amoliri non poteram, tamen plura amoliebar. *Hominem occisum esse constat; non in solitudine, ut a latronibus suspicer; non praedae gratia, quia inspoliatus est; non hereditatis spe, quia pauper fuit: odium igitur in causa, cum*
34 *sis inimicus.* Quae res autem faciliorem divisioni viam praestat, eadem inventioni quoque: excutere, quidquid dici potest, et velut reiectione facta ad optimum pervenire. *Accusatur Milo, quod Clodium occiderit.* Aut fecit aut non. Optimum erat negare; sed non potest: occidit ergo aut iure aut iniuria. Utique iure: aut voluntate aut necessitate; nam
35 ignorantia praetendi non potest. Voluntas anceps est, sed quia ita homines putant: attingenda defensio, ut id pro re

publica fuerit. Necessitate? subita igitur pugna, non praeparata; alter igitur insidiatus est. Uter? Profecto Clodius. Videsne, ut ipsa rerum necessitas deducat ad defensionem?
Adhuc: Aut utique voluit occidere insidiatorem Clodium aut 36
non. Tutius, si noluit. Fecerunt ergo servi Milonis neque iubente neque sciente Milone. At haec tam timida defensio detrahit auctoritatem illi, qua recte dicebamus occisum.
Adiicietur: *Quod suos quisque servos in tali re facere vo-* 37
luisset. Hoc eo est utilius, quod saepe nihil placet et aliquid dicendum est. Intueamur ergo omnia: ita apparebit aut id, quod optimum est, aut id, quod minime malum. Propositione aliquando adversarii utendum et esse nonnunquam communem eam, suo loco dictum est.

Multis milibus versuum scio apud quosdam esse quaesitum, quomodo inveniremus, utra pars deberet prior dicere; quod in foro vel atrocitate formularum vel modo petitionum
vel novissime sorte diiudicatur. In schola quaeri nihil atti- 38
net, cum in declamationibus iisdem narrare et contradictiones solvere tam ab actore quam a possessore concessum sit. Sed in plurimis controversiis ne inveniri quidem potest: ut in illa, *Qui tres liberos habebat, oratorem, philosophum, medicum, testamento quattuor partes fecit et singulas singulis dedit, unam eius esse voluit, qui esset*
utilissimus civitati. Contendunt; quis primus dicat, incer- 39
tum est, propositio tamen certa. Ab eo enim, cuius personam tuebimur, incipiendum erit. Et haec quidem de dividendo in universum praecipi possunt.

At quomodo inveniemus etiam illas occultiores quae- 40
stiones? scilicet, quomodo sententias, verba, figuras, colores: ingenio, cura, exercitatione. Non tamen fere unquam nisi imprudentem fugerint, si, ut dixi, naturam sequi ducem
velit. Sed plerique eloquentiae famam affectantes contenti 41
sunt locis speciosis modo vel nihil ad probationem conferentibus. Alii, nihil ultra ea, quae in oculos incurrunt, exquirendum, putant. Quod quo facilius appareat: unam de schola controversiam, non ita sane difficillimam aut novam,
proponam in exemplum. *Qui reo proditionis patri non* 42
affuerit, exheres sit. Proditionis damnatus cum advocato

exulet. Reo proditionis patri disertus filius affuit, rusti-
cus non affuit: damnatus abiit cum advocato in exilium.
Rusticus cum fortiter fecisset, praemii nomine impetra-
vit restitutionem patris et fratris. Pater reversus intesta-
tus decessit: petit rusticus partem bonorum, orator totum
43 *sibi vindicat.* Hic illi eloquentes, quibusque nos circa
lites raras sollicitiores ridiculi videmur, invadent personas
favorabiles. Actio pro rustico contra disertum, pro viro
forti contra imbellem, pro restitutore contra ingratum, pro
eo, qui parte contentus sit, contra eum, qui fratri nihil dare
44 ex paternis velit. Quae omnia sunt in materia et multum
iuvant, victoriam tamen non trahunt. In hac quaerentur sen-
tentiae, si fieri poterit, praecipites vel obscurae, (nam ea
nunc virtus est) et pulchre fuerit cum materia tumultu et
clamore transactum. Illi vero, quibus propositum quidem
melius sed cura in proximo est, haec velut innatantia vide-
45 bunt: Excusatum esse rusticum, quod non interfuerit iudicio
nihil collaturus patri; sed ne disertum quidem habere, quod
imputet reo, cum is damnatus sit; dignum esse hereditate
restitutorem; avarum, impium, ingratum, qui dividere nolit
cum fratre eoque sic merito; quaestionem quoque illam pri-
mam scripti et voluntatis, qua non expugnata non sit se-
46 quentibus locus. At, qui naturam sequetur, illa cogitabit
profecto, primo hoc dicturum rusticum: *Pater intestatus duos*
nos filios reliquit, partem iure gentium peto. Quis tam
imperitus, quis tam procul a litteris, quin sic incipiat, etiamsi
47 nescierit, quid sit propositio? Hanc communem omnium le-
gem leviter adornabit ut iustam. Nempe sequetur, ut quae-
ramus, quid huic tam aequae postulationi respondeatur? At
id manifestum est. *Lex est, quae iubet exheredem esse*
eum, qui patri proditionis reo non affuerit; tu autem non
affuisti. Hanc propositionem necessaria sequitur legis lau-
48 datio et eius, qui non affuerit, vituperatio. Adhuc versamur
in confessis; redeat animus ad petitorem; numquid non hoc
cogitet necesse est, nisi qui sit plane hebes: *Si lex obstat,*
nulla lis est, inane iudicium est? Atqui et legem esse et
hoc, quod ea puniat, a rustico factum, extra dubitatio-
49 *nem est.* Quid ergo dicimus? *Rusticus eram.* Sed lex erat,

omnes complectitur, nihil proderit. Quaeramus ergo, num
infirmari in aliquam partem lex possit. Quid aliud (saepius
dicam) natura permittit, quam ut, cum verba contra sint, de
voluntate quaeratur? Generalis igitur quaestio, verbis an
voluntate sit standum. Sed enim in commune de iure omni
disputandum semper nec unquam satis iudicatum est. Quae-
rendum igitur in hac ipsa, qua consistimus, an aliquid inve-
niri possit, quod scripto adversetur? Ergo, quisquis non 50
affuerit, exheres erit? quisquis, sine exceptione? Iam se
illa vel ultro offerent argumenta: Et infans? filius enim est
et non affuit; et qui aberat, et qui militabat, et qui in lega-
tione erat? Iam multum acti est: possit aliquis non affuisse
et heres esse. Transeat nunc idem ille, qui cogitavit, ut 51
ait Cicero, tibicinis Latini modo ad disertum. *Ut ista con-
cedam: tu nec infans es nec abfuisti nec militasti.* Num
aliud occurrit quam illud, *Sed rusticus sum?* Contra, quod 52
palam est, dicit: *Ut agere non potueris, assidere potuisti;*
et verum est. Quare redeundum rustico ad animum legum-
latoris: *Impietatem punire voluit, ego autem impius non
sum.* Contra quod disertus, *Tu impie fecisti*, inquit, *cum* 53
*exheredationem meruisti, licet te postea vel poenitentia vel
ambitus ad hoc genus optionis adduxerit. Praeterea pro-
pter te damnatus est pater, videbaris enim de causa pro-
nuntiasse.* Ad haec rusticus: *Tu vero in causa damna-
tionis fuisti, multos offenderas, inimicitias domui contra-
xeras.* Haec coniecturalia. Illud quoque, quod coloris loco
rusticus dicit, patris fuisse tale consilium, ne universam do-
mum periculo subiiceret. Haec prima quaestione scripti et
voluntatis continentur. Intendamus ultra animum videamus- 54
que, an aliquid inveniri praeterea possit. Quo id modo fiet?
Sedulo imitor quaerentem, ut quaerere doceam, et omisso
speciosiore genere ad utilitatem me summitto discentium.
Omnes adhuc quaestiones ex persona petitoris ipsius duxi-
mus; cur non aliquid circa patrem quaerimus? dictum non
est, *Cui quis non affuerit, exheres erit.* Cur non cona- 55
mur et sic quaerere, *Num, cuicunque quis non affuerit?*
Facimus hoc saepe in iis controversiis, in quibus petuntur in
vincula, qui parentes suos non alunt, ut eam, quae testimo-

nium in filium peregrinitatis reum dixit; eum, qui filium lenoni vendidit. In hoc, de quo loquimur, patre quid ap-
56 prehendi potest? Damnatus est. Numquid igitur lex ad absolutos tantum patres pertinet? Dura prima fronte quaestio. Non desperemus; credibile est, hoc voluisse legumlatorem, ne auxilia liberorum innocentibus deessent. Sed hoc dicere rustico verecundum est, quia innocentem fuisse patrem fate-
57 tur. Dat aliud argumentum controversia: *Damnatus proditionis cum advocato exulet.* Vix videtur posse fieri, ut poena filio in eodem patre, et si affuerit et si non affuerit, constituta sit. Praeterea lex ad exules nulla pertinet. Non ergo credibile est de advocato damnati scriptum; an possint
58 enim bona esse ulla exulis? Scholasticus in utramque partem dubium facit; disertus et verbis inhaerebit, in quibus nulla exceptio est, et propter hoc ipsum poenam esse constitutam eis, qui non affuerint, ne periculo exilii deterreantur advocatione, et rusticum innocenti non affuisse dicet. Illud protinus non indignum, quod annotetur, posse ex uno statu duas generales fieri quaestiones, An quisquis? an cuicun-
59 que? Haec ex duabus personis quaesita sunt. Ex tertia autem, quae est adversarii, nulla oriri quaestio potest, quia nulla fit ei de sua parte controversia. Nondum tamen cura deficiat. Ista enim omnia dici possent etiam non restituto patre. Nec statim eo tendamus, quod occurrit ultro, a rustico restitutum. Qui subtiliter quaeret, aliquid spectabit ultra; nam, ut genus species sequitur, ita speciem genus
60 praecedit. Fingamus ergo ab alio restitutum: ratiocinativa seu collectiva quaestio orietur, *An restitutio pro sublatione iudicii sit et proinde valeat, ac si iudicium non fuisset?* Ubi temptabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse suorum restitutionem uno praemio nisi patre proinde, ac si accusatus non esset, revocato, quae res advocati quo-
61 que poenam, tanquam is non affuisset, remiserit. Tum venimus ad id, quod primum occurrebat, a rustico esse restitutum patrem. Ubi rursus ratiocinamur, an restitutor accipi debeat pro advocato, quando id praestiterit, quod advocatus petiit; nec improbum sit pro simili accipi, quod plus est.
62 Reliqua iam aequitatis, utrius iustius sit desiderium? Id

ipsum adhuc dividitur, etiamsi uterque sibi totum vindicaret;
nunc utique, cum alter semissem alter universa fratre ex-
cluso. Sed his tractatis etiam habet magnum momentum apud
iudices patris memoria, cum praesertim de bonis eius quae-
ratur. Erit ergo coniectura, Qua mente pater intestatus de-
cesserit? Sed ea pertinet ad qualitatem; alterius status in-
strumentum est. Plerumque autem in fine causarum de ae- 63
quitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Ali-
quando tamen hunc ordinem mutabit utilitas, ut, si in iure
minus fiduciae erit, aequitate iudicem praeparemus.

Nihil habui amplius, quod in universum praeciperem.
Nunc eamus per singulas causarum iudicialium partes, quas 64
ut persequi ad ultimam speciem, id est ad singulas lites con-
troversiasque, non possum: ita de generalibus scribere licet,
ut, quae in quemque statum frequentissime incidant, tradam.
Et, quia naturā prima quaestio est, Factumne sit, ab hoc
ordiar.

DE CONIECTURA.

II. Coniectura omnis aut de re aut de animo est.
Utriusque tria tempora, praeteritum, praesens, futurum. De
re et generales quaestiones sunt et definitae, id est, et quae
personis non continentur et quae continentur. De animo 2
quaeri non potest, nisi ubi persona est et de facto constat.
Ergo, cum de re agitur, aut quid factum sit, in dubium ve-
nit, aut quid fiat, aut quid sit futurum: ut in generalibus,
*An atomorum concursu mundus sit effectus? an provi-
dentia regatur? an sit aliquando casurus?* in definitis: *An
parricidium commiserit Roscius? An regnum affectet Man-
lius? An recte Verrem sit accusaturus Q. Caecilius?* In iu- 3
diciis praeteritum tempus maxime valet; nemo enim accusat,
nisi quae facta sunt. Nam quae fiant et quae futura sint,
ex praeteritis colliguntnr. Quaeritur et Unde quid ortum?
ut *pestilentia — ira deum an intemperie coeli an corruptis
aquis an noxio terrae halitu?* Et Quae causa facti? ut,
*Quare ad Troiam quinquaginta reges navigaverint —
iureiurando adacti an exemplo moti an gratificantes Atri-
dis?* quae duo genera non multum inter se distant. Ea vero, 4

quae sunt praesentis temporis, si non argumentis, quae ne-
cesse est praecessisse, sed oculis deprehendenda sunt, non
egent coniectura: ut si apud Lacedaemonios quaeratur, *An
Athenis muri fiant?* Sed et illud, quod potest videri extra
haec positum, coniecturae genus, cum de aliquo homine
quaeritur, Qui sit; ut est quaesitum contra Urbiniae heredes,
Si, qui tanquam filius petebat bona, Figulus esset an Sosi-
5 *pater.* Nam et substantia eius sub oculos venit, ut non possit
quaeri, An sit, quomodo An ultra oceanum; nec Quid sit
nec Quale sit, sed Qui sit? Verum hoc quoque genus litis
ex praeterito pendet, *An hic sit ex Urbinia natus Clusinius
Figulus?* Fuerunt autem tales nostris etiam temporibus con-
troversiae, atque aliquae in meum quoque patrocinium inci-
6 derunt. Animi coniectura non dubie in omnia tempora cadit,
*Qua mente Ligarius in Africa fuerit? Qua mente Pyrrhus
foedus petat? Quomodo laturus sit Caesar, si Ptolemaeus
Pompeium occiderit?*

Quaeritur per coniecturam et qualitatem circa modum,
speciem, numerum, *An sol maior quam terra? Luna glo-*
7 *bosa an plana an acuta? Unus mundus an plures?* Item-
que extra naturales quaestiones, *Maius bellum Troianum
an Peloponnesium? Qualis clipeus Achillis? An unus
Hercules?*

In iis autem, quae accusatione ac defensione constant,
unum est genus, in quo quaeritur et de facto et de auctore;
quod interim coniunctam quaestionem habet, et utrumque
pariter negatur; interim separatam, cum et factum sit necne,
8 et si de facto constet, a quo factum sit, ambigitur. Ipsum
quoque factum aliquando simplicem quaestionem habet, An
homo perierit; aliquando duplicem, Veneno an cruditate
perierit. Alterum est genus de facto tantum, cum, si id
certum sit, non potest de auctore dubitari; tertium de au-
ctore tantum, cum factum constat, sed, a quo sit factum,
9 in controversiam venit. Et hoc, quod tertio loco posui,
non est simplex. Aut enim reus fecisse tantummodo se ne-
gat aut alium fecisse dicit. Sed ne in alterum quidem trans-
ferendi criminis una forma est. Interdum enim substituitur
mutua accusatio, quam Graeci ἀντικατηγορίαν vocant, no-

strorum quidam *concertativam*. Interdum in aliquam per-
sonam, quae extra discrimen iudicii est, transfertur, et alias
certam alias incertam; et, cum certam, aut in extrariam 10
aut in ipsius, qui petit, voluntatem. In quibus similis atque
in ἀντικατηγορίᾳ personarum, causarum, ceterorum compa-
ratio est: ut Cicero pro Vareno in familiam Ancharianam,
pro Scauro circa mortem Bostaris, in matrem avertens cri-
men, facit. Est etiam illud huic contrarium comparationis ge- 11
nus, in quo uterque a se factum esse dicit; et illud, in quo
non personae inter se sed ipsae res colliduntur, id est, non
uter fecerit, sed utrum factum sit. Cum de facto et de
auctore constat, de animo quaeri potest.

Nunc de singulis. Cum pariter negatur, hoc modo:
Adulterium non commisi; Tyrannidem non affectavi. In
caedis ac veneficii causis frequens est illa divisio: *Non* 12
est factum; et si est factum, ego non feci. Sed, cum di-
cimus: *Proba hominem occisum*, accusatoris tantum partes
sunt; a reo nihil dici contra praeter aliquas fortasse suspi-
ciones potest, quas spargere quam maxime varie oportebit,
quia, si unum aliquid affirmaris, probandum est aut causa
periclitandum. Nam cum inter id, quod ab adversario, et id,
quod a nobis propositum est, quaeritur, videtur utique alte-
rum verum; ita everso, quo defendimur, reliquum est, quo
premimur. At cum quaerimus de ambiguis signis cruditatis 13
et veneni, nihil tertium est; ideoque utraque pars, quod pro-
posuit, tuetur. Interim autem ex re quaeritur, *veneficium*
fuerit an cruditas? cum aliqua ex ipsa citra personam quo-
que argumenta ducuntur. Refert enim, convivium praeces- 14
serit an tristitia, labor an otium, vigilia an quies. Aetas quo-
que eius, qui periit, discrimen facit. Interest, subito defe-
cerit an longiore valetudine consumptus sit. Liberior adhuc
in utramque partem disputatio, si tantum subita mors in
quaestionem venit. Interim ex persona probatio rei petitur, 15
ut propterea credibile sit venenum fuisse, quia credibile est
ab hoc factum veneficium, vel contra.

Cum vero de reo et de facto quaeritur: naturalis ordo
est, ut prius factum esse accusator probet, deinde a reo
factum. Si tamen plures in persona probationes habuerit:

16 convertit hunc ordinem. Defensor autem semper prius nega-
bit esse factum, quia, si in hac parte vicerit, reliqua non
necesse habet dicere; victo superest, ut tueri se possit. Illic
quoque, ubi de facto tantum controversia est, quod si pro-
betur, non possit de auctore dubitari, similiter argumenta
et ex persona et ex re ducuntur, sed in unam facti quaestio-
17 nem, sicut in illa controversia: (utendum est enim et his exem-
plis, quae sunt discentibus magis familiaria) *Abdicatus me-
dicinae studuit. Cum pater eius aegrotaret, desperanti-
bus de eo ceteris medicis, adhibitus, sanaturum se dixit,
si is potionem a se datam bibisset. Pater, acceptae potio-
nis epota parte, dixit, venenum sibi datum; filius, quod
reliquum erat, exhausit, pater decessit, ille parricidii reus
18 est.* Manifestum, quis potionem dederit, quae si veneni fuit:
nulla quaestio de auctore; tamen, an venenum fuerit, ex
argumentis a persona ductis colligetur. Superest tertium, in
quo factum esse constat aliquid; a quo sit factum, quaeritur.
Cuius rei supervacuum est ponere exemplum, cum plurima
sint huiusmodi iudicia, ut hominem occisum esse manifestum
sit vel sacrilegium commissum, is autem, qui arguitur fe-
cisse, neget.

Ex hoc nascitur *ἀντικατηγορία*. Utique enim factum
19 esse convenit, quod duo invicem obiiciunt. In quo quidem
genere causarum admonet Celsus, fieri id in foro non posse;
quod neminem ignorare arbitror. De uno reo consilium co-
gitur etiam, et si qui sunt, qui invicem accusent, alterum
20 iudicium perferre necesse est. Apollodorus quoque *ἀντικα-
τηγορίαν* duas esse controversias dixit, et sunt revera secun-
dum forense ius duae lites. Potest tamen hoc genus in cogni-
tionem venire senatus aut principis. Sed in iudicio quoque
nihil interest actionum, utrum simul de utroque pronuntie-
21 tur, an sententia de uno feratur. Quo in genere semper
prior debebit esse defensio; primum quia natura potior est
salus nostra quam adversarii pernicies, deinde quod plus
habebimus in accusatione auctoritatis, si prius de innocentia
nostra constiterit, postremum, quod ita demum duplex causa
erit. Nam qui dicit, *Ego non occidi*, habet reliquam par-

tem, ut dicat, *Tu occidisti;* at qui dicit, *Tu occidisti*, supervacuum habet postea dicere, *Ego non occidi.*

Hae porro actiones constant comparatione; ipsa 22
comparatio non una via ducitur. Aut enim totam causam nostram cum tota adversarii causa componimus aut singula argumenta cum singulis. Quorum utrum sit faciendum, non potest nisi ex ipsius litis utilitate cognosci: ut Cicero singula pro Vareno comparat in primo crimine; est enim superior, cum persona alieni cum persona matris temere compararetur. Quare optimum est, si fieri poterit, ut singula vincantur a singulis; sed si quando in partibus laborabimus: universitate pugnandum est. Et sive invicem accusant, sive 23
crimen reus citra accusationem in adversarium vertit, ut Roscius in accusatores suos, quamvis reos non fecisset; sive in ipsos, quos sua manu periisse dicemus, factum deflectitur non aliter, quam in iis, quae mutuam accusationem habeant, utriusque partis argumenta inter se comparantur. Id autem 24
genus, de quo novissime dixi, non solum in scholis saepe tractatur sed etiam in foro. Nam id est in causa Naevii Arpiniani solum quaesitum, *Praecipitata esset ab eo uxor an se ipsa sua sponte iecisset?* Cuius actionem et quidem solam in hoc tempus emiseram, quod ipsum me fecisse ductum iuvenili cupiditate gloriae fateor. Nam ceterae, quae sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quaestum notariorum corruptae minimam partem mei habent.

Est et alia duplex coniectura huic ἀντικατηγορίᾳ diver- 25
sa, de praemiis: ut in illa controversia, *Tyrannus suspicatus, a medico suo datum sibi venenum, torsit eum, et cum is dedisse se pernegaret, arcessit alterum medicum; ille datum ei venenum dixit, sed se antidotum daturum, et dedit ei potionem, qua epota tyrannus decessit.* De praemio duo medici contendunt. Nam ut illic factum in adversarium transferentium: ita hic sibi vindicantium personae, causae, facultates, tempora, instrumenta, testimonia comparantur. Illud quoque, etiamsi non est ἀντικατηγορία, simili 26
tamen ratione tractatur, in quo citra accusationem quaeritur, utrum factum sit. Utraque enim pars suam expositionem habet atque eam tuetur: ut in lite Urbiniana petitor dicit,

Clusinium Figulum filium Urbiniae acie victa, in qua steterat, fugisse, iactatumque casibus variis, retentum etiam a rege tandem in Italiam ac patriam suam Marrucinos venisse atque ibi agnosci; Pollio contra, *servisse eum Pisauri dominis duobus, medicinam factitasse, manumissum alienae se familiae venali immiscuisse, a se rogantem, ut*
27 *ei serviret, emptum.* Nonne tota lis constat duarum causarum comparatione et coniectura duplici atque diversa? Quae autem accusantium ac defendentium, eadem petentium et infitiantium ratio est.

Ducitur coniectura primum a praeteritis. In his sunt personae, causae, consilia. Nam is ordo est, ut facere voluerit, potuerit, fecerit. Ideoque intuendum ante
28 omnia, qualis sit, de quo agitur. Accusatoris autem est efficere, ut, si quid obiecerit, non solum turpe sit sed etiam crimini, de quo est iudicium, quam maxime conveniat. Nam si reum caedis impudicum vel adulterum vocet: laedat quidem infamia, minus tamen hoc ad fidem valeat, quam si
29 audacem, petulantem, crudelem, temerarium ostenderit. Patrono, si fieri poterit, id agendum est, ut obiecta vel neget vel defendat vel minuat; proximum est, ut a praesenti quaestione separet. Sunt enim pleraque non solum dissimilia sed etiam aliquando contraria: ut, si reus furti prodigus dicatur aut negligens. Neque enim videtur in eundem et contemptus
30 pecuniae et cupiditas cadere. Si deerunt haec remedia: ad illa declinandum est, non de hoc quaeri, nec eum, qui aliquando peccaverit, utique commisisse omnia, et hanc fiduciam fuisse accusatoribus falsa obiiciendi; quod laesum et
31 vulneratum reum speravere hac invidia opprimi posse. Alii a propositione accusatoris contraque loci oriuntur. Saepe a persona prior ducit argumenta defensor et interim generaliter, Incredibile esse, a filio patrem occisum, ab imperatore proditam hostibus patriam. Facile respondetur, vel, quod omnia scelera in malos cadant ideoque saepe deprehensa sint; vel, quod ingeniosum sit, crimina ipsa atrocitate de-
32 fendi. Interim proprie; quod est varium. Nam dignitas et tuetur reum et nonnunquam ipsa in argumentum facti convertitur, tanquam inde fuerit spes impunitatis; proinde pauper-

tas, humilitas, opes, ut cuique ingenio vis est, in diversum
trahuntur. Probi vero mores et anteactae vitae integritas 33
nunquam non plurimum profuerint. Si nihil obiicietur: pa-
tronus quidem in hoc vehementer incumbet; accusator autem
ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cogni-
tionem alligabit dicens, neminem non aliquando coepisse
peccare, nec pro encomio ducendum scelus primum. Haec 34
in respondendo. Sic autem praeparabit actione prima iudi-
cum animos, ut noluisse potius obiicere quam non potuisse
credatur. Eoque satius est, omne se anteactae vitae absti-
nere convicio quam levibus aut frivolis aut manifesto falsis
reum incessere, quia fides ceteris detrahitur, et qui nihil ob-
iicit, omisisse credi potest maledicta tanquam supervacua;
qui vana congerit, confitetur vanum in anteactis argumentum,
in quibus vinci quam tacere maluerit. Cetera, quae a per- 35
sonis duci solent, in argumentorum locis exposuimus.

Proxima est ex causis probatio, in quibus haec maxi-
me spectantur, ira, odium, metus, cupiditas, spes; nam
reliqua in horum species cadunt. Quorum si quid in reum
conveniet: accusatoris est efficere, ad quidquid faciendum
causae valere videantur, easque, quas in argumentum sumet,
augere; si minus: illuc conferenda est oratio, aut aliquas 36
fortasse latentes fuisse, aut nihil ad rem pertinere, cur fece-
rit, si fecit, aut etiam dignius esse odio scelus, quod non
habuerit causam. Patronus vero, quotiens poterit, instabit
huic loco, ut nihil credibile sit factum esse sine causa. Quod
Cicero vehementissime multis orationibus tractat, praecipue
tamen pro Vareno, qui omnibus aliis premebatur; nam et
damnatus est. At, si proponitur, cur factum sit: aut falsam 37
causam aut levem aut ignotam reo dicet. Possunt autem esse
aliquae interim ignotae, An heredem habuerit, an accusatu-
rus fuerit eum, a quo dicitur occisus? Si alia defecerint, non
utique spectandas esse causas; nam quem posse reperiri,
qui non metuat, oderit, speret? plurimos tamen haec salva
innocentia facere. Neque illud est omittendum, non omnes 38
causas in omnibus personis valere. Nam ut alicui sit furandi
causa paupertas, non erit idem in Curio Fabricioque mo-
mentum.

39 De causa prius an de persona dicendum sit, quaeritur, varieque est ab oratoribus factum, a Cicerone etiam praelatae frequenter causae. Sed mihi, si neutro litis condicio praeponderet, secundum naturam videtur incipere a persona. Non hoc magis generale est rectiorque divisio, an ullum cri-
40 men credibile, an hoc. Potest tamen id ipsum, sicut plerumque, vertere utilitas. Nec tantum causae voluntatis sunt quaerendae, sed interim et erroris, ut ebrietas, ignorantia. Nam haec, ut in qualitate crimen elevant, ita in coniectura
41 premunt. Et persona quidem nescio an unquam, utique in vero actu rei, possit incidere, de qua neutra pars dicat; de causis frequenter quaeri nihil attinet, ut in adulteriis, ut in furtis, quia illas per se ipsa crimina secum habent.

42 Post haec intuenda videntur et consilia; quae late patent, An credibile sit, reum sperasse, id a se scelus effici posse? an ignorari, cum fecisset? an, etiamsi ignoratum non esset, absolvi vel poena levi transigi vel tardiore vel ex qua minus incommodi consecuturus quam ex facto gaudii
43 videretur? an etiam tanti putaverit poenam subire? Post haec, An alio tempore et aliter facere vel facilius vel securius potuerit? ut dicit Cicero pro Milone enumerans plurimas occasiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Praeterea, cur potissimum illo loco, illo tempore, illo modo sit aggressus, (qui et ipse diligentissime tractatur pro eodem
44 locus) an, etiamsi nulla ratione ductus est, impetu raptus sit et absque sententia, (nam vulgo dicitur, Scelera non habere consilium) an etiam consuetudine peccandi sit allectus?

Excussa prima parte, an voluerit, sequitur, An potuerit? Hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco cluso, frequenti; tempore vel diurno, cum testes plures, vel
45 nocturno, cum maior difficultas. Inspiciuntur utique difficultates, occasiones, quae sunt plurimae ideoque exemplis non egent. Hic sequens locus talis est, ut, si fieri non potuit, sublata lis sit; si potuit, sequatur quaestio, an fecerit. Sed haec etiam ad animi coniecturam pertinent, nam et ex his colligitur, an speraverit. Ideo spectari debent et instrumenta, ut Clodii ac Milonis comitatus.

Quaestio, An fecerit, incipit a secundo tempore, id 46
st praesenti ac deinde coniuncto, quorum sunt sonus, cla-
or, gemitus; insequentis latitatio, metus, similia. His ac-
:dunt signa, de quibus tractatum est, verba etiam et facta,
iaeque antecesserunt quaeque insecuta sunt. Haec aut no- 47
ra sunt aut aliena. Sed verba nobis magis nocent minus
rosunt nostra quam aliena; magis prosunt et minus nocent
iena quam nostra. Facta autem interim magis prosunt
ostra, interim aliena, ut si quid, quod pro nobis sit, adver-
rius fecit; semper vero magis nocent nostra quam aliena.
st et illa in verbis differentia, quod aut aperta sunt aut 48
ıbia. Seu nostra seu aliena sunt: infirmiora in utrumque
nt necesse dubia; tamen nostra saepe nobis nocent, ut in
la controversia: *Interrogatus filius, ubi esset pater, dixit,*
bicunque est, vivit; at ille in puteo mortuus est inventus.
liena, quae sunt dubia, nunquam possunt nocere nisi aut 49
certo auctore aut mortuo. *Nocte audita vox est, Cavete*
rannidem; et, *Interrogatus, cuius veneno moreretur,*
espondit, Non expedit tibi scire. Nam si est, qui possit
terrogari, solvet ambiguitatem. Cum autem dicta facta- 50
ue nostra defendi solo animo possint, aliena varie refu-
ıntur.

De uno quidem maximo genere coniecturalium contro-
ersiarum locuti videmur, et in omnes aliquid ex his cadit.
am furti, depositi, creditae pecuniae et a facultatibus argu-
enta veniunt, An fuerit, quod deponeretur; et a personis,
n ullum deposuisse apud hunc, vel hunc credidisse credi-
le sit; an petitorem calumniari, an reum infitiatorem esse,
el furem. Sed etiam in furti reo sicut in caedis quaeritur 51
e facto et de auctore. Crediti et depositi duae quaestiones
ed nunquam iunctae, An datum sit, An redditum. Habent
iquid proprii adulterii causae, quod plerumque duorum
scrimen est et de utriusque vita dicendum; quanquam et id
iaeritur, an utrumque pariter defendi oporteat. Cuius rei
onsilium nascetur ex causa. Nam si adiuvabit pars altera,
oniungam; si nocebit, separabo. Ne quis autem mihi putet 52
mere excidisse, quod plerumque duorum crimen esse adul-
rium, non semper, dixerim: potest accusari sola mulier in-

certi adulterii: *Munera domi inventa sunt; pecunia, cuius*
53 *auctor non extat; codicilli, dubium ad quem scripti.* In falso quoque ratio similis, aut enim plures in culpam vocantur aut unus. Et scriptor quidem semper tueri signatorem necesse habet, signator scriptorem non semper, nam et decipi potuit. Is autem, qui hos adhibuisse et cui id factum dicitur, et scriptorem et signatores defendet. Iidem argumentorum loci in causis proditionis et affectatae tyrannidis.

54 Verum illa scholarum consuetudo ituris in forum potest nocere, quod omnia, quae in themate non sunt, pro nobis ducimus. Adulterium obiicis; *quis testis? quis index? quod pretium? quis conscius?* Venenum; *ubi emi? a quo? quando? quanti? per quem dedi?* Pro reo tyrannidis affectatae;
55 *ubi sunt arma? quos contraxi satellites?* Neque haec nego esse dicenda, et ipsis utendum pro parte suscepta. Nam et in foro, quando adversarius probare non poterit, desiderabo. Sed in foro tantam illam facilitatem olim desideravimus, ubi non fere causa agitur, ut non aliquid ex his aut
56 plura ponantur. Huic simile est, quod in epilogis quidam, quibus volunt, liberos, parentes, nutrices accommodant; nisi quod magis concesseris ea, quae non sint posita, desiderare quam adiicere.

De animo quomodo quaeratur, satis dictum est, cum ita diviserimus, An voluerit? an potuerit? an fecerit? Nam qua via tractatur, an voluerit: eadem, quo animo fecerit;
57 id enim est, An male facere voluerit. Ordo quoque rerum aut affert aut detrahit fidem; multo scilicet magis, res prout congruunt aut repugnant. Sed haec nisi in ipso complexu causarum non deprehenduntur. Quaerendum tamen semper, quid cuique connectatur et quid consentiat.

DE FINITIONE.

III. Sequitur coniecturam finitio. Nam, qui non potest dicere nihil fecisse, proximum habebit, ut dicat, non id fecisse, quod obiiciatur. Itaque pluribus legibus iisdem quibus coniectura versatur, defensionis tantum genere mutato: ut in furtis, depositis, adulteriis. Nam, quemadmodum dicimus, *Non feci furtum, non accepi depositum, non commisi*

adulterium: ita, *Non est hoc furtum, non est hoc depositum, non est hoc adulterium.* Interim a qualitate ad finitio- 2
nem descenditur, ut in actionibus dementiae, malae tractationis, rei publicae laesae; in quibus si recte facta esse, quae obiiciuntur, dici non potest, illud succurrit, *Non est male tractare, rem publicam laedere.* Finitio igitur rei propositae propria et dilucida et breviter comprehensa verbis enuntiatio. Constat maxime, sicut est dictum, genere, spe- 3
cie, differentibus, propriis: ut si finias equum, (noto enim maxime utar exemplo) genus est animal, species mortale, differentia irrationale, (nam et homo mortale erat) proprium hinniens. Haec adhibetur orationi pluribus causis. Nam 4
tum est certum de nomine sed quaeritur, quae res ei subiicienda sit; tum res est manifesta. Et quod nomine constat, de re dubium est, interim coniectura est: ut si quaeratur, *quid sit deus.* Nam, qui id neget, *deum esse spiritum omni-* 5
bus partibus immixtum, non hoc dicat, falsam esse divinae illius naturae appellationem? sicut Epicurus, qui humanam ei formam locumque inter mundos dedit. Nomine uterque uno utitur; utrum sit in re, coniectat. Interim qualitas tra- 6
ctatur, ut *quid sit rhetorice, vis persuadendi an bene dicendi scientia?* Quod genus est in iudiciis frequentissimum. Sic enim quaeritur, *an deprehensus in lupanari cum aliena uxore adulter sit?* quia non de appellatione sed de vi facti eius ambigitur, an omnino peccaverit. Nam si peccaverit: non potest esse aliud quam adulter. Diversum est genus, 7
cum controversia consistit in nomine, quod pendet ex scripto, nec versatur in iudiciis nisi propter verba, quae litem faciunt: *An, qui se interficit, homicida sit? An, qui tyrannum in mortem compulit, tyrannicida? An carmina magorum veneficium?* Res enim manifesta est, sciturque, non idem esse occidere se quod alium, non idem occidere tyrannum quod compellere ad mortem, non idem carmina ac mortiferam potionem; quaeritur tamen, an eodem nomine appellanda sint.

Quanquam autem dissentire vix audeo a Cicerone, qui 8
multos secutus auctores dicit, finitionem esse de eodem et de altero; semper neganti, aliquod esse nomen, dicendum.

quod sit potius: tamen in eadem tris habeo velut specie
9 Nam interim convenit solum quaerere, *An hoc sit?* ut *A adulterium in lupanāri?* Cum hoc negamus: non necess est dicere, quid id vocetur, quia totum crimen infitiamu Interim quaeritur, *Hoc an hoc? Furtum an sacrilegium* non quin sufficiat, non esse sacrilegium, sed quia necess sit dicere, quid sit aliud; quo in loco utrumque finiendu
10 est. Interim quaeritur in rebus specie diversis, an et hc eodem modo sit appellandum, cum res utraque habet suu nomen, ut amatorium, venenum. In omnibus autem huii generis litibus quaeritur, *An etiam hoc?* quia nomen, (quo ambigitur, utique in alia re certum est. *Sacrilegiu est, rem sacram de templo surripere: an et privatam Adulterium, cum aliena uxore domi coire: an et in lupi nari? Tyrannicidium, occidere tyrannum: an et in moi*
11 *tem compellere?* Ideoque συλλογισμὸς, de quo postea dican velut infirmior est finitio, quia in hac quaeritur, an idem s huius rei nomen quod alterius, illo, an proinde habenda s
12 haec atque illa. Est et talis finitionum diversitas, ut ide sentiant, non iisdem verbis comprehendant: ut *rhetoric bene dicendi scientia*, et eadem, *bene inveniendi*, et *bei enuntiandi*, et *dicendi secundum virtutem orationis*, et *d cendi, quod sit officii.* Atque providendum, ut, si sens non pugnant, comprehensione dissentiant. Sed de his dispı
13 tatur, non litigatur. Opus est aliquando finitione obscuriı ribus et ignotioribus verbis, ut, quid sit *clarigatio ercti cit* interim notis nomine, videlicet quid sit *penus*, quid *litus.*

Quae varietas efficit, ut eam quidam coniecturae, qu dam qualitati, quidam legitimis quaestionibus subiecerin
14 Quibusdam ne placuit quidem omnino subtilis haec et ε morem dialecticorum formata conclusio, ut in disputationibı potius arguta verborum cavillatrix quam in oratoris ofl cio multum allatura momenti. Licet enim valeat in sermor tantum, ut constrictum vinculis suis eum, qui responsurı est, vel tacere vel etiam invitum id, quod sit contra, cog
15 fateri: non eadem est tamen eius in causis utilitas. Persu: dendum enim iudici est, qui etiamsi verbis devinctus es tamen, nisi ipsi rei accesserit, tacitus dissentiet. Agen

vero quae tanta est huius praecisae comprehensionis neces-
sitas? An, si non dixero, *Homo est animal mortale ratio-
nale*, non potero, expositis tot corporis animique proprie-
tatibus, latius oratione ducta vel a diis eum vel a mutis
discernere? Quid? quod nec uno modo definitur res eadem 16
(ut facit Cicero: *quid est enim vulgo? universos*) et latiore
varioque tractatu, ut omnes oratores plerumque fecerunt.
Rarissima enim apud eos reperietur illa ex consuetudine phi-
losophorum ducta servitus (est certe servitus) ad certa se
verba astringendi, idque faciendum in libris Ciceronis de Ora-
tore vetat M. Antonius. Nam est etiam periculosum, cum, 17
si uno verbo sit erratum, tota causa cecidisse videamur;
optimaque est illa media via, qua utitur Cicero pro Caecina,
ut res proponatur, verba non periclitentur. *Etenim, reci-
peratores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum
vitamque pervenit, sed etiam multo maior ea, quae, peri-
culo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco
saepe et certo statu demovet.* Aut, cum finitionem praece- 18
dit probatio, ut in Philippicis Cicero Servium Sulpicium
occisum ab Antonio colligit et in clausula demum ita finit:
Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit.
Non negaverim tamen, haec quoque, ut expediet causae,
esse facienda, et si quando firma comprehendi poterit brevi
complexu verborum finitio: esse id tum elegans tum etiam
fortissimum, si modo erit illa inexpugnabilis.

Eius certus ordo est, quid sit? an hoc sit? et in 19
hoc fere labor maior est, ut finitionem confirmes, quam ut
in rem finitionem applices.

In eo, quid sit? duplex opus est. Nam et nostra
confirmanda est et adversae partis destruenda finitio. Ideo- 20
que in schola, ubi nobis ipsi fingimus contradictionem, duos
ponere debemus fines, quales utrinque esse optimi poterunt.
At in foro providendum, num forte supervacua et nihil ad
causam pertinens an ambigua an contraria an communis sit
finitio; quorum nihil accidere nisi agentis culpa potest. Ut 21
recte autem finiamus, ita fiet, si prius in animo constitueri-
mus, quid velimus efficere. Sic enim accommodari ad volun-
tatem verba poterunt. Atque ut a notissimo exemplo, quo

sit res lucidior, non recedamus: *Qui privatam pecuniam*
22 *de templo surripuit, sacrilegii reus est.* Culpa manifesta est; quaestio est, an huic crimini nomen, quod est in lege, conveniat. Ergo ambigitur, *An hoc sacrilegium sit?* Accusator, quia de templo surrepta sit pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia privatam surripuerit, negat esse sacrilelegium sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, *Sacrilegium est surripere aliquid de sacro.* Reus ita finiet, *Sacri-*
23 *legium est surripere aliquid sacri.* Uterque finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus evertitur, si aut falsa est aut parum plena. Nam illud tertium nisi stultis non acci-
24 dit, ut nihil ad quaestionem pertineat. Falsa est, si dicas, *Equus est animal rationale;* nam est equus animal sed irrationale. Quod autem commune cum alio est, desinet esse proprium. Hic reus falsam dicit esse finitionem accusatoris, accusator autem non potest dicere falsam rei; nam est sacrilegium *surripere aliquid sacri;* sed dicit parum plenam,
25 adiiciendum enim *aut ex sacro.* Maximus autem usus in approbando refellendoque fine propriorum ac differentium, nonnunquam etiam etymologiae. Quae tamen omnia, sicut in ceteris, confirmat aequitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est: *Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oria-*
26 *tur? Unde etiam nomen ductum est tumultus* Circa propria ac differentia magna subtilitas: ut cum quaeritur, *An addictus, quem lex servire, donec solverit, iubet, servus sit?* Altera pars finit ita, *Servus est, qui est iure in servitute;* altera, *qui in servitute est eo iure, quo servus,* aut, ut antiqui dixerunt, *qui servitutem servit.* Quae finitio, etiamsi distat aliquo, nisi tamen propriis et differentibus ad-
27 iuvatur, inanis est. Dicet enim adversarius, servire eum servitutem aut eo iure, quo servum. Videamus ergo propria et differentia, quae libro quinto leviter in transitu attigeram. Servus, cum manumittitur, fit libertinus, addictus recepta libertate ingenuus; servus invito domino [libertatem] non consequetur; ad servum nulla lex pertinet, addictus legem habet. Propria liberi, quae nemo habet nisi liber, praenomen, nomen, cognomen, tribum, habet haec addictus.

Excusso quid sit, prope peracta est quaestio, an hoc 28
sit? Id enim agimus, ut sit causae nostrae conveniens finitio. Potentissima est autem in ea qualitas, *An amor insania?* Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias esse finitionis, ex antecedentibus, consequentibus, adiunctis, repugnantibus, causis, effectis, similibus; de quorum argumentorum natura dictum est. Breviter autem pro 29
Caecina Cicero initia, causas, effecta, antecedentia, consequentia complexus est: *Quid igitur fugiebant? Propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, cum extrema concedatis?* Sed similitudine quoque usus est: *Quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur?* Sed etiam ex contrario argumenta 30
ducuntur, ut si quaeratur, Amatorium venenum sit necne; quia venenum amatorium non sit. Illud alterum genus quo sit manifestius adolescentibus meis, (meos enim semper adolescentes putabo) hic quoque fictae controversiae utar exemplo. *Iuvenes, qui convivere solebant, constituerunt, ut in* 31
litore coenarent. Unius, qui coenae defuerat, nomen tumulo, quem extruxerant, inscripserunt. Pater eius, a transmarina peregrinatione cum ad litus idem appulisset, lecto nomine suspendit se. Dicuntur hi causa mortis fuisse. 32
Hic finitio est accusatoris, *Per quem factum est, ut quis perierit, causa mortis est;* rei est, *Qui fecit quid sciens, per quod perire homini necesse est.* Remota finitione accusatori sat est dicere, *Causa mortis fuistis; per vos enim factum est, ut homo periret; quia, nisi vos illud fecissetis, viveret.* Contra, *Non statim, per quem factum est, ut* 33
quis periret, is damnari debet, ut accusator, testis, iudex rei capitalis. Nec, undecunque causa fluxit, ibi culpa est: ut si quis profectionem suaserit aut amicum arcessierit trans mare et is naufragio perierit, ad coenam invitarit et is cruditate illic contracta decesserit. Nec 34
fuerit in causa mortis solum adolescentium factum sed credulitas senis, in dolore ferundo infirmitas; denique, si fortior fuisset aut prudentior, viveret. Nec mala mente fecerunt; et ille potuit vel ex loco tumuli vel ex opere tumultuario suspicari, non esse monumentum. Qui ergo pu-

niri debent, in quibus omnia sunt homicidae praeter manum?

35 Est interim certa finitio, de qua inter utramque partem convenit: ut Cicero dicit, *Maiestas est in imperio atque*
36 *in omni populi Romani dignitate.* Quaeritur tamen, *an maiestas minuta sit*, ut in causa Cornelii quaesitum est. Sed hic etiamsi similis videri potest finitiva: tamen, quia de finitione non ambigitur, iudicatio est qualitatis atque ad eum potius statum reducenda, ad cuius forte quidem venimus mentionem, sed erat ordine proximus locus.

DE QUALITATE.

IV. Est autem qualitas alia de summo genere atque ea quidem non simplex. Nam et qualis sit cuiusque rei natura et quae forma, quaeritur: *An immortalis anima? An humana specie deus?* et de magnitudine ac numero, *Quantus sol?* et *An unus mundus?* Quae omnia coniectura quidem colliguntur, quaestionem tamen habent in eo, qualia
2 sint? Haec et in suasoriis tractari solent, ut, si Caesar deliberet, an Britanniam impugnet: *quae sit Oceani natura, an Britannia insula*, (nam tum ignorabatur) *quanta ea terra*, *quo numero militum aggredienda*, in consilium ferendum sit. Eidem qualitati succedunt facienda ac non facienda; appetenda, vitanda; quae in suasorias quidem maxime cadunt sed in controversiis quoque sunt frequentia, hac sola diffe-
3 rentia, quod illic de futuris hic de factis agitur. Item demonstrativae partis omnia sunt in hoc statu: factum esse constat, quale sit factum quaeritur. Lis est omnis aut de praemio aut de poena aut de quantitate. Igitur genus causae aut simplex aut comparativum. Illic, quid aequum, hic, quid aequius aut quid aequissimum sit, excutitur.

Cum de poena iudicium est: a parte eius, qui causam dicit, aut defensio est criminis aut dimminutio aut excusatio aut, ut quidam putant, deprecatio.

4 Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum, quod obiicitur, dicimus honestum esse. *Abdicatur aliquis, quod invito patre militarit*, *honores petierit*, *uxorem duxerit:* tuemur, quod fecimus. Partem hanc vocant Hermago-

rei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes. La-
tine ad verbum translatam non invenio; absoluta appella-
tur. Sed enim de re sola quaestio, iusta sit ea necne. Iu- 5
stum omne continetur natura vel constitutione; natura, quod
secundum cuiusque rei dignitatem. Hinc sunt pietas, fides, 6
continentia et talia. Adiiciunt et id, quod sit par. Verum id
non temere intuendum est. Nam et vis contra vim et talio
nihil habent adversum eum, qui prior fecit, iniusti; et non,
quoniam res pares sunt, etiam id est iustum, quod anteces-
sit. Illa utrinque iusta, eadem lex, eadem condicio; ac for-
sitan ne sint quidem paria, quae ulla parte sunt dissimilia.
Constitutio est in lege, more, iudicato, pacto.

Alterum est defensionis genus, in quo factum per se im- 7
probabile assumptis extrinsecus auxiliis tuemur; id vocant
κατ' ἀντίθεσιν. Latine hoc quoque non ad verbum trans-
ferunt, assumptiva enim dicitur causa. In quo genere 8
fortissimum est, si crimen causa facti tuemur, qualis est de-
fensio Orestis, Horatii, Milonis. Ἀντέγκλημα dicitur, quia
omnis nostra defensio constat eius accusatione, qui vindica-
tur: *Occisus est sed latro; excoecatus sed raptor.* Est et 9
illa ex causis facti ducta defensio priori contraria, in qua
neque factum ipsum per se, ut in absoluta quaestione, de-
fenditur, neque ex contrario facto, sed ex aliqua utilitate
aut rei publicae aut hominum multorum aut etiam ipsius ad-
versarii, nonnunquam et nostra, si modo id erit, quod facere
nostra causa fas sit; quod sub extrario accusatore et legibus
agente prodesse nunquam potest, in domesticis disceptationi-
bus potest. Nam et filiis pater in iudicio abdicationis et ma- 10
ritus uxori, si malae tractationis accusabitur, et patri filius,
si dementiae causa erit, non inverecunde dicet, multum sua
interfuisse. In quo tamen incommoda vitantis melior quam
commoda petentis est causa. Quibus similia etiam in vera 11
rerum quaestione tractantur. Nam quae in scholis abdica-
torum, haec in foro exheredatorum a parentibus et bona
apud Centumviros repetentium ratio est; quae illic malae
tractationis, hic rei uxoriae, cum quaeritur, utrius culpa di-
vortium factum sit; quae illic dementiae, hic petendi cura-
toris. Subiacet utilitati etiam illa defensio, si peius aliquid 12

futurum fuit. Nam in comparatione malorum boni locum obtinet levius: ut si Mancinus foedus Numantinum sic defendat, quod periturus, nisi id factum esset, fuerit exercitus. Hoc genus ἀντίστασις Graece nominatur, comparativum nostri vocant.

13 Haec circa defensionem facti; quae si neque per se ipsa nec adhibitis auxiliis dabitur: proximum est, in alium transferre crimen, si possumus. Ideoque etiam in hos, qui iam scripti sunt, status visa est cadere translatio. Interdum ergo culpa in hominem relegatur: ut si Gracchus reus foederis Numantini, cuius metu leges populares tulisse in tri-
14 bunatu videtur, missum se ab imperatore suo diceret. Interim derivatur in rem: ut si is, qui testamento quid iussus non fecerit, dicat, per leges id fieri non potuisse. Hoc μετάστασιν dicunt.

Hinc quoque exclusis excusatio superest. Ea est aut ignorantiae: ut si quis fugitivo stigmata scripserit eoque ingenuo iudicato neget, se liberum esse scisse; aut necessitatis: ut cum miles ad commeatus diem non affuit et dicit se
15 fluminibus interclusum aut valetudine. Fortuna quoque saepe substituitur culpae. Nonnunquam male fecisse nos sed bono animo dicimus. Utriusque rei multa et manifesta exempla sunt. Idcirco non est eorum necessaria expositio.

Si omnia, quae supra scripta sunt, deerunt: videndum, an minui culpa possit. Hic est ille, qui a quibusdam fieri
16 solet, status quantitatis. Sed ea cum sit aut poenae aut honoris, ex qualitate facti constituitur, eoque nobis sub hoc esse statu videtur sicut eius quoque, quae ad numerum refertur a Graecis. Nam et πηλικότητα et ποσότητα dicunt, nos utrumque appellatione una complectimur.

17 Ultima est deprecatio, quod genus causae plerique negarunt in iudicium unquam venire. Quin Cicero quoque pro Q. Ligario idem testari videtur, cum dicit, *Causas, Caesar, egi multas et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum; certe nunquam hoc modo, Ignoscite, iudices, erravit, lapsus est, non putavit, si un-*
18 *quam posthac*, et cetera. In Senatu vero et apud populum et apud Principem et ubicunque, si iuris clementia est, ha-

bet locum deprecatio. In qua plurimum valent ex ipso, qui reus est, haec tria in vita praecedere, si innocens, si bene meritus, si spes in futurum innocenter victuri et in aliquo usu futuri; praeterea, si vel aliis incommodis vel praesenti periculo vel poenitentia videatur satis poenarum dedisse; extra nobilitas, dignitas, propinqui, amici. In eo tamen, qui co- 19
gnoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius quam reprehensio dissoluti consecutura est. Verum et in iudiciis etiamsi non toto genere causae tamen ex parte magna hic locus saepe tractatur. Nam et divisio frequens est, etiamsi fecisset, ignoscendum fuisse; idque in causis dubiis saepe praevaluit; et epilogi omnes in eadem fere materia versari solent. Sed nonnunquam etiam rei totius hic summa 20
constituta. Iam vero si exheredatum a se filium pater testatus fuerit elogio, *propterea quod is meretricem amaverit:* non omnis hic erit quaestio, an huic delicto pater debuerit ignoscere et Centumviri tribuere debeant veniam? Sed etiam in formulis, cum poenariae sunt actiones, ita causam partimur, an commissa sit poena, an exigi debeat. Id autem, quod illi viderunt, verum est, reum a iudicibus hoc defensionis modo liberari non posse.

De praemiis autem quaeruntur duo: An ullo sit dignus, 21
qui petit, an tanto; ex duobus, Uter dignior; ex pluribus, Quis dignissimus. Quorum tractatus ex ipso meritorum genere ducuntur. Et intuebimur non rem tantum, sive alleganda sive comparanda erit, sed personam quoque; nam et multum interest, tyrannum iuvenis occiderit an senex, vir an femina, alienus an coniunctus; et locum multipliciter, in 22
civitate tyrannis assueta an libera semper; in arce an domi; et quomodo factum sit, ferro an veneno; et quo tempore, bello an pace; cum depositurus esset eam potestatem an cum aliquid novi sceleris ausurus. Habent in meritis gratiam periculum quoque et difficultas. Similiter liberalitas a quo 23
profecta sit, refert. Nam in paupere gratior quam in divite, dante beneficium quam reddente, patre quam orbo. Item in quam rem dederit et quo tempore et quo animo, id est, num in aliquam spem suam; similiter alia. Et ideo qualitas maxime oratoris recipit operam, quia in utramque partem pluri-

mum est ingenio loci, nec usquam tantum affectus valent.
24 Nam coniectura extrinsecus quoque adductas frequenter pro-
bationes habet et argumenta ex materia sumit; quale quidque
videatur, eloquentiae est opus; hic regnat, hic imperat, hic
sola vincit.

Huic parti subiungit Verginius causas abdicationis, demen-
tiae, malae tractationis, orbarum nuptias indicentium. Nam et
fere sic accidit, inventique sunt, qui has materias *officiorum*
25 vocarent. Sed alios quoque nonnunquam leges hae recipiunt
status. Nam et coniectura est aliquando in plerisque horum,
cum se vel non fecisse vel bona mente fecisse contendunt.
Cuius generis exempla sunt multa. Et quid sit dementia ac
mala tractatio, finitur. Nam leges iuris plerumque quaestiones
26 praecurrere solent, et ex quibus causae non fiat status. Quod
tamen facto defendi non poterit, iure nitetur: et quot et
quibus causis abdicare non liceat, et in quae crimina malae
tractationis actio non detur, et cui accusare dementiae non
27 permittatur. Abdicationum formae sunt duae: altera criminis
perfecti, ut si abdicetur raptor, adulter; altera velut pen-
dentis et adhuc in condicione positi, quales sunt, in quibus
abdicatur filius, quia non pareat patri. Illa semper asperam
abdicantis actionem habet; immutabile est enim, quod factum
est; haec ex parte blandam et suadenti similem; mavult
enim pater corrigere quam abdicare; at pro filiis in utroque
28 genere summissam et ad satisfaciendum compositam. A quo
dissensuros scio, qui libenter patres figura laedunt; quod
non ausim dicere nunquam esse faciendum, potest enim ma-
teria incidere, quae hoc exigat; certe vitandum est, quotiens
29 aliter agi potest. Sed de figuris alio libro tractabimus. Non
dissimiles autem abdicationum actionibus sunt malae tracta-
tionis actiones; nam et ipsae habent eandem in accusationi-
bus moderationem. Dementiae quoque iudicia aut propter
id, quod factum est, aut propter id, quod adhuc fieri vel
30 non fieri potest, instituuntur. Et actor in eo, quod factum
est, liberum habet impetum, sic tamen, ut factum accuset,
ipsius patris tanquam valetudine lapsi misereatur; in eo vero,
cuius libera mutatio est, diu roget et suadeat et novissime
dementiam rationi queratur obstare, non mores; quos quanto

magis in praeteritum laudaverit, tanto facilius probabit morbo
esse mutatos. Reus, quotiens causa patietur, debebit esse 31
in defensione moderatus, quia fere ira et concitatio furori
sunt similia. Omnibus his commune est, quod rei non sem-
per defensione facti sed excusatione ac venia frequenter
utuntur. Est enim domestica disceptatio, in qua et semel
peccasse et per errorem et levius, quam obiiciatur, abso-
lutioni nonnunquam sufficit.

Sed alia quoque multa controversiarum genera in qua- 32
litatem cadunt. *Iniuriarum*; quanquam enim reus ali-
quando fecisse negat, plerumque tamen haec actio facto at-
que animo continetur. De accusatore constituendo, quae 33
iudicia *divinationes* vocantur; in quo genere Cicero qui-
dem, qui mandantibus sociis Verrem accusabat, contra eos,
qui eum defendebant, hac usus est divisione, spectandum,
a quo maxime agi velint ii, quorum de ultione quaeri-
tur, a quo minime velit is, qui accusatur. Frequentissimae 34
tamen hae sunt quaestiones, uter maiores causas habeat,
uter plus industriae aut virium sit allaturus ad accusandum,
uter id fide meliore facturus. *Tutelae* praeterea; in quo 35
iudicio solet quaeri, an alia de re quam de calculis cognosci
oporteat, an fidem praestare debeat tantum non etiam con-
silium et eventum. Cui simile est male gestae procurationis,
quae in foro *negotiorum gestorum*; nam et mandati
actio est. Praeter haec finguntur in scholis et inscripti ma- 36
leficii, in quibus aut hoc quaeritur, an inscriptum sit; aut
hoc, an maleficium sit; raro utrumque. *Male gestae
legationis* apud Graecos et veris causis frequens, ubi
iuris loco quaeri solet, an omnino aliter agere, quam man-
datum sit, liceat, et quousque sit legatus; quoniam alii in
renuntiando sunt: ut in Heio, qui testimonium in Verrem di-
xerat post perlatam legationem. Plurimum tamen est in eo, 37
quale sit factum. *Rei publioae laesae*. Hinc moventur
quidem illae iuris cavillationes: Quid sit rem publicam lae-
dere? et, laeserit an non profuerit? et, ab ipso an propter
ipsum laesa sit. In facto tamen plurimum inest. *Ingrati*
quoque. In quo genere quaeritur, An is, cum quo agitur,
acceperit beneficium? Quod raro negandum est; ingratus

38 est enim, qui negat. Quantum acceperit? an reddiderit? an
protinus, qui non reddidit, ingratus sit? an potuerit reddere?
an id, quod exigebatur, debuerit? quo animo sit? Sim-
pliciores illae iniusti repudii, sub qua lege controver-
siae illud proprium habent, quod a parte accusantis defensio
39 est et defendentis accusatio. Praeterea, cum quis ratio-
nem mortis in Senatu reddit, ubi una quaestio est iuris,
An is demum prohibendus sit, qui mori vult, ut se legum
actionibus subtrahat; cetera qualitatis. Finguntur et testa-
menta, in quibus de sola quaeratur, ut in controversia,
quam supra exposui, in qua de parte patrimonii quarta,
quam pater dignissimo ex filiis reliquerat, contendunt phi-
losophus, medicus, orator. Quod idem accidit, si orbae nu-
ptias indicant pares gradu, et si inter propinquos de idoneo
40 quaeratur. Sed nec omnes mihi persequi materias in animo
est, fingi enim adhuc possunt; nec omnes earum quaestio-
nes, quia positionibus mutantur. Hoc tantum admiror, Fla-
vum, cuius apud me summa est auctoritas, cum artem scho-
lae tantum componeret, tam anguste materiam qualitatis ter-
minasse.

41 Quantitas quoque, ut dixi, etiamsi non semper ple-
rumque tamen eidem subiacet, seu modi est seu numeri.
Sed modus aliquando constat aestimatione facti, quanta sit
culpa, quantumve beneficium; aliquando iure, cum id in
controversiam venit, qua quis lege puniendus vel honoran-
42 dus sit. Stuprator decem milia dare debeat, quae poena
huic crimini constituta est; an, quia stupratus se suspendit,
capite puniri tanquam causa mortis? Quo in genere fallun-
tur, qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quaeratur.
Nam de decem milibus nulla controversia est, quae nec pe-
43 tuntur. Iudicium redditur, an reus causa sit mortis. In con-
iecturam quoque eadem species cadit, cum, perpetuo an
quinquennali sit exilio multandus, in controversiam venerit.
An prudens caedem commiserit quaeritur. Illa quoque, quae
44 ex numero ducitur, pendet ex iure: An Thrasybulo triginta
praemia debeantur? et, Cum duo fures pecuniam abstulerint,
separatim quadruplum quisque an duplum debeat? Sed hic quo-
que factum aestimatur, et tamen ius ipsum pendet ex qualitate.

DE IURIDICIALI QUALITATE.

V. Qui neque fecisse se negabit neque aliud esse, quod fecerit, dicet neque factum defendet, necesse est in suo iure consistat; in quo plerumque a c t i o n i s est quaestio. Ea 2
non semper, ut quidam putaverunt, iudicium antecedit, qualia sunt praetorum curiosa consilia, cum de iure accusatoris ambigitur; sed in ipsis frequentissime iudiciis versatur. Est enim duplex eius disceptationis condicio, quod aut intentio aut praescriptio habet controversiam. Ac fuerunt, qui praescriptionis statum facerent, tanquam ea non iisdem omnibus, quibus ceterae leges, quaestionibus contineretur. Cum ex 3
praescriptione lis pendet, de ipsa re quaeri non est necesse. Ignominioso filius praescribit: de eo solo iudicatio est, an liceat? Quotiens tamen poterimus, efficiendum est, ut de re quoque iudex bene sentiat; sic enim iuri nostro libentius indulgebit: ut in sponsionibus, quae ex interdictis fiunt, etiamsi non proprietatis est quaestio sed tantum possessionis; tamen non solum possedisse nos sed etiam nostrum possedisse, docere oportebit. Sed frequentius etiam quaeritur de 4
intentione. *Vir fortis optet, quod volet.* Nego illi dandum, quidquid optaverit: non habeo praescriptionem, sed tamen voluntate contra verba praescriptionis modo utor. In utroque autem genere status iidem sunt.

Porro lex omnis aut tribuit aut adimit aut punit aut 5
iubet aut vetat aut permittit. Litem habet aut propter se ipsam aut propter alteram, quaestionem aut in scripto aut in voluntate. Scriptum aut apertum est aut obscurum aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi volo de te- 6
stamentis, pactis, stipulationibus omni denique scripto; idem de voce. Et quoniam quattuor eius generis quaestiones vel status facimus: singulos percurramus.

SCRIPTUM ET VOLUNTAS.

VI. S c r i p t i e t v o l u n t a t i s frequentissima inter consultos quaestio est, et pars magna controversi iuris hinc pendet; quo minus id in scholis accidere mirum est, ubi etiam ex industria fingitur. Eius genus unum est, in quo et de

2 scripto et de voluntate quaeritur. Id tum accidit, cum est in lege aliqua obscuritas. In ea aut uterque suam interpretationem confirmat, adversarii subvertit: ut hic, *Fur quadruplum solvat. Duo surripuerunt pariter decem milia; petuntur ab utroque quadragena; illi postulant, ut vicena conferant.* Nam et actor dicit, hoc esse quadruplum, quod petat, et rei hoc, quod offerant; voluntas quoque utrinque
3 defenditur. Aut, cum de altero intellectu certum est, de altero dubium: *Ex meretrice natus ne contionetur. Quae filium habebat, prostare coepit: prohibetur adolescens contione.* Nam de eius filio, quae ante partum meretrix fuit, certum est: an eadem huius causa sit, dubium est, quia
4 ex hac natus est, et haec meretrix est. Solet et illud quaeri, quo referatur, quod scriptum est, *Bis de eadem re ne sit actio;* id est, hoc *bis* ad actorem an ad actionem? Haec ex iure obscuro.

Alterum genus est ex manifesto; quod qui solum viderunt, hunc statum plani et voluntatis appellarunt. In hoc al-
5 tera pars scripto nititur altera voluntate. Sed contra scriptum tribus generibus occurritur. Unum est, in quo ipso patet, semper id servari non posse: *Liberi parentes alant aut vinciantur;* non enim alligabitur infans. Hic erit ad alia transitus, et divisio, Num quisquis non aluerit? num
6 hic? Proponunt quidam tale genus controversiarum, in quo nullum argumentum est, quod ex lege ipsa peti possit, sed de eo tantum, de quo lis est, quaerendum sit. *Peregrinus, si murum ascenderit, capite puniatur. Cum hostes murum ascendissent, peregrinus eos depulit; petitur ad sup-*
7 *plicium.* Non erunt hic separatae quaestiones, An quisquis? an hic? quia nullum potest afferri argumentum contra scriptum vehementius eo, quod in lite est; sed hoc tantum, An ne servandae quidem civitatis causa? Ergo aequitate et voluntate pugnandum. Fieri tamen potest, ut ex aliis legibus exempla ducamus, per quae appareat, semper stari scripto
8 non posse, ut Cicero pro Caecina fecit. Tertium, cum in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus, aliud legumlatorem voluisse, ut in hac controversia: *Qui nocte cum ferro deprehensus fuerit, alligetur. Cum anulo*

ferreo inventum magistratus alligavit. Hic quia est verbum in lege *deprehensus*, satis etiam significatum videtur, non contineri lege nisi noxium ferrum.

Sed ut, qui voluntate nitetur, scriptum, quotiens pote- 9
rit, infirmare debebit: ita, qui scriptum tuebitur, adiuvare se etiam voluntate temptabit. In testamentis et illa accidunt, ut voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit: ut in iudicio Curiano, in quo nota L. Crassi et Scaevolae fuit contentio.
Substitutus heres erat, si postumus ante tutelae annos de- 10
cessisset. Non est natus. Propinqui bona sibi vindicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, ut is non
nato filio heres esset, qui mortuo? sed non scripserat. Id 11
quoque, quod huic contrarium est, accidit nuper, ut esset scriptum, quod appareret scriptorem noluisse: Qui sestertium nummum quinque milia legaverat, cum emendaret, sublatis sestertiis nummis, *argenti pondo* posuit, *quinque milia* manserunt. Apparuit tamen, *quinque pondo* dari voluisse, quia ille in argento legato modus et inauditus erat et incre-
dibilis. Sub hoc statu generales sunt quaestiones, Scripto 12
an voluntate standum sit, Quae fuerit scribentis voluntas; tractatus omnes qualitatis aut coniecturae, de quibus satis dictum arbitror.

LEGES CONTRARIAE.

VII. Proximum est de legibus contrariis dicere, quia inter omnes Artium scriptores constitit, in Antinomia duos esse scripti et voluntatis status; neque immerito; quia, cum lex legi obstet, utrinque contra scriptum dicitur, et quaestio est de voluntate; in utraque id ambigitur, an utique
illa lege sit utendum. Omnibus autem manifestum est, nun- 2
quam esse legem legi contrariam iure ipso; quia, si diversum ius esset, alterum altero abrogaretur; sed eas casu collidi et eventu.

Colliduntur autem aut pares inter se, ut si optio tyrannicidae et viri fortis comparentur, utrique data, quod velit, petendi potestate; hic meritorum, temporis, praemii collatio
est; aut secum ipsae, ut duorum fortium, duorum tyrannici- 3
darum, duarum raptarum, in quibus non potest esse alia

quaestio, quam temporis, utra prior sit; aut qualitatis, utra
iustior sit petitio. Diversae quoque leges confligunt aut
4 similes. Diversae, quibus etiam citra adversam legem con-
tradici possit, ut in hac controversia: *Magistratus ab arce
ne discedat;* vel alia nulla obstante quaeri potest, *Vir for-
tis an, quidquid optarit, accipere debeat.* Et in magi-
stratu multa dicentur, quibus scriptum expugnatur; si incen-
5 dium in arce fuerit, si in hostes decurrendum. Similes, con-
tra quas nihil opponi potest nisi lex altera: *Tyrannicidae
imago in gymnasio ponatur;* contra, *Mulieris imago in
gymnasio ne ponatur. Mulier tyrannum occidit.* Nam ne-
que mulieris imago ullo alio casu poni potest nec tyrannici-
6 dae ullo alio casu summoveri. Impares sunt, cum alteri
multa opponi possunt alteri nihil, nisi quod in lite est: ut
cum *vir fortis impunitatem desertoris petit.* Nam contra
legem viri fortis, ut supra ostendi, multa dicuntur; adversus
desertores scripta non potest nisi optione subverti.

7 Item confessum ex utraque parte ius est aut dubium.
Si confessum est, haec fere quaeruntur: Utra lex potentior?
ad deos pertineat an ad homines? ad rem publicam an ad
privatos? de honore an de poena? de magnis rebus an de
8 parvis? permittat an vetet an imperet? Solet tractari et,
utra sit antiquior, et velut potentissimum, utra minus perdat;
ut in desertore et viro forti, quod illo non occiso lex tota tol-
latur; occiso, sit reliqua viro forti alia optio. Plurimum ta-
men est in hoc, Utrum fieri sit melius atque aequius; de quo
9 nihil praecipi nisi proposita materia potest. Si dubium: aut
alteri aut invicem utrique de iure fit controversia, ut in re
tali: *Patri in filium, patrono in libertum manus iniectio sit;
liberti heredem sequantur. Liberti filium quidam fecit he-
redem: invicem petitur manus iniectio;* et patronus negat,
ius patris illi fuisse, quia ipse in manu patroni fuerit.

10 Duplices leges sicut duae colliduntur: ut *Nothus ante
legitimum natus, legitimus sit; post legitimum, tantum civis.*
Quod de legibus, idem de senatusconsultis dictum; quae si
aut inter se pugnent aut obstent legibus, non tamen aliud sit
eius status nomen.

COLLECTIO.

VIII. **Syllogismus** habet aliquid simile scripto et voluntati, quia semper pars in eo altera scripto nititur; sed hoc interest, quod illic dicitur contra scriptum hic supra scriptum; illic, qui verba defendit, hoc agit, ut fiat utique, quod scriptum est; hic, ne aliud, quam scriptum est. Ei nonnulla etiam cum finitione coniunctio. Nam saepe, si finitio infirma
est, in syllogismum delabitur. Sit enim lex: *Venefica ca-* 2
pite puniatur. Saepe secubanti amatorium dedit; eundem repudiavit; per propinquos rogata, ut rediret, non est reversa; suspendit se maritus. Mulier veneficii rea est. Fortissima est actio dicentis amatorium venenum esse. Id erit finitio; quae si parum valebit: fiet syllogismus, ad quem, velut remissa priore contentione, veniemus: An proinde puniri debeat, ac si virum veneno necasset?
Ergo hic status ducit ex eo, quod scriptum est, id, 3
quod incertum est; quod quoniam ratione colligitur, ratiocinativus dicitur. In has autem fere species venit: An, quod semel ius est, idem et saepius? *Incesti damnata et praecipitata de saxo vixit; repetitur.* An, quod in uno, in pluribus? *Qui duos uno tempore tyrannos occidit, duo praemia petit.* An quod ante, et postea? *Raptor profugit,* 4
rapta nupsit, reverso illo petit optionem. An, quod in toto, idem in parte? *Aratrum accipere pignori non licet, vomerem accepit.* An, quod in parte, idem in toto? *Lanas*
evehere Tarento non licet, oves vexit. In his syllogimus 5
et scripto nititur; non satis cautum esse dicit. *Postulo, ut praecipitetur incesta; lex est;* et *rapta optionem petit*, et
in ove lanae sunt, similiter alia. Sed quia responderi pot- 6
est, *Non est scriptum, ut bis praecipitetur damnata, ut quandoque rapta optet, ut tyrannicida duo praemia accipiat, nihil de vomere cautum, nihil de ovibus:* ex eo, quod manifestum est, colligitur quod dubium est. Maioris pugnae est ex scripto ducere, quod scriptum non est. *Qui patrem occiderit, culeo insuatur: matrem occidit. Ex domo*
in ius educere ne liceat: ex tabernaculo eduxit. In hoc 7
genere haec quaeruntur: An, quotiens propria lex non est,

simili sit utendum? an id, de quo agitur, ei, de quo scriptum est, simile sit? Simile autem et maius est et par et minus. In illo priore, an satis lege cautum sit? an, etsi parum cautum est, hac sit utendum? In utroque de voluntate legumlatoris. Sed de aequo tractatus potentissimi.

AMPHIBOLIA, ID EST AMBIGUITAS.

IX. Amphiboliae species sunt innumerabiles, adeo,
ut philosophorum quibusdam nullum videatur esse verbum,
2 quod non plura significet; genera admodum pauca. Aut enim
vocibus accidit singulis aut coniunctis.

Singula afferunt errorem, cum pluribus rebus aut ho-
minibus eadem appellatio est (ὁμωνυμία dicitur), ut *Gallus*,
avem an gentem an nomen an fortunam corporis significet,
incertum est; et *Aiax*, Telamonius an Oïlei filius. Verba
3 quoque quaedam diversos intellectus habent, ut *cerno*. Quae
ambiguitas plurimis modis accidit. Unde fere lites, praeci-
pue ex testamentis, cum de libertate aut etiam de hereditate
contendunt ii, quibus idem nomen est; aut, quid sit legatum,
4 quaeritur. Alterum est, in quo alia integro verbo signifi-
catio est alia diviso, ut *ingenua* et *armamentum* et *Corvi-
num;* ineptae sane cavillationis, ex qua tamen Graeci con-
troversias ducunt: inde enim αὐλητρὶς illa vulgata, cum quae-
ritur, *Utrum aula, quae ter ceciderit, an tibicina, si ce-
5 ciderit, debeat publicari.* Tertia est ex compositis, ut si
quis corpus suum inculto loco poni iubeat, circaque monu-
mentum multum agri ab heredibus in tutelam cinerum, ut
6 solent, leget, sit litis occasio *cultum.* Sic apud Graecos
contendunt Λέων et Πανταλέων, cum scriptura dubia est, bona
omnia Λέοντι an bona Πανταλέοντι relicta sint.

In coniunctis plus ambiguitatis. Fit autem per casus: ut

7 *Aio te, Aeacida, Romanos vincère posse.*

Per collocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat,
ac frequentissime, cum id, quod medium est, utrinque pos-
sit trahi, ut de Troilo Vergilius, *Lora tenens tamen* — —
Hic, utrum teneat tamen lora, an, quamvis teneat, tamen
8 trahatur, quaeri potest. Unde controversia illa, *Testamento*

quidam iussit poni statuam auream hastam tenentem. Quaeritur, statua hastam tenens aurea esse debeat, an hasta esse aurea in statua alterius materiae? Fit per flexum idem magis:

Quinquaginta ubi erant centum inde occidit Achilles.

Saepe, utri duorum antecedentium sermo subiunctus sit, in 9
dubio est: unde et controversia, *Heres meus uxori meae dare damnas esto argenti, quod elegerit, pondo centum.* Uter eligat, quaeritur.

Verum id, quod ex his primum est, mutatione casuum, sequens divisione verborum aut translatione emendatur, tertium adiectione. Accusativi geminatione facta amphibolia 10
solvitur ablativo, ut illud, *Lachetem audivi percussisse Demean*, fiat, *a Lachete percussum Demean.* Sed ablativo ipsi, ut in primo diximus, inest naturalis amphibolia. *Coelo decurrit aperto:* utrum per apertum coelum, an cum apertum esset. Divisio respiratione et mora constat: *statuam,* 11
deinde auream hastam; vel *statuam auream*, deinde *hastam.* Adiectio talis est, *argentum, quod elegerit ipse*, ut heres intelligatur; vel *ipsa*, ut uxor. Adiectione facta amphibolia, qualis sit, *Nos flentes illos deprehendimus*, detractione solvetur. Pluribus verbis emendandum, ubi id, 12
quod, quo referatur, dubium est, et ipsum est ambiguum. *Heres meus dare illi damnas esto omnia sua.* In quod genus incidit Cicero loquens de C. Fannio. *Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in Augurum collegium non erat, non admodum diligebat; praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset.* Nam *sibi* et ad socerum referri et ad Fannium potest. Productio 13
quoque scripto et correptio in dubio relicta causa est ambiguitatis, ut in hoc, *Cato.* Aliud enim ostendit brevis secunda syllaba casu nominativo, aliud eadem syllaba producta casu dativo aut ablativo. Plurimae praeterea sunt aliae species, quas persequi nihil necesse est.

Nec refert, quo modo sit facta amphibolia aut quo re- 14
solvatur. Duas enim res significari manifestum est, et, quod ad scriptum vocemve pertinet, in utramque partem par est. Ideoque frustra praecipitur, ut in hoc statu vocem ipsam ad nostram partem conemur vertere. Nam, si id fieri potest,

15 amphibolia non est. Amphiboliae autem omnis erit in his
quaestio; aliquando, uter sit secundum naturam magis sermo;
semper, utrum sit aequius; utrum is, qui scripsit ac dixit,
voluerit. Quarum in utramque partem satis ex his, quae de
coniectura et qualitate diximus, praeceptum est.

DE PRAEDICTORUM STATUUM COGNATIONE.

X. Est autem quaedam inter hos status cognatio. Nam
et in finitione, quae sit voluntas nominis, quaeritur, et in
syllogismo, qui secundus a finitione status est, quia specta-
tur, quid voluerit scriptor; et contrarias leges duos esse
scripti et voluntatis status apparet. Rursus et finitio quo-
dammodo est amphibolia, cum in duas partes diducatur in-
2 tellectus nominis. Scriptum et voluntas habet in verbis iuris
quaestionem, quod idem antinomia petitur. Ideoque omnia
haec quidam scriptum et voluntatem esse dixerunt, alii in
scripto et voluntate amphiboliam esse, quae facit quaestio-
nem. Sed distincta sunt. Aliud est enim obscurum ius aliud
3 ambiguum. Igitur finitio in natura ipsa nominis quaestionem
habet generalem, et quae esse etiam citra complexum cau-
sae possit; scriptum et voluntas de eo disputat verbo, quod
est in lege, syllogismus de eo, quod non est. Amphiboliae
lis in diversum trahit, legum contrariarum ex diverso pugna
4 est. Neque immerito et recepta est a doctissimis haec dif-
ferentia et apud plurimos ac prudentissimos durat.

DE VI DISPOSITIONIS.

Et de hoc quidem genere dispositionis, etiamsi non
5 omnia, tradi tamen aliqua potuerunt. Sunt alia, quae, nisi
proposita, de qua dicendum est, materia, viam docendi non
praebeant. Non enim causa universa in quaestiones ac locos
diducenda est, sed hae ipsae partes habent rursus ordinem
suum. Nam et in prooemio primum est aliquid et secundum
ac deinceps, et quaestio omnis ac locus habet suam dispo-
6 sitionem ut theses etiam simplices. Nisi forte satis erit di-
videndi peritus, qui controversiam in haec diduxerit, An
omne praemium viroforti dandum sit, an ex privato; An
nuptiae, an eius, quae nupta sit, an haec? deinde, cum fuerit

de prima quaestione dicendum: passim, et ut quidque in mentem veniet, miscuerit, non primum in ea scierit esse tractandum, Verbis legum standum sit an voluntate; huius ipsius 7
particulae aliquod initium fecerit, deinde proxima subnectens struxerit orationem, ut pars hominis est manus, eius digiti, illorum quoque articuli. Hoc est, quod scriptor demonstrare non possit, nisi certa definitaque materia. Sed quid 8
una faciet aut altera, quin immo centum ac mille in re infinita? Praeceptoris est, in alio atque alio genere cotidie ostendere, quis ordo sit rerum et quae copulatio, ut paulatim fiat usus et ad similia transitus. Tradi enim omnia, quae ars efficit, non possunt. Nam quis pictor omnia, quae in 9
rerum natura sunt, adumbrare didicit? sed percepta semel imitandi ratione assimulabit, quidquid acceperit. Quis non faber vasculum aliquod, quale nunquam viderat, fecit?

Quaedam vero non docentium sunt sed discentium. Nam 10
medicus, quid in quoque valetudinis genere faciendum sit, quid quibusque signis providendum, docebit; vim sentiendi pulsus venarum, coloris modos, spiritus meatum, caloris distantiam, quae sua cuiusque sunt ingenii, non dabit. Quare plurima petamus a nobis et cum causis deliberemus cogitemusque, homines ante invenisse artem quam docuisse. Illa 11
enim potentissima est, quaeque vere dicitur oeconomica totius causae dispositio, quae nullo modo constitui nisi velut in re praesente potest: ubi assumendum prooemium, ubi omittendum; ubi utendum expositione continua, ubi partita; ubi ab initiis incipiendum, ubi more Homerico e mediis vel ultimis; ubi omnino non exponendum; quando a nostris, 12
quando ab adversariorum propositionibus incipiamus, quando a firmissimis probationibus, quando a levioribus; qua in causa praeponendae prooemiis quaestiones, qua praeparatione praemuniendae; quid iudicis animus accipere possit statim dictum, quo paulatim deducendus; singulis an universis opponenda refutatio; reservandi perorationi an per totam actionem diffundendi affectus; de iure prius an de aequitate dicendum; anteacta crimina an, de quibus iudicium est, prius obiicere vel diluere conveniat; si multiplices causae erunt, quis ordo 13
faciendus, quae testimonia tabulaeve cuiusque generis in

actione recitandae, quae reservandae. Haec est velut imperatoria virtus copias suas partientis ad casus proeliorum, retinentis partes per castella tuenda custodiendasve urbes, petendos commeatus, obsidenda itinera, mari denique ac terra
14 dividentis. Sed haec in oratione praestabit, cui omnia affuerint, natura, doctrina, studium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore sit disertus. Vigilandum, durandum, enitendum, pallendum est, facienda sua cuique vis, suus usus, sua ratio, non respiciendum ad haec sed in promptu
15 habenda, nec tanquam tradita sed tanquam innata. Nam via demonstrari potest, velocitas sua cuique; verum ars satis praestat, si copias eloquentiae ponit in medio; nostrum est
16 uti eis scire. Neque enim partium est demum dispositio, sed in his ipsis primus aliquis sensus et secundus et tertius; qui non modo ut sint ordine collocati, laborandum est, sed ut inter se vincti atque ita cohaerentes, ne commissura perlu-
17 ceat; corpus sit, non membra. Quod ita continget, si et, quid in quoque conveniat, viderimus, et ut verba verbis applicemus, non pugnantia sed quae invicem complectantur. Ita res non diversae distantibus ex locis quasi invicem ignotae collidentur, sed aliqua societate cum prioribus ac sequentibus se copulaque tenebunt, ac videbitur non solum composita oratio sed etiam continua. Verum longius fortasse progredior fallente transitu et a dispositione ad elocutionis praecepta labor, quae proximus liber inchoabit.

LIBER VIII.

Libro octavo haec continentur: De virtute elocutionis. De perspicuitate. De ornatu. De generibus sententiarum. De tropis.

DE VIRTUTE ELOCUTIONIS.

Prooemium. His fere, quae in proximos quinque libros collata sunt, ratio inveniendi atque inventa disponendi continetur, quam ut per omnes numeros penitus cognoscere ad summam scientiae necessarium est, ita incipientibus

brevius ac simplicius tradi magis convenit. Aut enim diffi- 2
cultate institutionis tam numerosae atque perplexae deterreri
solent; aut eo tempore, quo praecipue alenda ingenia atque
indulgentia quadam enutrienda sunt, asperiorum tractatu
rerum atteruntur; aut, si haec sola didicerunt, satis se ad
eloquentiam instructos arbitrantur; aut quasi ad certas quas-
dam dicendi leges alligati conatum omnem reformidant.
Unde existimant accidisse, ut, qui diligentissimi Artium 3
scriptores exstiterint, ab eloquentia longissime fuerint. Via
tamen opus est incipientibus sed ea plana et cum ad ingre-
diendum tum ad demonstrandum expedita. Eligat itaque pe-
ritus ille praeceptor ex omnibus optima et tradat ea demum
in praesentia, quae placent, remota refutandi cetera mora.
Sequentur enim discipuli, quo duxeris. Mox cum robore
dicendi crescet etiam eruditio. Iidem primo solum iter cre- 4
dant esse, in quod inducentur, post illud cognituri etiam
optimum. Sunt autem neque obscura neque ad percipiendum
difficilia, quae scriptores diversis opinionibus pertinaciter
tuendis involverunt. Itaque in toto artis huiusce tractatu 5
difficilius est iudicare, quid doceas, quam, cum iudicaris, do-
cere, praecipueque in duabus his partibus perquam sunt
pauca, circa quae si is, qui instituetur, non repugnaverit,
pronum ad cetera habiturus est cursum.

Nempe enim plurimum in hoc laboris exhausimus, ut 6
ostenderemus rhetoricen bene dicendi scientiam et utilem et
artem et virtutem esse; materiam eius res omnes, de quibus
dicendum esset; eas in tribus fere generibus, demonstrativo,
deliberativo, iudicialique reperiri; orationem porro omnem
constare rebus et verbis; in rebus intuendam inventionem,
in verbis elocutionem, in utraque collocationem, quae me-
moria conplecteretur, actio commendaret. Oratoris officium, 7
docendi, movendi, delectandi partibus contineri, ex quibus
ad docendum expositio et argumentatio, ad movendum
affectus pertineret, quos per omnem quidem causam sed
maxime tamen in ingressu ac fine dominari. Nam delecta-
tionem, quamvis in utroque sit eorum, magis tamen proprias
in elocutione partes habere. Quaestiones alias infinitas, alias 8
finitas, quae personis, locis, temporibus continerentur. In

omni porro materia tria esse quaerenda, an sit, quid sit, quale
sit. His adiiciebamus, demonstrativam laude ac vitupera-
tione constare. In ea, quae ab ipso, de quo diceremus, quae
post eum acta essent, intuendum. Hoc opus tractatu hone-
9 storum utiliumque constare. Suasoriis accedere tertiam par-
tem ex coniectura, possetne fieri, et an esset futurum, de
quo deliberaretur. Hic praecipue diximus spectandum, quis,
apud quem, quid diceret. Iudicialium causarum alias in sin-
gulis alias in pluribus controversiis consistere, et in quibus-
dam intentionem modo; depulsionem porro omnem infitia-
tione duplici, factumne et an hoc factum esset, praeterea
10 defensione ac translatione constare. Quaestionem aut ex
scripto esse aut ex facto: facto, de rerum fide, proprietate,
qualitate; scripto, de verborum vi aut voluntate; in quibus
vis tum causarum tum actionum inspici soleat, quaeque aut
scripti et voluntatis aut ratiocinativae aut ambiguitatis aut
11 legum contrariarum specie continentur. In omni porro causa
iudiciali quinque esse partes, quarum exordio conciliari
audientem, narratione proposita confirmari, refutari, per-
12 oratione aut memoriam refici aut animos moveri. His argu-
mentandi et afficiendi locos et quibus generibus concitari,
placari, resolvi iudices oporteret, adiecimus. Accessit ratio
divisionis.

Credere modo qui discet velit. Certa quaedam via est,
et in qua multa etiam sine doctrina praestare debeat per se
ipsa natura, ut haec, de quibus dixi, non tam inventa a prae-
ceptoribus quam, cum fierent, observata esse videantur.
13 Plus exigunt laboris et curae, quae sequuntur. Hinc enim
iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut
inter omnes oratores convenit, difficillimam. Nam et M. An-
tonius, cuius supra habuimus mentionem, cum *a se disertos
visos esse multos*, ait, *eloquentem neminem:* diserto satis
putat dicere quae oporteat, ornate autem dicere proprium
14 esse eloquentissimi. Quae virtus si usque ad eum in nullo
reperta est, ac ne in ipso quidem aut L. Crasso: certum est
et his et prioribus eam desideratam, quia difficillima fuit.
Et Marcus Tullius inventionem quidem ac dispositionem pru-
15 dentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoque prae-

cipue circa praecepta partis huius laboravit. Quod eum merito fecisse, etiam ipso rei, de qua loquimur, nomine palam declaratur. Eloqui enim hoc est, omnia, quae mente conceperis, promere atque ad audientes perferre; sine quo supervacua sunt priora et similia gladio condito atque intra vaginam suam haerenti. Hoc itaque maxime docetur, hoc nullus 16
nisi arte assequi potest, hic studium plurimum adhibendum; hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic omnis aetas consumitur; hoc maxime orator oratore praestantior, hoc genera ipsa dicendi aliis alia potiora. Neque enim Asiani aut quo- 17
cunque alio genere corrupti res non viderunt aut eas non collocaverunt, neque, quos aridos vocamus, stulti aut in causis caeci fuerunt; sed his iudicium in eloquendo ac modus, illis vires defuerunt, ut appareat in hoc et vitium et virtutem esse dicendi.

Non ideo tamen sola est agenda cura verborum. Occur- 18
ram enim necesse est et, velut in vestibulo protinus apprehensuris hanc confessionem meam, resistam iis, qui, omissa rerum (qui nervi sunt in causis) diligentia, quodam inani circa voces studio senescunt, idque faciunt gratia decoris, qui est in dicendo mea quidem opinione pulcherrimus, sed cum sequitur non cum affectatur. Corpora sana et integri 19
sanguinis et exercitatione firmata ex iisdem his speciem accipiunt, ex quibus vires, namque et colorata et astricta et lacertis expressa sunt; at eadem si quis volsa atque fucata muliebriter comat, foedissima sint ipso formae labore. Et 20
cultus concessus atque magnificus addit hominibus, ut Graeco versu testatum est, auctoritatem; at muliebris et luxuriosus non corpus exornat sed detegit mentem. Similiter illa translucida et versicolor quorundam elocutio res ipsas effeminat, quae illo verborum habitu vestiuntur. Curam ergo verborum rerum volo esse sollicitudinem. Nam plerumque optima 21
rebus cohaerent et cernuntur suo lumine; at nos quaerimus illa, tanquam lateant seseque subducant. Ita nunquam putamus circa id esse, de quo dicendum est, sed ex aliis locis petimus et inventis vim afferimus. Maiore animo aggredienda 22
eloquentia est, quae si toto corpore valet, ungues polire et capillum reponere non existimabit ad curam suam pertinere.

Sed evenit plerumque, ut in hac diligentia deterior
23 etiam fiat oratio. Primum, quia sunt optima minime arcessita et simplicibus atque ab ipsa veritate profectis similia. Nam illa, quae curam fatentur, et ficta atque composita videri etiam volunt, nec gratiam consequuntur et fidem amittunt propter id, quod sensus obumbrant et velut laeto gra-
24 mine sata strangulant. Nam et, quod recte dici potest, circumimus amore verborum et, quod satis dictum est, repetimus et, quod uno verbo patet, pluribus oneramus et pleraque significare melius putamus quam dicere. Quid? quod nihil iam proprium placet, dum parum creditur disertum, quod
25 et alius dixisset? A corruptissimo quoque poetarum figuras seu translationes mutuamur, tum demum ingeniosi scilicet, si ad intelligendos nos opus sit ingenio. Atqui satis aperte Cicero praeceperat, *in dicendo vitium vel maximum esse a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis*
26 *sensus abhorrere.* Sed ille durus atque ineruditus; nos melius, quibus sordet omne, quod natura dictavit, qui non ornamenta quaerimus sed lenocinia. Quasi vero sit ulla verborum nisi rei cohaerentium virtus; quae ut propria sint et dilucida et ornata et apte collocentur, si tota vita labo-
27 randum est: omnis studiorum fructus amissus est. Atqui plerosque videas haerentes circa singula, et dum inveniunt et dum inventa ponderant ac dimetiuntur. Quod si idcirco fieret, ut semper optimis uterentur: abominanda tamen haec infelicitas erat, quae et cursum dicendi refrenat et calorem cogitationis extinguit mora et diffidentia.
28 Miser enim et, ut sic dicam, pauper orator est, qui nullum verbum aequo animo perdere potest. Sed ne perdet quidem, qui rationem eloquendi primum cognoverit, tum lectione multa et idonea copiosam sibi verborum supellectilem compararit et huic adhibuerit artem collocandi, deinde haec omnia exercitatione plurima roborarit, ut semper in promptu
29 sint et ante oculos. Namque hoc qui fecerit, ei res cum nominibus suis occurrent. Sed opus est studio praecedente et acquisita facultate et quasi reposita. Namque ista quaerendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum discimus, adhibenda est, non dum dicimus. Alioqui sicut, qui patrimonium

non pararunt, sub diem quaerunt: ita in oratione, qui non
satis laborarunt. Si praeparata vis dicendi fuerit: erunt in 30
officio, sic ut non requisita respondere sed ut semper sensi-
bus inhaerere videantur atque eos ut umbra corpus sequi.
Tamen in hac ipsa cura est aliquid satis. Nam Latina, signi- 31
ficantia, ornata, cum apte sunt collocata, quid amplius labo-
remus? Quibusdam tamen nullus est finis calumniandi se et
cum singulis paene syllabis commoriendi, qui etiam, cum
optima sunt reperta, quaerunt aliquid, quod sit magis anti-
quum, remotum, inopinatum; nec intelligunt, iacere sensus
in oratione, in qua verba laudantur. Sit igitur cura elocutio- 32
nis quam maxima, dum sciamus tamen, nihil verborum causa
esse faciendum, cum verba ipsa rerum gratia sint reperta;
quorum ea sunt maxime probabilia, quae sensum animi no-
stri optime promunt atque in animis iudicum, quod volumus,
efficiunt. Ea debent praestare sine dubio et admirabilem et 33
iucundam orationem; verum admirabilem non sic, quomodo
prodigia miramur, et iucundam non deformi voluptate sed
cum laude ac dignitate coniuncta.

I. Igitur, quam Graeci φράσιν vocant, Latine dicimus
elocutionem. Ea spectatur verbis aut singulis aut con-
iunctis. In singulis intuendum est, ut sint Latina, perspicua,
ornata, ad id quod efficere volumus accommodata; in con-
iunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea, quae 2
de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda,
in libro primo, cum de grammatice loqueremur, executi
sumus. Verum illic tantum, ne vitiosa essent, praecepimus;
hic non alienum est admonere, ut sint quam minime pere-
grina et externa. Multos enim, quibus loquendi ratio non
desit, invenias, quos curiose potius loqui dixeris quam La-
tine; quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem
alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospi-
tem dixit, nec alio se id deprehendisse interrogata respon-
dit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in Tito Livio, 3
mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam
Patavinitatem. Quare, si fieri potest et verba omnia et vox
huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana plane videa-
tur, non civitate donata.

DE PERSPICUITATE.

II. Perspicuitas in verbis praecipuam habet **proprie-
tatem**, sed proprietas ipsa non simpliciter accipitur. Primus
enim intellectus est sua cuiusque rei appellatio, qua non
2 semper utemur. Nam et obscena vitabimus et sordida et hu-
milia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum aut ordinis.
In quo vitio cavendo non mediocriter errare quidam solent,
qui omnia, quae sunt in usu, etiamsi causae necessitas postu-
let, reformident: ut ille, qui in actione *Ibericas herbas*,
se solo nequicquam intelligente, dicebat, nisi irridens hanc
vanitatem Cassius Severus *spartum* dicere eum velle indi-
3 casset. Nec video, quare clarus orator *duratos muria
pisces* nitidius esse crediderit quam ipsum id, quod vitabat.
In hac autem proprietatis specie, quae nominibus ipsis cuius-
que rei utitur, nulla virtus est, at, quod ei contrarium, est
vitium. Id apud nos **improprium**, ἄκυρον apud Graecos
4 vocatur: quale est, — — *tantum sperare dolorem;* aut,
quod in oratione Dolabellae emendatum a Cicerone annotavi,
mortem ferre; aut, qualia nunc laudantur a quibusdam, quo-
rum est, *de cruce verba ceciderunt*. Non tamen quidquid
non erit proprium, protinus et improprii vitio laborabit, quia
primum omnium multa sunt et Graece et Latine non denomi-
5 nata. Nam et, qui iaculum emittit, *iaculari* dicitur; qui
pilum aut sudem, appellatione privatim sibi assignata caret;
et ut, *lapidare* quid sit, manifestum est: ita glebarum testa-
rumque iactus non habet nomen. Unde abusio, quae κατά-
6 χρησις dicitur, necessaria. Translatio quoque, in qua vel
maximus est orationis ornatus, verba non suis rebus accom-
modat. Quare proprietas non ad nomen sed ad vim signifi-
candi refertur, nec auditu sed intellectu perpendenda est.
7 Secundo modo dicitur proprium inter plura, quae sunt eius-
dem nominis, id, unde cetera ducta sunt; ut *vertex* est con-
torta in se aqua vel quidquid aliud similiter vertitur, inde
propter flexum capillorum pars summa capitis, ex hoc id
quod in montibus eminentissimum. Recte dixeris haec omnia
8 vertices; proprie tamen, unde initium est. Sic *soleae* et
turdi pisces. Et tertius est huic diversus modus, cum res

communis pluribus in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie *naenia* et tabernaculum ducis *augurale*. Item, quod commune est et aliis nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut *urbem* Romam accipimus et *venales* novicios et *Corinthia* aera; cum sint urbes aliae quoque et venalia multa et tam aurum et argentum quam aes Corinthium. Sed ne in his quidem virtus oratoris inspicitur.
At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam lau- 9
dari modo solet, ut proprie dictum, id est, quo nihil inveniri possit significantius: ut Cato dixit, *C. Caesarem ad evertendam rem publicam sobrium accessisse;* ut Virgilius *deductum carmen*, et Horatius *acrem tibiam Hannibalemque dirum*. In quo modo illud quoque est a quibusdam tra- 10
ditum proprii genus ex appositis (epitheta dicuntur): ut *Dulcis musti* et *Cum dentibus albis*. De quo genere alio loco dicendum est. Etiam quae bene translata sunt, propria dici solent. Interim autem, quae sunt in quoque praecipua, pro- 11
prii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias virtutes *Cunctator* est appellatus.

Possunt videri verba, quae plus significant quam eloquuntur, in parte ponenda perspicuitatis; intellectum enim adiuvant. Ego tamen libentius emphasin retulerim ad ornatum orationis, quia non, ut intelligatur, efficit, sed ut plus intelligatur.

At obscuritas fit etiam verbis ab usu remotis: ut si 12
commentarios quis pontificum et vetustissima foedera et exoletos scrutatus auctores id ipsum petat ex his, quae inde contraxerit, quod non intelliguntur. Hinc enim aliqui famam eruditionis affectant, ut quaedam soli scire videantur. Fal- 13
lunt etiam verba vel regionibus quibusdam magis familiaria vel artium propria, ut *Atabulus* ventus et navis *saccaria* et in malo *Cosanum*. Quae vel vitanda apud iudicem ignarum significationum earum vel interpretanda sunt, sicut in his, quae homonyma vocantur: ut, *Taurus* animal sit an mons an signum in coelo an nomen hominis an radix arboris, nisi distinctum non intelligetur.

Plus tamen est obscuritatis in contextu et continuatione 14
sermonis et plures modi. Quare nec sit tam longus, ut eum

prosequi non possit intentio, nec traiectione ultra modum hyperbati finis eius differatur. Quibus adhuc peior est mixtura verborum, qualis in illo versu

Saxa vocant Itali, mediis quae in fluctibus, aras.

15 Etiam interiectione (qua et oratores et historici frequenter utuntur, ut medio sermone aliquem inserant sensum) impediri solet intellectus, nisi, quod interponitur, breve est. Nam Vergilius illo loco, quo pullum equinum describit, cum dixisset,

Nec vanos horret strepitus,

compluribus insertis alia figura quinto demum versu redit,

— — *Tum, si qua sonum procul arma dedere,*
Stare loco nescit.

16 Vitanda in primis ambiguitas, non haec solum, de cuius genere supra dictum est, quae incertum intellectum facit: ut *Chremetem audivi percussisse Demean;* sed illa quoque, quae, etiamsi turbare non potest sensum, in idem tamen verborum vitium incidit, ut si quis dicat, *visum a se hominem librum scribentem.* Nam etiamsi librum ab homine scribi patet: male tamen composuerit feceritque ambiguum, quantum in ipso fuit.

17 Est etiam in quibusdam turba inanium verborum, qui, dum communem loquendi morem reformidant, ducti specie nitoris circumeunt omnia copiosa loquacitate, quae dicere nolunt; ipsam deinde illam seriem cum alia simili iungentes miscentesque, ultra quam ullus spiritus durare possit, ex-
18 tendunt. In hoc malum a quibusdam etiam laboratur; neque id novum vitium est, cum iam apud Titum Livium inveniam, fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos obscurare, quae dicerent, iuberet, Graeco verbo utens σκότισον. Unde illa scilicet egregia laudatio: *Tanto melior; ne ego quidem in-*
19 *tellexi.* Alii, brevitatem aemulati necessaria quoque orationi subtrahunt verba et, velut satis sit scire ipsos, quae dicere velint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego otiosum sermonem dixerim, quem auditor suo ingenio intelligit. Quidam, emutatis in perversum dicendi figuris, idem
20 vitium consequuntur. Pessima vero sunt ἀδιανόητα, hoc est, quae verbis aperta occultos sensus habent: ut *Cum ductus*

est caecus secundum viam stare, et, qui suos artus morsu lacerasset, fingitur in scholis ***supra se cubasse.*** Ingeniosa 21 haec et fortia et ex ancipiti diserta creduntur, pervasitque iam multos ista persuasio, ut id iam demum eleganter atque exquisite dictum putent, quod interpretandum sit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata sunt haec, quae cum intellexerunt: acumine suo delectantur et gaudent, non quasi audierint sed quasi invenerint.

Nobis prima sit virtus perspicuitas, propria verba, re- 22
ctus ordo, non in longum dilata conclusio; nihil neque desit neque superfluat. Ita sermo et doctis probabilis et planus imperitis erit. Haec eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo praestanda sit, diximus in praeceptis narrationis. Similis autem ratio est in omnibus. Nam si ne- 23
que pauciora, quam oportet, neque plura neque inordinata aut indistincta dixerimus: erunt dilucida et negligenter quoque audientibus aperta; quod et ipsum in consilio est habendum, non semper tam esse acrem iudicis intentionem, ut obscuritatem apud se ipse discutiat et tenebris orationis inferat quoddam intelligentiae suae lumen, sed multis eum frequenter cogitationibus avocari, nisi tam clara fuerint, quae dicemus, ut in animum eius oratio, ut sol in oculos, etiamsi in eam non intendatur, incurrat. Quare non, ut intelligere pos- 24
sit, sed, ne omnino possit non intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus saepe, quae non satis percepisse eos, qui cognoscunt, putamus: ***Quae causa utique nostra culpa dicta obscurius est: ad planiora et communia magis verba descendimus;*** cum id ipsum optime fiat, quod nos aliquando non optime fecisse simulamus.

DE ORNATU.

III. Venio nunc ad **o r n a t u m**, in quo sine dubio plus quam in ceteris dicendi partibus sibi indulget orator. Nam emendate quidem ac lucide dicentium tenue praemium est, magisque ut vitiis carere quam ut aliquam magnam virtutem adeptus esse videaris. Inventio cum imperitis saepe com- 2
munis, dispositio modicae doctrinae credi potest; si quae sunt artes altiores: plerumque occultantur, ut artes sint.

denique omnia haec ad utilitatem causarum solam referenda
sunt. Cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse,
qui dicit, et in ceteris iudicium doctorum, in hoc vero etiam
3 popularem laudem petit. Nec fortibus modo sed etiam ful-
gentibus armis proeliatur in causa Cicero Cornelii; qui non
consecutus esset docendo iudicem tantum et utiliter demum
ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus admi-
rationem suam non acclamatione tantum sed etiam plausu
confiteretur. Sublimitas profecto et magnificentia et nitor et
4 auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus
esset prosecuta dicentem, si usitata et ceteris similis fuisset
oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse,
quid facerent, nec sponte iudicioque plausisse; sed velut
mente captos et, quo essent in loco, ignaros erupisse in
hunc voluptatis affectum.

5 Sed ne causae quidem parum confert idem hic orationis
ornatus. Nam, qui libenter audiunt, et magis attendunt et
facilius credunt, plerumque ipsa delectatione capiuntur, non-
nunquam admiratione auferuntur. Nam et ferrum affert ocu-
lis terroris aliquid, et fulmina ipsa non tam nos confunderent,
6 si vis eorum tantum non etiam ipse fulgor timeretur. Recte-
que Cicero his ipsis ad Brutum verbis quadam in epistola
scribit: *Nam eloquentiam, quae admirationem non habet,
nullam iudico.* Eandem Aristoteles quoque petendam ma-
xime putat.

Sed hic ornatus (repetam enim) virilis et fortis et san-
ctus sit nec effeminatam levitatem et fuco ementitum colorem
7 amet, sanguine et viribus niteat. Hoc autem adeo verum
est, ut, cum in hac maxime parte sint vicina virtutibus vitia,
etiam, qui vitiis utuntur, virtutum tamen iis nomen imponant.
Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum esse culte di-
centibus. Non hanc esse virtutem nego, sed illis eam non
8 tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis
ostenderit lilia et violas et anemonas, fontes surgentes, quam
ubi plena messis aut graves fructu vites erunt? sterilem pla-
tanum tonsasque myrtos quam maritam ulmum et uberes oleas
praeoptaverim? Habeant illa divites; licet; quid essent, si
9 aliud nihil haberent? Nullusne ergo etiam frugiferis adhi-

bendus est decor? Quis negat? Nam et in ordinem certaque intervalla redigam meas arbores. Quid illo quincunce speciosius, qui, in quamcunque partem spectaveris, rectus est? Sed protinus in id quoque prodest, ut terrae sucum aequaliter trahat. Surgentia in altum cacumina oleae ferro 10
coercebo; in orbem se formosius fundet et protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cuius astricta ilia, sed idem velocior. Pulcher aspectu sit athleta, cuius lacertos exercitatio expressit; idem certamini paratior. Nunquam 11
mera species ab utilitate dividitur. Sed hoc quidem discernere modici iudicii est.

Illud observatione dignius, quod hic ipse honestus ornatus materiae genere decet variatus. Atque, ut a prima divisione ordiar, non idem demonstrativis et deliberativis et iudicialibus causis conveniet. Namque illud genus ostentationi compositum solam petit audientium voluptatem, ideoque omnes dicendi artes aperit ornatumque orationis exponit, ut quod non insidietur nec ad victoriam sed ad solum finem laudis et gloriae tendat. Quare, quidquid erit sententiis popu- 12
lare, verbis nitidum, figuris iucundum, translationibus magnificum, compositione elaboratum, velut institor quidam eloquentiae intuendum et paene pertractandum dabit. Nam eventus ad ipsum non ad causam refertur. At ubi res agitur et 13
vera dimicatio est: ultimus sit famae locus. Praeterea ne decet quidem, ubi maxima rerum momenta versantur, de verbis esse sollicitum. Neque hoc eo pertinet, ut in his nullus sit ornatus sed uti pressior et severior et minus confessus, praecipue materiae accommodatus. Nam et suadendo 14
sublimius aliquid senatus, concitatius populus, et in iudiciis publicae capitalesque causae poscunt accuratius dicendi genus. At privatum consilium causasque paucorum, ut frequenter accidit, calculorum purus sermo et dissimilis curae magis decuerit. An non pudeat certam creditam periodis postulare aut circa stillicidia affici aut in mancipii redhibitione sudare?

Sed ad propositum. Et quoniam orationis tam ornatus 15
quam perspicuitas aut in singulis verbis est aut in pluribus positus: quid separata, quid iuncta exigant, consideremus.

Quanquam enim rectissime traditum est, perspicuitatem pro-
priis, ornatum translatis verbis magis egere: sciamus nihil
16 ornatum esse, quod sit improprium. Sed cum idem frequen-
tissime plura significent, quod *συνωνυμία* vocatur: iam sunt
aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, voca-
liora. Nam ut syllabae e litteris melius sonantibus clariores
sunt: ita verba e syllabis magis vocalia, et, quo plus quod-
que spiritus habet, auditu pulchrius. Et, quod facit syllaba-
rum, idem verborum quoque inter se copulatio, ut aliud alii
17 iunctum melius sonet. Diversus tamen usus. Nam rebus
atrocibus verba etiam ipso auditu aspera magis convenient.
In universum quidem optima simplicium creduntur, quae aut
maxime exclamant aut sono sunt iucundissima. Et honesta
quidem turpibus potiora semper nec sordidis unquam in ora-
18 tione erudita locus. Clara illa atque sublimia plerumque
materiae modo discernenda sunt. Quod alibi magnificum,
tumidum alibi. Et quae humilia circa res magnas, apta circa
minores videntur. Ut autem in oratione nitida notabile humi-
lius verbum et velut macula: ita a sermone tenui sublime ni-
tidumque discordat fitque corruptum, quia in plano tumet.
19 Quaedam non tam ratione quam sensu iudicantur: ut illud,

— *Caesa iungebant foedera porca*,

fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset *porco*, vile erat.
In quibusdam ratio manifesta est. Risimus, et merito nuper
poetam, qui dixerat

Praetextam in cista mures rosere Camilli.

20 At Vergilii miramur illud,

— *Saepe exiguus mus.*

Nam epitheton *exiguus* aptum, proprium effecit, ne plus ex-
pectaremus, et casus singularis magis decuit, et clausula ipsa
unius syllabae non usitata addidit gratiam. Imitatus est ita-
que utrumque Horatius,

— *Nascetur ridiculus mus.*

21 Nec augenda semper oratio sed summittenda nonnunquam
est. Vim rebus aliquando verborum ipsa humilitas affert.
An, cum dicit in Pisonem Cicero, *Cum tibi tota cognatio
serraco advehatur*, incidissse videtur in sordidum nomen
non eo contemptum hominis, quem destructum volebat, au-

xisse? Et alibi, *Caput opponis, cum eo cornificans.* Unde interim grati idiotis lepores: qualis est ille apud M. Tul- 22
lium *Pusio, qui cum maiore sorore cubitabat*, et, *Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixit*, et pro Milone illud *Heus tu Rufio*, et *Erucius Antoniaster*. Id tamen in declamatoribus est notabilius laudarique me puero solebat, *Da patri panem;* et in eodem, *Etiam canem pascis.* Res quidem 23
praecipue in scholis anceps sed frequenter causa risus, nunc utique, cum haec exercitatio procul a veritate seiuncta laboret incredibili verborum fastidio ac sibi magnam partem sermonis absciderit.

Cum sint autem verba propria, ficta, translata: pro- 24
priis dignitatem dat antiquitas. Namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerit usurus, eoque ornamento acerrimi iudicii P. Vergilius unice est usus. *Olli* enim et *quianam* et *miis* et *pone* pel- 25
lucent et aspergunt illam, quae etiam in picturis est gratissima, vetustatis inimitabilem arti auctoritatem. Sed utendum modo, nec ex ultimis tenebris repetenda. *Satis* est vetus; quid necesse est, quaeso, dicere *oppido?* quo usi sunt paulum tempore nostro superiores, vereor, ut iam nos ferat quisquam; certe *antegerio*, cuius eadem significatio est, nemo nisi ambitiosus utetur. *Aerumnas* quid opus est? tan- 26*
quam parum sit, si dicatur quod horridum. *Reor* tolerabile, *autumo* tragicum, *prolem* dicemus in versu, sed *prosapia* insulsum. Quid multa? totus prope mutatus est sermo. Quae- 27
dam tamen adhuc vetera vetustate ipsa gratius nitent, quaedam et necessario interim sumuntur, *nuncupare* et *fari;* multa alia etiam audentius inseri possunt sed ita demum, si non appareat affectatio; in quam mirifice Vergilius:

Corinthiorum amator iste verborum, 28
Thucydides Britannus, Atticae febres,
Tau Gallicum, min, al, spinae male illi sit; *
Ita omnia ista verba miscuit fratri.

Cimber hic fuit, a quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto 29
notatum est, *Germanum Cimber occidit.* Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur:

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinae conditor historiae.

30 Odiosa cura; nam et cuilibet facilis et hoc pessima, quod rei studiosus non verba rebus aptabit sed res extrinsecus arcesset, quibus haec verba conveniant.

Fingere, ut primo libro dixi, Graecis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare, non alia libertate quam qua illi primi
31 homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem in iungendo aut in derivando paulum aliquid ausi vix in hoc satis recipiuntur. Nam memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an *gradus eliminat* in tragoedia dici oportuisset. At veteres ne *expectorat* quidem timuerunt; et sane eiusdem notae est *exani-*
32 *mat.* At in tractu et declinatione talia sunt, qualia apud Ciceronem *beatitas* et *beatitudo;* quae dura quidem sentit esse verumtamen usu putat posse molliri. Nec a verbis modo sed a nominibus quoque derivata sunt quaedam, ut a Cicerone *Sullaturit* et ab Asinio *Fimbriatum* et *Figulatum.*
33 Multa ex Graeco formata nova ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quaedam admodum videntur, ut *ens* et *essentia;* quae cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus ideoque paupertate ser-
34 monis laboramus. Quaedam tamen perdurant. Nam et quae vetera nunc sunt, fuerunt olim nova, et quaedam sunt in usu perquam recentia, ut Messala primus *reatum*, *munerarium* Augustus primus dixerunt. *Piraticam* quoque ut *musicam*, *fabricam* dici adhuc dubitabant mei praeceptores. *Favorem* et *urbanum* Cicero nova credit. Nam et in epistola ad Brutum *Eum*, inquit, *amorem et eum*, *ut hoc verbo utar*, *favo-*
35 *rem in consilium advocabo.* Et ad Appium Pulchrum, *Te*, *hominem non solum sapientem verum etiam*, *ut nunc loquimur*, *urbanum.* Idem putat a Terentio primum dictum esse *obsequium*, Caecilius a Sisenna *albenti coelo. Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse, nam veteres pluraliter appellant. Audendum itaque; neque enim accedo Celso, qui
36 ab oratore verba fingi vetat. Nam, cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est, quae significata sunt primo

sensu, alia reperta, quae ex his facta sunt; ut iam nobis ponere alia, quam quae illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit: at derivare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desiit licere? Et, si 37
quid periculosius finxisse videbimur, quibusdam remediis praemuniendum est: *Ut ita dicam*, *Si licet dicere*, *Quodam modo*, *Permittite mihi sic uti*. Quod idem etiam in iis, quae licentius translata erunt, proderit, nihilque non tuto dici potest, in quo non falli iudicium nostrum sollicitudine ipsa manifestum erit. Qua de re Graecum illud elegantissimum est, quo praecipitur προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ.

Translata probari nisi in contextu sermonis non possunt. 38
Itaque de singulis verbis satis dictum, quae, ut alio loco ostendi, per se nullam virtutem habent. Sed ne inornata sunt quidem, nisi cum sunt infra rei, de qua loquendum est, dignitatem, excepto si obscena nudis nominibus enuntientur. Quod viderint, qui non putant esse vitanda, quia nec sit vox 39
ulla natura turpis, et si qua est rei deformitas, alia quoque appellatione quacunque ad intellectum eundem nihilominus perveniat. Ego Romani pudoris more contentus, ut iam respondi talibus, verecundiam silentio vindicabo.

Iam hinc igitur ad rationem s e r m o n i s c o n i u n c t i 40
transeamus. Cuius ornatus in haec duo prima dividitur, quam concipiamus elocutionem, quo modo efferamus. Nam primum est, ut liqueat, augere quid velimus an minuere, concitate dicere an moderate, laete an severe, abundanter an presse, aspere an leniter, magnifice an subtiliter, graviter an urbane. Tum, quo translationis genere, quibus figuris, 41
qualibus sententiis, quo modo, qua postremo collocatione id, quod intendimus, efficere possimus.

Ceterum dicturus, quibus ornetur oratio, prius ea, quae sunt huic contraria laudi, attingam; nam prima virtus est vitio carere. Igitur ante omnia ne speremus ornatam oratio- 42
nem fore, quae p r o b a b i l i s non erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusve est, quam decet. Non quia comi expolirique non debeat; nam et haec ornatus pars est; sed quia vitium est ubique, quod nimium est. Itaque vult esse auctoritatem in verbis, sententias vel gra- 43

ves vel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim
salvis licet assumere ea, quibus illustrem fieri orationem putat,
delecta, translata, superlata, ad nomen adiuncta, duplicia
et idem significantia, ab ipsa actione atque ab imitatione
rerum non abhorrentia.

44 Sed quoniam vitia prius demonstrare aggressi sumus,
vel hoc vitium sit, quod κακέμφατον vocatur: sive mala
consuetudine in obscenum intellectum sermo detortus est,
(ut *ductare exercitus* et *patrare bella*, apud Sallustium dicta
sancte et antique, ridentibus, si dis placet; quam cul-
45 pam non scribentium quidem iudico sed legentium; tamen
vitanda, quatenus verba honesta moribus perdidimus, et vincentibus
etiam vitiis cedendum est) sive iunctura deformiter
sonat, ut, si *cum hominibus notis loqui* nos dicimus, nisi
hoc ipsum *hominibus* medium sit, in praefanda videmur incidere;
quia ultima prioris syllabae littera, quae exprimi
nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime
cogit aut continuata cum insequente in naturam
46 eius corrumpitur. Aliaeque coniunctiones aliquid simile faciunt,
quas persequi longum est, in eo vitio, quod vitandum
dicimus, commorantes. Sed divisio quoque affert eandem iniuriam
pudori, ut si *intercapedinis* nominativo casu quis
47 utatur. Nec scripto modo id accidit, sed etiam sensu plerique
obscene intelligere, nisi caveris, cupiunt (ut apud Ovidium
Quaeque latent meliora putat) et ex verbis, quae
longissime ab obscenitate absunt, occasionem turpitudinis
rapere. Siquidem Celsus κακέμφατον apud Vergilium putat:

Incipiunt agitata tumescere.

Quod si recipias: nihil loqui tutum est.

48 Deformitati proximum est humilitatis vitium, ταπείνωσιν
vocant, qua rei magnitudo vel dignitas minuitur: ut
Saxea est verruca in summo montis vertice. Cui natura
contrarium sed errore par est, parvis dare excedentia modum
nomina, nisi cum ex industria risus inde captatur. Itaque
nec parricidam *nequam* dixeris hominem nec deditum
forte meretrici *nefarium;* quod alterum parum alterum ni-
49 mium est. Proinde quaedam hebes, sordida, ieiuna, tristis,
ingrata, vilis oratio est. Quae vitia facillime fiunt manifesta

contrariis virtutibus. Nam primum acuto, secundum nitido,
tertium copioso, deinceps hilari, iucundo, accurato diver-
sum est.

Vitanda et μείωσις, cum sermoni deest aliquid, quo 50
minus plenus sit; quanquam id obscurae potius quam inorna-
tae orationis vitium est. Sed hoc quoque, cum a prudentibus
fit, schema dici solet, sicut ταυτολογία, id est eiusdem
verbi aut sermonis iteratio. Haec enim, quanquam non ma- 51
gnopere a summis auctoribus vitata, interim vitium videri
potest, in quod saepe incidit etiam Cicero securus tam par-
vae observationis: sicut hoc loco, *Non solum igitur illud
iudicium iudicii simile, Iudices, non fuit.* Interim mutato
nomine ἐπανάληψις dicitur, atque est et ipsum inter sche-
mata; quorum exempla illo loco quaerenda, quo virtutes erunt.

Peior hac ὁμοιολογία, quae nulla varietatis gratia 52
levat taedium atque est tota coloris unius, qua maxime de-
prehenditur carens arte oratoria; eaque et in sententiis et in
figuris et in positione longe non animis solum sed etiam au-
ribus est ingratissima. Vitanda μακρολογία, id est lon- 53
gior quam oportet sermo: ut apud T. Livium, *Legati non
impetrata pace retro domum, unde venerant, abierunt.*
Sed huic vicina periphrasis virtus habetur. Est et πλεο-
νασμὸς vitium, cum supervacuis verbis oratio oneratur:
Ego oculis meis vidi; sat est enim *vidi.* Emendavit hoc 54
etiam urbane in Hirtio Cicero, qui, cum in Pansam decla- *
mans *filium a matre decem mensibus in utero latum esse*
dixisset, *Quid? aliae*, inquit, *in penula solent ferre?* Non-
nunquam tamen illud genus, cuius exemplum priore loco
posui, affirmationis gratia adhibetur·

— *Vocemque his auribus hausi.*

At vitium erit, quotiens otiosum fuerit et supererit non cum 55
adiicietur. Est etiam, quae περιεργία vocatur, superva-
cua, ut sic dixerim, operositas, ut a diligenti curiosus et a
religione superstitio distat. Atque, ut semel finiam, vel ver-
bum omne, quod neque intellectum adiuvat neque ornatum,
vitiosum dici potest.

Κακόζηλον, id est mala affectatio, per omne dicendi 56
genus peccat. Nam et tumida et pusilla et praedulcia et

abundantia et arcessita et exultantia sub idem nomen cadunt. Denique κακόζηλον vocatur, quidquid est ultra virtutem, quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur, omnium in eloquentia vitiorum pessimum. Nam cetera parum
57 vitantur, hoc petitur. Est autem totum in elocutione. Nam rerum vitia sunt stultum, commune, contrarium, supervacuum; corrupta oratio in verbis maxime impropriis, redundantibus, comprehensione obscura, compositione fracta, vocum similium aut ambiguarum puerili captatione consistit.
58 Est autem omne κακόζηλον utique falsum, etiamsi non omne falsum κακόζηλον· cacozelon vero est, quod dicitur aliter, quam se natura habet et quam oportet et quam sat est. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte et in alio nobis opere plenius dictum est et in hoc saepe tractatur et adhuc spargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu subinde, quae sint vitanda similia virtutibus vitia, dicemus.

59 Sunt inornata et haec: quod male dispositum est, id ἀνοικονόμητον· quod male figuratum, id ἀσχήματον· quod male collocatum, id κακοσύνθετον vocant. Sed de dispositione diximus; de figuris et compositione dicemus. Σαρισμὸς quoque appellatur quaedam mixta ex varia ratione linguarum oratio, ut si Atticis Dorica, Ionica, Aeolica etiam
60 dicta confundas. Cui simile vitium est apud nos, si quis sublimia humilibus, vetera novis, poëtica vulgaribus misceat. Id enim tale monstrum, quale Horatius in prima parte libri de arte poetica fingit:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Iungere si velit,

et cetera ex diversis naturis subiiciat.

61 Ornatum est, quod perspicuo ac probabili plus est. Eius primi sunt gradus in eo quod velis exprimendo, tertius, qui haec nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. Itaque ἐνάργειαν, cuius in praeceptis narrationis feci mentionem, quia plus est evidentia vel, ut alii dicunt, repraesentatio quam perspicuitas, et illud patet, hoc se quodammodo
62 ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna virtus est, res, de quibus loquimur, clare atque, ut cerni videantur, enun-

tiare. Non enim satis efficit neque, ut debet, plene domina-
tur oratio, si usque ad aures valet, atque ea sibi iudex, de
quibus cognoscit, narrari credit non exprimi et oculis mentis
ostendi. Sed quoniam pluribus modis accipi solet: non 63
equidem in omnes eam particulas secabo, quarum ambitiose
a quibusdam numerus augetur, sed maxime necessarias at-
tingam. Est igitur unum genus, quo tota rerum imago quo-
dammodo verbis depingitur:

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque

et cetera, quae nobis illam pugilum congredientium faciem
ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Plu- 64
rimum in hoc genere sicut in ceteris eminet Cicero. An
quisquam tam procul a concipiendis imaginibus rerum abest,
ut non, cum illa in Verrem legit: *Stetit soleatus praetor
populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari mu-
liercula nixus in litore*, non solum ipsos intueri videatur et
locum et habitum sed quaedam etiam ex iis, quae dicta non
sunt, sibi ipse astruat? Ego certe mihi cernere videor et 65
vultum et oculos et deformes utriusque blanditias et eorum,
qui aderant, tacitam aversationem ac timidam verecundiam.
Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, 66
facies, ut est apud eundem (namque ad omnium ornandi vir-
tutum exemplum vel unus sufficit) in descriptione convivii
luxuriosi: *Videbar videre alios intrantes, alios vero exeun-
tes, quosdam ex vino vacillantes, quosdam hesterna ex po-
tatione oscitantes. Humus erat immunda, lutulenta vino,
coronis languidulis et spinis cooperta piscium.* Quid plus 67
videret, qui intrasset? Sic et urbium captarum crescit mi-
seratio. Sine dubio enim, qui dicit expugnatam esse civita-
tem, complectitur omnia, quaecunque talis fortuna recipit;
sed in affectus minus penetrat brevis hic velut nuntius. At 68
si aperias haec, quae verbo uno inclusa erant, apparebunt
effusae per domus ac templa flammae et ruentium tectorum
fragor et ex diversis clamoribus unus quidam sonus, aliorum
fuga incerta, alii extremo complexu suorum cohaerentes et
infantium feminarumque ploratus et male in illum usque diem
servati fato senes; tum illa profanorum sacrorumque dire- 69
ptio, efferentium praedas repetentiumque discursus et acti

ante suum quisque praedonem catenati et conata retinere infantem suum mater et, sicubi maius lucrum est, pugna inter victores. Licet enim haec omnia, ut dixi, complectatur
70 *eversio*, minus est tamen totum dicere quam omnia. Consequemur autem, ut manifesta sint, si fuerint verisimilia; et licebit etiam falso affingere quidquid fieri solet. Continget eadem claritas etiam ex accidentibus:

— Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.

Et

— Trepidae matres pressere ad pectora natos.

71 Atque huius summae, iudicio quidem meo, virtutis facillima est via. Naturam intueamur, hanc sequamur. Omnis eloquentia circa opera vitae est, ad se refert quisque quae audit, et id facillime accipiunt animi, quod agnoscunt.

72 Praeclare vero ad inferendam rebus lucem repertae sunt similitudines; quarum aliae sunt, quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad exprimendam rerum imaginem compositae, quod est huius loci proprium:

— Inde lupi ceu Raptores atra in nebula.

Et

— Avi similis; quae circum litora, circum
Piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.

73 Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id, quod similitudinis gratia ascivimus, aut obscurum sit aut ignotum. Debet enim, quod illustrandae alterius rei gratia assumitur, ipsum esse clarius eo, quod illuminat. Quare poetis quidem permittamus eiusmodi exempla:

Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit aut Delum maternam invisit, Apollo.

74 Non idem oratorem decebit, ut occultis aperta demonstret. Sed illud quoque, de quo in argumentis diximus, similitudinis genus ornat orationem facitque eam sublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam quo quaeque longius petita est,
75 hoc plus affert novitatis atque inexpectata magis est. Illa vulgaria videntur et utilia tantum ad conciliandam fidem: *Ut terram cultu sic animum disciplinis meliorem uberioremque fieri*, et *ut medici abalienata morbis membra prae-*

cidant: ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohaereant, amputandos. Iam sublimius illud pro Archia: *Saxa atque solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt* et cetera. Quod 76
quidem genus a quibusdam declamatoria maxime licentia corruptum est. Nam et falsis utuntur, nec illa iis, quibus similia videri volunt, applicant. Quorum utrumque in his est, quae me iuvene ubique cantari solebant: *Magnorum fluminum navigabiles fontes sunt,* et *Generosioris arboris statim planta cum fructu est.* In omni autem parabole aut 77
praecedit similitudo, res sequitur, aut praecedit res et similitudo sequitur. Sed interim libera et separata est; interim, quod longe optimum est, cum re, cuius est imago, connectitur, collatione invicem respondente, quod facit redditio contraria, quae ἀνταπόδοσις dicitur. Praecedit similitudo illa, 78
cuius modo feci mentionem:

— Inde lupi ceu
Raptores atra in nebula —.

Sequitur in primo Georgicon post longam de bellis civilibus atque externis conquestionem:

Ut, cum carceribus sese effudere quadrigae,
Addunt in spatia; et frustra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Sed haec sunt sine antapodosi. Redditio autem illa rem 79
utramque, quam comparat, velut subiicit oculis et pariter ostendit. Cuius praeclara apud Vergilium multa reperio exempla, sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero pro Murena: *Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium divertere.* Illud pro eodem iam paene poetico spiritu sed 80
tamen cum sua redditione, quod est ad ornatum accommodatius: *Nam ut tempestates saepe certo aliquo coeli signo commoventur, saepe improvisae nulla ex certa ratione obscura aliqua ex causa concitantur: sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intelligas, quo signo commota sit; saepe ita obscura est, ut sine causa excitata videatur.* Sunt et illae breves: *Vagi per silvas ritu ferarum,* et illud 81

Ciceronis in Clodium, *Quo ex iudicio velut ex incendio nudus effugit.* Quibus similia possunt cuicunque etiam ex cotidiano sermone succurrere.

Huic subiacet virtus non solum aperte ponendi rem
82 ante oculos sed circumcise atque velociter. Ac merito laudatur brevitas integra; sed ea minus praestat, quotiens nihil dicit, nisi quod necesse est, (βραχυλογίαν vocant, quae reddetur inter schemata) est vero pulcherrima, cum plura paucis complectitur: quale Sallustii est, *Mithridates corpore ingenti, proinde armatus.* Hoc male imitantes sequitur obscuritas.

83 Vicina praedictae sed amplior virtus est ἔμφασις, altiorem praebens intellectum quam quem verba per se ipsa declarant. Eius duae sunt species: altera, quae plus signi-
84 ficat quam dicit; altera, quae etiam id, quod non dicit. Prior est et apud Homerum, cum Menelaus Graios in equum *descendisse* ait; nam verbo uno magnitudinem eius ostendit; et apud Vergilium: *Demissum lapsi per funem;* nam sic quoque altitudo demonstrata est. Idem, Cyclopa cum iacuisse dixit *per antrum*, prodigiosum illud corpus spatio loci men-
85 sus est. Sequens posita est in voce aut omnino suppressa aut etiam abscisa. Supprimitur vox, ut fecit pro Ligario Cicero: *Quodsi in hac tanta fortuna bonitas tanta non esset, quam tu per te, per te inquam, obtines: intelligo, quid loquar.* Tacuit enim illud, quod nihilominus accipimus, non deesse homines, qui ad crudelitatem eum impellant. Absciditur per ἀποσιώπησιν· quae, quoniam est figura, reddetur
86 suo loco. Est in vulgaribus quoque verbis emphasis: *Virum esse oportet*, et *Homo est ille*, et *Vivendum est.* Adeo similis est arti plerumque natura.

Non tamen satis eloquentiae est, ea, de quibus dicat, clare atque evidenter ostendere; sed sunt multi ac varii ex-
87 colendae orationis modi. Nam ipsa illa ἀφέλεια simplex et inaffectata habet quendam purum, qualis etiam in feminis amatur, ornatum, et sunt quaedam velut e tenui diligentia circa proprietatem significationemque munditiae. Alia copia
88 locuples, alia floribus laeta. Virium non unum genus; nam, quidquid in suo genere satis effectum est, valet. Praecipua

tamen eius opera δείνωσις in exaggeranda indignitate, et in
ceteris altitudo quaedam, φαντασία in concipiendis visioni-
bus, ἐξεργασία in efficiendo velut opere proposito, cui adii-
citur ἐπεξεργασία, repetitio probationis eiusdem et cumulus
ex abundanti, ἐνέργεια confinis his (est enim ab agendo dicta) 89
et cuius propria virtus, non esse, quae dicuntur, otiosa. Est
et amarum quiddam, quod fere in contumelia est positum,
quale Cassii: *Quid facies, cum in bona tua invasero, hoc
est, cum te docuero maledicere?* Et acre, ut illud Crassi,
Ego te consulem putem, cum tu me non putes senatorem?
Sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque consistit.
Utrique parti totidem modi, ex quibus praecipuos attinge-
mus; reliqui similes erunt. Sunt autem positi in rebus et
verbis. Sed, quae sit rerum inventio ac ratio, tractavimus; 90
nunc, quid elocutio attollat aut deprimat, dicendum.

IV. Prima est igitur amplificandi vel minuendi
species in ipso rei nomine: ut cum eum, qui sit caesus, *oc-
cisum*, eum, qui sit improbus, *latronem;* contraque eum,
qui pulsavit, *attigisse*, qui vulneravit, *laesisse* dicimus.
Utriusque pariter exemplum est pro M. Caelio: *Si vidua
libere, proterva petulanter, dives effuse, libidinosa mere-
tricio more viveret: adulterum ego putarem, si quis hanc
paulo liberius salutasset?* Nam et impudicam *meretricem* 2
vocavit, et eum, cui longus cum illa fuerat usus, *liberius
salutasse.* Hoc genus increscit ac fit manifestius, si ampliora
verba cum ipsis nominibus, pro quibus ea posituri sumus,
conferantur: ut Cicero in Verrem, *Non enim furem sed
ereptorem, non adulterum sed expugnatorem pudicitiae,
non sacrilegum sed hostem sacrorum religionumque, non
sicarium sed crudelissimum carnificem civium sociorum-
que in vestrum iudicium adduximus.* Illo enim modo, ut 3
sit multum, hoc etiam, plus ut sit, efficitur. Quattuor tamen
maxime generibus video constare amplificationem, incre-
mento, comparatione, ratiocinatione, congerie.

Incrementum est potentissimum, cum magna viden-
tur, etiam quae inferiora sunt. Id aut uno gradu fit aut plu-
ribus. Per id venitur non modo ad summum sed interim

4 quodammodo supra summum. Omnibus his sufficit vel unum
Ciceronis exemplum: *Facinus est vincire civem Romanum,
scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam
in crucem tollere?* Nam et, si tantum verberatus esset,
uno gradu increverat, ponendo etiam id esse *facinus*, quod
5 erat inferius; et, si tantum occisus esset, per plures gradus
ascenderat; cum vero dixerit, *prope parricidium necare*,
supra quod nihil est: adiecit *quid dicam in crucem tollere?*
Ita, cum id, quod maximum est, occupasset: necesse erat in
6 eo, quod ultra est, verba deficere. Fit et aliter supra summum adiectio, ut apud Vergilium de Lauso:

— quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum est enim, *quo pulchrior alter non fuit;* huic deinde
7 aliqnid superpositum. Tertius quoque est modus, ad quem
non per gradus itur et quod non est plus, maximum, sed
quo nihil maius est. *Matrem tuam cecidisti. Quid dicam
amplius? Matrem tuam cecidisti.* Nam et hoc augendi
genus est, tantum aliquid efficere, ut non possit augeri.
8 Crescit oratio minus aperte sed nescio an hoc ipso efficacius, cum citra distinctionem in contextu et cursu semper
aliquid priore maius insequitur: ut de vomitu in Antonium
Cicero, *In coetu vero populi Romani, negotium publicum
gerens, magister equitum.* Singula incrementum habent.
Per se deforme vel non in *coetu* vomere, in coetu etiam
non *populi*, populi etiam non *Romani*, vel si nullum *negotium* ageret, vel si non *publicum*, vel si non *magister equi-*
9 *tum.* Sed alius divideret haec et circa singulos gradus moraretur; hic in sublime etiam cucurrit et ad summum non
pervenit nisu sed impetu.

Verum ut haec amplificatio in superiora tendit: ita,
quae fit per comparationem, incrementum ex minoribus
petit. Augendo enim, quod est infra, necesse est extollat
id, quod supra positum est: ut idem atque in eodem loco,
10 *Si hoc tibi inter coenam et in illis immanibus poculis tuis
accidisset, quis non turpe duceret? In coetu vero populi
Romani —.* Et in Catilinam: *Servi mehercules mei si me
isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui: do-*

mum meam relinquendam putarem. Interim proposito velut simili exemplo efficiendum est, ut sit maius id, quod a nobis exaggerandum est: ut idem pro Cluentio, cum exposuisset, Milesiam quandam a secundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse, *Quanto est*, inquit, *Oppianicus in eadem iniuria maiore supplicio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis vim atque cruciatum.* Nec putet quisquam hoc, quanquam est simile, illi ex argumentis loco, quo maiora ex minoribus colliguntur, idem esse. Illic enim probatio petitur hic amplificatio; sicut in Oppianico non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit sed ut peius. Est tamen quanquam diversarum rerum quaedam vicinia. Repetam itaque hic quoque idem, quo sum illic usus, exemplum sed non in eundem usum. Nam hoc mihi ostendendum est, augendi gratia non tota modo totis sed etiam partes partibus comparari: sicut hoc loco, *An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendio vastare cupientem nos consules perferemus?* Hic et Catilina Graccho et status rei publicae orbi terrarum et mediocris labefactatio caedi et incendiis et vastationi et privatus consulibus comparatur; quae si quis dilatare velit: plenos singula locos habent.

11

12

13

14

Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, viderimus, an satis proprio verbo significaverim. Nec sum in hoc sollicitus, dum res ipsa volentibus discere appareat. Hoc sum tamen secutus, quod haec amplificatio alibi posita est alibi valet, ut aliud crescat aliud augetur; inde ad id, quod extolli volumus, ratione ducitur. Obiecturus Antonio Cicero merum et vomitum, *Tu*, inquit, *istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate.* Quid fauces et latera ad ebrietatem? Minime sunt otiosa. Nam respicientes ad haec possumus aestimare, quantum ille vini in Hippiae nuptiis exhauserit, quod ferre et concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Ergo, si ex alio colligitur aliud, nec improprium nec inusitatum nomen

15

16

est ratiocinationis, ut quod ex eadem causa inter status quo-
17 que habeamus. Sic et ex insequentibus amplificatio ducitur; siquidem tanta vis fuit vini erumpentis, ut non casum afferret aut voluntatem sed necessitatem, ubi minime deceret, vomendi; et cibus non recens, ut accidere interim solet, redderetur, sed usque in posterum diem redundaret. Idem hoc
18 praestant, quae antecesserunt. Nam cum Aeolus a Iunone rogatus

— cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus, ac venti velut agmine facto
Qua data porta, ruunt: —

19 apparet, quanta sit futura tempestas. Quid? cum res atrocissimas, quasque in summam ipsi extulimus invidiam elevamus consulto, quo graviora videantur, quae secutura sunt ut a Cicerone factum est, cum illa diceret, *Levia sunt haec in hoc reo. Metum virgarum nauarchus nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum est. Alius, ne securi feri-*
20 *retur, pecuniam dedit: usitatum est.* Nonne usus est ratiocinatione, qua colligerent audientes, quantum illud esset, quod inferebatur, cui comparata haec viderentur humana atque usitata? Sic quoque solet ex alio aliud augeri: ut cum Hannibalis bellicis laudibus ampliatur virtus Scipionis, et fortitudinem Gallorum Germanorumque miramur, quo sit ma-
21 ior C. Caesaris gloria. Illud quoque est ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum videtur, amplificationis genus. Non putant indignum Troiani principes, Graios Troianosque propter Helenae speciem tot mala tanto temporis spatio sustinere: quaenam igitur illa forma credenda est? Non enim hoc dicit Paris, qui rapuit, non aliquis iuvenis aut unus e vulgo sed senes et prudentissimi et Priamo assiden-
22 tes. Verum et ipse rex decenni bello exhaustus amissis tot liberis, imminente summo discrimine, cui faciem illam, ex qua tot lacrimarum origo fluxisset, invisam atque abominandam esse oportebat, et audit haec et eam filiam appellans iuxta se locat et excusat etiam atque sibi esse malorum cau-
23 sam negat. Nec mihi videtur in Symposio Plato, cum Alcibiadem confitentem de se, quid a Socrate pati voluerit, narrat, ut illum culparet, haec tradidisse; sed, ut Socratis in

victam continentiam ostenderet, quae corrumpi speciosissimi
hominis tam obvia voluntate non posset. Quin ex instru- 24
mento quoque heroum illorum magnitudo aestimanda nobis
datur. Huc pertinet clipeus Aiacis et Pelias Achillis. Qua
virtute egregie est usus in Cyclope Vergilius. Nam quod
illud corpus mente concipiam, cuius

Trunca manum pinus regit? —

Quid? cum *vix loricam duo multiplicem connixi humeris* 25
ferunt, quantus Demoleos, qui indutus ea

— *cursu palantes Troas agebat?*

Quid? M. Tullius de M. Antonii luxuria tantum fingere sal-
tem potuisset, quantum ostendit dicendo, *Conchyliatis Cn.*
Pompeii peristromatis servorum in cellis stratos lectos vi-
deres? Conchyliata peristromata et Cn. Pompeii terunt
servi et cellis: nihil dici potest ultra, et necesse est tamen
infinito plus in domino cogitare. Est hoc simile illi, quod 26
ἔμφασις dicitur; sed illa ex verbo hoc ex re coniecturam
facit tantoque plus valet, quanto res ipsa verbis est firmior.

Potest ascribi amplificationi c o n g e r i e s quoque ver-
borum ac sententiarum idem significantium. Nam, etiamsi
non per gradus ascendant, tamen velut acervo quodam alle-
vantur: *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie* 27
Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat?
qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi?
manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Si-
mile est hoc figurae, quam συναθροισμὸν vocant; sed illic
plurium rerum est congeries, hic unius multiplicatio. Haec
etiam crescere solet verbis omnibus altius atque altius insur-
gentibus: *Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors*
terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius.

Eadem fere est ratio minuendi. Nam totidem sunt 28
ascendentibus quot descendentibus gradus. Ideoque uno
ero exemplo contentus eius loci, quo Cicero de oratione
Rulli haec dicit: *Pauci tamen, qui proximi astiterant, ne-*
scio quid illum de lege agraria voluise dicere suspica-
bantur. Quod si ad intellectum referas, minutio est; si ad
obscuritatem, incrementum.

Scio posse videri quibusdam speciem amplificationis 29

hyperbolen quoque, nam et haec in utramque partem valet; sed quia excidit hoc nomen: in tropos differenda est. Quos continuo subiungerem, nisi esset a ceteris separata ratio dicendi, quae constat non propriis sed translatis. Demus ergo breviter hoc desiderio iam paene publico, ne omittamus eum, quem plerique praecipuum ac paene solum putant orationis ornatum.

DE GENERIBUS SENTENTIARUM.

V. Sententiam veteres, quod animo sensissent, vocaverunt. Id cum est apud oratores frequentissimum, tum etiam in usu cotidiano quasdam reliquias habet; nam et iuraturi *ex animi nostri sententia* et gratulantes *ex sententia* dicimus. Non raro tamen et sic locuti sunt, ut sensa sua
2 dicerent; nam sensus corporis videbantur. Sed consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus vocaremus, lumina autem praecipueque in clausulis posita sententias; quae minus celebratae apud antiquos nostris temporibus modo carent. Ideoque mihi et de generibus earum et de usu arbitror pauca dicenda.

3 Antiquissimae sunt, quae proprie, quamvis omnibus idem nomen sit, sententiae vocantur, quas Graeci γνώμας appellant; utrumque autem nomen ex eo acceperunt, quod similes sunt consiliis aut decretis. Est autem haec vox universalis, quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis, interim ad rem tantum relata, ut *Nihil est tam populare quam bonitas;* interim ad personam, quale est Afri Domitii, *Princeps, qui vult omnia scire, necesse ha-*
4 *bet multa ignoscere.* Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt; et est aliquando non tamen semper. Illud verius, esse eam aliquando simplicem, ut ea, quae supra dixi; aliquando ratione subiecta: *Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur;* nonnunquam duplicem: *Obsequium amicos, veritas*
5 *odium parit.* Sunt etiam, qui decem genera fecerint, sed eo modo, quo fieri vel plura possunt, per interrogationem, per comparationem, infitiationem, similitudinem, admiratio-

nem, et cetera huiusmodi; per omnes enim figuras tractari
potest. Illud notabile ex diversis: *Mors misera non est,*
aditus ad mortem est miser. Ac rectae quidem sunt tales: 6

Tam deest avaro, quod habet, quam quod non habet.

Sed maiorem vim accipiunt et mutatione figurae, ut

Usque adeone mori miserum est? —

acrius hoc enim quam per se, *Mors misera non est;* et
translatione a communi ad proprium. Nam, cum sit rectum,
Nocere facile est, prodesse difficile: vehementius apud
Ovidium Medea dicit,

Servare potui; perdere an possim, rogas?

Vertit ad personam Cicero: *Nihil habet, Caesar, nec for-* 7
tuna tua maius, quam ut possis; nec natura melius, quam
ut velis servare quam plurimos. Ita, quae erant rerum,
propria fecit hominis. In hoc genere custodiendum est et
id, quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae, quales
frequenter ab iis dicuntur, qui haec καθολικὰ vocant, et,
quidquid pro causa videtur, quasi indubitatum pronuntiant;
et ne passim et a quocunque dicantur. Magis enim decent 8
eos, in quibus est auctoritas, ut rei pondus etiam persona
confirmet. Quis enim ferat puerum aut adolescentulum aut
etiam ignobilem, si iudicet in dicendo et quodammodo prae-
cipiat?

Enthymema quoque est omne, quod mente concepi- 9
mus; proprie tamen dicitur, quae est sententia ex contrariis,
propterea quod eminere inter ceteras videtur, ut Homerus
poeta, urbs Roma. De hoc in argumentis satis dictum est.
Non semper autem ad probationem adhibetur sed aliquando 10
ad ornatum: *Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae cle-*
mentiae laus est, eorum te ipsorum ad crudelitatem acuet
oratio? Non quia sit ratio dissimilis, sed quia iam per alia,
ut id iniustum appareret, effectum erat. Et addita in clausula 11
est epiphonematis modo non tam probatio quam extrema
quasi insultatio. Est enim epiphonema rei narratae vel pro-
batae summa acclamatio:

Tantae molis erat Romanam condere gentem!

Facere enim probus adolescens periculose quam perpeti
turpiter maluit. Est et, quod appellatur a novis νόημα, 12

qua voce omnis intellectus accipi potest; sed hoc nomine
donarunt ea, quae non dicunt, verum intelligi volunt: ut in
eum, quem saepius a ludo redemerat soror, agentem cum
ea talionis, quod ei pollicem dormienti recidisset, *Eras di-*
gnus, *ut haberes integram manum*. Sic enim auditur *ut*
13 *depugnares*. Vocatur aliquid et clausula; quae, si est,
quod conclusionem dicimus, et recta et quibusdam in parti-
bus necessaria est: *Quare prius de vestro facto fateamini*
necesse est, *quam Ligarii culpam ullam reprehendatis*.
Sed nunc aliud volunt, ut omnis sensus in fine sermonis fe-
14 riat aurem. Turpe autem ac prope nefas ducunt, respirare
ullo loco, qui acclamationem non petierit. Inde minuti cor-
ruptique sensiculi et extra rem petiti; neque enim possunt
tam multae bonae sententiae esse, quam necesse est multae
sint clausulae.

15 Iam haec magis nova sententiarum genera. Ex ino-
pinato: ut dixit Vibius Crispus in eum, qui, cum loricatus
in foro ambularet, praetendebat, id se metu facere, *Quis*
tibi sic timere permisit? Et insigniter Africanus apud Ne-
ronem de morte matris, *Rogant te*, *Caesar*, *Galliae tuae*,
16 *ut felicitatem tuam fortiter feras*. Sunt et alio relata:
ut Afer Domitius, cum Domitillam defenderet, cui obiectum
crimen, quod virum, qui inter rebellantes fuerat, sepelisset,
remiserat Claudius, in epilogo filios eius alloquens, *Matrem*
17 *tamen*, inquit, *pueri sepelitote*. Et aliunde petita, id
est in alium locum ex alio translata. Pro Spatale Crispus,
qui heredem amator instituerat: *Decessit*, *cum haberet an-*
nos duodeviginti. *Hominem divinum*, *qui sibi indulsit!*
18 Facit quasdam sententias sola geminatio: qualis est Se-
necae in eo scripto, quod Nero ad Senatum misit occisa ma-
tre, cum se periclitatum videri vellet: *Salvum me esse ad-*
huc nec credo nec gaudeo. Melior, cum ex contrariis valet:
Habeo, *quem fugiam; quem sequar*, *non habeo*. *Quid*,
quod miser, *cum loqui non posset*, *tacere non poterat?*
19 Ea vero fit pulcherrima, cum aliqua comparatione clarescit.
Trachalus contra Spatalen: *Placet hoc ergo*, *leges*, *diligen-*
tissimae pudoris custodes, *decimas uxoribus dari*, *quar-*
tas meretricibus?

Sed horum quidem generum et bonae dici possunt et malae. Illae semper vitiosae a verbo: *Patres conscripti; 20*
sic enim incipiendum est mihi, ut memineritis patrum. Peius adhuc, quo magis falsum est et longius petitum, contra eandem sororem gladiatoris, cuius modo feci mentionem: *Ad digitum pugnavi.* Est etiam generis eiusdem, nescio an 21
vitiosissimum, quotiens verborum ambiguitas cum rerum falsa quadam similitudine iungitur. Clarum auctorem iuvenis audivi, cum lecta in capite cuiusdam ossa sententiae gratia tenenda matri dedisset: *Infelicissima femina, nondum extulisti filium et iam ossa legisti.* Ad hoc plerique minimis 22
etiam inventiunculis gaudent, quae excussae risum habent, inventae facie ingenii blandiuntur. De eo, qui naufragus et ante agrorum sterilitate vexatus in scholis fingitur se suspendisse: *Quem nec terra recipit nec mare, pendeat.* Huic 23
simile in illo, de quo supra dixi, cui pater sua membra laceranti venenum dedit: *Qui haec edit, debet hoc bibere.* Et in luxuriosum, qui ἀποκαρτέρησιν simulasse dicitur: *Necte laqueum, habes, quod faucibus tuis irascaris; sume venenum, decet luxuriosum bibendo mori.* Alia vana: ut sua- 24
dentis purpuratis, ut Alexandrum Babylonis incendio sepeliant, *Alexandrum sepelio; hoc quisquam spectabit a tecto?* Quasi vero id sit in re tota indignissimum. Alia nimia: ut de Germanis dicentem quendam audivi, *Caput nescio ubi impositum;* et de viro forti, *Bella umbone propellit.* Sed 25
finis non erit, si singulas corruptorum persequar formas.

Illud potius, quod est magis necessarium. Duae sunt diversae opiniones, aliorum sententias solas paene spectantium, aliorum omnino damnantium; quorum mihi neutrum admodum placet. Densitas earum obstat invicem; ut in satis 26
omnibus fructibusque arborum nihil ad iustam magnitudinem adolescere potest, quod loco, in quem crescat, caret. Nec pictura, in qua nihil circumlitum est, eminet. Ideoque artifices etiam, cum plura in unam tabulam opera contulerunt, spatiis distinguunt, ne umbrae in corpora cadant. Facit res 27
eadem concisam quoque orationem. Subsistit enim omnis sententia, ideoque post eam utique aliud est initium. Unde soluta fere oratio et e singulis non membris sed frustis col-

lata structura caret, cum illa rotunda et undique circumcisa
28 insistere invicem nequeant. Praeter hoc etiam color ipse dicendi quamlibet claris, multis tamen ac variis velut maculis conspergitur. Porro, ut affert lumen clavus purpurae in loco insertus: ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis
29 vestis. Quare, licet haec et nitere et aliquatenus extare videantur, tamen et lumina illa non flammae sed scintillis inter fumum emicantibus similia dixeris; (quae ne apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in sole sidera ipsa desinunt cerni) et, quae crebris parvisque conatibus se attollunt, inaequalia tantum et velut confragosa nec admirationem con-
30 sequuntur eminentium et planorum gratiam perdunt. Hoc quoque accedit, quod solas captanti sententias multas dicere necesse est leves, frigidas, ineptas. Non enim potest esse delectus, ubi numero laboratur. Itaque videas et divisionem pro sententia poni et argumentum; sit tamen in clausula et
31 salse pronuntietur. *Occidisti uxorem ipse adulter; non ferrem te, etiamsi repudiasses*, divisio est. *Vis scire, venenum esse amatorium? Viveret homo, nisi illud bibisset*, argumentum est. Nec multas plerique sententias dicunt,
32 sed omnia tanquam sententias. Huic quibusdam contrarium studium, qui fugiunt ac reformidant omnem hanc in dicendo voluptatem, nihil probantes nisi planum et humile et sine conatu. Ita, dum timent, ne aliquando cadant, semper iacent. Quod enim tantum in sententia bona crimen est? Non causae prodest? non iudicem movet? non dicentem commendat?
33 Sed est quoddam genus, quo veteres non utebantur. Ad quam usque nos vocatis vetustatem? Nam si illam extremam: multa Demosthenes, quae ante eum nemo. Quomodo potest probare Ciceronem, qui nihil putet ex Catone Gracchisque mutandum? Sed ante hos simplicior adhuc ratio loquendi
34 fuit. Ego vero haec lumina orationis velut oculos quosdam esse eloquentiae credo. Sed neque oculos esse toto corpore velim, ne cetera membra officium suum perdant; et, si necesse sit, veterem illum horrorem dicendi malim quam istam novam licentiam. Sed patet media quaedam via, sicut in cultu victuque accessit aliquis citra reprehensionem nitor. Quare, sicut possumus, adiiciamus virtutibus. Prius tamen

sit vitiis carere; ne, dum volumus esse meliores veteribus, simus tantum dissimiles.

Reddam nunc, quam proximam partem dixeram esse de 35 tropis, quos *motus* clarissimi nostrorum auctores vocant. Horum tradere praecepta et grammatici solent. Sed a me, cum de illorum officio loquerer, dilata pars haec est, quia de ornatu orationis gravior videbatur locus et maiori operi reservandus.

DE TROPIS.

VI. Tropus est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio. Circa quem inexplicabilis et grammaticis inter ipsos et philosophis pugna est, quae sint genera, quae species, qui numerus, qui cuique subiiciatur. Nos omissis, quae nihil ad instruendum orato- 2
rem pertinent, cavillationibus, necessarios maxime atque in usum receptos exequemur; haec modo in his annotasse contenti, quosdam gratia significationis quosdam decoris assumi, et esse alios in verbis propriis alios in translatis, vertique formas non verborum modo sed et sensuum et compositionis. Quare mihi videntur errasse, qui non alios crediderunt tro- 3
pos, quam in quibus verbum pro verbo poneretur. Neque illud ignoro, in iisdem fere, qui significandi gratia adhibentur, esse et ornatum; sed non idem accidet contra, eruntque quidam tantum ad speciem accommodati.

Incipiamus igitur ab eo, qui cum frequentissimus est 4
tum longe pulcherrimus, translatione dico, quae μεταφορὰ Graece vocatur. Quae quidem cum ita est ab ipsa nobis concessa natura, ut indocti quoque ac non sentientes ea frequenter utantur: tum ita iucunda atque nitida, ut in oratione quamlibet clara proprio tamen lumine eluceat. Neque 5
enim vulgaris esse neque humilis nec insuavis recte modo ascita potest. Copiam quoque sermonis auget permutando aut mutuando, quae non habet; quodque difficillimum est, praestat, ne ulli rei nomen deesse videatur. Transfertur ergo nomen aut verbum ex eo loco, in quo proprium est, in eum, in quo aut proprium deest aut translatum proprio melius est. Id facimus, aut quia necesse est, aut quia significantius est, 6

aut (ut dixi) quia decentius. Ubi nihil horum praestabit, quod transferetur, improprium erit. Necessitate rustici *gemmam* in vitibus (quid enim dicerent aliud?), et *sitire* segetes et fructus *laborare;* necessitate nos *durum* hominem aut *asperum.* Non enim proprium erat, quod daremus his affectibus,
7 nomen. Iam *incensum* ira et *inflammatum* cupiditate et *lapsum* errore significandi gratia. Nihil enim horum suis verbis quam his arcessitis magis proprium erat. Illa ad ornatum, *lumen* orationis et generis *claritatem* et contionum *procellas* et eloquentiae *fulmina*, ut Cicero pro Milone Clodium *fontem* gloriae eius vocat et alio loco *segetem ac ma-*
8 *teriem.* Quaedam etiam parum speciosa dictu per hanc explicantur:

Hoc faciunt, nimio ne luxu obtunsior usus
Sit genitali arvo et sulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora brevior est similitudo, eoque distat, quod illa comparatur rei, quam volumus exprimere,
9 haec pro ipsa re dicitur. Comparatio est, cum dico fecisse quid hominem *ut leonem;* translatio, cum dico de homine, *leo est.* Huius vis omnis quadruplex maxime videtur: cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore,

— *gubernator magna contorsit equum vi;*

aut Livius, Scipionem a Catone *allatrari* solitum, refert.
10 Inanima pro aliis generis eiusdem sumuntur: ut *Classique immittit habenas;* aut pro rebus animalibus inanima: *Ferro non fato moerus Argivom occidit;* aut contra:

— *sedet inscius alto*
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.

11 Praecipueque ex his oritur sublimitas, quae audaci et proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus, qualis est

Pontem indignatus Araxes.

12 Et illa Ciceronis, *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum?* Duplicatur interim haec virtus, ut apud Vergilium,

— *Ferrumque armare veneno.*

Nam et *veneno armare* et *ferrum armare* translatio est.
Secantur haec in plures: ut a rationali ad rationale et idem 13
de irrationalibus; et haec invicem, quibus similis ratio est,
et a toto et a partibus. Sed iam non pueris praecipimus, ut
accepto genere species intelligere non possint.

Ut modicus autem atque opportunus eius usus illustrat 14
orationem: ita frequens et obscurat et taedio complet, con-
tinuus vero in allegorias et aenigmata exit. Sunt etiam quae-
dam et humiles translationes, ut id, de quo modo dixi, *Sa-*
xea est verruca, et sordidae. Non enim, si Cicero recte 15
sentinam rei publicae dixit, foeditatem hominum significans,
idcirco probem illud quoque veteris oratoris, *Persecuisti rei*
publicae vomicas. Optimeque Cicero demonstrat cavendum,
ne sit deformis translatio: qualis est (nam ipsis eius utar
exemplis) *Castratam morte Africani rem publicam*, et *Ster-*
cus curiae Glauciam; ne nimio maior aut, quod saepius ac- 16
cidit, minor; ne dissimilis. Quorum exempla nimium fre-
quenter deprehendet, qui scierit haec vitia esse. Sed copia
quoque modum egressa vitiosa est, praecipue in eadem spe-
cie. Sunt et durae, id est a longinqua similitudine ductae: 17
ut *capitis nives* et

Iuppiter hibernas cana nive conspuit Alpes.

In illo vero plurimum erroris, quod ea, quae poetis, qui et
omnia ad voluptatem referunt et plurima vertere etiam ipsa
metri necessitate coguntur, permissa sunt, convenire quidam
etiam prosae putant. At ego in agendo nec *pastorem populi* 18
auctore Homero dixerim, nec volucres *pennis remigare*,
licet hoc Vergilius in apibus ac Daedalo speciosissime sit
usus. Metaphora enim aut vacantem occupare locum debet
aut, si in alienum venit, plus valere eo, quod expellit.

Quod paene etiam magis de synecdoche dicam. Nam 19
translatio permovendis animis plerumque et signandis rebus
ac sub oculos subiiciendis reperta est. Haec variare sermo-
nem potest, ut ex uno plures intelligamus, parte totum,
specie genus, praecedentibus sequentia, vel omnia haec
contra; liberior poetis quam oratoribus. Nam prosa, ut *mu-* 20
cronem pro gladio et *tectum* pro domo recipiet, ita non
puppim pro navi nec *abietem* pro tabellis; et rursus, ut pro

gladio *ferrum*, ita non pro equo *quadrupedem*. Maxime autem in orando valebit numerorum illa libertas. Nam et Livius saepe sic dicit: *Romanus proelio victor*, cum Romanos vicisse significat; et contra Cicero ad Brutum, *Populo*, inquit, *imposuimus et oratores visi sumus*, cum de se tan-
21 tum loqueretur. Quod genus non orationes modo ornat, sed etiam cotidiani sermonis usus recipit. Quidam συνεκδοχὴν vocant et, cum id in contextu sermonis, quod tacetur, accipimus; verbum enim ex verbis intelligi, quod inter vitia ellipsis vocatur:

Arcades ad portas ruere.

22 Mihi hanc figuram esse magis placet; illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio:

Aspice, aratra iugo referunt suspensa iuvenci,

unde apparet noctem appropinquare. Id nescio an oratori conveniat nisi in argumentando, cum rei signum est. Sed hoc ab elocutionis ratione distat.

23 Nec procul ab hoc genere discedit μετωνυμία, quae est nominis pro nomine positio. Cuius vis est, pro eo, quod dicitur, causam, propter quam dicitur, ponere; sed, ut ait Cicero, ὑπαλλαγὴν rhetores dicunt. Haec inventas ab inventore et subiectas res ab obtinentibus significat: ut *Cererem corruptam undis*, et

— receptus
Terra Neptunus classes Aquilonibus arcet.

24 Quod fit retrorsum durius. Refert autem, in quantum hic tropus oratorem sequatur. Nam ut *Vulcanum* pro igne vulgo audimus, et *vario Marte pugnatum* eruditus est sermo, et *Venerem* quam coitum dixisse magis decet: ita *Liberum* et *Cererem* pro vino et pane licentius, quam ut fori severitas ferat. Sicut ex eo, quod continetur, usus recipit *bene mo-*
25 *ratas urbes* et *poculum epotum* et *saeculum felix*. At id, quod contra est, raro audeat quis, nisi poeta:

— iam proximus ardet Ucalegon.

Nisi forte hoc potius est, a possessore, quod possidetur, ut *hominem devorari*, cuius patrimonium consumatur. Quo
26 modo fiunt innumerabiles species. Huius enim sunt generis, cum ab Hannibale *caesa apud Cannas sexaginta milia* di-

cimus, et carmina Vergilii *Vergilium; venisse* commeatus,
qui afferantur; *sacrilegium deprehensum*, non sacrilegum;
armorum scientiam habere, non artis. Illud quoque et poe- 27
tis et oratoribus frequens, quo id, quod efficit, ex eo, quod
efficitur, ostendimus. Nam et carminum auctores:

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas.

et

Pallentesque habitant morbi tristisque senectus;

et orator *praecipitem iram*, *hilarem adolescentiam*, *segne
otium* dicet.

Est etiam huic tropo quaedam cum synecdoche vicinia. 28
Nam, cum dico *vultus hominis* pro vultu, dico pluraliter,
quod singulare est; sed non id ago, ut unum ex multis intelli-
gatur, (nam id est manifestum) sed nomen immuto; et cum
aurata tecta *aurea:* pusillum ab ea discedo, quia non est nisi
pars auratura. Quae singula exequi minutioris est curae etiam
non oratorem instruentibus.

A n t o n o m a s i a, quae aliquid pro nomine ponit, poetis 29
utroque modo frequentissima, et per epitheton, quod detra-
cto eo, cui apponitur, valet pro nomine, *Tydides*, *Pelides;*
et ex his, quae in quoque sunt praecipua:

— *Divum pater atque hominum rex;*

et ex factis, quibus persona signatur:

— *Thalamo quae fixa reliquit Impius.*

Oratoribus etiamsi rarus eius rei, nonnullus tamen usus est. 30
Nam ut *Tydiden* et *Peliden* non dixerint: ita dixerunt *im-
pium* et *parricidam; eversorem* quoque *Carthaginis et Nu-
mantiae* pro Scipione et *Romanae eloquentiae principem* pro
Cicerone posuisse non dubitent. Ipse certe usus est hac li-
bertate: *Non multa peccas, inquit ille fortissimo viro senior
magister.* Neutrum enim nomen est positum et utrumque
intelligitur.

Ὀνοματοποιΐα quidem, id est fictio nominis, Graecis 31
inter maximas habita virtutes, nobis vix permittitur. Et sunt
plurima ita posita ab iis, qui sermonem primi fecerunt aptan-
tes affectibus vocem. Nam *mugitus* et *sibilus* et *murmur* inde
venerunt. Deinde, tanquam consummata sint omnia, nihil 32
generare audemus ipsi, cum multa cotidie ab antiquis ficta

moriantur. Vix illa, quae πεποιημένα vocant, quae ex vocibus in usum receptis quocunque modo declinantur, nobis permittimus, qualia sunt *Sullaturit* et *proscripturit;* atque *laureati*
33 *postes* pro illo *lauro coronati*, ex eadem fictione sunt. Sed
* hoc feliciter evaluit; at contra *vio* pro *eo*, infelicius. In Graecis ὀπισθενακόλουθος non bene ac dure etiam iungemus, qui toleranter videre *septentriones* videmur.

34 Eo magis necessaria κατάχρησις, quam recte dicimus abusionem, quae non habentibus nomen suum accommodat, quod in proximo est: sic

— *Equum divina Palladis arte Aedificant*,

35 et apud Tragicos *Et iam leo pariet;* at pater est. Mille sunt haec: et *acetabula* quidquid habent, et *pyxides* cuiuscunque materiae sunt, et *parricida* matris quoque aut fratris interfector. Discernendumque est hoc totum a translatione genus, quia abusio est, ubi nomen defuit; translatio, ubi aliud fuit. Nam poetae solent abusive etiam in his rebus, quibus nomina
36 sua sunt, vicinis potius uti; quod rarum in prosa est. Illa quoque quidam καταχρήσεις volunt esse, cum pro temeritate *virtus* aut pro luxuria *liberalitas* dicitur. A quibus ego quidem dissentio; namque in his non verbum pro verbo ponitur sed res pro re. Neque enim quisquam putat luxuriam et liberalitatem idem significare; verum id, quod sit, alius luxuriam esse dicit alius liberalitatem, quamvis neutri dubium sit, haec esse diversa.

37 Superest ex his, quae aliter significant, μετάληψις, id est transumptio, quae ex alio tropo in alium velut viam praestat; et rarissimus et maxime improprius Graecis tamen frequentior, qui *Centaurum* Chirona et *saxosas insulas* νήσους θοὰς dicunt. Nos quis ferat, si Verrem *suem* aut Lae-
38 lium *doctum* nominemus? Est enim haec in metalepsi natura, ut inter id, quod transfertur, sit medius quidam gradus, nihil ipse significans sed praebens transitum; quem tropum magis affectamus, ut habere videamur, quam ullo in loco desideramus. Nam id eius frequentissimum exemplum est
* *cano*, *canto*, *dico;* ita *cano*, *dico*. Interest medium illud
39 *canto*. Nec diutius in eo morandum; nihil enim usus admodum video nisi, ut dixi, in mediis.

Cetera iam non significandi gratia sed ad ornandam, non
augendam orationem assumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, 40
quod recte dicimus appositum; a nonnullis sequens dicitur.
Eo poetae et frequentius et liberius utuntur. Namque
illis satis est convenire id verbo, cui apponitur, itaque et
dentes albos et *humida vina* in iis non reprehendemus;
apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. Tum autem
efficitur, si sine illo, quod dicitur, minus est: qualia sunt
O scelus abominandum, *o deformem libidinem*. Exornatur 41
autem res tota maxime translationibus: *Cupiditas effrenata*
et *Insanae substructiones*. Et solet fieri aliis adiunctis epitheton
tropus, ut apud Vergilium *Turpis egestas* et *Tristis
senectus*. Verumtamen talis est ratio huiusce virtutis, ut
sine appositis nuda sit et velut incompta oratio, oneretur tamen
multis. Nam fit longa et impedita, ut [in quaestionibus] 42
eam iudices similem agmini totidem lixas habenti quot milites,
cui et numerus est duplex nec duplum virium; quanquam non
singula modo sed etiam plura verba apponi solent: ut

Coniugio Anchise Veneris dignate superbo.

Sed hoc modo duo verba uni apposita ne versum quidem de- 43
cuerint. Sunt autem, quibus non videatur hic omnino tropus,
quia nihil vertat. Necesse est semper, cum idem appositum,
si a proprio diviseris, per se significat et facit antonomasiam.
Nam si dicas, *Ille*, *qui Numantiam et Carthaginem
evertit:* antonomasia est; si adieceris *Scipio:* appositum.
Non potest ergo esse iunctum. 44

At ἀλληγορία, quam inversionem interpretantur,
aut aliud verbis aliud sensu ostendit aut etiam interim contrarium.
Prius fit genus plerumque continuatis translationibus:
ut

O navis, referent in mare te novi
Fluctus; o quid agis? fortiter occupa
Portum,

totusque ille Horatii locus, quo navem pro re publica, fluctus
et tempestates pro bellis civilibus, portum pro pace atque
concordia dicit. Tale Lucretii 45

Avia Pieridum peragro loca,

et Vergilii

Sed nos immensum spatio confecimus aequor,
Et iam tempus equum fumantia solvere colla.

46 Sine translatione vero in Bucolicis

Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt mollique iugum demittere clivo
Usque ad aquam et veteris iam fracta cacumina fagi,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.

47 Hoc enim loco praeter nomen cetera propriis decisa sunt verbis, verum non pastor Menalcas sed Vergilius est intelligendus. Habet usum talis allegoriae frequenter oratio sed raro totius; plerumque apertis permixta est. Tota apud Ciceronem talis est: *Hoc miror, hoc queror, quemquam hominem ita pessumdare alterum velle, ut etiam navem per-*
48 *foret, in qua ipse naviget.* Illud commixtum frequentissimum: *Equidem ceteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus contionum semper Miloni putavi esse subeundas.* Nisi adiecisset *duntaxat fluctibus contionum:* esset allegoria; nunc eam miscuit. Quo in genere et species ex arces-
49 sitis verbis venit et intellectus ex propriis. Illud vero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium permixta est gratia, similitudinis, allegoriae, translationis: *Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus aut nox interposita saepe et perturbat omnia et totam opinionem parva nonnunquam commutat*
50 *aura rumoris.* Nam id quoque in primis est custodiendum, ut, quo ex genere coeperis translationis, hoc desinas. Multi autem, cum initium a tempestate sumpserunt, incendio aut
51 ruina finiunt; quae est inconsequentia rerum foedissima. Ceterum allegoria parvis quoque ingeniis et cotidiano sermoni frequentissime servit. Nam illa in agendis causis iam detrita, *Pedem conferre* et *Iugulum petere* et *Sanguinem mittere,* inde sunt, nec offendunt tamen. Est enim grata in eloquendo novitas et emutatio, et magis inopinata delectant. Ideoque iam in his amisimus modum et gratiam rei nimia captatione
52 consumpsimus. Est in exemplis allegoria, si non praedicta ratione ponantur. Nam ut *Dionysium Corinthi esse,* quo

Graeci omnes utuntur: ita plurima similia dici possunt. Haec allegoria, quae est obscurior, aenigma dicitur; vitium meo quidem iudicio, si quidem dicere dilucide virtus; quo tamen et poetae utuntur:

Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas?

et oratores nonnunquam: ut Caelius *quadrantariam Cly-* 53
taemnestram, et *in triclinio coam*, *in cubiculo nolam.* Namque et nunc quidem solvuntur et tum erant notiora, cum dicerentur; aenigmata sunt tamen, nec ea, nisi quis interpretetur, intelligas.

In eo vero genere, quo contraria ostenduntur, ironia 54
est; illusionem vocant. Quae aut pronuntiatione intelligitur aut persona aut rei natura; nam, si qua earum verbis
dissentit, apparet diversam esse orationi voluntatem. Quan- 55
quam in plurimis id tropis accidit, ut intersit, quid de quoque dicatur, quia, quod dicitur, alibi verum est. Et laudis autem simulatione detrahere et vituperationis laudare, concessum est: *Quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet.* Et contra: *Oratores visi sumus et populo imposui-*
mus. Aliquando cum risu quodam contraria dicuntur iis, 56
quae intelligi volunt: quale est in Clodium, *Integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta ser-*
vavit. Praeter haec usus est allegoriae, ut tristia dicamus 57
melioribus verbis aut bonae rei gratia quaedam contrariis significemus. Cui et annumeravimus haec: si quis ignorat, quibus Graeci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεϊσμὸν,
ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici sciat. Sunt etiam, qui haec non 58
species allegoriae sed ipsa tropos dicant; acri quidem ratione, quod illa obscurior sit, in his omnibus aperte appareat, quid velimus. Cui accedit hoc quoque, quod genus, cum dividitur in species, nihil habet proprium, ut arbor pinus et olea et cupressus, et ipsius per se nulla proprietas; allegoria vero habet aliquid proprium. Quod quo modo fieri
potest, nisi ipsa species est? Sed utentium nihil refert. 59
Adiicitur his μυκτηρισμὸς, dissimulatus quidam sed non latens derisus.

Pluribus autem verbis cnm id, quod uno aut paucioribus
certe dici potest, explicatur, περίφρασιν vocant, circuitum
quendam eloquendi, qui nonnunquam necessitatem
habet, quotiens dictu deformia operit: ut Sallustius, *Ad*
60 *requisita naturae.* Interim ornatum petit solum, qui est
apud poetas frequentissimus:

Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
Incipit et dono divum gratissima serpit.

61 Et apud oratores non rarus semper tamen astrictior. Quidquid
enim significari brevius potest et cum ornatu latius ostenditur,
περίφρασις est, cui nomen Latine datum est non sane
aptum orationis virtuti circumlocutio. Verum hoc ut,
cum decorem habet, periphrasis: ita, cum in vitium incidit,
περισσολογία dicitur. Obstat enim, quidquid non adiuvat.

62 Hyperbaton quoque, id est verbi transgressionem,
quoniam frequenter ratio comparationis et decor poscit, non
immerito inter virtutes habemus. Fit enim frequentissime
aspera et dura et dissoluta et hians oratio, si ad necessitatem
ordinis sui verba redigantur, et, ut quodque oritur, ita
63 proximis, etiamsi vinciri non potest, alligetur. Differenda
igitur quaedam et praesumenda, atque ut in structuris lapidum
impolitorum loco, quo convenit, quodque ponendum.
Non enim recidere ea nec polire possumus, quo coagmentata
se magis iungant, sed utendum iis, qualia sunt, eligendaeque
64 sedes. Nec aliud potest sermonem facere numerosum quam
opportuna ordinis mutatio; neque alio ceris Platonis inventa
sunt quattuor illa verba, quibus in illo pulcherrimo operum
in Piraeeum se descendisse significat, plurimis modis scripta,
65 quam quod eum quoque maxime facere experiretur. Verum
id cum in duobus verbis fit, ἀναστροφή dicitur, reversio
quaedam: qualia sunt vulgo, *mecum*, *secum;* apud oratores
et historicos *quibus de rebus.* At cum decoris gratia trahitur
longius verbum, proprie hyberbati tenet nomen: *Animadverti*,
iudices, *omnem accusatoris orationem in duas*
divisam esse partes. Nam *in duas partes divisam esse*
66 rectum erat, sed durum et incomptum. Poetae quidem etiam
verborum divisione faciunt transgressionem:

— *Hyberboreo septem subiecta trioni*,

quod oratio nequaquam recipiet. At id quidem est, propter quod dici tropus possit, quia componendus est e duobus intellectus. Alioqui, ubi nihil ex significatione mutatum est et 67
structura sola variatur, figura potius verborum dici potest, sicut multi existimarunt. Longis autem hyperbatis et confusis quae vitia accidunt, suo loco diximus.

Hyperbolen audacioris ornatus summo loco posui. Est haec decens veri superiectio. Virtus eius ex diverso par augendi atque minuendi. Fit pluribus modis. Aut enim plus 68
facto dicimus: ut *Vomens frustis esculentis gremium suum et totum tribunal implevit;* et

— *Geminique minantur In coelum scopuli;*

aut res per similitudinem attollimus:

— *Credas innare revulsas Cycladas;*

aut per comparationem, ut 69

— *Fulminis ocior alis;*

aut signis quasi quibusdam:

Illa vel intactae segetis per summa volaret
Gramina nec teneras cursu laesisset aristas;

vel translatione, ut ipsum illud *volaret.* Crescit interim hy- 70
perbole alia insuper addita, ut Cicero in Antonium dicit: *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? quae si fuit, fuit animal unum: Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Exquisitam vero figuram 71
huius rei deprehendisse apud principem Lyricorum Pindarum videor in libro, quem inscripsit ὕμνους. Is namque Herculis impetum adversus Meropas, qui in insula Coo dicuntur habitasse, non igni nec ventis nec mari sed fulmini dicit similem fuisse, ut illa minora, hoc par esset. Quod imitatus 72
Cicero: illa composuit in Verrem *Versabatur in Sicilia longo intervallo non Dionysius ille nec Phalaris, (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos) sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in iisdem versata locis dicitur. Non enim Charybdin tam infestam neque Scyllam navibus quam istum in eodem freto fuisse arbitror.* Nec pauciora sunt genera minuendi: 73

— *Vix ossibus haerent.*

Et quod Cicero in quodam ioculari libello:

Fundum Vetto vocat, quem possit mittere funda:
Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.

Sed huius quoque rei servetur mensura quaedam. Quamvis est enim omnis hyperbole ultra fidem, non tamen esse debet
74 ultra modum, nec alia via magis in κακοζηλίαν itur. Piget referre plurima hinc orta vitia, cum praesertim minime sint ignota et obscura. Monere satis est, mentiri hyperbolen, nec ita, ut mendacio fallere velit. Quo magis intuendum est, quousque deceat extollere, quod nobis non creditur. Pervenit haec res frequentissime ad risum; qui si captatus est,
75 urbanitatis, sin aliter, stultitiae nomen assequitur. Est autem in usu vulgo quoque et inter ineruditos et apud rusticos, videlicet quia natura est omnibus augendi res minuendique cupiditas insita, nec quisquam vero contentus est. Sed
76 ignoscitur, quia non affirmamus. Tum est hyberbole virtus, cum res ipsa, de qua loquendum est, naturalem modum excessit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici, quantum est, non potest, meliusque ultra quam citra stat oratio. Sed de hoc satis, quia eundem locum plenius in eo libro, quo causas corruptae eloquentiae reddebamus, tractavimus.

LIBER IX.

Libro nono haec continentur: Quo differant figurae a tropis. De figuris sententiarum. De figuris verborum. De compositione.

QUO DIFFERANT FIGURAE A TROPIS.

I. Cum sit proximo libro de tropis dictum: sequitur pertinens ad figuras, quae σχήματα Graece vocantur, locus, ipsa rei natura coniunctus superiori. Nam plerique has tropos esse existimaverunt, quia, sive ex hoc duxerint nomen, quod
2 sint formati quodam modo, sive ex eo, quod vertant orationem, unde et motus dicuntur: fatendum erit, esse utrumque eorum etiam in figuris. Usus quoque est idem; nam et vim rebus adiiciunt et gratiam praestant. Nec desunt, qui

tropis figurarum nomen imponant, quorum est C. Artorius Proculus. Quin adeo similitudo manifesta est, ut eam discernere non sit in promptu. Nam quo modo quaedam in his species plane distant, manente tamen generali illa societate, quod utraque res a recta et simplici ratione cum aliqua dicendi virtute deflectitur: ita quaedam perquam tenui limite dividuntur, ut cum ironia tam inter figuras sententiae quam inter tropos reperiatur, *περίφρασιν* autem et *ὑπερβατὸν* et *ὀνοματοποιΐαν* clari quoque auctores figuras verborum potius quam tropos dixerint.

Quo magis signanda est utriusque rei differentia. Est 4
igitur tropos sermo a naturali et principali significatione
translatus ad aliam ornandae orationis gratia, vel, ut plerique
grammatici finiunt, dictio ab eo loco, in quo propria est,
translata in eum, in quo propria non est; figura, sicut nomine ipso patet, conformatio quaedam a communi et primum
se offerente ratione. Quare in tropis ponuntur verba alia 5
pro aliis, ut in *μεταφορᾷ*, *μετωνυμίᾳ*, *ἀντονομασίᾳ*, *μεταλήψει*, *συνεκδοχῇ*, *καταχρήσει*, *ἀλληγορίᾳ*, plerumque *ὑπερβολῇ*.
Namque et rebus fit et verbis. *Ὀνοματοποιΐα* fictio est nominis; ergo hoc quoque pro aliis ponitur, quibus usuri fuimus,
si illud non fingeremus. *Περίφρασις* etiamsi frequenter et 6
id ipsum, in cuius locum assumitur, nomen complecti solet, utitur tamen pluribus pro uno. *Ἐπίθετον*, quoniam plerumque antonomasiae pars est, coniunctione eius fit tropus. In hyperbato commutatio est ordinis, ideoque multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen verbum aut partem eius
a suo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. Nam 7
et propriis verbis et ordine collocatis figura fieri potest. Quomodo autem ironia alia sit tropi alia schematos, suo loco reddam. Nomen enim fateor esse commune, et scio, quam multiplicem habeant quamque scrupulosam disputationem; sed ea non pertinet ad praesens meum propositum. Nihil enim refert, quomodo appelletur utrumlibet eorum, si, quid orationi prosit, apparet. Nec mutatur vocabulis vis rerum.
Et sicut homines, si aliud acceperunt, quam quod habuerant, 8
nomen, iidem sunt tamen: ita haec, de quibus loquimur, sive tropi sive figurae dicentur, idem efficient. Non enim

nominibus prosunt sed effectibus; ut statum coniecturalem an infitialem an facti an de substantia nominemus, nihil inter-
9 est, dum idem quaeri sciamus. Optimum ergo in his sequi maxime recepta et rem ipsam, quocunque appellabitur modo, intelligere. Illud tamen notandum, coire frequenter in easdem sententias et *τρόπον* et figuram. Tam enim translatis verbis quam propriis figuratur oratio.

10 Est autem non mediocris inter auctores dissensio, et quae vis nominis eius et quot genera et quae quamque multae sint species. Quare primum intuendum est, quid accipere debeamus *figuram*. Nam duobus modis dicitur: uno qualiscunque *forma* sententiae, sicut in corporibus, quibus, quoquo modo sunt composita, utique habitus est aliquis;
11 altero, quo proprie *schema* dicitur, in sensu vel sermone aliqua a vulgari et simplici specie cum ratione mutatio, sicut nos sedemus, incumbimus, respicimus. Itaque cum in eosdem casus aut tempora aut numeros aut etiam pedes continuo quis aut certe nimium frequenter incurrit: praecipere solemus variandas figuras esse vitandae similitudinis gratia.
12 In quo ita loquimur, tanquam omnis sermo habeat figuram, itemque *eadem figura* dicitur *cursitare* qua *lectitare*, id est eadem ratione, declinari. Quare illo intellectu priore et communi nihil non figuratum est. Quo si contenti sumus, non immerito Apollodorus, si tradenti Caecilio credimus,
13 incomprehensibilia partis huius praecepta existimarit. Sed si habitus quidam et quasi gestus sic appellandi sunt: id demum hoc loco accipi schema oportebit, quod sit a simplici atque in promptu posito dicendi modo poetice vel oratorie mutatum. Sic enim verum erit, aliam esse orationem *ἀσχηματιστον*, id est carentem figuris, quod vitium non inter mi-
14 nima est; aliam *ἐσχηματισμένην*, id est figuratam. Id ipsum tamen anguste Zoilus terminavit, qui id solum putaverit schema, quo aliud simulatur dici quam dicitur, quod sane vulgo quoque sic accipi scio; unde et *figuratae controversiae* quaedam, de quibus paulo post dicam, vocantur. Ergo figura sit *arte aliqua novata forma dicendi*.

15 Genus eius unum quidam putaverunt, in hoc ipso diversas opiniones secuti. Nam hi, quia verborum mutatio sensus

quoque verteret, omnes figuras in verbis esse dixerunt; illi, quia verba rebus accommodarentur, omnes in sensibus. Quarum utraque manifesta cavillatio est. Nam ut eadem dici 16
solent aliter atque aliter, manetque sensus elocutione mutata: ita figura sententiae plures habere verborum figuras potest. Illa est enim posita in concipienda cogitatione haec in enuntianda, sed frequentissime coeunt: ut in hoc *Iam iam, Dolabella, neque me tui neque tuorum liberum* —. Nam oratio a iudice aversa, in sententia; *iam iam* et *liberum* in verbis sunt schemata.

Inter plurimos enim, quod sciam, consensum est, duas 17
eius esse partes, *διανοίας*, id est mentis vel sensus vel sententiarum, nam his omnibus modis dictum est; et *λέξεως*, id est verborum vel dictionis vel elocutionis vel sermonis vel orationis; nam et variatur et nihil refert. Cornelius 18
tamen Celsus adiicit verbis et sententiis figuras colorum, nimia profecto novitatis cupiditate ductus. Nam quis ignorasse eruditum alioqui virum credat, colores et sententias sensus esse? Quare sicut omnem orationem ita figuras quoque versari necesse est in sensu et in verbis.

Ut vero natura prius est concipere animo res quam 19
enuntiare: ita de iis figuris ante est loquendum, quae ad mentem pertinent; quarum quidem utilitas cum magna tum multiplex in nullo non orationis opere vel clarissime lucet. Nam etsi minime videtur pertinere ad probationem, qua figura quidque dicatur: facit tamen credibilia, quae dicimus, et in animos iudicum, qua non observatur, irrepit. Namque ut in 20
armorum certamine adversos ictus et rectas ac simplices manus cum videre tum etiam cavere ac propulsare facile est, aversae tectaeque minus sunt observabiles, et aliud ostendisse, quam petas, artis est: sic oratio, quae astu caret, pondere modo et impulsu proeliatur; simulanti variantique conatus in latera atque in terga incurrere datur et arma avocare et velut nutu fallere. Iam vero affectus nihil magis 21
ducit. Nam si frons, oculi, manus multum ad motum animorum valent: quanto plus orationis ipsius vultus ad id, quod efficere tendimus, compositus? Plurimum tamen ad commendationem facit, sive in conciliandis agentis moribus sive

ad promerendum actioni favorem sive ad levandum varietate fastidium sive ad quaedam vel decentius indicanda vel tutius.

22 Sed antequam, quae cuique rei figura conveniat, ostendo: dicendum est, nequaquam eas esse tam multas, quam sint a quibusdam constitutae. Neque enim me movent nomina illa,
23 quae fingere utique Graecis promptissimum est. Ante omnia igitur illi, qui totidem figuras putant quot affectus, repudiandi; non quia affectus non sint quaedam qualitates mentis, sed quia figura, quam non communiter sed proprie nominamus, non sit simplex rei cuiuscunque enuntiatio. Quapropter in dicendo irasci, dolere, misereri, timere, confidere, contemnere non sunt figurae; non magis quam suadere, mi-
24 nari, rogare, excusare. Sed fallit parum intuentes, quod inveniunt in omnibus his locis figuras et earum exempla ex orationibus excerpunt. Neque enim pars ulla dicendi est, quae non recipere eas possit. Sed aliud est admittere figuram aliud figuram esse. Neque enim verebor explicandae
25 rei gratia frequentiorem eiusdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in irascente, deprecante, miserante figuram, scio; sed non ideo irasci, misereri, deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congerit, mediam quandam, ut arbitror, secutus viam: ut neque omnis sermo schema iudicaretur neque ea sola, quae haberent aliquam remotam ab usu communi fictionem, sed quae essent clarissima et ad movendum auditorem valerent plurimum; quem duobus ab eo libris tractatum locum ad litteras subieci, ne fraudarem legentes iudicio maximi auctoris.

26 In tertio de Oratore ita scriptum est: *In perpetua autem oratione, cum et coniunctionis lenitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sen-*
27 *tentiarum atque verborum. Nam et commoratio una in re permultum movet et illustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio, quae et in exponenda re plurimum valet et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum, ut iis, qui audiant, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tan-*

tum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est
et ad plus intelligendum, quam dixeris, significatio, et
distincte concisa brevitas et extenuatio; et huic adiuncta 28
illusio, a praeceptis Caesaris non abhorrens, et ab re di-
gressio; in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem
aptus et concinnus esse debebit; propositioque, quid sis
dicturus, et ab eo, quod est dictum, seiunctio, et reditus
ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum 29
augendi minuendive causa veritatis superlatio atque tra-
iectio, et rogatio atque huic finitima quasi percontatio
expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi
irrepit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis
dissimulatio, quae est periucunda, cum in oratione non
contentione sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum 30
distributio, tum correctio, vel ante vel post quam dixeris,
vel cum aliquid a te ipso reiicias. Praemunitio etiam est
ad id, quod aggrediare, et reiectio in alium; communi-
catio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, de-
liberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine
illis, magnum quoddam ornamentum orationis et aptum
ad animos conciliandos vel maxime saepe autem etiam
ad commovendos; personarum ficta inductio vel gravissi- 31
mum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hi-
laritatem impulsio, anteoccupatio; tum duo illa, quae ma-
xime movent, similitudo et exemplum; digestio, interpellatio,
contentio, reticentia, commendatio. Vox quaedam libera 32
atque etiam effrenatior augendi causa; iracundia, obiur-
gatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis
a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, con-
ciliatio, laesio, optatio atque execratio. His fere luminibus 33
illustrant orationem sententiae. Orationis autem ipsius
tanquam armorum est vel ad usum comminatio et quasi
petitio vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio
verborum habet interdum vim, leporem alias, et paululum
immutatum verbum atque deflexum, et eiusdem verbi cre-
bra tum a primo repetitio tum in extremum conversio, et
in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et pro-
gressio, et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio

et revocatio verbi, et illa, quae similiter desinunt aut quae
cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut
34 *quae sunt inter se similia. Est etiam gradatio quaedam*
et conversio et verborum concinna transgressio, et contra-
rium et dissolutum, et declinatio et reprehensio, et excla-
matio et imminutio; et quod in multis casibus ponitur et
quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad sin-
gula, et ad propositum subiecta ratio et item in distributis
35 *supposita ratio; et permissio et rursus alia dubitatio et*
improvisum quiddam; et dinumeratio et alia correctio et
dissipatio, et continuatum et interruptum, et imago et sibi
ipsi responsio, et immutatio et disiunctio, et ordo et relatio,
36 *et digressio et circumscriptio. Haec enim sunt fere atque*
horum similia vel plura etiam esse possunt, quae sententiis
orationem verborumque conformationibus illuminent.

Eadem sunt in Oratore plurima non omnia tamen et
paulo magis distincta, quia post orationis et sententiarum fi-
guras tertium quendam subiecit locum ad alias, ut ipse ait,
37 quasi virtutes dicendi pertinentem: *Et reliqua, ex colloca-*
tione verborum quae sumuntur quasi lumina, magnum af-
ferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quae in
amplo ornatu scenae aut fori appellantur insignia, non
38 *quia sola ornent sed quod excellant. Eadem ratio est ho-*
rum, quae sunt orationis lumina et quodam modo insignia,
cum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter com-
mutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius
oratio aut in idem coniicitur aut utrumque, aut adiungi-
tur idem iteratum aut idem ad extremum refertur, aut
continenter unum verbum non in eadem sententia ponitur,
39 *aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut mul-*
tis modis contrariis relata contraria, aut cum gradatim
sursum versus reditur, aut demotis coniunctionibus disso-
lute plura dicuntur, aut cum aliquid praetereuntes, cur
id faciamus, ostendimus, aut cum corrigimus nosmet ipsos,
quasi reprehendentes, aut si est aliqua exclamatio vel
admirationis vel conquestionis, aut cum eiusdem nominis
40 *casus saepius commutantur. Sententiarum ornamenta*
maiora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes

utitur, sunt qui putent, idcirco eius eloquentiam maxime
esse laudabilem. Et vere nullus fere ab eo locus sine qua-
dam conformatione sententiae dicitur, nec aliud quicquam
est dicere, nisi omnes aut certe plerasque aliqua specie
illuminare sententias. Quas cum tu optime, Brute, teneas, 41
quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tantummodo
notetur locus. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut
verset saepe multis modis eadem et in una re haereat in
eademque commoretur sententia. Saepe etiam ut extenuet 42
aliquid, saepe ut irrideat, ut declinet a proposito defle-
ctatque sententiam; ut proponat, quid dicturus sit; ut,
cum transegerit iam aliquid, definiat, ut se ipse revocet,
ut, quod dixerit, iteret; ut argumentum ratione concludat,
ut interrogando urgeat, ut rursus quasi ad interrogata
sibi ipse respondeat; ut contra, ac dicat, accipi et sentiri 43
velit; ut addubitet, quid potius aut quo modo dicat, ut di-
vidat in partes, ut aliquid relinquat ac negligat, ut ante
praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam
in adversarium conferat; ut saepe cum iis, qui audiunt,
nonnunquam etiam cum adversario quasi deliberet; ut 44
hominum mores sermonesque describat; ut muta quaedam
loquentia inducat, ut ab eo quod agitur avertat animos,
ut saepe in hilaritatem risumve convertat, ut ante occupet,
quod videatur opponi, ut comparet similitudines, ut utatur
exemplis, ut aliud alii tribuens dispertiat, ut interpellato-
rem coerceat, ut aliquid reticere se dicat, ut denuntiet,
quid caveat, ut liberius quid audeat, ut irascatur etiam,
ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut supplicet, ut me-
deatur, ut a proposito declinet aliquantulum, ut optet, ut
execretur, ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. Atque 45
alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur, brevitatem
petet, saepe etiam rem dicendo subiiciet oculis, saepe su-
pra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior
quam oratio, saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque
imitatio. Hoc in genere (nam quasi silvam vides) omnis
eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

DE FIGURIS SENTENTIARUM.

II. Ergo cui latius complecti conformationes verborum ac sententiarum placuerit, habet, quod sequatur, nec affirmare ausim, quicquam esse melius; sed haec ad propositi mei rationem legat. Nam mihi de his sententiarum figuris dicere in animo est, quae ab illo simplici modo indicandi recedunt; qnod idem multis doctissimis viris video
2 placuisse. Omnia tamen illa, etiam quae sunt alterius modi lumina, adeo sunt virtutes orationis, ut sine iis nulla intelligi fere possit oratio. Nam quomodo iudex doceri potest, si desit illustris explanatio, propositio, promissio, finitio, seiunctio, expositio sententiae suae, rationis apta conclusio, praemunitio, similitudo, exemplum, digestio, distributio, interpellatio, interpellantis coercitio, contentio, purgatio,
3 laesio? Quid vero agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuendique rationibus? Quarum prior desiderat illam plus quam dixeris significationem, id est ἔμφασιν, et superlationem veritatis et traiectionem; haec altera extenuationem, deprecationemque. Qui affectus erunt vel concitati detracta voce libera, effrenatiore iracundia, obiurgatione, optatione, execratione? vel illi mitiores, nisi adiuvantur commendatione, conciliatione, ad hilaritatem impulsione?
4 Quae delectatio aut quod mediocriter saltem docti hominis indicium: nisi alia repetitione alia commoratione infigere, digredi a re et redire ad propositum suum scierit; removere a se, in alium traiicere; quae relinquenda, quae contemnenda sint, iudicare? Motus est in his orationis atque actus, quibus detractis iacet et velut agitante corpus spiritu caret.
5 Quae cum adesse debent, tum disponenda atque varianda sunt, ut auditorem, quod in fidibus fieri videmus, omni sono mulceant. Verum ea plerumque recta sunt nec se fingunt et confitentur. Admittunt autem, ut dixi, figuras, quod vel ex proxima doceri potest.

6 Quid enim tam commune quam interrogare vel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, quanquam alterum noscendi alterum arguendi gratia videtur adhiberi. At ea res, utrocunque dicitur modo, etiam multiplex habet schema. Incipiamus enim ab iis, quibus acrior ac vehemen-

tior fit probatio, quod primo loco posuimus. Simplex est 7
sic rogare:

Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?

Figuratum autem, quotiens non sciscitandi gratia assumitur sed instandi: *Quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat?* et, *Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* et, *Patere tua consilia non sentis?* et totus denique hic locus. Quanto enim magis 8
ardet, quam si diceretur: *Diu abuteris patientia nostra*, et *Patent tua consilia.* Interrogamus etiam, quod negari non possit: *Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula?* aut ubi respondendi difficilis est ratio, ut vulgo uti solemus, *Quo modo? qui fieri potest?* aut invidiae gratia, ut Medea apud Senecam, *Quas peti terras iubes?* aut miserationis, 9
ut Sinon apud Vergilium:

Heu quae me tellus, inquit, quae me aequora possunt
Accipere? —

aut instandi et auferendae dissimulationis, ut Asinius: *Audisne? furiosum, inquam, non inofficiosum testamentum reprehendimus.* Totum hoc plenum est varietatis; nam et indi- 10
gnationi convenit:

— Et quisquam numen Iunonis adoret?

et admirationi:

— Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? —

Est interim acrius imperandi genus: 11

Non arma expedient totaque ex urbe sequentur?

Et ipsi nosmet rogamus; quale est illud Terentianum *Quid igitur faciam?* Est aliqua etiam in respondendo figura, 12
cum aliud interroganti ad aliud, quia sic utilius sit, occurritur; tum augendi criminis gratia, ut testis in reum rogatus, an ab reo fustibus vapulasset, *Et innocens*, inquit; tum declinandi, quod est frequentissimum: *Quaero, an occideris hominem?* respondetur, *Latronem; an fundum occupaveris?* respondetur, *Meum.* Ut confessionem praecedat de- 13
fensio: ut apud Vergilium in Bucolicis dicenti,

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis? —

occurritur: *An mihi cantando victus non redderet ille?*
14 Cui est confinis dissimulatio, non alibi quam in risu posita
ideoque tractata suo loco. Nam serio si fiat, pro confessione
est. Ceterum et interrogandi se ipsum et respondendi
sibi solent esse non ingratae vices: ut Cicero pro Ligario,
*Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, cum
hoc sciret, tamen me, antequam vidit, rei publicae reddi-*
15 *dit.* Aliter pro Caelio ficta interrogatione: *Dicet aliquis,
Haec igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes?*
et totus locus. Deinde: *Ego, si quis, iudices, hoc robore
animi atque hac indole virtutis ac continentiae fuit,* et ce-
tera. Cui diversum est, cum alium rogaveris, non expectare
responsum et statim subiicere: *Domus tibi deerat? at ha-
bebas; pecunia superabat? at egebas.* Quod schema qui-
16 dam per suggestionem vocant. Fit et comparatione:
Uter igitur facilius suae sententiae rationem redderet?
Et aliis modis tum brevius tum latius, tum de una re tum de
pluribus.

Mire vero in causis valet praesumptio, quae πρό-
ληψις dicitur, cum id, quod obiici potest, occupamus. Id
neque in aliis partibus rarum est et praecipue prooemio
17 convenit. Sed quanquam generis unius diversas tamen spe-
cies habet. Est enim quaedam praemunitio, qualis Ci-
ceronis contra Q. Caecilium, quod ad accusandum descen-
dat, qui semper defenderit; quaedam confessio, ut pro
Rabirio Postumo, quem sua quoque sententia reprehenden
dum fatetur, quod pecuniam regi crediderit; quaedam prae-
dictio: ut *Dicam enim non augendi criminis gratia;*
quaedam emendatio: ut *Rogo, ignoscatis mihi, si longius
sum evectus;* frequentissima praeparatio, cum pluribus
verbis, vel quare facturi quid simus vel quare fecerimus,
18 dici solet. Verborum quoque vis ac proprietas confirmatur
vel praesumptione: *Quanquam illa non poena sed prohibi-
tio sceleris fuit;* aut reprehensione: *Cives, cives, inquam,
si hoc eos nomine appellari fas est.*

19 Affert aliquam fidem veritatis et dubitatio, cum si-
mulamus quaerere nos, unde incipiendum, ubi desinendum,
quid potissimum dicendum, an omnino dicendum sit? Cuius-

modi exemplis plena sunt omnia, sed unum interim sufficit:
*Equidem, quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Ne-
gem fuisse infamiam iudicii corrupti* et cetera. Hoc etiam 20
in praeteritum valet, nam et dubitasse nos fingimus.

A quo schemate non procul abest illa, quae dicitur
communicatio, cum aut ipsos adversarios consulimus,
ut Domitius Afer pro Domitilla: *Nescit trepida, quid liceat
feminae, quid coniugem deceat; forte vos in illa sollicitu-
dine obvios casus miserae mulieri obtulit; tu, frater, vos,
paterni amici, quod consilium datis?* aut cum iudicibus 21
quasi deliberamus, quod est frequentissimum: *Quid suadetis?*
et *Vos interrogo, quid tandem fieri oportuit?* ut Cato:
Cedo, si vos in eo loco essetis, quid aliud fecissetis? Et
alibi: *Communem rem agi putatote ac vos huic rei prae-
positos esse.* Sed nonnunquam communicantes aliquid inex- 22
pectatum subiungimus, quod et per se schema est: ut in
Verrem Cicero, *Quid deinde? quid censetis? furtum for-
tasse aut praedam aliquam?* Deinde, cum diu suspendisset
iudicum animos, subiecit, quod multo esset improbius. Hoc
Celsus sustentationem vocat. Est autem duplex; nam 23
contra frequenter, cum expectationem gravissimorum feci-
mus, ad aliquid, quod sit leve aut nullo modo criminosum,
descendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri
solet: παράδοξον alii nominarunt id est inopinatum. Illis non 24
accedo, qui schema esse existimant etiam, si quid nobis ipsis
dicamus inexpectatum accidisse: ut Pollio, *Nunquam fore
credidi, iudices, ut, reo Scauro, ne quid in eius iudicio
gratia valeret, precarer.* Paene idem fons est illius, quam 25
permissionem vocant, qui communicationis, cum aliqua
ipsis iudicibus relinquimus aestimanda aliqua nonnunquam
adversariis quoque: ut Calvus Vatinio, *Perfrica frontem et
dic te digniorem, qui praetor fieres, quam Catonem.*

Quae vero sunt augendis affectibus accommodatae 26
figurae, constant maxime simulatione. Namque et irasci
nos et gaudere et timere et admirari et dolere et indignari
et optare, quaeque sunt similia his, fingimus. Unde sunt
illa: *Liberatus sum: respiravi;* et *Bene habet;* et *Quae
amentia est haec? O tempora, o mores!* et *Miserum me!*

consumptis enim lacrimis infixus tamen pectori haeret dolor; et

— *Magnae nunc hiscite terrae.*

27 Quod exclamationem quidam vocant ponuntque inter figuras orationis. Haec quotiens vera sunt, non sunt in ea forma, de qua nunc loquimur, sed assimulata et arte composita procul dubio schemata sunt existimanda. Quod idem dictum sit de oratione libera, quam Cornificius licentiam vocat, Graeci *παῤῥησίαν*. Quid enim minus figuratum quam
28 vera libertas? Sed frequenter sub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cum dicit pro Ligario, *Suscepto bello, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna, nulla vi coactus consilio ac voluntate mea ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te:* non solum ad utilitatem Ligarii respicit
29 sed magis laudare victoris clementiam non potest. In illa vero sententia: *Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic potest, nos possemus?* admirabiliter utriusque partis facit bonam causam; sed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat.

Illa adhuc audaciora et maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quae *προσωποποιΐαι* dicuntur. Mire namque cum variant orationem tum excitant.
30 His et adversariorum cogitationes velut secum loquentium protrahimus, quae tamen ita demum a fide non abhorreant, si ea locutos finxerimus, quae cogitasse eos non sit absurdum; et nostros cum aliis sermones et aliorum inter se credibiliter introducimus; et suadendo, obiurgando, que-
31 rendo, laudando, miserando personas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi et inferos excitare concessum est. Urbes etiam populique vocem accipiunt. Ac sunt quidam, qui has demum *προσωποποιΐας* dicant, in quibus et corpora et verba fingimus; sermones hominum assimulatos dicere *διαλόγους* malunt, quod Latinorum quidam dixe-
32 runt sermocinationem. Ego iam recepto more utrumque eodem modo appellavi. Nam certe sermo fingi non potest, ut non personae sermo fingatur. Sed in his, quae natura non permittit, hoc modo mollior fit figura: *Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta*

*Italia, si omnis res publica sic loquatur: M. Tulli, quid
agis?* Illud audacius genus: *Quae tecum, Catilina, sic agit
et quodammodo tacita loquitur: Nullum iam aliquot annis
facinus extitit nisi per te.* Commode etiam aut nobis aliquas 33
ante oculos esse rerum, personarum, vocum imagines fingi-
mus, aut eadem adversariis aut iudicibus non accidere mira-
mur: qualia sunt *Videtur mihi*, et *Nonne videtur tibi?* Sed
magna quaedam vis eloquentiae desideratur. Falsa enim et
incredibilia natura necesse est aut magis moveant, quia supra
vera sunt; aut pro vanis accipiantur, quia vera non sunt.
Ut dicta autem quaedam ita scripta quoque fingi solent, quod 34
facit Asinius pro Liburnia: *Mater mea, quae mihi tum ca-
rissima tum dulcissima fuit, quaeque mihi vixit bisque
eodem die vitam dedit* et reliqua; deinde *exheres esto*. Haec
cum per se figura est tum duplicatur, quotiens sicut in hac
causa ad imitationem alterius scripturae componitur. Nam 35
contra recitabatur testamentum: *P. Novanius Gallio, cui
ego omnia meritissimo volo et debeo pro eius animi in me
summa voluntate*, et adiectis deinceps aliis, *heres esto.*
Incipit esse quodammodo παρῳδή, quod nomen ductum a can-
ticis ad aliorum similitudinem modulatis abusive etiam in
versificationis ac sermonum imitatione servatur. Sed formas 36
quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius, ut Voluptatem
ac Virtutem (quemadmodum a Xenophonte traditur) Prodicus,
ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in Satura tradit En-
nius. Est et incertae personae ficta oratio: *Hic aliquis*, et, 37
Dicat aliquis. Est et iactus sine persona sermo·

Hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles.

Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιΐα accedit illa,
quae est orationis per detractionem; detractum est enim,
quis diceret. Vertitur interim προσωποποιΐα in speciem nar-
randi. Unde apud historicos reperiuntur obliquae allocutio-
nes: ut in T. Livii primo statim *Urbes quoque ut cetera ex
infimo nasci; deinde, quas sua virtus ac dii iuvent, ma-
gnas opes sibi magnumque nomen facere.*

Aversus quoque a iudice sermo, qui dicitur 38
ἀποστροφή, mire movet, sive adversarios invadimus: *Quid
enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica?* sive ad invo-

cationem aliquam convertimur: *Vos enim iam ego, Albani*
tumuli atque luci; sive ad invidiosam implorationem: *O le-*
39 *ges Porciae legesque Semproniae!* Sed illa quoque vocatur
aversio, quae a proposita quaestione abducit audientem:

Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuravi —.

Quod fit et multis et variis figuris, cum aut aliud expectasse
nos aut maius aliquid timuisse simulamus aut plus videri
posse ignorantibus, quale est prooemium pro Caelio.

40 Illa vero, ut ait Cicero, sub oculos subiectio tum
fieri solet, cum res non gesta indicatur sed, ut sit gesta,
ostenditur, nec universa sed per partes; quem locum proximo
libro subiecimus evidentiae, et Celsus hoc nomen isti figurae
dedit. Ab aliis ὑποτύπωσις dicitur proposita quaedam forma
rerum ita expressa verbis, ut cerni potius videatur quam
audiri: *Ipse inflammatus scelere ac furore in forum venit,*
41 *ardebant oculi, toto ex ore crudelitas eminebat.* Nec so-
lum, quae facta sint aut fiant, sed etiam, quae futura sint
aut futura fuerint, imaginamur. Mire tractat hoc Cicero pro
Milone, quae facturus fuerit Clodius, si praeturam invasisset.
Sed haec quidem translatio temporum, quae proprie μετά-
στασις dicitur. In διατυπώσει verecundia apud priores fuit.
Praeponebant enim talia, *Credite vos intueri:* ut Cicero,
Haec, quae non vidistis oculis, animis cernere potestis.
42 Novi vero et praecipue declamatores audacius nec meher-
cule sine motu quodam imaginantur; ut et Seneca ista in
controversia, cuius summa est, quod pater filium et nover-
cam inducente altero filio in adulterio deprehensos occidit:
Duc, sequor; accipe hanc senilem manum et quocunque
43 *vis imprime.* Et post paulo, *Aspice, inquit, quod diu non*
credidisti. Ego vero non video, nox oboritur et crassa ca-
ligo. Habet haec figura manifestius aliquid; non enim narrari
44 res sed agi videtur. Locorum quoque dilucidatio huic virtuti
assignatur a quibusdam; alii τοπογραφίαν dicunt.

Εἰρωνείαν, inveni, qui dissimulationem vocarent;
quo nomine quia parum totius huius figurae vires videntur
ostendi, nimirum sicut in plerisque erimus Graeca appella-
tione contenti. Igitur εἰρωνεία, quae est schema, ab illa,

quae est tropos, genere ipso nihil admodum distat; (in utro-
que enim contrarium ei, quod dicitur, intelligendum est)
species vero prudentius intuenti diversas esse facile est de-
prehendere. Primum, quod tropos apertior est et, quanquam 45
aliud dicit ac sentit, non aliud tamen simulat. Nam et omnia
circa fere recta sunt: ut illud in Catilinam, *A quo repudia-
tus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demi-
grasti.* In duobus demum verbis est ironia, ergo etiam bre-
vior est tropos. At in figura totius voluntatis fictio est 46
apparens magis quam confessa, ut illic verba sint verbis di-
versa, hic sensus sermoni [voci] et tota interim causae con-
formatio; cum etiam vita universa ironiam habere videatur,
qualis est visa Socratis. Nam ideo dictus εἴρων, agens im-
peritum et admiratorem aliorum tanquam sapientium; ut,
quemadmodum ἀλληγορίαν facit continua μεταφορά, sic hoc
schema faciat tropos ille contextus. Quaedam vero genera 47
huius figurae nullam cum tropis habent societatem, ut illa
statim prima, quae dicitur a negando, quam nonnulli ἀντί-
φρασιν vocant: *Non agam tecum iure summo, non dicam,
quod forsitan obtinerem;* et *Quid ego istius decreta, quid
rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ere-
ptas proferam?* et *Mitto illam primam libidinis iniuriam,*
et *Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt de
HS septingentis milibus,* et *Possum dicere.* Quibus generi- 48
bus per totas interim quaestiones decurrimus: ut Cicero, *Hoc
ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum,
haec pluribus dicerem.* *Εἰρωνεία* est, et cum similes impe-
rantibus vel permittentibus sumus:

I, sequere Italiam ventis;

et cum ea, quae nolumus videri in adversariis esse, conce- 49
dimus eis. Id acrius fit, cum eadem in nobis sunt et in ad-
versariis non sunt:

— *Meque timoris*
Argue tu, Drance, quando tot caedis acervos
Teucrorum tua dextra dedit.

Quod idem contra valet, cum aut ea, quae a nobis absunt,
aut etiam quae in adversarios recidunt, quasi fatemur:

Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.

50 Nec in personis tantum sed et in rebus versatur haec con-
traria dicendi, quam quae intelligi velis, ratio, ut totum pro
Quinto Ligario prooemium et illae elevationes: *Videlicet,*
O dii boni!

Scilicet is superis labor est.

51 Et ille pro Oppio locus: *O amorem mirum! O benivolentiam*
singularem! Non procul absunt ab hac simulatione res in-
ter se similes, confessio nihil nocitura, qualis est: *Habes*
igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, con-
fitentem reum; et concessio, cum aliquid etiam iniquum
videmur causae fiducia pati: *Metum virgarum nauarchus*
nobilissimae civitatis pretio redemit: humanum est; et pro
Cluentio de invidia: *Dominetur in contionibus, iaceat in iu-*
diciis; tertia consensio, ut pro eodem, iudicium esse cor-
52 ruptum. Haec evidentior figura est, cum alicui rei assenti
mur, quae est futura pro nobis; verum id accidere sine
adversarii vitio non potest. Quaedam etiam velut laudamus,
ut Cicero in Verrem circa crimen Apollonii Drepanitani:
Gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius
53 *factum esse dico.* Interim augemus crimina, quae ex facili
aut diluere possimus aut negare, quod est frequentius, quam
ut exemplum desideret. Interim hoc ipso fidem detrahimus
illis, quod sint tam gravia, ut pro Roscio Cicero, cum imma-
nitatem parricidii quanquam per se manifestam tamen etiam
vi orationis exaggerat.

54 Ἀποσιώπησις, quam idem Cicero reticentiam, Celsus
obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, et
ipsa ostendit aliquid affectus vel irae: ut

Quos ego — sed motos praestat componere fluctus;

vel sollicitudinis et quasi religionis: *An huius ille legis, quam*
Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus
esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum enim
omnium — non audeo totum dicere; cui simile est in pro-
55 oemio pro Ctesiphonte Demosthenis. Vel alio transeundi
gratia: *Cominius autem — tametsi ignoscite mihi, iudices.*
In quo est et illa (si tamen inter schemata numerari debet,
cum aliis etiam pars causae videatur) digressio; abit enim
causa in laudes Cn. Pompeii. Idque fieri etiam sine ἀποσιω-

πήσει potuit. Nam brevior illa, ut ait Cicero, a re digressio 56
plurimis fit modis. Sed haec exempli gratia sufficient: *Tum
C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est; hoc,
quaeso, iudices, diligenter attendite;* et pro Milone *Et
aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum
omnibus omnia minabatur.* Est alia non quidem reticentia, 57
quae sit imperfecti sermonis, sed tamen praecisa velut ante
legitimum finem oratio: ut illud *Nimis urgeo, commoveri
videtur adolescens;* et *Quid plura? ipsum adolescentem
dicere audistis.*

Imitatio morum alienorum, quae ἠθοποιΐα vel, 58
ut alii malunt, μίμησις dicitur, iam inter leniores affectus numerari potest. Est enim posita fere in eludendo, sed versatur et in factis et in dictis. In factis, quod est ὑποτυπώσει vicinum; in dictis, quale est apud Terentium:

At ego nesciebam, quorsum tu ires. Parvula
Hinc est abrepta, eduxit mater pro sua,
Soror dicta est: cupio abducere, ut reddam suis.

Sed nostrorum quoque dictorum factorumque similis imitatio 59
est per relationem, nisi quod frequentius asseverat quam eludit: *Dicebam habere eos actorem Q. Caecilium.* Sunt et illa iucunda et ad commendationem cum varietate tum etiam ipsa natura plurimum prosunt, quae simplicem quandam et non praeparatam ostendendo orationem minus nos
suspectos iudici faciunt. Hinc est quasi poenitentia di- 60
cti: ut pro Caelio *Sed quid ego ita gravem personam introduxi?* Et quibus utimur vulgo: *Imprudens incidi.* Vel cum quaerere nos, quid dicamus, fingimus: *Quid reliquum est?* et *Num quid omisi?* et cum ibidem invenire, ut ait Cicero: *Unum etiam mihi reliquum huiusmodi crimen est;* et
Aliud ex alio succurrit mihi. Unde etiam venusti transitus 61
fiunt; non quia transitus ipse sit schema, ut Cicero, narrato Pisonis exemplo, qui anulum sibi cudi ab aurifice in tribunali suo iusserat, velut hoc in memoriam inductus adiecit: *Hic modo me commonuit Pisonis anulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis anulos aureos abstulisse?* Et cum aliqua velut ignoramus: *Sed earum rerum artificem, quem? quemnam? Recte ad-*

62 *mones, Polyclitum esse diceban'.* Quod quidem non in hoc tantum valet. Quibusdam enim, dum aliud agere videmur, aliud efficimus; sicut hic Cicero consequitur, ne, cum morbum in signis atque tabulis obiiciat Verri, ipse quoque earum rerum studiosus esse credatur. Et Demosthenes iurando per interfectos in Marathone et Salamine id agit, ut minore invidia
63 cladis apud Chaeroneam acceptae laboret. Faciunt illa quoque iucundam orationem, aliqua mentione habita differre et deponere apud memoriam iudicis et reposcere, quae deposueris, et separare quaedam schemate aliquo, (non enim est ipsa per se iteratio schema) et excipere aliqua et dare actioni varios velut vultus. Gaudet enim res varietate; et sicut oculi diversarum aspectu rerum magis detinentur: ita semper animis praestat, in quod se velut novum intendant.

64 Est emphasis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur: ut apud Vergilium

Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere more ferae? —

Quanquam enim de matrimonio quaeritur Dido: tamen huc erumpit eius affectus, ut sine thalamis vitam non hominum putet sed ferarum. Aliud apud Ovidium genus, apud quem Zmyrna nutrici amorem patris sic confitetur:

— *O, dixit, felicem coniuge matrem!*

65 Huic vel confinis vel eadem est, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod et frequentissimum est et expectari maxime credo, veniendum est, in quo per quandam suspicionem, quod non dicimus, accipi volumus, non utique contrarium, ut in *εἰρωνείᾳ*, sed aliud latens et auditori quasi inveniendum. Quod, ut supra ostendi, iam fere solum schema a nostris vocatur, et unde controversiae
66 figuratae dicuntur. Eius triplex usus est: unus si dicere palam parum tutum est, alter si non decet, tertius, qui venustatis modo gratia adhibetur et ipsa novitate ac varietate magis, quam si relatio sit recta, delectat.

67 Ex his, quod est primum, frequens in scholis est. Nam et pactiones deponentium imperium tyrannorum et post bellum civile senatus consulta finguntur et capitale obiicere anteacta; ut, quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed

schematum condicio non eadem est. Quamlibet enim aper-
tum, quod modo et aliter intelligi possit, in illos tyrannos
bene dixeris, quia periculum tantum non etiam offensa vita-
tur. Quod si ambiguitate sententiae possit eludi, nemo non 68
illi furto favet. Vera negotia nunquam adhuc habuerunt hanc
silentii necessitatem; sed aliam huic similem verum multo ad
agendum difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine
quarum reprehensione teneri causa non possit. Ideoque hoc 69
parcius et circumspectius faciendum est; quia nihil interest,
quomodo offendas, et aperta figura perdit hoc ipsum, quod
figura est. Ideoque a quibusdam tota res repudiatur, sive
intelligatur sive non intelligatur. Sed licet modum adhibere.
In primis, ne sint manifestae. Non erunt autem, si non ex
verbis dubiis et quasi duplicibus petentur: ut in suspecta
nuru, *Duxi uxorem, quae patri placuit;* aut, quod est multo 70
ineptius, compositionibus ambiguis: ut in illa controversia,
in qua infamis amore filiae virginis pater raptam eam interro-
gat, a quo vitiata sit, *Quis te*, inquit, *rapuit? Tu, pater,
nescis?* Res ipsae perducant iudicem ad suspicionem, et 71
amoliamur cetera, ut hoc solum supersit; in quo multum
etiam affectus iuvant et interrupta silentio dictio et cunctatio-
nes. Sic enim fiet, ut iudex quaerat illud nescio quid ipse,
quod fortasse non crederet, si audiret, et ei, quod a se in-
ventum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint, 72
esse debent frequentes. Nam densitate ipsa figurae aperi-
untur, nec offensae minus habent sed auctoritatis. Nec pu-
dor videtur, quod non palam obiicias, sed diffidentia. In
summa, sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle
dicere. Equidem et in personas incidi tales et in rem quo- 73
que, quod est magis rarum, quae obtineri nisi hac arte non
posset. Ream tuebar, quae subiecisse dicebatur mariti testa-
mentum, et dicebantur chirographum marito expiranti here-
des dedisse; et verum erat. Nam, quia per leges institui 74
uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam bona per
hoc tacitum fideicommissum pervenirent. Et caput quidem
tueri facile erat, si hoc diceremus palam, sed peribat here-
ditas. Ita ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelli-
gerent factum, delatores non possent apprehendere ut dictum;

et contigit utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem iactantiae, nisi probare voluissem, in foro quoque esse
75 his figuris locum. Quaedam etiam, quae probare non possis, figura potius spargenda sunt. Haeret enim nonnunquam telum illud occultum, et hoc ipso, quod non apparet, eximi non potest; si idem dicas palam: et defenditur et probandum est.

76 Cum autem obstat nobis personae reverentia, (quod secundum posuimus genus) tanto cautius dicendum est, quanto validius bonos inhibet pudor quam metus. Hic vero tegere nos iudex, quod sciamus, et verba vi quadam veritatis erumpentia credat coercere. Nam quanto minus aut ipsi, in quos dicimus, aut iudices aut assistentes oderint
77 hanc maledicendi lasciviam, si velle nos credant? Aut quid interest, quomodo dicatur, cum et res et animus intelligitur? Quid dicendo denique proficimus, nisi ut palam sit, facere nos, quod ipsi sciamus non esse faciendum? Atqui praecipue prima, quibus praecipere coeperam, tempora hoc vitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controversias, quae
78 difficultatis gratia placent, cum sint multo faciliores. Nam rectum genus approbari nisi maximis viribus non potest; haec deverticula et anfractus suffugia sunt infirmitatis, ut qui cursu parum valent, flexu eludunt, cum haec, quae affectatur, ratio sententiarum non procul a ratione iocandi abhorreat. Adiuvat etiam, quod auditor gaudet intelligere, et favet ingenio
79 suo et alio dicente se laudat. Itaque non solum, si persona obstaret rectae orationi, (quo in genere saepius modo quam figuris opus est) decurrebant ad schemata, sed faciebant illis locum etiam, ubi inutiles ac nefariae essent: ut si pater, qui infamem in matrem filium secreto occidisset, reus malae tra-
80 ctationis iacularetur in uxorem obliquis sententiis. Nam quid impurius, quam retinuisse talem? Quid porro tam contrarium, quam eum, qui accusetur, quia summum nefas suspicatus de uxore videatur, confirmare id ipsa defensione, quod diluendum est? At si iudicum sumerent animum: scirent, quam eiusmodi actionem laturi non fuissent; multoque etiam minus,
81 cum in parentes abominanda crimina spargerentur. Et quatenus huc incidimus, paulo plus scholis demus. Nam et in his educatur orator, et in eo, quomodo declamatur, positum

est etiam, quomodo agatur. Dicendum ergo de iis quoque, in quibus non asperas figuras sed palam contrarias causae plerique fecerunt: *Tyrannidis affectatae damnatus torqueatur, ut conscios indicet; accusator eius optet, quod volet. Patrem qui damnavit optat, ne is torqueatur; pater ei contradicit.* Nemo se tenuit agens pro patre, quin figuras 82
in filium faceret, tanquam illum conscium in tormentis nominaturus. Quo quid stultius? Nam cum hoc iudices intellexerint: aut non torquebitur, cum ideo torqueri velit, aut torto non credetur. At credibile est, hoc eum velle. For- 83
tasse; dissimulet ergo, ut efficiat. Sed nobis, declamatoribus dico, quid proderit hoc intellexisse, nisi dixerimus? Ergo, si vere ageretur, similiter consilium illud latens prodidissemus? Quid? si neque utique verum est, et habere alias hic damnatus contradicendi causas potest, vel quod legem conservandam putet, vel quod nolit accusatori debere beneficium, vel (quod ego maxime sequerer) ut innocentem se in tormentis pertendat? Quare ne illud quidem semper suc- 84
curret sic dicentibus: *Patrocinium hoc voluit, qui controversiam finxit.* Fortasse enim noluit; sed esto, voluerit: continuone, si ille stulte cogitavit, nobis quoque stulte dicendum est? At ego in causis agendis frequenter non puto intuendum, quid litigator velit. Est et ille in hoc genere 85
frequens error, ut putent aliud quosdam dicere aliud velle, praecipue cum in themate est, aliquem, ut sibi mori liceat, postulare: ut in illa controversia, *Qui aliquando fortiter fecerat, et alio bello petierat, ut militia vacaret ex lege, quod quinquagenarius esset, adversante filio ire in aciem coactus deseruit. Filius, qui fortiter eodem proelio fecerat, incolumitatem eius optat; contradicit pater. Non enim*, inquiunt, *mori vult sed invidiam filio facere.* Equidem 86
rideo, quod illi sic timent tanquam ipsi morituri et in consilium suos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa voluntariam mortem, causarum quoque, quas habet factus ex viro forti desertor. Sed in una controversia sequi contrarium 87
supervacuum est. Ego in universum neque oratoris puto esse unquam praevaricari, neque litem intelligo, in qua pars utraque idem velit, neque tam stultum quemquam, qui, si

vivere vult, mortem potius male petat quam omnino non pe-
88 tat. Non tamen nego, esse controversias huiusmodi figura-
tas: ut est illa, *Reus parricidii, quod fratrem occidisset, damnatum iri videbatur; pater pro testimonio dixit, eum se iubente fecisse; absolutum abdicat.* Nam neque in to-
tum filio parcit nec, quod priore iudicio affirmavit, mutare
palam potest et, ut non durat ultra poenam abdicationis, ita
abdicat tamen; et alioqui figura in patrem plus facit, quam
89 licet, in filium minus. Ut autem nemo contra id, quod vult,
dicit, ita potest melius aliquid velle, quam dicit: quo modo
ille *abdicatus, qui a patre, ut filium expositum et ab eo educatum solutis alimentis recipiat, postulat*, revocari for-
90 tasse mavult, non tamen quod petit non vult. Est latens et
illa significatio, qua, cum ius asperius petitur a iudice, fit
tamen spes aliqua clementiae, non palam, ne paciscamur, sed
per quandam credibilem suspicionem, ut in multis contro-
versiis sed in hac quoque: *Raptor, nisi intra trigesimum diem et raptae patrem et suum exoraverit, pereat; qui exorato raptae patre suum non exorat, agit cum eo dementiae.*
91 Nam si promittat hic pater: lis tollitur; si nullam spem fa-
ciat: ut non demens, crudelis certe videatur et a se iudicem
avertat. Latro igitur optime: *Occides ergo? Si potero.*
Remissius et pro suo ingenio pater Gallio: *Dura, anime,*
92 *dura; here fortior fuisti.* Confinia sunt his celebrata apud
Graecos schemata, per quae res asperas mollius significant.
Nam Themistocles suasisse existimatur Atheniensibus, ut ur-
bem *apud deos deponerent*, quia durum erat dicere, ut *re-linquerent.* Et, qui Victorias aureas in usum belli conflari
volebat, ita declinavit, *victoriis utendum esse.* Totum au-
tem allegoriae simile est, aliud dicere aliud intelligi velle.
93 Quaesitum etiam est, quomodo responderi contra figuras
oporteret. Et quidam semper ex diverso aperiendas puta-
verunt, sicut latentia vitia rescinduntur. Idque sane frequen-
tissime faciendum est; aliter enim dilui obiecta non possunt,
utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt. At
cum maledicta sunt tantum: et non intelligere interim et dis-
94 simulare bonae conscientiae est. Atque etiam si fuerint
crebriores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum

est, ut nescio quid illud, quod adversarii obliquis senten-
tiis significare voluerint, si fiducia sit, obiiciant palam; aut
certe non exigant, ut, quod ipsi non audent dicere, id iudi-
ces non modo intelligant sed etiam credant. Utilis etiam ali- 95
quando dissimulatio est, ut in eo, (nota enim fabula est) qui,
cum esset contra eum dictum, *Iura per patroni tui cineres:*
paratum se esse respondit, et iudex condicione usus est, cla-
mante multum advocato, schemata de rerum natura tolli; ut
protinus etiam praeceptum sit, eiusmodi figuris utendum te-
mere non esse.

Tertium est genus, in quo sola melius dicendi pe- 96
titur occasio; ideoque id Cicero non putat esse positum in
contentione. Tale est illud, quo idem utitur in Clodium:
*Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile ab se deos
placari posse arbitrabatur.* Ironia quoque in hoc genere 97
materiae frequentissima est. Sed eruditissimum longe, si per
aliam rem alia indicetur: ut adversus tyrannum, qui sub
pacto abolitionis dominationem deposuerat, agit competitor,
*Mihi in te dicere non licet, tu in me dic et potes; nuper
te volui occidere.* Frequens illud est nec magnopere captan- 98
dum, quod petitur a iureiurando: ut pro exheredato, *Ita mihi
contingat herede filio mori.* Nam et in totum iurare, nisi ubi
necesse est, gravi viro parum convenit, et est a Seneca
dictum eleganter, non patronorum hoc esse sed testium. Nec
meretur fidem, qui sententiolae gratia iurat, nisi si potest
tam bene quam Demosthenes, ut supra dixi. Levissimum 99
autem longe genus ex verbo, etiamsi est apud Ciceronem in
Clodiam: *Praesertim quam omnes amicam omnium potius
quam cuiusquam inimicam putaverunt.*

Comparationem equidem video figuram non esse, 100
cum sit interim probationis interim etiam causae genus, et
sit talis eius forma, qualis est pro Murena: *Vigilas tu de
nocte, ut tuis consultoribus respondeas, ille, ut, quo con-
tendit, mature cum exercitu perveniat; te gallorum illum
buccinarum cantus exsuscitat* et cetera. Nescio an orationis 101
potius quam sententiae sit. Id enim solum mutatur, quod non
universa universis sed singula singulis opponuntur. Et Cel-
sus tamen et non negligens auctor Visellius in hac eam parte

posuerunt, Rutilius quidem Lupus in utroque genere, idque ἀντίθετον vocat.

102 Praeter illa vero, quae Cicero inter lumina posuit sententiarum, multa alia et idem Rutilius Gorgian secutus, non illum Leontinum sed alium sui temporis, cuius quattuor libros in unum suum transtulit, et Celsus, videlicet Rutilio acce-
103 dens, posuerunt schemata: Consummationem, quam Graecus διαμάχην vocat, cum plura argumenta ad unum effectum deducuntur; Consequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus; Collectionem, qui apud illum est συλλογισμός· Minas, idem κατάπληξιν· Exhortationem, παραινετικόν. Quorum nihil non rectum est, nisi cum aliquam ex
104 his, de quibus locuti sumus, figuram accipit. Praeter haec Celsus excludere, asseverare, detrectare, excitare iudicem, proverbiis uti, et versibus et ioco et invidia et invocatione intendere crimen, quod est δείνωσις, adulari, ignoscere, fastidire, admonere, satisfacere, precari, corripere, figuras
105 putat. Partitionem quoque et propositionem et divisionem et rerum duarum cognationem, quod est, ut idem valeant, quae videntur esse diversa, ut non is demum sit veneficus, qui vitam abstulit data potione, sed etiam qui mentem; quod
106 est in parte finitionis. Rutilius sive Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφορὰν, ἀντίῤῥησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod est dicere, quid fieri oportuerit deinde quid factum sit; ἐναντιότητα, unde sint enthymemata κατ' αἰτίασιν·
107 μετάληψιν etiam, quo statu Hermagoras utitur. Visellius, quanquam paucissimas faciat figuras, ἐνθύμημα tamen, quod commentum vocat, et, rationem appellans, ἐπιχείρημα inter eas habet. Quod quidem recipit quodammodo et Celsus, nam, consequens an epichirema sit, dubitat. Visellius adiicit et sententiam. Invenio, qui aggregent his διασκευὰς, ἀπαγορεύσεις, παραδιηγήσεις. Sed ut haec non sunt schemata: sic alia vel sint forsitan ac nos fugerint vel etiam nova fieri adhuc possint, eiusdem tamen naturae, cuius sunt ea, de quibus dictum est.

DE FIGURIS VERBORUM.

III. Verborum vero figurae et mutatae sunt sem-

per et, utcunque valuit consuetudo, mutantur. Itaque, si an-
tiquum sermonem nostro comparemus, paene iam quidquid
loquimur figura est: ut *hac re invidere* non, ut veteres et
Cicero praecipue, *hanc rem;* et *incumbere illi* non *in
illum*, et *plenum vino* non *vini*, et *huic* non *hunc adulari*
iam dicitur et mille alia; utinamque non peiora vincant.
Verum schemata λέξεως duorum sunt generum: alterum lo- 2
quendi rationem vocant, alterum maxime collocatione exqui-
situm est. Quorum tametsi utrumque convenit orationi: ta-
men possis illud grammaticum hoc rhetoricum magis
dicere.

Prius fit iisdem generibus quibus vitia. Esset enim
orationis schema vitium, si non peteretur sed accideret.
Verum auctoritate, vetustate, consuetudine plerumque de- 3
fenditur saepe etiam ratione quadam. Ideoque, cum sit a
simplici rectoque loquendi genere deflexa, virtus est, si
habet probabile aliquid, quod sequatur. Una tamen in re
maxime utilis, ut cotidiani ac semper eodem modo formati
sermonis fastidium levet et nos a vulgari dicendi genere de-
fendat. Qua si quis parce et, cum res poscet, utetur, velut 4
asperso quodam condimento iucundior erit; at qui nimium
affectaverit, ipsam illam gratiam varietatis amittet. Quan-
quam sunt quaedam figurae ita receptae, ut paene iam hoc
ipsum nomen effugerint; quae etiamsi fuerint crebriores, con-
suetas aures minus ferient. Nam secretae et extra vulgarem 5
usum positae ideoque magis nobiles, ut novitate excitant,
ita copia satiant, nec se obvias fuisse dicenti sed conquisi-
tas et ex omnibus latebris extractas congestasque declarant.
Fiunt ergo et circa genus figurae in nominibus, nam et *oculis* 6
capti talpae et *timidi damae* dicuntur a Vergilio; sed sub-
est ratio, quia sexus uterque altero significatur, tamque ma-
res esse talpas damasque quam feminas, certum est; et in
verbis: ut *fabricatus est gladium* et *inimicum punitus est*.
Quod mirum minus est, quod in natura verborum est, et 7
quae facimus patiendi modo saepe dicere, ut *arbitror*, *su-
spicor;* et contra faciendi, quae patimur, ut *vapulo;* ideo-
que frequens permutatio est et pleraque utroque modo effe-
runtur: *luxuriatur*, *luxuriat;* *fluctuatur*, *fluctuat;* *assen-*

8 *tior*, *assentio*. Est figura et in numero: vel cum singulari pluralis subiungitur, *Gladio pugnacissima gens Romani;* *gens* enim ex multis; vel ex diverso,

— *Qui non risere parenti,*
Nec deus hunc mensa dea nec dignata cubili est;

9 Ex illis enim, *qui non risere*, hic quem non dignata. In Satura:

— *Et nostrum istud vivere triste Aspexi,*

cum infinito verbo sit usus pro appellatione; nostram enim vitam vult intelligi. Utimur et verbo pro participio:

Magnum dat ferre talentum,

10 tanquam *ferendum;* et participio pro verbo: *Volo datum.* Interim etiam dubitari potest, cui vitio simile sit schema: ut in hoc

Virtus est vitium fugere: —

aut enim partes orationis mutat ex illo *Virtus est fuga vitiorum*, aut casus ex illo *Virtutis est vitium fugere;* multo tamen hoc utroque excitatius. Iunguntur interim schemata: *Sthenelus sciens pugnae;* est enim *scitus Sthenelus pu-*
11 *gnandi*. Transferuntur et tempora: *Timarchides negat esse ei periculum a securi*, (praesens enim pro praeterito positum est) et status:

Hoc Ithacus velit;

et, ne morer, per omnia genera, per quae fit soloecismus.
12 Haec quoque est, quam ἑτέρωσιν vocant, cui non dissimilis
* ἐξαλλαγή dicitur: ut apud Sallustium *Neque ea res falsum me habuit* et *Duci probare*. Ex quibus fere praeter novitatem brevitas etiam peti solet. Unde eousque processum est, ut *non poeniturum* pro non acturo poenitentiam et *visuros*
13 ad videndum missos idem auctor dixerit. Quae ille quidem fecerit schemata, an idem vocari possint, videndum, quia recepta sint. Nam receptis etiam vulgo auctore contenti sumus: ut nunc evaluit *rebus agentibus*, quod Pollio in Labieno damnat, et *contumeliam fecit*, quod a Cicerone re-
14 prehendi notum est; *affici* enim *contumelia* dicebant. Alia commendatio vetustatis, cuius amator unice Vergilius fuit:

Vel cum se pavidum contra mea iurgia iactat;
Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
Audierat.

Quorum similia apud veteres tragicos comicosque sunt plu-
rima. Illud et in consuetudine remansit *Enimvero*. His am- 15
plius apud eundem:

Nam quis te iuvenum confidentissime —

quo sermonis initium fit. Et

Tam magis illa tremens et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

Quod est versum ex illo: *Quam magis aerumna urget, tam
magis ad malefaciendum viget.* Pleni talibus antiqui: sicut 16
[initio Eunuchi Terentius *Quid igitur faciam?* inquit. *Allu-
sit tandem leno.*] Catullus in Epithalamio

— *Dum innupta manet, dum cara suis est,*

cum prius *dum* significet *quoad*, sequens *usque eo*. Ex 17
Graeco vero translata vel Sallustii plurima, quale est: *Vul-
gus amat fieri;* vel Horatii, nam id maxime probat:

— *Nec ciceris, nec longae invidit avenae,*

vel Vergilii:

— *Tyrrhenum navigat aequor.*

Et iam vulgatum actis quoque: *Saucius pectus*. Ex eadem 18
parte figurarum a d d i t i o et a b i e c t i o est. Illaque prior
videri potest supervacua sed non sine gratia est:

Nam neque Parnasi vobis iuga nam neque Pindi —

Potest enim deesse alterum *nam*. Et apud Horatium illud:

— — *Fabriciumque,*
Hunc et intonsis Curium capillis —

Et detractiones, quae in complexu sermonis aut vitium ha-
bent aut figuram: ut

Accede ad ignem, iam calesces plus satis.

Plus enim *quam satis* est. Nam de altera, quae detractione, 19
pluribus adiiciendum est. Utimur vulgo et comparativis pro
absolutis, ut cum se quis *infirmiorem* esse dicet; duo inter
se comparativa committimus: *Si te, Catilina, comprehendi,
si interfici iussero: credo, erit verendum mihi, ne non
hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crude-
lius factum esse dicat.* Sunt et illa non similia soloecismo 20
quidem sed tamen numerum mutantia, quae et tropis assi-
gnari solent, ut de uno pluraliter dicamus:

Sed nos immensum spatiis confecimus aequor;

et de pluribus singulariter:

Haud secus ac patriis acer Romanus in armis.

21 Specie diversa sed genere eadem et haec sunt:

Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem.
Ne mihi tum molles sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas;

non enim nescio cui alii prius nec postea sibi uni sed omni-
bus praecipit. Et de nobis loquimur tanquam de aliis: *Di-*
22 *cit Servius, negat Tullius.* Et nostra persona utimur pro
aliena, et alios pro aliis fingimus. Utriusque rei exemplum
pro Caecina. Pisonem, adversae partis advocatum, alloquens
Cicero dicit: *Restituisse te dixti; nego me ex edicto prae-*
toris restitutum esse; verum enim illud *restituisse* Aebutius
dixit, Caecina *nego me ex edicto praetoris restitutum esse;*
23 et ipsum *dixti*, excussa syllaba, figura in verbo. Illa quo-
que ex eodem genere possunt videri: unum quod inter-
positionem vel interclusionem dicimus, Graeci παρ-
ένθεσιν, παρέμπτωσιν vocant, dum continuationi sermonis
medius aliquis sensus intervenit: *Ego cum te (mecum enim*
saepissime loquitur) patriae reddidissem; cui adiiciunt hy-
24 perbaton, quod inter tropos esse noluerunt; alterum, quod
est eius figurae sententiarum, quae ἀποστροφή dicitur, simile,
sed non sensum mutat verum formam eloquendi:

— Decios, Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar.

25 Acutius adhuc in Polydoro:

Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames?

Ii, qui tam parva momenta nominibus discreverunt, μετάβασιν
vocant, quam et aliter fieri putant:

Quid loquor? aut ubi sum?

26 Coniunxit autem παρένθεσιν et ἀποστροφὴν Vergilius illo loco:

Haud procul inde citae Metium in diversa quadrigae
Distulerant, (at tu dictis Albane maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.

27 Haec schemata aut his similia, quae erunt per mutationem,
adiectionem, detractionem, ordinem, et convertunt in se

auditorem nec languere patiuntur subinde aliqua notabili figura excitatum, et habent quandam ex illa vitii similitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipse iucundus est. Quod continget, si neque supra modum multae fuerint nec eiusdem generis aut iunctae aut frequentes; quia satietatem ut varietas earum ita raritas effugit.

Illud est acrius genus, quod non tantum in ratione posi- 28
tum est loquendi sed ipsis sensibus cum gratiam tum etiam vires accommodat. E quibus primum sit, quod fit per adiectionem. Plura sunt genera. Nam et verba geminantur, vel amplificandi gratia: ut *Occidi, occidi, non Sp. Maelium;* alterum est enim, quod indicat, alterum, quod affirmat; vel miserandi: ut

Ah Corydon, Corydon —.

Quae eadem figura nonnunquam per ironiam ad elevandum 29
convertitur. Similis geminationis post aliquam interiectionem repetitio est sed paulo etiam vehementior: *Bona, miserum me! (consumptis enim lacrimis tamen infixus animo haeret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii acerbissimae voci subiecta praeconis. Vivis et vivis non ad deponendam sed ad confirmandam audaciam.* Et ab iisdem verbis 30
plura acriter et instanter incipiunt: *Nihilne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt?* et in iisdem desinunt: *Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius.* Quanquam hoc exemplum 31
ad aliud quoque schema pertinet, cuius et initia inter se et fines iidem sunt, *quis* et *quis*, *Appius* et *Appius*. Quale est: *Qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformarunt? Carthaginienses. Qui sunt, qui sibi ignosci postulant? Carthaginienses.* Etiam in contrapositis vel comparativis solet re- 32
spondere primorum verborum alterna repetitio, quod modo huius esse loci potius dixi: *Vigilas tu de nocte, ut tuis consultatoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum; illum buccinarum cantus exsuscitat. Tu actionem instituis; ille aciem*

instruit. Tu caves, ne consultores tui; ille, ne urbes aut
33 *castra capiantur.* Sed hac gratia non fuit contentus orator,
vertit in contrarium eandem figuram: *Ille tenet et scit, ut*
hostium copiae; tu, ut aquae pluviae arceantur. Ille exer-
34 *citatur in propagandis finibus, tu in regendis.* Possunt
media quoque respondere vel primis: ut

Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus unda;

vel ultimis: *Haec navis onusta praeda Siciliensi, cum ipsa*
quoque esset ex praeda. Nec quisquam dubitabit, idem
fieri posse iteratis utrinque mediis. Respondent primis et
ultima: *Multi et graves dolores inventi parentibus et pro-*
35 *pinquis multi.* Est et illud repetendi genus, quod semel
proposita iterat et dividit:

Iphitus et Pelias mecum, quorum Iphitus aevo
Iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi.

Ἐπάνοδος dicitur Graece, nostri regressionem vocant.
36 Nec solum in eodem sensu sed etiam in diverso eadem verba
contra: *Principum dignitas erat paene par, non par for-*
tasse eorum, qui sequebantur. Interim variatur casibus
haec et generibus retractatio: *Magnus est labor dicendi,*
magna res est; et apud Rutilium longa περιόδῳ, sed haec
initia sententiarum sunt: *Pater hic tuus? patrem nunc ap-*
37 *pellas? patris tui filius es?* Fit casibus modo hoc schema,
quod πολύπτωτον vocant. Constant et aliis etiam modis: ut
pro Cluentio: *Quod autem tempus veneni dandi? illo die?*
in illa frequentia? Per quem porro datum? unde sum-
ptum? quae porro interceptio poculi? cur non de integro
38 *autem datum?* Hanc rerum coniunctam diversitatem Cae-
cilius μεταβολὴν vocat, qualis est pro Cluentio locus in Op-
pianicum: *Illum tabulas publicas Larini censorias corru-*
pisse decuriones universi iudicaverunt, cum illo nemo ra-
tionem nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam
multis cognatis et affinibus tutorem unquam liberis suis
39 *scripsit*, et deinceps adhuc multa. Ut haec in unum con-
geruntur: ita contra illa dispersa sunt, quae a Cicerone dis-
sipata dici puto:

Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arborei fetus alibi,

et deinceps. Illa vero apud Ciceronem mira figurarum mix- 40
tura deprehenditur, in qua et primo verbo longo post inter-
vallo redditum est ultimum, et media primis et mediis ultima
congruunt: *Vestrum iam hic factum deprehenditur, Pa-
tres conscripti, non meum; ac pulcherrimum quidem fa-
ctum, verum, ut dixi, non meum sed vestrum.* Hanc fre- 41
quentiorem repetitionem πλοκὴν vocant, quae fit ex permix-
tis figuris, ut supra dixi, utque se habet epistola ad Brutum,
*Ego cum in gratiam redierim cum Appio Claudio, et redie-
rim per Cn. Pompeium*, et *ego ergo cum redierim.* Et in 42
iisdem sententiis crebrioribus mutata declinationibus iteratione
verborum: ut apud Persium,

— Usque adeone
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

Et apud Ciceronem: *Neque enim poterant iudicio et hi
damnari, qui iudicabant.* Sed sensus quoque toti, quem- 43
admodum coeperunt, desinunt: *Venit ex Asia. Hoc ipsum
quam novum? Tribunus plebis venit ex Asia.* In eadem
tamen periodo et verbum ultimum primo refertur, tertium
iam in sermone, adiectum est enim: *Verumtamen venit.* In-
terim sententia eodem repetitur verborum ordine: *Quid Cleo-
menes facere potuit? Non enim possum quemquam insi-
mulare falso. Quid, inquam, Cleomenes facere potuit?*
Prioris sententiae verbum ultimum ac sequentis primum fre- 44
quenter est idem, quo quidem schemate utuntur poetae saepius:

Pierides, vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: *Hic tamen vivit; vivit? immo
vero etiam in senatum venit.* Aliquando, sicut in gemina- 45
tione verborum diximus, initia quoque et clausulae senten-
tiarum aliis sed non alio tendentibus verbis inter se conso-
nant. Initia hoc modo: *Dediderim periculis omnibus, ob-
tulerim insidiis, obiecerim invidiae.* Rursus clausulae:
ibidem statim, *Vos enim statuistis, vos sententiam dixistis,
vos iudicastis.* Hoc alii συνωνυμίαν, alii disiunctionem vo-
cant; utrumque, etiamsi est diversum, recte; nam est nomi-
num idem significantium separatio. Congregantur quoque
verba idem significantia *Quae cum ita sint, Catilina*, perge

quo coepisti; egredere aliquando ex urbe, patent portae,
46 *proficiscere.* Et in eundem alio libro: *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Hoc Caecilio πλεονασμὸς videtur, id est, abundans super necessitatem oratio: sicut illa *Vidi oculos ante ipse meos.* In illo enim *vidi* inest *ipse.* Verum id, ut alio quoque loco dixi, cum supervacua oneratur adiectione, vitium est; cum auget aut manifestat sententiam sicut hic, virtus. *Vidi, ipse, ante oculos,* totidem sunt affectus.
47 Cur tamen haec proprie nomine tali notarit, non video. Nam et geminatio et repetitio et qualiscunque adiectio πλεονασμὸς videri potest. Nec verba modo sed sensus quoque idem facientes acervantur: *Perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes furiarum faces excitarunt.*

48 Congeruntur et diversa: *Mulier, tyranni saeva crudelitas, patris amor, ira praeceps, temeritas, dementia.* Et apud Ovidium:

Sed grave Nereidum numen, sed corniger Ammon,
Sed quae visceribus veniebat bellua ponti,
Exsaturanda meis —

49 Inveni, qui et hoc πλοκὴν vocaret: *Quaero ab inimicis, sintne haec investigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta per me?* cui non assentior, cum sint unius figurae et mixtae quoque et idem et diversum significantia, quod et ipsum διαλλαγὴν vocant. *Investigata, comperta, patefacta* aliud ostendunt; *sublata, deleta, extincta* sunt
50 inter se similia sed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum et superius aliam quoque efficiunt figuram, quae, quia coniunctionibus caret, dissolutio vocatur; apta, cum quid instantius dicimus; nam et singula inculcantur et quasi plura fiunt. Ideoque utimur hac figura non in singulis modo verbis sed sententiis etiam, ut Cicero dicit contra contionem Metelli: *Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci iussi; in senatu sunt positi,* et totus hic locus talis est. Hoc genus βραχυλογίαν vocant, quae potest esse copulata dissolutio. Contrarium id est schema, quod con-
51 iunctionibus abundat. Illud ἀσύνδετον, hoc πολυσύνδετον dicitur. Hoc est vel iisdem saepius repetitis: ut

— Tectumque laremque
Armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
vel diversis: *Arma virumque — Multum ille et terris* — 52
Multa quoque. Adverbia quoque et pronomina variantur, 53
Hic illum vidi iuvenem, — *Bis senos cui nostra dies*, —
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti. Sed utrumque
coacervatio et tantum iuncta aut dissoluta. Omnibus scriptores 54
sua nomina dederunt sed varia et ut cuique fingenti placuit.
Fons quidem unus, quia acriora facit et instantiora, quae
dicimus, et vim quandam prae se ferentia velut saepius erumpentis affectus.

Gradatio, quae dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet artem et magis affectatam, ideoque esse rarior debet. Est 55
autem ipsa quoque adiectionis; repetit enim, quae dicta sunt,
et priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit. Eius
exemplum ex Graeco notissimo transferatur: *Non enim dixi
quidem sed non scripsi, nec scripsi quidem sed non obii
legationem, nec obii quidem sed non persuasi Thebanis.*
Sint tamen tradita et Latina: *Africano virtutem industria,* 56
virtus gloriam, gloria aemulos comparavit. Et Calvi: *Non
ergo magis pecuniarum repetundarum quam maiestatis,
neque maiestatis magis quam Plautiae legis, neque Plautiae
legis magis quam ambitus, neque ambitus magis quam
omnium legum est.* Invenitur apud poetas quoque, ut apud 57
Homerum de sceptro, quod a Iove ad Agamemnonem usque
deducit, et apud nostrum etiam tragicum:

Iove propagatus est, ut perhibent, Tantalus,
Ex Tantalo ortus Pelops, ex Pelope autem satus
Atreus, qui nostrum porro propagat genus.

At quae per detractionem fiunt figurae, brevitatis 58
novitatisque maxime gratiam petunt; quarum una est ea,
quam libro proximo in figuras ex συνεκδοχῇ distuli, cum subtractum verbum aliquod satis ex ceteris intelligitur: ut Caelius in Antonium, *Stupere gaudio Graecus.* Simul enim
auditur *coepit.* Cicero ad Brutum: *Sermo nullus scilicet nisi
de te; quid enim potius? Tum Flavius, Cras, inquit, tabellarii, et ego ibidem has inter coenam exaravi.* Cui si- 59

milia sunt illa meo quidem iudicio, in quibus verba decenter pudoris gratia subtrahuntur:

Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphae risere, sacello.

60 Hanc quidam aposiopesin putant, frustra. Nam, illa quid taceat, incertum est aut certe longiore sermone explicandum, hic unum verbum et manifestum quidem, desideratur; quae si aposiopesis est, nihil non, in quo deest aliquid, idem ap-
61 pellabitur. Nec ego illud quidem aposiopesin semper voco, in quo res quaecunque relinquitur intelligenda, ut aeque in epistolis Cicero: *Data Lupercalibus, quo die Antonius Caesari;* non enim obticuit aut lusit, quia nihil hic aliud intelligi
62 poterat quam hoc, *diadema imposuit.* Altera est per detractionem figura, de qua modo dictum, cui coniunctiones eximuntur. Tertia, quae dicitur συνεζευγμένον, in qua unum ad verbum plures sententiae referuntur, quarum unaquaeque desideraret illud, si sola poneretur. Id accidit aut praeposito verbo, ad quod reliqua respiciant: *Vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia;* aut illato, quo plura cluduntur: *Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a
63 furore revocaverit.* Medium quoque potest esse, quod et prioribus et sequentibus sufficiat. Iungit autem et diversos sexus, ut cum marem feminamque *filios* dicimus, et singu-
64 laria pluralibus miscet. Sed haec adeo sunt vulgaria, ut sibi artem figurarum asserere non possint. Illud plane figura est, qua diversa sermonis forma coniungitur:

— *Sociis tunc, arma capessant,*
Edico, et dira bellum cum gente gerendum.

Quamvis enim pars *bello* posterior participio insistat: utrique convenit illud *edico.* Non utique detractionis gratia factam coniunctionem συνοικείωσιν vocant, quae duas res diversas colligat: *Tam deest avaro, quod habet, quam quod non*
65 *habet.* Huic diversam volunt esse distinctionem, cui dant nomen παραδιαστολήν, quia similia discernuntur: *Cum te pro astuto sapientem appelles, pro confidente fortem, pro illiberali diligentem.* Quod totum pendet ex finitione, ideoque an figura sit dubito. Cui contraria est ea, qua fit ex vicinia

transitus ad diversa ut similia: — *Brevis esse laboro, Obscurus fio*, et quae sequuntur.

Tertium est genus figurarum, quod aut similitudine ali- 66
qua vocum aut paribus aut contrariis convertit in se aures
et excitat. Hinc est παρονομασία, quae dicitur annominatio.
Ea non uno modo fieri solet sed ex vicinia quadam
praedicti nominis ducta casibus declinatur: ut Domitius Afer
pro Domitilla, *Mulier omnium rerum imperita, in omnibus*
rebus infelix. Et cum verbo idem verbum plus significanter 67
subiungitur: *Quando homo hostis, homo.* Quibus exemplis
sum in aliud usus, sed in uno facilis est geminatio. Παρονομασίᾳ
ei contrarium est, quod eodem verbo quasi falsum arguitur:
Quae lex privatis hominibus esse lex non videbatur.
Cui confinis est ἀντανάκλασις, eiusdem verbi contraria 68
significatio. Cum Proculeius quereretur de filio, quod is
mortem suam *expectaret*, et ille dixisset, *se vero non expectare:
Immo*, inquit, *rogo expectes.* Non ex eodem sed
ex diverso vicinum accipitur, cum *supplicio* afficiendum dicas,
quem *supplicatione* dignum iudicaris. Aliter quoque 69
voces aut eaedem diversa in significatione ponuntur aut productione
tantum vel correptione mutatae; quod etiam in iocis
frigidum equidem tradi inter praecepta miror, eorumque
exempla vitandi potius quam imitandi gratia pono: *Amari* 70
*iucundum est, si curetur, ne quid insit amari. Avium dulcedo
ad avium ducit;* et apud Ovidium ludentem:

Cur ego non dicam, Furia, te furiam?

Cornificius hanc traductionem vocat, videlicet alterius 71
intellectus ad alterum. Sed elegantius, quod est positum in
distinguenda rei proprietate: *Hanc rei publicae pestem paulisper
reprimi, non in perpetuum comprimi posse.* Et quae
praepositionibus in contrarium mutantur: *Non emissus ex
urbe sed immissus in urbem esse videatur.* Melius atque
acrius, quod cum figura iucundum est tum etiam sensu valet:
Emit morte immortalitatem. Illa leviora: N*on Pisonum sed* 72
pistorum et *Ex oratore arator.* Pessimum vero: *Ne patres
conscripti videantur circumscripti; Raro evenit sed
vehementer venit.* Sic contingit, ut aliquis sensus vehemens
et acer venustatem aliquam, non eodem ex verbo, non dis-

73 sonam accipiat. Et cur me prohibeat pudor uti domestico
exemplo? Pater meus contra eum, qui se legationi immoriturum dixerat, deinde vix paucis diebus insumptis re infecta
redierat, *Non exigo, ut immoriaris legationi, immorare.*
Nam et valet sensus ipse et in verbis tantum distantibus iucunde consonat vox, praesertim non captata sed velut oblata,
cum altero suo sit usus alterum ab adversario acceperit.
74 Magnae veteribus curae fuit, gratiam dicendi et paribus et
contrariis acquirere. Gorgias in hoc immodicus, copiosus,
aetate utique prima, Isocrates fuit. Delectatus est his etiam
M. Tullius, verum et modum adhibuit non ingratae, nisi copia
redundet, voluptati et rem alioqui levem sententiarum pondere implevit. Nam per se frigida et inanis affectatio, cum
in acres incidit sensus, innata videtur habere non arcessita.
75 Similium fere quadruplex ratio est. Nam est primum,
quotiens verbum verbo aut non dissimile valde quaeritur: ut

— *Puppesque tuae pubesque tuorum;*

et *Sic in hac calamitosa fama quasi in aliqua perniciosissima flamma*, et *Non enim tam spes laudanda quam
res est*, aut certe par et extremis syllabis consonans: *Non
76 verbis sed armis.* Et hoc quoque, quotiens in sententias
acres incidit, pulchrum est: *Quantum possis, in eo semper
experire, ut prosis.* Hoc est πάρισον, ut plerisque placuit.
Cleosteleus πάρισον existimat, quod sit e membris non dis-
77 similibus; secundum, ut clausula similiter cadat, syllabis iisdem in ultimam partem collatis, ὁμοιοτέλευτον, similem duarum sententiarum vel plurium finem: *Non modo ad salutem
eius extinguendam sed etiam gloriam per tales viros infringendam.* Ex quibus fere fiunt, non tamen ut semper ultimis consonent, quae τρίκωλα dicuntur: *Vicit pudorem
libido, timorem audacia, rationem amentia.* Sed in quaternas quoque ac plures haec ratio ire sententias potest.
Fit etiam singulis verbis: *Hecuba hoc dolet, pudet, piget;* et
78 *Abiit, excessit, erupit, evasit.* Tertium est, quod in eosdem
casus cadit, ὁμοιόπτωτον dicitur. Sed neque, quod finem
habet similem, est ὁμοιόπτωτον, et utique in eundem venit
finem ὁμοιοτέλευτον; quia ὁμοιόπτωτον est tantum casu simile,
etiamsi dissimilia sint, quae declinentur, nec tantum in fine

deprehenditur sed respondet vel primis inter se vel mediis
vel extremis vel etiam permutatis his, ut media primis et
summa mediis accommodentur, et quocunque modo accom-
modari potest. Neque enim semper paribus syllabis constat: 79
ut est apud Afrum, *Amisso nuper infelicis aulae si non
praesidio inter pericula tamen solatio inter adversa.* Eius
fere videntur optima, in quibus initia sententiarum et fines
consentiunt, ut hic *praesidio*, *solatio;* paene ut similia sint
verbis et paribus cadant et eodem modo desinant. Etiam ut 80
sint, quod est quartum, membris aequalibus, quod ἰσόκωλον
dicitur. *Si, quantum in agro locisque desertis audacia
potest, tantum in foro atque iudiciis impudentia valeret:*
ἰσόκωλον est et ὁμοιόπτωτον habet; *non minus nunc in causa
cederet Aulus Caecina Sexti Aebutii impudentiae, quam
tum in vi facienda cessit audaciae:* ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον,
ὁμοιοτέλευτον. Accedit et ex illa figura gratia, qua nomina
dixi mutatis casibus repeti: *Non minus cederet quam cessit.*
Adhuc ὁμοιοτέλευτον et παρονομασία est: *Neminem alteri
posse dare in matrimonium, nisi penes quem sit patri-
monium.*

Contrapositum autem vel, ut quidam vocant, con- 81
tentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam et si
singula singulis opponuntur, ut in eo quod modo dixi, *Vicit
pudorem libido, timorem audacia;* et bina binis: *Non no-
stri ingenii, vestri auxilii est*, et sententiae sententiis: *Do-
minetur in contionibus, iaceat in iudiciis.* Cui commodissi- 82
me subiungitur et ea species, quam distinctionem diximus:
*Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam ma-
gnificentiam diligit;* et, quae sunt simili casu, dissimili
sententia in ultimo locata: ut *Quod in tempore mali fuit,
nihil obsit, quin, quod in causa boni fuit, prosit.* Nec 83
semper contrapositum subiungitur, ut in hoc: *Est igitur, iu-
dices, non scripta sed nata lex;* verum, sicut Cicero di-
cit, de singulis rebus propositis refertur ad singula, ut in eo
quod sequitur: *Quam non didicimus, accepimus, legimus,
verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressi-
mus.* Nec semper, quod adversum est, contraponitur: quale 84
est apud Rutilium, *Nobis primis dii immortales fruges de-*

derunt; nos, quod soli accepimus, in omnes terras dis-
85 *tribuimus.* Fit etiam assumpta illa figura, qua verba declinata repetuntur, quod ἀντιμεταβολὴ dicitur: *Non, ut edam, vivo; sed, ut vivam, edo.* Et quod apud Ciceronem conversum ita est, ut, cum mutationem casus habeat, etiam similiter desinat: *Ut et sine invidia culpa plectatur et*
86 *sine culpa invidia ponatur.* Quod et eodem cluditur verbo: ut quod dicit de Roscio, *Etenim, cum artifex eiusmodi sit, ut solus dignus videatur esse, qui scenam introeat; tum vir eiusmodi est, ut solus videatur dignus, qui eo non accedat.* Est et in nominibus ex diverso collocatis sua gratia: *Si Consul Antonius: Brutus hostis; si conservator rei publicae Brutus: hostis Antonius.*

87 Olim plura de figuris quam necesse erat, et adhuc erit, qui putet esse figuram: *Incredibile est, quod dico, sed verum;* ἀνθυποφορὰν vocant; et *Aliquis hoc semel tulit, ego bis, ego ter,* διέξοδον; et *Longius evectus sum sed*
88 *redeo ad propositum,* ἄφοδον. Quaedam verborum figurae paulum figuris sententiarum declinantur, ut dubitatio. Nam cum est in re, priori parti assignanda est; cum in verbo, sequenti. *Sive me malitiam sive stultitiam dicere oportet.*
89 Item correctionis eadem ratio est. Nam quod illic dubitat, hic emendat. Etiam in personae fictione accidere quidam idem putaverunt, ut in verbis esset haec figura: *Crudelitatis mater est avaritia;* et apud Menandrum *Oedipus Thriasius.* Haec omnia copiosius sunt executi, qui non ut partem operis transcurrerunt sed proprie libros huic operi dedicaverunt, sicut Caecilius, Dionysius, Rutilius, Cornificius, Visellius aliique non pauci; sed non minor erit eorum, qui vivunt,
90 gloria. Ut fateor autem, verborum quoque figuras posse plures reperiri a quibusdam: ita iis, quae ab auctoribus claris traduntur meliores, non assentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de oratore libro posuit, quas in Oratore postea scripto transeundo videtur ipse damnasse; quarum pars est, quae sententiarum potius quam verborum sit: ut imminutio, improvisum, imago, sibi ipsi responsio, digressio, permissio, contrarium, (hoc enim puto, quod dicitur
91 ἐναντιότης) sumpta ex adverso probatio. Quaedam omnino

non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio,
sive hoc nomine significatur comprehensa breviter sententia
sive finitio. Nam et hoc Cornificius atque Rutilius schema
λέξεως putant. Verborum autem concinna transgressio, id
est hyperbaton, quod Caecilius quoque putat schema, a no-
bis est inter tropos posita. Et mutatio, etsi ea est, quam 92
Rutilius ἀλλοίωσιν vocat, dissimilitudinem ostendit hominum,
rerum, factorum; quae si latius fiat: figura non est; si an-
gustius: in ἀντίθετον cadet; si vero haec appellatio significat
ὑπαλλαγήν: satis de ea dictum est. Quod vero schema est 93
ad propositum subiecta ratio? Utrum, quod Rutilius αἰτιο-
λογίαν vocat? nam de illo dubitari possit, an schema sit di-
stributis subiecta ratio, quod apud eundem primo loco posi-
tum est. Προσαπόδοσιν dicit, quae, ut maxime, servetur 94
sane in pluribus propositis, quia aut singulis statim ratio
subiiciatur: ut est apud C. Antonium, *Sed neque accusato-
rem eum metuo, qui sum innocens; neque competitorem
vereor, quod sum Antonius; neque consulem spero, quod
est Cicero;* aut positis duobus vel tribus eodem ordine sin- 95
gulis continua reddatur: quale apud Brutum de dictatura Cn.
Pompeii, *Praestat enim nemini imperare quam alicui ser-
vire; sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi
nulla condicio est.* Sed et uni rei multiplex ratio subiungi- 96
tur: ut apud Vergilium

Sive inde occultas vires et pabula terrae
Pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium — et totus locus;
Seu plures calor ille vias, — *Seu durat magis* —.

Relationem quid accipi velit, non liquet mihi. Nam si ἀνά- 97
κλασιν aut ἐπάνοδον aut ἀντιμεταβολήν dicit: de omnibus lo-
cuti sumus. Sed quidquid id est, neque hoc neque superiora
in Oratore repetit. Sola est in eo libro posita pariter inter
figuras verborum exclamatio, quam sententiae potius puto;
affectus enim est; et ceteris omnibus consentio. Adiicit his
Caecilius περίφρασιν, de qua dixi; Cornificius interrogatio- 98
nem, ratiocinationem, subiectionem, transitionem, occultatio-
nem; praeterea sententiam, membrum, articulum, interpre-
tationem, conclusionem. Quorum priora alterius generis sunt

99 schemata, sequentia schemata omnino non sunt. Item Rutilius praeter ea, quae apud alios quoque sunt, παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμόν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem auctores, qui nullum prope finem fecerunt exquirendis nominibus, praeteribo, qui etiam, quae sunt argumentorum, figuris ascripserunt.

100 Ego illud de iis etiam, quae vere sunt, adiiciam breviter, sicut ornent orationem opportune positae, ita ineptissisimas esse, cum immodice petantur. Sunt, qui neglecto rerum pondere et viribus sententiarum, si vel inania verba in hos modos depravarunt, summos se iudicent artifices ideoque non desinant eas nectere, quas sine substantia sectari tam est ridiculum quam quaerere habitum gestumque sine
101 corpore. Sed ne eae quidem, quae recte fiunt, densandae sunt nimis. Nam et vultus mutatio oculorumque coniectus multum in actu valet; sed si quis ducere os exquisitis modis et frontis ac luminum inconstantia trepidare non desinat: rideatur. Et orator habet rectam quandam velut faciem, quae ut stupere immobili rigore non debebit, ita saepius in ea,
102 quam natura dedit, specie continenda est. Sciendum vero in primis, quid quisque in orando postulet locus, quid persona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum posita est in delectatione. Ubi vero atrocitate, invidia, miseratione pugnandum est: quis ferat contrapositis et pariter cadentibus et consimilibus irascentem, flentem, rogantem? cum in his rebus cura verborum deroget affectibus fidem, et ubicunque ars ostentatur, veritas abesse videatur.

DE COMPOSITIONE.

IV. De compositione non equidem post M. Tullium scribere auderem, (cui nescio an ulla pars operis huius sit magis elaborata) nisi et eiusdem aetatis homines scriptis ad ipsum etiam litteris reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, et post eum plures multa ad eandem rem pertinen-
2 tia memoriae tradidissent. Itaque accedam in plerisque Ciceroni, atque in iis ero, quae indubitata sunt, brevior, in quibusdam paulum fortasse dissentiam. Nam etiam cum

iudicium meum ostendero: suum tamen legentibus relin-
quam.

Neque ignoro quosdam esse, qui curam omnem com- 3
positionis excludant, atque illum horridum sermonem, ut
forte fluxerit, modo magis naturalem modo etiam magis viri-
lem esse contendant. Qui si id demum naturale esse dicunt,
quod a natura primum ortum est et quale ante cultum fuit:
tota haec ars orandi subvertitur. Neque enim locuti sunt 4
ad hanc regulam et diligentiam primi homines, nec prooe-
miis praeparare, docere expositione, argumentis probare,
affectibus commovere scierunt. Ergo his omnibus, non sola
compositione caruerunt; quorum si fieri nihil melius licebat,
ne domibus quidem casas aut vestibus pellium tegmina aut
urbibus montes ac silvas mutari oportuit. Quae porro ars 5
statim fuit? quid non cultu mitescit? cur vites coercemus
manu? cur eas fodimus? rubos arvis excidimus? terra et hos
generat; mansuefacimus animalia? indomita nascuntur. Ve-
rum id est maxime naturale, quod fieri natura optime pa-
titur. Fortius vero quid incompositum potest esse quam vin- 6
ctum et bene collocatum? Neque, si parvi pedes vim de-
trahunt rebus, ut Sotadeorum et Galliamborum et quorundam
in oratione simili paene licentia lascivientium, compositionis
est iudicandum. Ceterum quanto vehementior fluminum cur- 7
sus est prono alveo ac nullas moras obiiciente quam inter
obstantia saxa fractis aquis ac reluctantibus: tanto, quae
connexa est et totis viribus fluit, fragosa atque interrupta
melior oratio. Cur ergo vires ipsas specie solvi putent,
quando res nec ulla sine arte satis valeat, et comitetur sem-
per artem decor? An non eam, quae emissa optime est, 8
hastam speciosissime contortam ferri videmus; et arcu diri-
gentium tela, quo certior manus, hoc est habitus ipse for-
mosior? Iam certamine armorum atque in omni palaestra
quid satis recte cavetur ac petitur, cui non artifex motus et
certi quidam pedes assint? Quare mihi compositione velut 9
amentis quibusdam nervisve intendi et concitari sententiae
videntur. Ideoque eruditissimo cuique persuasum est, valere
eam plurimum non ad delectationem modo sed ad motum
quoque animorum. Primum quia nihil intrare potest in affe- 10

ctus, quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit;
deinde quod natura ducimur ad modos. Neque enim aliter
eveniret, ut illi quoque organorum soni, quanquam verba
non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent
11 auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione con-
citant animos ac remittunt; non eosdem modos adhibent, cum
bellicum est canendum et cum posito genu supplicandum est;
nec idem signorum concentus est procedente ad proelium
12 exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris
fuit, et cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo
essent ad agendum erectiores; et cum somnum peterent, ad
eandem prius lenire mentes, ut, si quid fuisset turbidiorum
13 cogitationum, componerent. Quodsi numeris ac modis inest
quaedam tacita vis: in oratione est vehementissima; quan-
tumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tan-
tum, verba eadem qua compositione vel in textu iungantur vel
in fine claudantur. Nam quaedam et sententiis parva et elo-
14 cutione modica virtus haec sola commendat. Denique quod
cuique visum erit vehementer, dulciter, speciose dictum, solvat
et turbet: abierit omnis vis, iucunditas, decor. Solvit quae-
dam sua in Oratore Cicero: *Neque me divitiae movent, qui-
bus omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatores-
que superarunt*, et insequentes deinceps periodos; quas si
ad illum modum turbes: velut fracta aut transversa tela pro-
15 ieceris. Idem corrigit, quae a Graccho composita durius
putat. Illum decet; nos hac sumus probatione contenti, quod
in scribendo, quae se nobis solutiora obtulerunt, compo-
nimus. Quid enim attinet eorum exempla quaerere, quae
sibi quisque experiri potest? Illud notasse satis habeo, quo
pulchriora et sensu et elocutione dissolveris, hoc orationem
magis deformem fore, quia negligentia collocationis ipsa
16 verborum luce deprehenditur. Itaque ut confiteor, paene
ultimam oratoribus artem compositionis, quae perfecta sit,
contigisse: ita illis quoque priscis habitam inter curas, in
quantum adhuc profecerant, puto. Neque enim mihi quam-
libet magnus auctor Cicero persuaserit, Lysian, Herodo-
17 tum, Thucydiden parum studiosos eius fuisse. Genus for-
tasse sint secuti non idem, quod Demosthenes aut Plato;

quanquam et ii ipsi inter se dissimiles fuerunt. Nam neque
illud in Lysia dicendi textum tenue atque rasum laetioribus
numeris corrumpendum erat; perdidisset enim gratiam, quae
in eo maxima est, simplicis atque inaffectati coloris, per-
didisset fidem quoque. Nam scribebat aliis, non ipse dice-
bat, ut oportuerit esse illa rudibus et incompositis similia;
quod ipsum compositio est. Et historiae, quae currere de- 18
bet ac ferri, minus convenissent insistentes clausulae et de-
bita actionibus respiratio et cludendi inchoandique sententias
ratio. In contionibus quidem etiam similiter cadentia quae-
dam et contraposita deprehendas. In Herodoto vero cum
omnia (ut ego quidem sentio) leniter fluunt, tum ipsa διάλε-
κτος habet eam iucunditatem, ut latentes etiam numeros
complexa videatur. Sed de propositorum diversitate post 19
paulum. Nunc, quae prius iis, qui recte componere volent,
discenda sint.

Est igitur ante omnia oratio alia vincta atque contexta
soluta alia, qualis in sermone et epistolis; nisi cum aliquid
supra naturam suam tractant, ut de philosophia, de re pu-
blica, similibus. Quod non eo dico, quia non illud quoque 20
solutum habeat suos quosdam et forsitan difficiliores etiam
pedes; neque enim aut hiare semper vocalibus aut destitui
temporibus volunt sermo atque epistola; sed non fluunt nec
cohaerent nec verba verbis trahunt, ut potius laxiora in his
vincula quam nulla sint. Nonnunquam in causis quoque mi- 21
noribus decet eadem simplicitas, quae non nullis sed aliis
utitur numeris, dissimulatque eos et tantum communit oc-
cultius.

At illa connexa series tres habet formas: Incisa, quae 22
κόμματα dicuntur, Membra, quae κῶλα, περίοδον, quae
est vel ambitus vel circumductum vel continuatio vel con-
clusio. In omni porro compositione tria sunt genera neces-
saria: ordo, iunctura, numerus.

Primum igitur de ordine. Eius observatio in verbis 23
est singulis et contextis. Singula sunt, quae ἀσύνδετα dixi-
mus. In his cavendum, ne decrescat oratio, et fortiori sub-
iungatur aliquid infirmius, ut sacrilego fur, aut latroni petu-
lans. Augeri enim debent sententiae et insurgere, ut optime

Cicero, *Tu*, inquit, *istis faucibus*, *istis lateribus*, *ista*
gladiatoria totius corporis firmitate. Aliud enim maius
alio supervenit. At si coepisset a toto corpore, non bene
ad latera faucesque descenderet. Est et alius naturalis ordo,
ut *viros ac feminas*, *diem ac noctem*, *ortum et occasum*
24 dicas potius quam retrorsum. Quaedam ordine permutato
fiunt supervacua, ut *fratres gemini;* nam si praecesserint
gemini: fratres addere non est necesse. Illa nimia quorun-
dam fuit observatio, ut vocabula verbis, verba rursus ad-
verbiis, nomina appositis et pronominibus essent priora.
25 Nam fit contra quoque frequenter non indecore. Nec non
et illud nimiae superstitionis, uti quaeque sint tempore, ea
facere etiam ordine priora; non quin frequenter sit hoc me-
lius, sed quia interim plus valent ante gesta, ideoque leviori-
26 bus superponenda sunt. Verbo sensum cludere, multo, si
compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis
vis est. Si id asperum erit, cedet haec ratio numeris, ut
fit apud summos Graecos Latinosque oratores frequentissime.
Sine dubio erit omne, quod non cludet, hyperbaton, et ipsum
hoc inter tropos vel figuras, quae sunt virtutis, receptum
27 est. Non enim ad pedes verba dimensa sunt, ideoque ex
loco transferuntur in locum, ut iungantur, quo congruunt
maxime. Sicut in structura saxorum rudium etiam ipsa
enormitas invenit, cui applicari et in quo possit insistere.
Felicissimus tamen sermo est, cui et rectus ordo et apta
iunctura et cum his numerus opportune cadens contigit.
28 Quaedam vero transgressiones et longae sunt nimis, ut su-
perioribus diximus libris, et interim etiam compositione vi-
tiosae, quae in hoc ipsum petuntur, ut exultent atque lasci-
viant: quales illae Maecenatis, *Sole et aurora rubent plu-*
rima. Inter sacra movit aqua fraxinos. Ne exequias
quidem unus inter miserrimos viderem meas. Quod inter
29 haec pessimum est, quia in re tristi ludit compositio. Saepe
tamen est vehemens aliquis sensus in verbo, quod si in me-
dia parte sententiae latet, transire intentionem et obscurari
circumiacentibus solet; in clausula positum assignatur au-
ditori et infigitur: quale illud est Ciceronis, *Ut tibi necesse*
30 *esset in conspectu populi Romani vomere postridie.* Trans-

fer hoc ultimum: minus valebit. Nam totius ductus hic est
quasi mucro, ut per se foeda vomendi necessitas iam nihil
ultra expectantibus hanc quoque adiiceret deformitatem, ut
cibus teneri non posset postridie. Solebat Afer Domitius 31
traiicere in clausulis verba tantum asperandae compositionis
gratia et maxime in prooemiis: ut pro Domitilla, *Gratias
agam continuo;* et pro Laelia, *Eis utrisque apud te iudi-
cem periclitatur Laelia.* Adeo refugit teneram delicatam-
que modulandi voluptatem, ut currentibus per se numeris,
quod eos inhiberet, obiiceret. Amphiboliam quoque fieri 32
vitiosa locatione verborum, nemo est, qui nesciat. Haec ar-
bitror, ut in brevi, de ordine fuisse dicenda; qui si vitiosus
est: licet et vincta sit et apte cadens oratio, tamen merito
incomposita dicatur.

Iunctura sequitur. Est in verbis, incisis, membris,
periodis; omnia namque ista et virtutes et vitia in complexu
habent. Atque, ut ordinem sequar, primum sunt quae im- 33
peritis quoque ad reprehensionem notabilia videntur, id est,
quae, commissis inter se verbis duobus, ex ultima prioris ac
prima sequentis syllaba deforme aliquod nomen efficiunt.
Tum vocalium concursus; qui cum accidit, hiat et intersistit
et quasi laborat oratio. Pessime longae, quae easdem inter
se litteras committunt, sonabunt. Praecipuus tamen erit
hiatus earum, quae cavo aut patulo maxime ore efferuntur.
E planior littera est, I angustior est, ideoque obscurius in 34
his vitium. Minus peccabit, qui longis breves subiiciet, et
adhuc, qui praeponet longae brevem. Minima est in duabus
brevibus offensio. Atque cum aliae subiunguntur aliis, pro-
inde asperiores erunt, prout oris habitu simili aut diverso
pronuntiabuntur. Non tamen id, ut crimen ingens, expa- 35
vescendum est, ac nescio negligentia in hoc an sollicitudo
sit peior. Inhibeat enim necesse est hic metus impetum di-
cendi et a potioribus avertat. Quare ut negligentiae pars
hoc pati: ita humilitatis ubique perhorrescere, nimiosque
non immerito in hac cura putant omnes Isocraten secutos
praecipueque Theopompum. At Demosthenes et Cicero mo- 36
dice respexerunt ad hanc partem. Nam et coeuntes litterae,
quae συναλοιφαὶ dicuntur, etiam leviorem faciunt orationem,

quam si omnia verba suo fine cludantur; et nonnunquam hiulca etiam decent faciuntque ampliora quaedam: ut *Pulchra oratione acta.* Tum longae per se et velut opimae syllabae aliquid etiam medii temporis inter vocales, quasi intersistatur,
37 assumunt. Qua de re utar Ciceronis potissimum verbis. *Habet*, inquit, *ille tanquam hiatus et concursus vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis.*

Ceterum consonantes quoque, earumque praecipue quae sunt asperiores, in commissura verborum rixantur, ut si S ultima cum X proxima confligat; quarum tristior etiam, si
38 binae collidantur, stridor est, ut *Ars studiorum.* Quae fuit causa et Servio, ut dixi, subtrahendae S litterae, quotiens ultima esset aliaque consonante susciperetur; quod reprehendit Luranius, Messala defendit. Nam neque Lucilium putant uti eadem ultima, cum dicit *Aeserninus fuit* et *dignus locoque;* et Cicero in Oratore plures antiquorum tradit sic
39 locutos. Inde *belligerare*, *pomeridiem*, et illa Censorii Catonis *Diee hanc*, aeque M littera in E mollita. Quae in veteribus libris reperta mutare imperiti solent, et dum librario-
40 rum insectari volunt inscientiam, suam confitentur. Atqui eadem illa littera, quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita contingit, ut in eam transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur, ut *Multum ille* et *Quantum erat;* adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum reddat. Neque enim eximitur sed obscuratur et tantum aliqua inter
41 duas vocales velut nota est, ne ipsae coeant. Videndum etiam, ne syllabae verbi prioris ultimae sint primae sequentis. Id ne quis praecipi miretur, Ciceroni in epistolis excidit: *Res mihi invisae visae sunt, Brute.* Et in carmine:

O fortunatam natam me Consule Romam.

42 Etiam monosyllaba, si plura sunt, male continuabuntur, quia necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet. Ideoque etiam brevium verborum ac nominum vitanda continuatio et ex diverso quoque longorum, affert enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoque vitia sunt eiusdem loci, si cadentia similiter et similiter desinentia et eodem modo decli-
43 nata multa iunguntur. Ne verba quidem verbis aut nomina

nominibus similiaque his continuari decet, cum virtutes etiam
ipsae taedium pariant nisi gratia varietatis adiutae.

Membrorum incisorumque iunctura non ea modo est ob- 44
servanda quae verborum, quanquam et in his extrema ac
prima coeunt; sed plurimum refert compositionis, quae qui-
bus anteponas. Nam et *vomens frustis esculentis gremium
suum et totum tribunal implevit;* et contra (nam frequentius
utar iisdem diversarum quoque rerum exemplis, quo sint ma-
gis familiaria) *Saxa atque solitudines voci respondent, be-
stiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt,*
magis insurgebat, si verteretur; nam plus est saxa quam be-
stias commoveri, vicit tamen compositionis decor.

Sed transeamus ad numeros. Omnis structura ac di- 45
mensio et copulatio vocum constat aut numeris (numeros
ῥυθμοὺς accipi volo) aut μέτροις id est dimensione quadam.

Quod, etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen
non simplicem differentiam. Nam rhythmi, id est numeri, 46
spatio temporum constant, metra etiam ordine; ideoque al-
terum esse quantitatis videtur alterum qualitatis. Ῥυθμὸς
est aut par ut dactylus, una enim syllaba par est brevibus,
(est quidem vis eadem et aliis pedibus, sed nomen illud 47
tenet; longam esse duorum temporum, brevem unius, etiam
pueri sciunt) aut sescuplex ut paeon, cum sit ex longa
et tribus brevibus, quique ei contrarius ex tribus brevibus
et longa, vel alio quoquo modo ut tempora tria ad duo relata
sescuplum faciant; aut duplex, ut iambus (nam est ex brevi
et longa) quique est ei contrarius. Sunt hi et metrici pe- 48
des, sed hoc interest, quod rhythmo indifferens est, da-
ctylusne ille priores habeat breves an sequentes. Tempus
enim solum metitur, ut a sublatione ad positionem idem spatii
sit. Proinde alia dimensio est versuum; pro dactylo poni
non poterit anapaestus aut spondeus, nec paeon eadem ra-
tione brevibus incipiet ac desinet. Neque solum alium pro 49
alio pedem metrorum ratio non recipit sed ne dactylum qui-
dem aut forte spondeum alterum pro altero. Itaque si quin-
que continuos dactylos, ut fit in illo

Panditur interea domus omnipotentis Olympi

confundas: solveris versum. Sunt et illa discrimina, quod so

rhythmis libera spatia, metris finita sunt; et his certae clau-
sulae, illi, quomodo coeperant, currunt usque ad μεταβολήν,
id est transitum in aliud genus rhythmi; et quod metrum in
51 verbis modo, rhythmus etiam in corporis motu est. Inania
quoque tempora rhythmi facilius accipient, quanquam haec
et in metris accidunt. Maior tamen illic licentia est, ubi
tempora etiam animo metiuntur et pedum et digitorum ictu
intervalla signant quibusdam notis atque aestimant, quot
breves illud spatium habeat; inde τετράσημοι, πεντάσημοι
deinceps longiores fiunt percussiones. Nam σημεῖον tempus
*52 est unum. In compositione orationis certior et magis omni-
bus aperta servari debet dimensio. Est igitur in pedibus.

Et metrici quidem pedes adeo reperiuntur in oratione,
ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum
excidant versus; et contra nihil, quod est prosa scriptum,
non redigi possit in quaedam versiculorum genera vel in
53 membra. Sed in adeo molestos incidimus grammaticos, quam
fuerunt, qui Lyricorum quorundam carmina in varias mensu-
ras coegerunt. At Cicero frequentissime dicit, totum hoc
constare numeris; ideoque reprehenditur a quibusdam, tan-
54 quam orationem ad rhythmos alliget. Nam sunt numeri
rhythmi, ut et ipse constituit, et secuti eum Vergilius, cum
dicit

— *Numeros memini, si verba tenerem,*

et Horatius

— *Numerisque fertur Lege solutis.*

55 Invadunt ergo hanc inter ceteras vocem: *Neque enim De-
mosthenis fulmina tantopere vibratura* dicit, *nisi numeris
contorta ferrentur.* In quo si hoc sentit, *rhythmis contorta:*
dissentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque finem habent cer-
tum nec ullam in contextu varietatem, sed, qua coeperunt
sublatione ac positione, ad finem usque decurrunt; oratio non
56 descendet ad crepitum digitorum. Idque Cicero optime videt,
ac testatur frequenter, se, quod numerosum sit, quaerere;
ut magis non ἄῤῥυθμον, quod esset inscitum atque agreste,
quam ἔνρυθμον, quod poeticum est, esse compositionem
velit. Sicut etiam quos palaestritas esse nolumus, tamen
57 esse nolumus eos, qui dicuntur ἀπάλαιστοι. Verum ea, quae

efficitur e pedibus, conclusio nomen aliquod desiderat. Quid
sit igitur potius quam numerus, et oratorius numerus, ut
enthymema rhetoricus syllogismus? Ego certe, ne in ca-
lumniam cadam, qua ne M. quidem Tullius caruit, posco hoc
mihi, ut, cum pro composito dixero numerum et ubicunque
iam dixi, oratorium dicere intelligar.

Collocatio autem verba iam probata et electa et velut 58
assignata sibi debet connectere; nam vel dure inter se com-
missa potiora sunt inutilibus. Tamen et eligere quaedam,
dum ex iis, quae idem significent atque idem valeant, per-
miserim, et adiicere dum non otiosa, et detrahere dum non
necessaria. Sed figuris mutare casus atque numeros, quo-
rum varietas frequenter gratia compositionis ascita, etiam
suo nomine solet esse iucundum. Etiam ubi aliud ratio aliud 59
consuetudo poscet: utrum volet, sumat compositio, *Vita-
visse* vel *vitasse*, *Deprendere* vel *deprehendere*. Coitus
etiam syllabarum non negabo, et quidquid sententiis aut elo-
cutioni non nocebit. Praecipuum tamen in hoc opus est, 60
scire quod quoque loco verborum maxime quadret. Atque
is optime componet, qui hoc non solum componendi gratia
facit.

Ratio vero pedum in oratione est multo quam in versu
difficilior: primum quod versus paucis continetur, oratio lon-
giores habet saepe circuitus; deinde quod versus semper si-
milis sibi est et una ratione decurrit, orationis compositio,
nisi varia est, et offendit similitudine et in affectatione de-
prehenditur. Et in omni quidem corpore totoque (ut ita 61
dixerim) tractu numerus insertus est. Neque enim loqui pos-
sumus nisi syllabis brevibus ac longis, ex quibus pedes fiunt.
Magis tamen et desideratur in clausulis et apparet: primum
quia sensus omnis habet suum finem poscitque naturale inter-
vallum, quo a sequentis initio dividatur; deinde quod aures
continuam vocem secutae ductaeque velut prono decurren-
tis orationis flumine tum magis iudicant, cum ille impetus
stetit et intuendi tempus dedit. Non igitur durum sit neque 62
abruptum, quo animi velut respirant ac reficiuntur. Haec
est sedes orationis, hoc auditor expectat, hic laus omnis
declamat. Proximam clausulis diligentiam postulant initia,

63 nam et in haec intentus auditor est. Sed eorum facilior ratio est, non enim cohaerent sed praecedentibus serviunt; exordium sumunt cum ea, quamlibet sit composita. Ipsa gratiam perdet, si ad eam rupta via venerimus. Namque cum fit, ut Demosthenis severa videatur compositio, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις· et illa (quae ab uno, quod sciam, Bruto minus probatur, ceteris
64 placet) κἂν μήπω βάλλῃ μηδὲ τοξεύῃ· Ciceronem carpant in his: *Familiaris coeperat esse balneatori*, et *Non nimium dura archipiratae.* Nam *balneatori* et *archipiratae* idem finis est qui πᾶσι καὶ πάσαις et qui μηδὲ τοξεύῃ· sed priora
65 sunt severiora. Est in eo quoque nonnihil, quod hic singulis verbis bini pedes continentur, quod etiam in carminibus est permolle; nec solum ubi quinae, ut in his, syllabae nectuntur, *Fortissima Tyndaridarum;* sed etiam quaternae, cum versus cluditur *Apennino* et *armamentis* et *Oreione.*
66 Quare hoc quoque vitandum est, ne plurium syllabarum his verbis utamur in fine.

Mediis quoque non ea modo cura sit, ut inter se cohaereant, sed ne pigra, ne longa sint, ne, quod nunc maxime vitium est, brevium contextu resultent ac sonum reddant
67 paene puerilium crepitaculorum. Nam ut initia clausulaeque plurimum momenti habent, quotiens incipit sensus aut desinit: sic in mediis quoque sunt quidam conatus, iique leviter insistunt. Currentium pes, etiamsi non moratur, tamen vestigium facit. Itaque non modo membra atque incisa bene incipere atque cludi decet, sed etiam in iis, quae non dubie contexta sunt nec respiratione utuntur, illi vel occulti gradus.
68 Quis enim dubitet, unum sensum in hoc et unum spiritum esse: *Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes?* tamen et duo prima verba et tria proxima et deinceps duo rursus ac tria suos quasi numeros habent spiritum sustinentes, sicut apud rhythmicos aesti-
69 mantur. Hae particulae prout sunt graves, acres, lentae, celeres, remissae, exultantes: proinde id, quod ex illis conficitur, aut severum aut luxuriosum aut quadratum aut solutum
70 erit. Quaedam etiam clausulae sunt claudae atque pendentes, si relinquantur, sed sequentibus suscipi ac sustineri

solent, eoque facto vitium, quod erat in fine, continuatio emendat. *Non vult populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem* durum, si desinas; sed cum est continuatum iis quae sequuntur, quanquam natura ipsa divisa sint, *Nova postulat*, *inaudita desiderat:* salvus est cursus. *Ut* 71
adeas, *tantum dabis*, male cluderet, nam et trimetri versus pars ultima est; excipit *Ut cibum vestitumque introferre liceat*, *tantum;* praeceps adhuc firmatur ac sustinetur ultimo *Nemo recusabat*.

Versum in oratione fieri multo foedissimum est totum, 72
sed etiam in parte deforme; utique si pars posterior in clausula deprehendatur aut rursus prior in ingressu. Nam quod est contra saepe etiam decet, quia et claudit interim optime prima pars versus, dum intra paucas syllabas, praecipue senarii atque octonarii; (*In Africa fuisse* initium senarii est, 73
primum pro Q. Ligario caput claudit; *Esse videatur*, nam nimis frequens, octonarium inchoat; talia sunt Demosthenis, πᾶσι καὶ πάσαις· καὶ πᾶσιν ὑμῖν, et totum paene principium) et ultima versuum initio conveniunt orationis: *Etsi* 74
vereor, *iudices*, et *Animadverti*, *iudices*. Sed initia initiis non conveniunt, (T. Livius hexametri exordio coepit: *Facturusne operae pretium sim;* nam ita edidit, estque melius, quam quo modo emendatur) nec clausulae clausulis, 75
ut Cicero, *Quo me vertam*, *nescio;* qui trimetri finis est. Trimetron et promiscue dicere liceat, sex enim pedes tres percussiones habent. Peius cludit finis hexametri, ut Brutus in epistolis: *Neque illi malunt habere tutores aut defensores*, *quanquam sciunt placuisse Catoni*. Illi minus sunt 76
notabiles, quia hoc genus sermoni proximum est. Itaque et versus toti fere excidunt, quos Brutus ipso componendi ductus studio saepissime facit, non raro Asinius, sed etiam Cicero nonnunquam, ut in principio statim orationis in Lucium Pisonem: *Pro dii immortales*, *quis hic illuxit dies?*
Non minore autem cura vitandum est, quidquid est ἔνρυθμον, 77
quale apud Sallustium: *Falso queritur de natura sua*. Quamvis enim vincta sit, tamen soluta videri debet oratio. Atqui Plato, diligentissimus compositionis, in Timaeo prima statim parte vitare ista non potuit. Nam et initium hexametri statim 78

invenias, et Anacreontion protinus colon efficias, et si velis
trimetron, et quod duobus pedibus et parte πενθημιμερὲς a
Graecis dicitur, et haec omnia in tribus verbis; et Thucydidi
ὑπὲρ ἥμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν ex mollissimo rhythmorum ge-
nere excidit.
79 Sed quia omnem orationem constare pedibus dixi:
aliqua de his quoque; quorum nomina quia varia esse tra-
duntur: constituendum est, quo quemque appellemus. Et
quidem Ciceronem sequar, (nam is eminentissimos Graeco-
rum est secutus) excepto quod pes mihi tris syllabas non
videtur excedere, quanquam ille paeone dochmioque, quo-
rum prior in quattuor, secundus in quinque excurrit, utatur.
80 Nec tamen ipse dissimulat, quibusdam numeros videri non
pedes. Neque immerito; quidquid enim supra tris syllabas,
id est ex pluribus pedibus. Ergo cum constent quattuor
pedes binis, octo ternis: spondeum longis duabus; pyrrhi-
chium, quem alii pariambum vocant, brevibus; iambum brevi
longaque; huic contrarium e longa et brevi choreum, non ut
81 alii trochaeum nominemus. Ex his vero, qui ternas sylla-
bas habent, dactylum longa duabusque brevibus; huic tem-
poribus parem sed retroactum appellari constat anapaeston.
Media inter longas brevis faciet amphimacrum, sed frequen-
82 tius eius nomen est creticus. Longa inter breves, amphi-
brachys; duabus longis brevem sequentibus bacchius, totidem
longis brevem praecedentibus palimbacchius erit. Tres bre-
ves trochaeum, quem tribrachyn dici volunt, qui choreo tro-
chaei nomen imponunt; totidem longae molosson efficient.
83 Horum pedum nullus non in orationem venit, sed quo quique
sunt temporibus pleniores longisque syllabis magis stabiles,
hoc graviorem faciunt orationem, breves celerem ac mobi-
lem. Utrumque locis utile. Nam et illud, ubi opus est ve-
locitate, tardum et segne, et hoc, ubi pondus exigitur, prae-
84 ceps ac resultans merito damnetur. Sit in hoc quoque aliquid
fortasse momenti, quod et longis longiores et brevibus sunt
breviores syllabae; ut, quamvis neque plus duobus tempori-
bus neque uno minus habere videantur, ideoque in metris
omnes breves longaeque inter sese sint pares: lateat tamen
nescio quid, quod supersit aut desit. Nam versuum propria

condicio est, ideoque in his quaedam etiam communes. Veri- 85
tas vero quia patitur aeque brevem esse vel longam vocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes una pluresve praecedunt: certe in dimensione pedum syllaba, quae est brevis, insequente vel brevi alia, quae tamen duas primas consonantes habeat, fit longa: ut

Agrestem tenui musam meditaris avena. 86

A brevis, *gres* brevis, faciet tamen longam priorem. Dat igitur illi aliquid ex suo tempore. Quo modo, nisi habet plus quam quae brevissima, qualis ipsa esset detractis consonantibus? Nunc unum tempus accommodat priori et unum accipit a sequente; ita duae natura breves positione sunt temporum quattuor.

Miror autem in hac opinione doctissimos homines fuisse, 87
ut alios pedes ita eligerent aliosque damnarent, quasi ullus esset, quem non sit necesse in oratione deprehendi. Licet igitur paeona sequatur Ephorus, inventum a Thrasymacho, probatum ab Aristotele, dactylumque, ut temperatos brevibus ac longis; fugiat molossum et trochaeum, alterius tar- 88
ditate alterius celeritate damnata; herous, qui est idem dactylus, Aristoteli amplior, iambus humanior videatur; trochaeum ut nimis currentem damnet eique cordacis nomen imponat; eademque dicant Theodectes ac Theophrastus si milia post eos Halicarnasseus Dionysius: irrumpent etiam ad 89
invitos, nec semper illis heroo aut paeone suo, quem, quia versum raro facit, maxime laudant, uti licebit. Ut sint tamen aliis alii crebriores, non verba facient, quae neque augeri nec minui nec sicuti modulatione produci aut corripi possint, sed transmutatio et collocatio.

Plerique enim ex commissuris eorum vel divisione fiunt 90
pedes; quo fit, ut iisdem verbis alii atque alii versus fiant, ut memini quendam non ignobilem poetam ita lusisse:

Astra tenet coelum, mare classes, area messem.

Hic retrorsum fit sotadeus; itemque e sotadeo retro trimetros:

Cáput exeruít mobile pínus repetita.

Miscendi ergo sunt, curandumque, ut sint plures, qui pla- 91
cent, et circumfusi bonis deteriores lateant. Nec vero in litteris syllabisque natura mutatur, sed refert, quae cum

quaque optime coeat. Plurimum igitur auctoritatis, ut dixi,
et ponderis habent longae, celeritatis breves; quae si miscen-
tur quibusdam longis, currunt, si continuantur, exultant.
92 Acres, quae ex brevibus ad longas insurgunt; leniores, quae
a longis in breves descendunt. Optime incipitur a longis,
recte aliquando a brevibus, ut *Novum crimen;* lenius a dua-
bus, ut *Animadverti iudices;* sed pro Cluentio recte, quod
93 initium eius partitioni simile est, quae celeritate gaudet. Clau-
sula quoque e longis firmissima est; sed cludent etiam bre-
ves, quamvis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego
ignoro, in fine pro longa accipi brevem, quia videtur aliquid
vacantis temporis ex eo, quod insequitur, accedere; aures
tamen consulens meas, intelligo multum referre, verene longa
sit, quae claudit, an pro longa. Neque enim tam plenum
est *Dicere incipientem timere*, quam illud *Ausus est con-*
94 *fiteri.* Atqui si nihil refert, brevis an longa sit ultima, idem
pes erit; verum nescio quo modo sedebit hoc, illud subsistet.
Quo moti quidam longae ultimae tria tempora dederunt, ut
illud tempus, quod brevis ex longa accipit, huic quoque ac-
* cederet. Nec solum refert, quis claudat, etiam quis antece-
95 dat. Retrorsum autem neque plus tribus, iique si non ter-
nas syllabas habebunt, repetendi erunt, (sit tamen poetica
observatio) neque minus duobus; alioqui pes erit non nu-
merus. Potest tamen vel unus esse dichoreus, si unus est,
96 qui constat e duobus choreis. Itemque paeon, qui est ex
choreo et pyrrhichio, quem aptum initiis putant) vel contra,
qui est e tribus brevibus et longa, cui clausulam assignant;
de quibus fere duobus scriptores huius artis loquuntur. Alii
omnes, et quocunque sunt loco, temporum quod ad rationem
97 pertinet, paeonas appellant. Est et dochmius, qui fit ex
bacchio et iambo vel iambo et cretico, stabilis in clausulis
et severus. Spondeus quoque, quo plurimum est Demosthe-
nes usus, modum semper per se habet. Optime praecedet
eum creticus, ut in hoc: *De qua ego nihil dicam, nisi de-*
pellendi criminis causa. Illud est, quod supra dixi, mul-
tum referre, unone verbo sint duo pedes comprehensi an
uterque liber. Sic enim fit forte *Criminis causa;* molle
Archipiratae, mollius, si tribrachys praecedat, *facilitates*,

temeritates. Est enim quoddam ipsa divisione verborum la- 98
tens tempus, ut in pentametri medio spondeo, qui nisi alterius
verbi fine alterius initio constat, versum non efficit. Potest,
etiamsi minus bene, praeponi anapaestos: *Muliere non so-*
lum nobili verum etiam nota. Sicut anapaestus et creticus, 99
iambus quoque, qui est utroque syllaba minor, (praecedet
enim tres longas brevis) et spondeus iambo recte praeponi-
tur: *Iisdem in armis fui.* Tum spondeus et bacchius, sic
enim fiet ultimus dochmius. *In armis iisdem fui.* Ex iis, 100
quae supra probavi, apparet, molosson quoque clausulae
convenire, dum habeat ex quocunque pede ante se brevem:
Illud scimus ubicunque sunt, esse pro nobis. Minus gravis 101
erit spondeus, praecedente pyrrhichio, ut *Iudicii Iuniani*, et
adhuc peius priore paeone, ut *Brute, dubitavi;* nisi potius
hoc esse volumus dactylum et bacchium. Duo spondei non
fere se iungi patiuntur, quae in versu quoque notabilis clau-
sula est, nisi cum id fieri potest ex tribus quasi membris:
Cur de perfugis nostris copias comparat is contra nos?
una syllaba, duabus, una. Ne dactylus quidem spondeo bene 102
praeponitur, quia finem versus damnamus in fine orationis.
Bacchius et claudit et sibi iungitur: *Venenum timeres;* vel
choreum et spondeum ante amat: *Vt venenum timeres.* Con-
trarius quoque qui est, cludet, nisi si ultimam longam esse
volumus, optimeque habebit ante se molosson: *Civis Ro-*
manus sum; aut bacchium, *Quod hic potest, nos possemus.*
Sed verius erit claudere choreum praecedente spondeo, nam 103
hic potius est numerus: *Nos possemus* et *Romanus sum.*
Claudet et dichoreus, id est idem pes sibi ipse iungetur, quo
Asiani sunt usi plurimum; cuius exemplum Cicero ponit:
Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit. Accipiet 104
ante se choreus et pyrrhichium: *Omnes prope cives virtute,*
gloria, dignitate superabat. Cludet et dactylus, nisi eum
observatio ultimae creticum facit: *Muliercula nixus in litore.*
Habebit ante bene creticum et iambum, spondeum male, peius
choreum. Cludit amphibrachys: *Q. Ligarium in Africa fuisse*, 105
si non eum malumus esse bacchium. Non optimus est tro-
chaeus, si ulla est ultima brevis; quod certe sit necesse est,
alioqui quomodo claudet, qui placet plerisque, dichoreus?

106 Illa observatione ex trochaeo fit anapaestus. Idem trochaeus
praecedente longa fit paeon, quale est *Si potero* et *Dixit
hoc Cicero*, *Obstat invidia*. Sed hunc initiis dederunt. Clu-
det et pyrrhichius choreo praecedente, nam sic paeon est.
Sed omnes hi, qui in breves excidunt, minus erunt stabiles,
nec alibi fere satis apti, quam ubi cursus orationis exigitur
107 et clausulis non intersistitur. Creticus et initiis optimus:
Quod precatus a diis immortalibus sum, et clausulis: *In
conspectu populi Romani vomere postridie*. Apparet vero,
quam bene eum praecedant vel anapaestos vel ille, qui vi-
detur fini aptior, paeon. Sicut et se ipse sequitur: *Servare
quam plurimos*. Sic melius quam choreo praecedente: *Non
turpe duceret?* si ultima brevis pro longa sit; sed fingamus
108 sic: *Non turpe duceres*. Sed hic est illud inane, quod dixi.
Paululum enim morae damus inter ultimum ac proximum ver-
bum, et *turpe* illud intervallo quodam producimus; alioqui
sit exultantissimum et trimetri finis: *Quis non turpe duce-
ret?* Sicut illud *Ore excipere liceret*, si iungas, lascivi
carminis est; sed interpunctis quibusdam et tribus quasi ini-
109 tiis fit plenum auctoritatis. Nec ego, cum praecedentes pe-
des posui, legem dedi, ne alii essent; sed quid fere acci-
deret, quid in praesentia videretur optimum, ostendi. Et
quidem optime est sibi iunctus anapaestos, ut qui sit penta-
metri finis, vel rhythmos qui nomen ab eo traxit: *Nam ubi
libido dominatur*, *innocentiae leve praesidium est;* nam
synaloephe facit, ut duae ultimae syllabae pro una sonent.
110 Melior fiet praecedente spondeo vel bacchio, ut si idem mu-
tes *leve innocentiae praesidium est*. Non me capit (ut a
magnis viris dissentiam) paeon, qui est ex tribus brevibus et
longa. Nam est et ipse una plus brevi anapaestos *facilitas*
et *agilitas*. Quod quid ita placuerit iis, non video, nisi quod
illum fere probaverint, quibus loquendi magis quam orandi
111 studium fuit. Nam et ante se brevibus gaudet pyrrhichio vel
choreo, *mea facilitas*, *nostra facilitas;* ac praecedente
spondeo tamen plane finis est trimetri, cum sit per se quo-
que. Ei contrarius principiis merito laudatur, nam et pri-
mam stabilem et tris celeres habet. Tamen hoc quoque me-
liores alios puto.

Totus vero hic locus non ideo tractatur a nobis, ut ora- 112
tio, quae ferri debet ac fluere, dimetiendis pedibus ac perpendendis syllabis consenescat; nam id cum miseri tum in minimis occupati est, neque enim, qui se totum in hac cura 113
consumpserit, potioribus vacabit: si quidem relicto rerum pondere ac nitore contempto *tesserulas*, ut ait Lucilius, *struet* et *vermiculate inter se lexis committet*. Nonne ergo refrigeretur sic calor et impetus pereat, ut equorum cursum delicati minutis passibus frangunt? Quasi vero fecerint, non 114
sint in compositione deprehensi. Sicut poema nemo dubitaverit imperito quodam initio fusum et aurium mensura et similiter decurrentium spatiorum observatione esse generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos componet multa scribendi exercitatio, ut ex tempore etiam similia fundamus. Neque vero tam sint intuendi pedes quam universa 115
comprehensio, ut versum facientes totum illum decursum non sex vel quinque partes, ex quibus constat versus, aspiciunt. Ante enim carmen ortum est quam observatio carminis. Ideoque illud *Fauni vatesque canebant*. Ergo quem 116
in poemate locum habet versificatio, eum in oratione compositio.

Optime autem de illa iudicant aures, quae plena sentiunt et parum expleta desiderant et fragosis offenduntur et levibus mulcentur et contortis excitantur et stabilia probant, clauda deprehendunt, redundantia ac nimia fastidiunt. Ideoque docti rationem componendi intelligunt, etiam indocti voluptatem. Quaedam vero tradi arte non possunt. Mutandus 117
est casus, si durius is, quo coeperamus, feratur. Num, in quem transeamus ex quo, praecipi potest? Figura laboranti compositioni variata saepe succurrit. Quae, cum orationis tum etiam sententiae? Num praescriptum eius rei ullum est? Occasionibus utendum et cum re praesenti deliberandum. Et 118
iam vero spatia ipsa, quae in hac quidem parte plurimum valent, quod possunt nisi aurium habere iudicium? Cur alia paucioribus verbis satis plena vel nimium, alia pluribus brevia et abscisa sunt? Cur in circumductionibus, etiam cum sensus finitus est, aliquid tamen loci vacare videatur? *Ne-* 119
minem vestrum ignorare arbitror, *iudices*, hunc per hosce

dies sermonem vulgi atque hanc opinionem populi Romani fuisse. Cur *hosce* potius quam *hos?* Neque enim erat asperum. Rationem fortasse non reddam, sentiam esse melius. Cur non satis sit, *sermonem vulgi fuisse?* Compositio enim patiebatur. Ignorabo; sed ut audio hoc, animus accipit ple-
120 num sine hac geminatione non esse. Ad sensum igitur referenda sunt. Ne qui satis forte, quid severum, quid iucundum sit, intelligant: facient quidem natura duce melius quam arte; sed naturae ipsi ars inerit.

121 Illud prorsus oratoris, scire ubi quoque genere compositionis sit utendum. Ea duplex observatio: altera, quae ad pedes refertur; altera, quae ad comprehensiones, quae efficiuntur ex pedibus.

122 Ac de his prius. Diximus igitur esse incisa, membra, circuitus. Incisum (quantum mea fert opinio) erit sensus non expleto numero conclusus, plerisque pars membri. Tale est enim, quo Cicero utitur: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Fiunt autem etiam singulis verbis incisa: *Diximus*, *testes dare volumus;* inci-
123 sum est *diximus*. Membrum autem est sensus numeris conclusus sed a toto corpore abruptus et per se nihil efficiens. *O callidos homines*, perfectum est, sed remotum a ceteris vim non habet, ut per se manus et pes et caput; et *O rem excogitatam.* Quando ergo incipit corpus esse? cum venit extrema conclusio: *Quem, quaeso, nostrum fefellit, id vos ita esse facturos?* Quam Cicero brevissimam putat. Itaque fere incisa et membra mixta sunt et conclusionem uti-
124 que desiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero, *ambitum*, *circuitum*, *comprehensionem*, *continuationem*, *circumscriptionem.* Genera eius duo sunt: alterum simplex, cum sensus unus longiore ambitu circumducitur; alterum, quod constat membris et incisis, quae plures sensus habent:
125 *Aderat ianitor carceris et carnifex praetoris*, reliqua. Habet periodus membra minimum duo. Medius numerus videntur quattuor, sed recipit frequenter et plura. Modus ei a Cicerone aut quattuor senariis versibus aut ipsius spiritus modo terminatus praestare debet, ut sensum concludat; sit *aperta*, ut intelligi possit, non immodica, ut memoria con-

tineri. Membrum longius iusto, tardum; brevius, instabile
est. Ubicunque acriter erit, instanter, pugnaciter dicendum:
membratim caesimque dicemus, nam hoc in oratione pluri- 126
mum valet; adeoque rebus accommodanda compositio, ut
asperis asperos etiam numeros adhiberi oporteat et cum di-
cente aeque audientem inhorrescere. Membratim plerumque
narrabimus, aut ipsas periodos maioribus intervallis et velut 127
laxioribus nodis resolvemus, exceptis quae non docendi gra-
tia sed ornandi narrantur, ut in Verrem Proserpinae raptus.
Hic enim lenis et fluens contextus decet. Periodos apta
prooemiis maiorum causarum, ubi sollicitudine, commenda- 128
tione, miseratione res eget, item communibus locis et in
omni amplificatione; sed poscitur tum austera, si accuses,
tum fusa, si laudes. Multum et in epilogis pollet. Totum
autem hoc adhibendum est, quod sit amplius compositionis 129
genus, cum iudex non solum rem tenet, sed etiam captus est
oratione et se credit actori et voluptate iam ducitur. Hi-
storia non tam finitos numeros quam orbem quendam con-
textumque desiderat. Namque omnia eius membra connexa
sunt et, quoniam lubrica est ac fluit, ut homines, qui mani-
bus invicem apprehensis gradum firmant, continent et con-
tinentur. Demonstrativum genus omne fusiores habet liberio- 130
resque numeros; judiciale et contionale, ut materia varium
est, sic etiam ipsa collocatione verborum.

Ubi iam nobis pars ex duabus, quas modo fecimus, se-
cunda tractanda est. Nam quis dubitat alia lenius, alia con-
citatius, alia sublimius, alia pugnacius, alia ornatius, alia
gracilius esse dicenda; gravibus, sublimibus, ornatis longas 131
magis syllabas convenire? ita ut lenia spatium, sublimia et
ornata claritatem quoque vocalium poscant; his contraria
magis gaudere brevibus, argumenta, partitiones, iocos et quid-
quid est sermoni magis simile. Itaque componemus prooe- 132
mium varie atque ut sensus eius postulabit. Neque enim
accesserim Celso, qui unam quandam huic parti formam de-
dit, et optimam compositionem esse prooemii ut apud Asi-
nium dixit: *Si, Caesar, ex omnibus mortalibus, qui sunt
ac fuerunt, posset huic causae disceptator legi, non quis-
quam te potius optandus nobis fuit.* Non quia negem hoc 133

bene esse compositum, sed quia legem hanc esse componendi in omnibus principiis recusem. Nam iudicis animus varie praeparatur: tum miserabiles esse volumus tum modesti tum acres tum graves tum blandi tum flectere tum ad diligentiam hortari. Haec ut sunt diversa natura: ita dissimilem componendi quoque rationem desiderant. An similibus Cicero usus est numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio,
134 pro Ligario? Narratio fere tardiores atque, ut sic dixerim, modestiores desiderat pedes et omnibus maxime mixtos. Nam et verbis, ut saepius pressa est, ita interim insurgit; sed docere et infigere animis res semper cupit, quod minime festinantium opus est. Ac mihi videtur tota narratio constare
135 longioribus membris, brevioribus periodis. Argumenta acria et citata pedibus quoque ad hanc naturam accommodatis utentur, non tamen ita ut trochaeis, qui celeres quidem sed sine viribus sunt; verum iis, qui sint brevibus longisque mixti,
136 non tamen plures longas quam breves habeant. Illa sublimia spatiosas clarasque voces habent; amant amplitudinem dactyli quoque ac paeonis, etiamsi maiore ex parte syllabis brevibus, temporibus tamen satis pleni. Aspera contra iambis maxime concitantur; non solum quod sunt e duabus modo syllabis eoque frequentiorem quasi pulsum habent, quae res lenitati contraria est, sed etiam quod omnibus pedibus insurgunt et a brevibus in longas nituntur et crescunt, ideoque
137 meliores choreis, qui ab longis in breves cadunt. Summissa, qualia in epilogis sunt, lentas et ipsa sed minus exclamantes exigunt.

Vult esse Celsus aliquam et superbiorem compositionem, quam equidem si scirem, non docerem; sed sit necesse est tarda et supina. Verum nisi ex verbis atque sententiis per sese id quaeritur, satis odiosa esse non poterit.

138 Denique, ut semel finiam, sic fere componendum quomodo pronuntiandum erit. An non in prooemiis plerumque summissi, (nisi cum in accusatione concitandus est iudex aut aliqua indignatione complendus) in narratione pleni atque expressi, in argumentis citati atque ipso etiam motu celeres sumus? ut in locis ac descriptionibus fusi ac fluentes, in
139 epilogis plerumque deiecti et infracti? Atqui corporis quo-

que motui quaedam tempora assignas; pedes non minus saltationi quam modulationibus adhibet musica ratio numerorum. Quid? non vox et gestus accommodatur naturae ipsarum, de quibus dicimus, rerum? Quo minus id mirum in pedibus orationis, cum debeant sublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque tragoediae, ubi necesse est, 140
affectamus etiam tumorem, qui spondeis atque iambis maxime continetur:

En impero Argis, sceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus aeque senarius, [quem trochaicum vocant,] *
pluribus [choreis], qui trochaei ab aliis dicuntur, pyrrhichiis-[que] decurrit; sed quantum accipit celeritatis, tantum gra- 141
vitatis amittit:

Quid igitur faciam? non eam ne nunc quidem?

Aspera vero et maledica, ut dixi, etiam in carmine iambis grassantur:

Quis hoc potest videre, quis potest pati,
Nisi impudicus et vorax et aleo?

In universum autem, si sit necesse, duram potius atque aspe- 142
ram compositionem malim esse quam effeminatam et enervem, qualis apud multos; et cotidie magis lascivimus syntonorum modis saltitantes. Ac ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat esse continua et in eosdem semper pedes ire. Nam et 143
versificandi genus est unam legem omnibus sermonibus dare; et id cum manifestae affectationis est (cuius rei maxime cavenda suspicio est) tum etiam taedium ex similitudine ac satietatem creat; quoque est dulcius, magis perdit aeque et fidem et affectus motusque omnes, qui est in hac cura deprehensus. Nec potest ei credere aut propter eum dolere et irasci iudex, cui putat hoc vacare. Ideoque interim quaedam quasi sol- 144
venda de industria sunt; illa quidem maximi laboris ne laborata videantur. Sed neque longioribus, quam oportet, hyperbatis compositioni serviamus, ne, quae eius rei gratia fecerimus, propter eam fecisse videamur; et certe nullum aptum atque idoneum verbum permutemus gratia lenitatis. Neque enim ullum erit tam difficile, quod non commode in- 145
seri possit; nisi quod in evitandis eiusmodi verbis non decorem compositionis quaerimus sed facilitatem. Non tamen

mirabor, Latinos magis indulsisse compositioni quam Atticos,
146 quo minus in verbis habeant varietatis et gratiae; nec vitium dixerim, si Cicero a Demosthene paulum in hac parte descivit. Sed quae sit differentia nostri Graecique sermonis, explicabit summus liber.

Compositio (nam finem imponere egresso destinatum modum volumini festino) debet esse honesta, iucunda, varia.
147 Eius tres partes ordo, coniunctio, numerus. Ratio in adiectione, detractione, mutatione; usus pro natura rerum, quas dicimus: cura magna, ut sentiendi atque eloquendi prior sit; dissimulatio curae praecipua, ut numeri sponte fluxisse non arcessiti et coacti esse videantur.

LIBER X.

Libro decimo haec continentur: De copia verborum. Quae legenda. Qui Graecorum maxime legendi. Qui Romanorum. De imitatione. Quomodo scribendum. Quomodo emendandum. Quae maxime scribenda. De cogitatione. Quomodo extemporalis facilitas paretur et contineatur.

DE COPIA VERBORUM.

I. Sed haec eloquendi praecepta, sicut cognitioni sunt necessaria, ita non satis ad vim dicendi valent, nisi illis firma quaedam facilitas, quae apud Graecos ἕξις nominatur, accesserit; ad quam scribendo plus an legendo an dicendo conferatur, solere quaeri scio. Quod esset diligenti nobis examinandum cura, si qualibet earum rerum possemus una esse
2 contenti. Verum ita sunt inter se connexa et indiscreta omnia, ut, si quid ex his defuerit, frustra sit in ceteris laboratum. Nam neque solida atque robusta fuerit unquam eloquentia, nisi multo stilo vires acceperit; et citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluit. Qui autem sciet, quo quaeque sint modo dicenda, nisi tamen in procinctu paratamque ad omnes casus habuerit eloquentiam, velut clau-
3 sis thesauris incubabit. Non autem ut quidque praecipue necessarium est, sic ad efficiendum oratorem maximi protinus

erit momenti. Nam certe cum sit in eloquendo positum oratoris officium, dicere ante omnia est, atque hinc initium eius artis fuisse manifestum est; proximam deinde imitationem, novissimam scribendi quoque diligentiam. Sed ut perveniri 4
ad summa nisi ex principiis non potest: ita procedente iam opere minima incipiunt esse quae prima sunt. Verum nos non, quomodo instituendus orator, hoc loco dicimus; nam id quidem aut satis aut certe uti potuimus dictum est; sed athleta, qui omnes iam perdidicerit a praeceptore numeros, quo genere exercitationis ad certamina praeparandus sit. Igitur eum, qui res invenire et disponere sciet, verba quoque et eligendi et collocandi rationem perceperit, instruamus, qua ratione quod didicerit facere quam optime, quam facillime possit.

Num ergo dubium est, quin ei velut opes sint quaedam 5
parandae, quibus uti, ubicunque desideratum erit, possit?
Eae constant copia rerum ac verborum. Sed res pro- 6
priae sunt cuiusque causae, aut paucis communes, verba in universas paranda; quae si in rebus singulis essent singula, minorem curam postularent, nam cuncta sese cum ipsis protinus rebus offerrent. Sed cum sint aliis alia aut magis propria aut magis ornata aut plus efficientia aut melius sonantia: debent esse non solum nota omnia sed in promptu atque, ut ita dicam, in conspectu, ut, cum se iudicio dicentis ostenderint, facilis ex his optimorum sit electio. Et quae idem si- 7
gnificarent solitos scio ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et, cum essent usi aliquo, si breve intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intelligi posset. Quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae tum etiam utile parum; turbam enim tantum congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.

Nobis autem copia cum iudicio paranda est vim orandi 8
non circulatoriam volubilitatem spectantibus. Id autem consequemur optima legendo atque audiendo. Non enim solum nomina ipsa rerum cognoscemus hac cura, sed quid quoque loco sit aptissimum. Omnibus enim fere verbis prae- 9
ter pauca, quae sunt parum verecunda, in oratione locus est.

Nam scriptores quidem iamborum veterisque comoediae etiam in illis saepe laudantur; sed nobis nostrum opus intueri sat est. Omnia verba, exceptis de quibus dixi, sunt alicubi optima; nam et humilibus interim et vulgaribus opus, et quae nitidiore in parte videntur sordida, ubi res poscit, proprie
10 dicuntur. Haec ut sciamus atque eorum non significationem modo sed formas etiam mensurasque norimus, ut, ubicunque erunt posita, conveniant, nisi multa lectione atque auditione assequi nullo modo possumus, cum omnem sermonem auribus primum accipiamus. Propter quod infantes a mutis nutricibus iussu regum in solitudine educati, etiamsi verba quaedam
11 emisisse traduntur, tamen loquendi facultate caruerint. Sunt autem alia huius naturae, ut idem pluribus vocibus declarent, ita ut nihil significationis, quo potius utaris, intersit, ut *ensis* et *gladius;* alia vero, quae etiamsi propria rerum aliquarum sint nomina, τροπικῶς [quasi] tamen ad eundem intellectum
12 feruntur, ut *ferrum* et *mucro*. Nam per abusionem *sicarios* etiam omnes vocamus, qui caedem telo quocunque commiserint. Alia circuitu verborum plurium ostendimus, quale est *Et pressi copia lactis*. Plurima vero mutatione figuramus: *Scio*, *Non ignoro* et *Non me fugit* et *Non me praeterit* et
13 *Quis nescit?* et *Nemini dubium est*. Sed etiam ex proximo mutuari libet. Nam et *intelligo* et *sentio* et *video* saepe idem valent quod *scio*. Quorum nobis ubertatem ac divitias dabit lectio, ut non solum quomodo occurrent sed etiam quo-
14 modo oportet utamur. Non semper enim haec inter se idem faciunt; nec sicut de intellectu animi recte dixerim *video* ita de visu oculorum *intelligo*, nec ut *mucro* gladium sic mucro-
15 nem *gladius* ostendit. Sed ut copia verborum sic paratur. ita non verborum tantum gratia legendum vel audiendum est. Nam omnium, quaecunque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis quae traduntur artibus, cum eo qui discit perductus est, ut intelligere ea sine demonstrante et sequi iam suis viribus possit, quia, quae doctor praecepit, orator ostendit.

16 Alia vero audientes, alia legentes magis adiuvant. Excitat qui dicit spiritu ipso, nec imagine et ambitu rerum sed rebus incendit. Vivunt omnia enim et moventur, excipimus-

que nova illa velut nascentia cum favore ac sollicitudine. Nec fortuna modo iudicii sed etiam ipsorum qui orant periculo afficimur. Praeter haec vox, actio decora, commoda, 17
ut quisque locus postulabit, pronuntiandi vel potentissima in dicendo ratio et, ut semel dicam, pariter omnia docent. In lectione certius iudicium, quod audienti frequenter aut suus cuique favor aut ille laudantium clamor extorquet. Pudet 18
enim dissentire, et velut tacita quadam verecundia inhibemur plus nobis credere, cum interim et vitiosa pluribus placent, et a corrogatis laudantur etiam quae non placent. Sed e 19
contrario quoque accidit, ut optime dictis gratiam prava iudicia non referant. Lectio libera est nec actionis impetu transcurrit; sed repetere saepius licet, sive dubites sive memoriae affigere velis. Repetamus autem et tractemus, et ut cibos mansos ac prope liquefactos demittimus, quo facilius digerantur: ita lectio non cruda sed multa iteratione mollita et velut confecta memoriae imitationique tradatur.

Ac diu non nisi optimus quisque et qui credentem sibi 20
minime fallat legendus est, sed diligenter ac paene ad scribendi sollicitudinem; nec per partes modo scrutanda omnia, sed perlectus liber utique ex integro resumendus, praecipue oratio, cuius virtutes frequenter ex industria quoque occultantur. Saepe enim praeparat, dissimulat, insidiatur orator, 21
eaque in prima parte actionis dicit, quae sunt in summa profutura. Itaque suo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta sint ignorantibus; ideoque erunt cognitis omnibus repetenda. Illud vero utilissimum, nosse eas causas, quarum 22
orationes in manus sumpserimus, et quotiens continget, utrinque habitas legere actiones: ut Demosthenis atque Aeschinis inter se contrarias; et Servii Sulpicii atque Messalae, quorum alter pro Aufidia, contra dixit alter; et Pollionis et Cassii reo Asprenate aliasque plurimas. Quin etiam si minus pares 23
videbuntur: aliquae tamen ad cognoscendam litium quaestionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes Tuberonis in Ligarium et Hortensii pro Verre. Quin etiam, easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire. Nam de domo Ciceronis dixit Calidius, et pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia scripsit, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus

24 falso existimat; et Pollio et Messala defenderunt eosdem, et
nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo Domitii Afri,
Crispi Passieni, Decimi Laelii orationes ferebantur. Neque
id statim legenti persuasum sit, omnia, quae optimi auctores
dixerint, utique esse perfecta. Nam et labuntur aliquando
et oneri cedunt et indulgent ingeniorum suorum voluptati,
nec semper intendunt animum, nonnunquam fatigantur; cum
Ciceroni dormitare interim Demosthenes, Horatio vero etiam
25 Homerus ipse videatur. Summi enim sunt, homines tamen,
acciditque his, qui, quidquid apud illos repererunt, dicendi
legem putant, ut deteriora imitentur, (id enim est facilius)
ac se abunde similes putent, si vitia magnorum consequantur.
26 Modesto tamen et circumspecto iudicio de tantis viris pro-
nuntiandum est, ne, quod plerisque accidit, damnent quae
non intelligunt. Ac si necesse est in alteram errare partem:
omnia eorum legentibus placere quam multa displicere, ma-
luerim.

27 Plurimum dicit oratori conferre Theophrastus lectionem
p o e t a r u m, multique eius iudicium sequuntur; neque im-
merito. Namque ab his in rebus spiritus et in verbis subli-
mitas et in affectibus motus omnis et in personis decor petitur,
praecipueque velut attrita cotidiano actu forensi ingenia
optime rerum talium blanditia reparantur. Ideoque in hac
28 lectione Cicero requiescendum putat. Meminerimus tamen,
non per omnia poetas esse oratori sequendos nec libertate
verborum nec licentia figurarum; genus ostentationi compa-
ratum et praeter id, quod solam petit voluptatem eamque
etiam fingendo non falsa modo sed etiam quaedam incredibilia
29 sectatur, patrocinio quoque aliquo iuvari: quod alligata ad
certam pedum necessitatem non semper uti propriis possit,
sed depulsa recta via necessario ad eloquendi quaedam de-
verticula confugiat, nec mutare quaedam modo verba sed ex-
tendere, corripere, convertere, dividere cogatur; nos vero
armatos stare in acie et summis de rebus decernere et ad
30 victoriam niti. Neque ergo arma squalere situ ac rubigine
velim, sed fulgorem inesse qui terreat, qualis est ferri, quo
mens simul visusque praestringitur; non qualis auri argentique,
imbellis et potius habenti periculosus.

Historia quoque alere oratorem quodam uberi iucun- 31
doque suco potest; verum et ipsa sic est legenda, ut sciamus,
plerasque eius virtutes oratori esse vitandas. Est enim pro-
xima poetis et quodammodo carmen solutum, et scribitur ad
narrandum non ad probandum; totumque opus non ad actum
rei pugnamque praesentem sed ad memoriam posteritatis et
ingenii famam componitur; ideoque et verbis remotioribus
et liberioribus figuris narrandi taedium evitat. Itaque, ut dixi, 32
neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas
atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis
cogitationibus iudicem et saepius ineruditum captanda nobis
est; neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui
non speciem expositionis sed fidem quaerit. Adde quod M. 33
Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles ora-
tori putat, quanquam illum *bellicum canere*, huius ore *Mu-
sas esse locutas* existimet. Licet tamen nobis in digressioni-
bus uti vel historico nonnunquam nitore, dum in his, de
quibus erit quaestio, meminerimus, non athletarum toros sed
militum lacertos esse; nec versicolorem illam, qua Demetrius
Phalereus dicebatur uti, vestem bene ad forensem pulverem
facere. Est et alius ex historiis usus et is quidem maximus 34
sed non ad praesentem pertinens locum, ex cognitione rerum
exemplorumque, quibus inprimis instructus esse debet orator,
ne omnia testimonia expectet a litigatore; sed pleraque ex
vetustate diligenter sibi cognita sumat, hoc potentiora, quod
ea sola criminibus odii et gratiae vacant.

A philosophorum vero lectione ut essent multa 35
nobis petenda, vitio factum est oratorum, qui quidem illis
optima sui operis parte cesserunt. Nam et de iustis, hone-
stis, utilibus, iisque quae sint istis contraria, et de rebus di-
vinis maxime dicunt et argumentantur acriter; et altercationi-
bus atque interrogationibus oratorem futurum optime Socra-
tici praeparant. Sed his quoque adhibendum est simile iu- 36
dicium, ut etiam cum in rebus versemur iisdem, non tamen
eandem esse condicionem sciamus litium ac disputationum,
fori et auditorii, praeceptorum et periculorum.

Credo exacturos plerosque, cum tantum esse utilitatis 37
in legendo iudicemus, ut id quoque adiungamus operi, qui

sint, quae in auctore quoque praecipua virtus. Sed persequi
38 singulos infiniti fuerit operis. Quippe cum in Bruto M. Tul-
lius tot milibus versuum de Romanis tantum oratoribus lo-
quatur et tamen de omnibus aetatis suae, quibuscum vivebat,
exceptis Caesare atque Marcello, silentium egerit: quis erit
modus, si et illos et qui postea fuerunt et Graecos omnes et
39 philosophos? Fuit igitur brevitas illa tutissima, quae apud
Livium in epistola ad filium scripta, *legendos Demosthenem*
atque Ciceronem, *tum ita*, *ut quisque esset Demostheni et*
40 *Ciceroni simillimus*. Non est tamen dissimulanda nostri quo-
que iudicii summa. Paucos enim vel potius vix ullum ex his
qui vetustatem pertulerunt existimo posse reperiri, quin iudi-
cium adhibentibus allaturus sit utilitatis aliquid, cum se Ci-
cero ab illis quoque vetustissimis auctoribus, ingeniosis qui-
dem sed arte carentibus, plurimum fateatur adiutum. Nec
41 multo aliud de novis sentio. Quotus enim quisque inveniri
tam demens potest, qui ne minima quidem alicuius certe
fiducia partis memoriam posteritatis speraverit? Qui si quis
est: intra primos statim versus deprehendetur et citius nos
dimittet, quam ut eius nobis magno temporis detrimento con-
42 stet experimentum. Sed non quidquid ad aliquam partem
scientiae pertinet, protinus ad faciendam etiam phrasin, de
qua loquimur, accommodatum.

Verum antequam de singulis loquar, pauca in universum
43 de varietate opinionum dicenda sunt. Nam quidam solos ve-
teres legendos putant neque in ullis aliis esse naturalem elo-
quentiam et robur viris dignum arbitrantur; alios recens haec
lascivia deliciaeque et omnia ad voluptatem multitudinis im-
44 peritae composita delectant. Ipsorum etiam qui rectum di-
cendi genus sequi volunt alii pressa demum et tenuia et quae
minimum ab usu cotidiano recedant, sana et vere Attica pu-
tant; quosdam elatior ingenii vis et magis concitata et plena
spiritus capit; sunt etiam lenis et nitidi et compositi generis
non pauci amatores. De qua differentia disseram diligentius,
cum de genere dicendi quaerendum erit. Interim summatim,
quid et a qua lectione petere possint, qui confirmare facul-
45 tatem dicendi volent, attingam. Paucos enim (sunt eminen-
tissimi) excerpere in animo est. Facile est autem studiosis,

qui sint his simillimi, iudicare; ne quisquam queratur, omissos forte, quos ipse valde probet. Fateor enim plures legendos esse quam qui a me nominabuntur.

Sed nunc genera ipsa lectionum, quae praecipue convenire intendentibus, ut oratores fiant, existimem, persequor.

Igitur, ut Aratus *ab Iove incipiendum* putat, ita nos 46
rite coepturi ab Homero videmur. Hic enim, quemadmodum *ex Oceano* dicit ipse *amnium fontiumque cursus initium capere*, omnibus eloquentiae partibus exemplum et ortum dedit. Hunc nemo in magnis rebus sublimitate, in parvis proprietate superaverit. Idem laetus ac pressus, iucundus et gravis, tum copia tum brevitate mirabilis, nec poetica modo sed oratoria virtute eminentissimus. Nam ut de laudibus, 47
exhortationibus, consolationibus taceam: nonne vel nonus liber, quo missa ad Achillem legatio continetur, vel in primo inter duces illa contentio vel dictae in secundo sententiae omnes litium ac consiliorum explicant artes? Affectus qui- 48
dem vel illos mites vel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui non in sua potestate hunc auctorem habuisse fateatur. Age vero, non utriusque operis ingressus in paucissimis versibus legem prooemiorum non dico servavit sed constituit? Nam benevolum auditorem invocatione dearum, quas praesidere vatibus creditum est, et intentum proposita rerum magnitudine et docilem summa celeriter comprehensa facit. Narrare vero quis brevius quam qui mortem nuntiat Patrocli, 49
quis significantius potest quam qui Curetum Aetolorumque proelium exponit? Iam similitudines, amplificationes, exempla, digressus, signa rerum et argumenta ceteraque probandi ac refutandi sunt ita multa, ut etiam qui de artibus scripserunt plurimi harum rerum testimonium ab hoc poeta petant. Nam epilogus quidem quis unquam poterit illis Priami rogan- 50
tis Achillem precibus aequari? Quid? in verbis, sententiis, figuris, dispositione totius operis nonne humani ingenii modum excedit? ut magni sit virtutes eius non aemulatione, quod fieri non potest, sed intellectu sequi. Verum hic omnes 51
sine dubio et in omni genere eloquentiae procul a se reliquit, epicos tamen praecipue, videlicet quia clarissima in materia simili comparatio est. Raro assurgit Hesiodus, magnaque 52

pars eius in nominibus est occupata; tamen utiles circa prae-
cepta sententiae levitasque verborum et compositionis pro-
53 babilis, daturque ei palma in illo medio genere dicendi. Con-
tra in Antimacho vis et gravitas et minime vulgare elo-
quendi genus habet laudem. Sed quamvis ei secundas fere
grammaticorum consensus deferat: et affectibus et iucundi-
tate et dispositione et omnino arte deficitur, ut plane mani-
festo appareat, quanto sit aliud proximum esse aliud secundum.
54 Panyasin ex utroque mixtum putant in eloquendo neutrius-
que aequare virtutes, alterum tamen ab eo materia alterum
disponendi ratione superari. Apollonius in ordinem a
grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristo-
phanes, poetarum iudices, neminem sui temporis in numerum
redegerunt; non tamen contemnendum edidit opus aequali
55 quadam mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua
nulla varietas, nullus affectus, nulla persona, nulla cuiusqnam
sit oratio; sufficit tamen operi, cui se parem credidit. Ad-
mirabilis in suo genere Theocritus, sed musa illa rustica
et pastoralis non forum modo verum ipsam etiam urbem re-
56 formidat. Audire videor undique congerentes nomina pluri-
morum poetarum. Quid? Herculis acta non bene Pisandros?
Nicandrum frustra secuti Macer atque Vergilius? Quid?
Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Vergilius,
idem nunquam certe *conditorum Chalcidico versu carminum*
fecisset in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius frustra
57 Tyrtaeum Homero subiungit? Nec sane quisquam est tam
procul a cognitione eorum remotus, ut non indicem certe ex
bibliotheca sumptum transferre in libros suos possit. Nec
ignoro igitur quos transeo nec utique damno, ut qui dixerim
esse in omnibus utilitatis aliquid. Sed ad illos iam perfectis
58 constitutisque viribus revertemur; quod in coenis grandibus
saepe facimus, ut, cum optimis satiati sumus, varietas tamen
nobis ex vilioribus grata sit. Tunc et elegiam vacabit in
manus sumere, cuius princeps habetur Callimachus, se-
59 cundas confessione plurimorum Philetas occupavit. Sed
dum assequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis
assuescendum est et multa magis quam multorum lectione
formanda mens et ducendus color. Itaque ex tribus receptis

Aristarchi iudicio scriptoribus iamborum ad ἕξιν maxime pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc vis elocutionis, cum validae tum breves vibrantesque sententiae, plurimum sanguinis atque nervorum, adeo ut videatur quibusdam, quod quoquam minor est, materiae esse non ingenii vitium.
Novem vero Lyricorum longe Pindarus princeps spiri- 61
tus magnificentia, sententiis, figuris, beatissima rerum verborumque copia et velut quodam eloquentiae flumine; propter
quae Horatius eum merito credidit nemini imitabilem. Ste- 62
sichorus quam sit ingenio validus, materiae quoque ostendunt, maxima bella et clarissimos canentem duces et epici carminis onera lyra sustinentem. Reddit enim personis in agendo simul loquendoque debitam dignitatem, ac si tenuisset modum, videtur aemulari proximus Homerum potuisse; sed redundat atque effunditur, quod ut est reprehendendum,
ita copiae vitium est. Alcaeus in parte operis *aureo ple-* 63
ctro merito donatur, qua tyrannos insectatus multum etiam moribus confert; in eloquendo quoque brevis et magnificus et diligens et plerumque oratori similis; sed et lusit et in
amores descendit, maioribus tamen aptior. Simonides, 64
tenuis alioqui, sermone proprio et iucunditate quadam commendari potest; praecipua tamen eius in commovenda miseratione virtus, ut quidam in hac eum parte omnibus eius operis auctoribus praeferant.

Antiqua comoedia cum sinceram illam sermonis 65
Attici gratiam prope sola retinet, tum facundissimae libertatis, etsi est insectandis vitiis praecipua, plurimum tamen virium etiam in ceteris partibus habet. Nam et grandis et elegans et venusta, et nescio an ulla, post Homerum tamen, quem ut Achillem semper excipi par est, aut similior sit oratoribus
aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius auctores; 66
Aristophanes tamen et Eupolis Cratinusque praecipui. Tragoedias primus in lucem Aeschylus protulit, sublimis et gravis et grandiloquus saepe usque ad vitium, sed rudis in plerisque et incompositus; propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre posterioribus poetis Athenienses permiserunt, suntque eo modo multi coronati. Sed longe clarius illustraverunt hoc opus Sophocles atque

Euripides, quorum in dispari dicendi via uter sit poeta melior, inter plurimos quaeritur. Idque ego sane, quoniam ad praesentem materiam nihil pertinet, iniudicatum relinquo. Illud quidem nemo non fateatur necesse est, iis, qui se ad
68 agendum comparant, utiliorem longe fore Euripiden. Namque is et sermone (quod ipsum reprehendunt, quibus gravitas et cothurnus et sonus Sophoclis videtur esse sublimior) magis accedit oratorio generi et sententiis densus et in iis, quae a sapientibus tradita sunt, paene ipsis par, et dicendo ac respondendo cuilibet eorum, qui fuerunt in foro diserti, comparandus; in affectibus vero cum omnibus mirus tum in iis,
69 qui miseratione constant, facile praecipuus. Et admiratus maxime est, ut saepe testatur, et eum secutus, quanquam in opere diverso, Menander, qui vel unus, meo quidem iudicio, diligenter lectus ad cuncta, quae praecipimus, efficienda sufficiat; ita omnem vitae imaginem expressit, tanta in eo inveniendi copia et eloquendi facultas, ita est omnibus rebus,
70 personis, affectibus accommodatus. Nec nihil profecto viderunt, qui orationes, quae Charisii nomine eduntur, a Menandro scriptas putant. Sed mihi longe magis orator probari in opere suo videtur, nisi forte aut illa mala iudicia, quae Epitrepontes, Epicleros, Locroe habent, aut meditationes in Psophodee, Nomothete, Hypobolimaeo non omnibus oratoriis numeris
71 sunt absolutae. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum eum declamatoribus puto, quoniam his necesse est secundum condicionem controversiarum plures subire personas, patrum, filiorum, militum, rusticorum, divitum, pauperum, irascentium, deprecantium, mitium, asperorum. In quibus omnibus mire
72 custoditur ab hoc poeta decor. Atque ille quidem omnibus eiusdem operis auctoribus abstulit nomen et fulgore quodam suae claritatis tenebras obduxit. Tamen habent alii quoque Comici, si cum venia leguntur, quaedam quae possis decerpere; et praecipue Philemon, qui ut pravis sui temporis iudiciis Menandro saepe praelatus est: ita consensu tamen omnium meruit credi secundus.

73 Historiam multi scripsere, praeclare, sed nemo dubitat longe duos ceteris praeferendos, quorum diversa virtus laudem paene est parem consecuta. Densus et brevis et

semper instans sibi Thucydides, dulcis et candidus et fu-
sus Herodotus; ille concitatis hic remissis affectibus me-
lior, ille contionibus hic sermonibus, ille vi hic voluptate:
Theopompus his proximus ut in historia praedictis minor, 74
ita oratori magis similis, ut qui, antequam est ad hoc opus
sollicitatus, diu fuerit orator. Philistus quoque meretur,
qui turbae quamvis bonorum post eos auctorum eximatur,
imitator Thucydidis et ut multo infirmior ita aliquatenus luci-
dior. Ephorus, ut Isocrati visum, calcaribus eget. Cli- 75
tarchi probatur ingenium, fides infamatur. Longo post in-
tervallo temporis natus Timagenes hoc est vel ipso pro-
babilis, quod intermissam historias scribendi industriam nova
laude reparavit. Xenophon non excidit mihi sed inter
philosophos reddendus est.

Sequitur oratorum ingens manus, ut cum decem si- 76
mul Athenis aetas una tulerit. Quorum longe princeps De-
mosthenes ac paene lex orandi fuit; tanta vis in eo, tam
densa omnia, ita quibusdam nervis intenta sunt, tam nihil
otiosum, is dicendi modus, ut nec quod desit in eo nec quod
redundet invenias. Plenior Aeschines et magis fusus et 77
grandiori similis, quo minus strictus est; carnis tamen plus
habet, minus lacertorum. Dulcis in primis et acutus Hype-
rides, sed minoribus causis, ut non dixerim utilior, magis
par. His aetate Lysias maior, subtilis atque elegans et 78
quo nihil, si oratori satis est docere, quaeras perfectius.
Nihil enim est inane, nihil arcessitum; puro tamen fonti quam
magno flumini propior. Isocrates in diverso genere dicendi 79
nitidus et comptus et palaestrae quam pugnae magis accom-
modatus omnes dicendi Veneres sectatus est, nec immerito;
auditoriis enim se non iudiciis compararat; in inventione fa-
cilis, honesti studiosus, in compositione adeo diligens, ut
cura eius reprehendatur. Neque ego in his, de quibus locutus 80
sum, has solas virtutes sed has praecipuas puto, nec ceteros
parum fuisse magnos. Quin etiam Phalerea illum Deme-
trium, quanquam is primus inclinasse eloquentiam dicitur,
multum ingenii habuisse et facundiae fateor, vel ob hoc me-
moria dignum, quod ultimus est fere ex Atticis, qui dici pos-

sit orator; quem tamen in illo medio genere dicendi praefert omnibus Cicero.

81 Philosophorum, ex quibus plurimum se traxisse eloquentiae M. Tullius confitetur, quis dubitet Platonem esse praecipuum sive acumine disserendi sive eloquendi facultate divina quadam et Homerica? Multum enim supra prosam orationem et quam pedestrem Graeci vocant surgit, ut mihi non hominis ingenio sed quodam Delphico videatur ora-
82 culo instinctus. Quid ego commemorem Xenophontis illam iucunditatem inaffectatam sed quam nulla consequi affectatio possit? ut ipsae sermonem finxisse Gratiae videantur et, quod de Pericle veteris comoediae testimonium est, in hunc transferri iustissime possit, in labris eius sedisse quan-
83 dam persuadendi deam. Quid reliquorum Socraticorum elegantiam? Quid Aristotelem? quem dubito scientia rerum an scriptorum copia an eloquendi suavitate an inventionum acumine an varietate operum clariorem putem. Nam in Theophrasto tam est loquendi nitor ille divinus, ut ex
84 eo nomen quoque traxisse dicatur. Minus indulsere eloquentiae Stoici veteres; sed cum honesta suaserunt tum in colligendo probandoque, quae instituerant, plurimum valuerunt, rebus tamen acuti magis quam, id quod sane non affectaverunt, oratione magnifici.

85 Idem nobis per Romanos quoque auctores ordo ducendus est, Itaque ut apud illos Homerus sic apud nos Vergilius auspicatissimum dederit exordium, omnium eius generis poetarum Graecorum nostrorumque haud dubie proximus.
86 Utor enim verbis iisdem, quae ex Afro Domitio iuvenis excepi; qui mihi interroganti, quem Homero crederet maxime accedere, *Secundus*, inquit, *est Vergilius*, *propior tamen primo quam tertio*. Et hercule ut illi naturae coelesti atque immortali cesserimus: ita curae et diligentiae vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum, et quantum emi-
87 nentibus vincimur, fortasse aequalitate pensamus. Ceteri omnes longe sequentur. Nam Macer et Lucretius legendi quidem, sed non ut phrasin, id est, corpus eloquentiae faciant; elegantes in sua quisque materia sed alter humilis alter difficilis. Atacinus Varro in iis, per quae nomen est asse-

cutus, interpres operis alieni, non spernendus quidem verum
ad augendam facultatem dicendi parum locuples. Ennium 88
sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et
antiqua robora iam non tantam habent speciem quantam reli-
gionem. Propiores alii atque ad hoc, de quo loquimur, magis
utiles. Lascivus quidem in herois quoque Ovidius et ni-
mium amator ingenii sui, laudandus tamen in partibus. Cor- 89
nelius autem Severus, etiamsi versificator quam poeta
melior, si tamen, ut est dictum, ad exemplar primi libri bellum
Siculum perscripsisset, vindicaret sibi iure secundum locum.
Serranum consummari mors immatura non passa est; pueri-
lia tamen eius opera et maximam indolem ostendunt et admira-
bilem praecipue in aetate illa recti generis voluntatem. Multum 90
in Valerio Flacco nuper amisimus. Vehemens et poeti-
cum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectus matu-
ravit. Rabirius ac Pedo non indigni cognitione, si vacet.
Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus et,
ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitan-
dus. Hos nominavimus, quia Germanicum Augustum ab in- 91
stitutis studiis deflexit cura terrarum, parumque diis visum
est esse eum maximum poetarum. Quid tamen his ipsis eius
operibus, in quae donato imperio iuvenis secesserat, subli-
mius, doctius, omnibus denique numeris praestantius? Quis
enim caneret bella melius, quam qui sic gerit? Quem prae-
sidentes studiis deae propius audirent? Cui magis suas artes
aperiret familiare numen Minerva? Dicent haec plenius fu- 92
tura saecula, nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista
praestringitur. Nos tamen sacra litterarum colentes feras,
Caesar, si non tacitum hoc praeterimus et Vergiliano certe
versu testamur:

Inter victrices hederam tibi serpere laurus.

Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus at- 93
que elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui
Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut
durior Gallus. Satira quidem tota nostra est, in qua pri-
mus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita deditos
sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis
auctoribus sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego 94

quantum ab illis tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium
fluere lutulentum et *esse aliquid*, *quod tollere possis*, pu-
tat. Nam eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas
et abundantia salis. Multum est tersior ac purus magis
Horatius et, non labor eius amore, praecipuus. Multum
et verae gloriae quamvis uno libro Persius meruit. Sunt
95 clari hodieque et qui olim nominabuntur. Alterum illud etiam
prius satirae genus sed non sola carminum varietate mixtum
condidit Terentius Varro, vir Romanorum eruditissimus.
Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus
linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum
nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquen-
96 tiae. Iambus non sane a Romanis celebratus est ut pro-
prium opus, quibusdam interpositus; cuius acerbitas in Ca-
tullo, Bibaculo, Horatio, quanquam illi epodos inter-
veniat, reperietur. At Lyricorum idem Horatius fere
solus legi dignus. Nam et insurgit aliquando et plenus est
iucunditatis et gratiae et variis figuris et verbis felicissime
audax. Si quem adiicere velis, is erit Caesius Bassus,
quem nuper vidimus; sed eum longe praecedunt ingenia vi-
97 ventium. Tragoediae scriptores veterum Attius atque
Pacuvius clarissimi gravitate sententiarum, verborum pon-
dere, auctoritate personarum. Ceterum nitor et summa in
excolendis operibus manus magis videri potest temporibus
quam ipsis defuisse. Virium tamen Attio plus tribuitur; Pa-
cuvium videri doctiorem, qui esse docti affectant, volunt.
98 Iam Varii Thyestes cuilibet Graecarum comparari potest.
Ovidii Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir prae-
stare potuerit, si ingenio suo imperare quam indulgere ma-
luisset. Eorum quos viderim longe princeps Pomponius
Secundus, quem senes quidem parum tragicum putabant,
99 eruditione ac nitore praestare confitebantur. In comoedia
maxime claudicamus, licet Varro *Musas*, Aelii Stilonis sen-
tentia, *Plautino* dicat *sermone locuturas fuisse*, *si Latine
loqui vellent*, licet Caecilium veteres laudibus ferant,
licet Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur;
quae tamen sunt in hoc genere elegantissima et plus adhuc
100 habitura gratiae, si intra versus trimetros stetissent. Vix

levem consequimur umbram, adeo ut mihi sermo ipse Roma-
nus non recipere videatur illam solis concessam Atticis ve-
nerem, cum eam ne Graeci quidem in alio genere linguae
obtinuerint. Togatis excellit Afranius; utinam non inqui-
nasset argumenta puerorum foedis amoribus mores suos fassus.

At non historia cesserit Graecis, nec opponere Thu- 101
cydidi Sallustium verear. Neque indignetur sibi Herodotus
aequari T. Livium, cum in narrando mirae iucunditatis cla-
rissimique candoris tum in contionibus supra quam enarrari
potest eloquentem; ita quae dicuntur omnia cum rebus tum
personis accommodata sunt; affectus quidem, praecipueque
eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historico-
rum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii 102
velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi
egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, *pares eos
magis quam similes;* qui et ipse a nobis auditus est, clari
vir ingenii et sententiis creber sed minus pressus quam histo-
riae auctoritas postulat. Quam paulum aetate praecedens 103
eum Bassus Aufidius egregie, utique in libris belli Ger-
manici, praestitit, genere ipso probabilis in omnibus sed in
quibusdam suis ipse viribus minor. Superest adhuc et exor- 104
nat aetatis nostrae gloriam vir saeculorum memoria dignus,
qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores nec *
imitatorem, ut cui libertas, quanquam circumcisis quae dixis-
set, nocuerit. Sed elatum abunde spiritum et audaces sen-
tentias deprehendas etiam in iis, quae manent. Sunt et alii
scriptores boni, sed nos genera degustamus non bibliothecas
excutimus.

Oratores vero vel praecipue Latinam eloquentiam 105
parem facere Graecae possint. Nam Ciceronem cuicunque
eorum fortiter opposuerim. Nec ignoro, quantam mihi con-
citem pugnam, cum praesertim non sit id propositi, ut eum
Demostheni comparem hoc tempore; neque enim attinet,
cum Demosthenem in primis legendum vel ediscendum potius
putem. Quorum ego virtutes plerasque arbitror similes, 106
consilium, ordinem, dividendi, praeparandi, probandi ratio-
nem, omnia denique quae sunt inventionis. In eloquendo
est aliqua diversitas; densior ille hic copiosior, ille concludit

astrictius hic latius, pugnat ille acumine semper hic frequenter et pondere, illi nihil detrahi potest huic nihil adiici, curae
107 plus in illo in hoc naturae. Salibus certe et commiseratione, qui duo plurimum affectus valent, vincimus. Et fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit; sed et nobis illa, quae Attici mirantur, diversa Latini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis quidem, quanquam sunt utriusque,
108 dialogisve, quibus nihil ille, nulla contentio est. Cedendum vero in hoc, quod et prior fuit et ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demo-
109 sthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum; sed plurimas vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertas. Non enim *pluvias*, ut ait Pindarus, *aquas colligit sed vivo gurgite exundat*, dono quodam providentiae genitus, in quo totas vires suas elo-
110 quentia experiretur. Nam quis docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipsa illa, quae extorquet, impetrare eum credas, et cum transversum vi sua iudicem ferat: tamen ille non rapi videa-
111 tur sed sequi. Iam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat, nec advocati studium sed testis aut iudicis afferat fidem; cum interim haec omnia, quae vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata, et illa, qua nihil pulchrius auditum est, oratio prae
112 se fert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus aetatis suae *regnare in iudiciis* dictus est, apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus, hoc propositum nobis sit exemplum, ille se profecisse sciat,
113 cui Cicero valde placebit. Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia, adeo ut quibusdam etiam nimia videatur, et consilii et animi satis; a nitore et iucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit saeculo prior. At Messala nitidus et candidus et quodammodo praeferens in
114 dicendo nobilitatem suam, viribus minor. C. vero Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem

nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio,
ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat; exornat
tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus
fuit, elegantia. Multum ingenii in Caelio et praecipue in 115
accusando multa urbanitas, dignusque vir cui et mens melior
et vita longior contigisset. Inveni qui Calvum praeferrent
omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se
calumnia verum sanguinem perdidisse; sed est et sancta et
gravis oratio et custodita et frequenter vehemens quoque.
Imitator autem est Atticorum, fecitque illi properata mors
iniuriam, si quid adiecturus sibi, non si quid detracturus fuit.
Et Servius Sulpicius insignem non immerito famam tri- 116
bus orationibus meruit. Multa, si cum iudicio legatur, dabit
imitatione digna Cassius Severus, qui si ceteris virtuti-
bus colorem et gravitatem orationis adiecisset, ponendus inter
praecipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo et acer- 117
bitas mira, et urbanitas eius summa; sed plus stomacho quam
consilio dedit. Praeterea ut amari sales: ita frequenter ama-
ritudo ipsa ridicula est. Sunt alii multi diserti, quos persequi 118
longum est. Eorum quos viderim Domitius Afer et Iu-
lius Africanus longe praestantissimi. Arte ille et toto
genere dicendi praeferendus et quem in numero veterum ha-
bere non timeas; hic concitatior sed in cura verborum ni-
mius et compositione nonnunquam longior et translationibus
parum modicus. Erant clara et nuper ingenia. Et Tracha- 119
lus plerumque sublimis et satis apertus fuit et quem velle
optima crederes, auditus tamen maior; nam et vocis, quan-
tam in nullo cognovi, felicitas et pronuntiatio vel scenis suf-
fectura et decor omnia denique ei, quae sunt extra, superfue-
runt; et Vibius Crispus compositus et iucundus et de-
lectationi natus, privatis tamen causis quam publicis melior.
Iulio Secundo, si longior contigisset aetas, clarissimum 120
profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adiecisset
enim, atque adiiciebat ceteris virtutibus suis quod desiderari
potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnans et saepius
ad curam rerum ab elocutione respiceret. Ceterum inter- 121
ceptus quoque magnum sibi vindicat locum; ea est facundia,
tanta in explicando quod velit gratia, tam candidum et lene

et speciosum dicendi genus, tanta verborum etiam quae assumpta sunt proprietas, tanta in quibusdam ex periculo petitis
122 significantia. Habebunt, qui post nos de oratoribus scribent, magnam eos, qui nunc vigent, materiam vere laudandi. Sunt enim summa hodie, quibus illustratur forum, ingenia. Namque et consummati iam patroni veteribus aemulantur et eos iuvenum ad optima tendentium imitatur ac sequitur industria.

123 Supersunt, qui de philosophia scripserint, quo in genere paucissimos adhuc eloquentes litterae Romanae tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis aemulus extitit. Egregius vero multoque quam in orationibus praestantior Brutus suffecit ponderi
124 rerum; scias eum sentire quae dicit. Scripsit non parum multa Cornelius Celsus, Sextios secutus, non sine cultu ac nitore. Plautus in Stoicis rerum cognitioni utilis. In Epicureis levis quidem sed non iniucundus tamen auctor est
125 Catius. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiae distuli propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus
126 revocare ad severiora iudicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere sed potioribus praeferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse, quibus illi placent, diffideret. Amabant autem eum magis quam imitabantur tantumque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descen-
127 derat. Foret enim optandum, pares ac saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat; deinde cum se iactaret
128 eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cuius et multae alioqui et magnae virtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio; in qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam.
129 Nam et orationes eius et poemata et epistolae et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitio-

rum insectator fuit. Multae in eo claraeque sententiae, multa
etiam morum gratia legenda; sed in eloquendo corrupta ple-
raque atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis.
Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. Nam si aliqua 130
contempsisset, si partem non concupisset, si non omnia sua
amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fre-
gisset: consensu potius eruditorum quam puerorum amore
comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis et severiore 131
genere satis firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest
utrinque iudicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa
etiam admiranda sunt, eligere modo curae sit; quod utinam
ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet,
quae quod voluit effecit.

DE IMITATIONE.

II. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus et ver-
borum sumenda copia est et varietas figurarum et componendi
ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens dirigenda.
Neque enim dubitari potest, quin artis pars magna continea-
tur imitatione. Nam ut invenire primum fuit estque prae-
cipuum: sic ea, quae bene inventa sunt, utile sequi. Atque 2
omnis vitae ratio sic constat, ut quae probamus in aliis fa-
cere ipsi velimus. Sic litterarum ductus, ut scribendi fiat
usus, pueri sequuntur; sic musici vocem docentium, pictores
opera priorum, rustici probatam experimento culturam in
exemplum intuentur; omnis denique disciplinae initia ad pro-
positum sibi praescriptum formari videmus. Et hercule ne- 3
cesse est aut similes aut dissimiles bonis simus. Similem raro
natura praestat, frequenter imitatio. Sed hoc ipsum, quod
tanto faciliorem nobis rationem omnium facit quam fuit iis,
qui nihil quod sequerentur habuerunt, nisi caute et cum iu-
dicio apprehenditur, nocet.

Ante omnia igitur imitatio per se ipsa non sufficit, vel 4
quia pigri est ingenii contentum esse iis, quae sint ab aliis
inventa. Quid enim futurum erat temporibus illis, quae sine
exemplo fuerunt, si homines nihil, nisi quod iam cognovissent,
faciendum sibi aut cogitandum putassent? Nempe nihil fuis-

5 set inventum. Cur igitur nefas est reperiri aliquid a nobis, quod ante non fuerit? An illi rudes sola mentis natura ducti sunt in hoc, ut tam multa generarent: nos ad quaerendum non eo ipso concitemur, quod certe scimus invenisse eos,
6 qui quaesierunt? Et cum illi, qui nullum cuiusquam rei habuerunt magistrum, plurima in posteros tradiderint: nobis usus aliarum rerum ad eruendas alias non proderit, sed nihil habebimus nisi beneficii alieni? Quemadmodum quidam pictores in id solum student, ut describere tabulas mensuris ac
7 lineis sciant. Turpe etiam illud est, contentum esse id consequi quod imiteris. Nam rursus quid erat futurum, si nemo plus effecisset eo quem sequebatur? Nihil in poetis supra Livium Andronicum, nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus; ratibus adhuc navigaretur; non esset pictura, nisi quae lineas modo extremas umbrae, quam corpora in sole
8 fecissent, circumscriberet. Ac si omnia percenseas: nulla sit ars, qualis inventa est, nec intra initium stetit; nisi forte nostra potissimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil crescat. Nihil autem crescit sola imitatione.
9 Quodsi prioribus adiicere fas non est: quomodo sperare possumus illum oratorem perfectum? cum in his, quos maximos adhuc novimus, nemo sit inventus, in quo nihil aut desideretur aut reprehendatur. Sed etiam qui summa non appetent,
10 contendere potius quam sequi debent. Nam qui agit ut prior sit, forsitan, etiamsi non transierit, aequabit. Eum vero nemo potest aequare, cuius vestigiis sibi utique insistendum putat. Necesse est enim, semper sit posterior qui sequitur. Adde quod plerumque facilius est plus facere quam idem. Tantam enim difficultatem habet similitudo, ut ne ipsa quidem natura in hoc ita evaluerit, ut non res simplicissimae, quaeque pares maxime videantur, utique discrimine aliquo discernan-
11 tur. Adde quod, quidquid alteri simile est, necesse est minus sit eo, quod imitatur, ut umbra corpore et imago facie et actus histrionum veris affectibus. Quod in orationibus quoque evenit. Namque eis, quae in exemplum assumimus, subest natura et vera vis; contra omnis imitatio ficta est et ad alie-
12 num propositum accommodatur. Quod facit, ut minus sanguinis ac virium declamationes habeant quam orationes; quod

in illis vera in his assimulata materia est. Adde quod ea, quae in oratore maxima sunt, imitabilia non sunt, ingenium, inventio, vis, facilitas et quidquid arte non traditur. Ideo 13
plerique, cum verba quaedam ex orationibus excerpserunt aut aliquos compositionis certos pedes, mire a se, quae legerunt, effingi arbitrantur; cum et verba intercidant invalescantque temporibus, ut quorum certissima sit regula in consuetudine, eaque non sua natura sint bona aut mala (nam per se soni tantum sunt) sed prout opportune proprieque aut secus collocata sunt; et compositio cum rebus accommodata sit tum ipsa varietate gratissima.

Quapropter exactissimo iudicio circa hanc partem stu- 14
diorum examinanda sunt omnia. Primum, quos imitemur, nam sunt plurimi, qui similitudinem pessimi cuiusque et corruptissimi concupierunt; tum in ipsis, quos elegerimus, quid sit, ad quod nos efficiendum comparemus. Nam in magnis quoque 15
auctoribus incidunt aliqua vitiosa et a doctis inter ipsos etiam mutuo reprehensa; atque utinam tam bona imitantes dicerent melius quam mala peius dicunt. Nec vero saltem iis, quibus ad evitanda vitia iudicii satis fuit, sufficiat imaginem virtutis effingere et solam, ut sic dixerim, cutem vel potius illas Epicuri figuras, quas e summis corporibus dicit effluere. Hoc 16
autem his accidit, qui non introspectis penitus virtutibus ad primum se velut aspectum orationis aptarunt; et cum iis felicissime cessit imitatio: verbis atque numeris sunt non multum differentes, vim dicendi atque inventionis non assequuntur, sed plerumque declinant in peius et proxima virtutibus vitia comprehendunt fiuntque pro grandibus tumidi, pressis exiles, fortibus temerarii, laetis corrupti, compositis exultantes, simplicibus negligentes. Ideoque qui horride atque incomposite 17
quamlibet illud frigidum et inane extulerunt, antiquis se pares credunt; qui carent cultu atque sententiis, Atticis scilicet; qui praecisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant; tristes ac ieiuni Pollionem aemulantur; otiosi et supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant ita Ciceronem locuturum fuisse. Noveram quosdam, qui se 18
pulchre expressisse genus illud coelestis huius in dicendo viri sibi viderentur, si in clausula posuissent Esse videatur.

Ergo primum est, ut quod imitaturus est quisque intelligat et,
quare bonum sit, sciat.

19 Tum in suscipiendo onere consulat suas vires. Nam
quaedam sunt imitabilia, quibus aut infirmitas naturae non
sufficiat aut diversitas repugnet. Ne, cui tenue ingenium erit,
sola velit fortia et abrupta; cui forte quidem sed indomitum,
amore subtilitatis et vim suam perdat et elegantiam quam
cupit non assequatur. Nihil est enim tam indecens, quam
20 cum mollia dure fiunt. Atque ego illi praeceptori, quem in-
stituebam in libro secundo, credidi non ea sola docenda esse,
ad quae quemque discipulorum natura compositum videret;
nam is et adiuvare debet, quae in quoque eorum invenit
bona, et, quantum fieri potest, adiicere quae desunt et emen-
dare quaedam et mutare; rector enim est alienorum ingenio-
rum atque formator. Difficilius est naturam suam fingere.
21 Sed ne ille quidem doctor, quanquam omnia quae recta sunt
velit esse in suis auditoribus quam plenissima, in eo tamen,
cui naturam obstare viderit, laborabit.

Id quoque vitandum, in quo magna pars errat, ne in
oratione poetas nobis et historicos, in illis operibus oratores
22 aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita
lex, suus cuique decor est. Nam nec comoedia cothurnis
assurgit, nec contra tragoedia socculo ingreditur. Habet
tamen omnis eloquentia aliquid commune; imitemur quod
23 commune est. Etiam hoc solet incommodi accidere iis, qui
se uni alicui generi dediderunt, ut, si asperitas iis placuit ali-
cuius, hanc etiam in leni ac remisso causarum genere non
exuant; si tenuitas ac iucunditas, in asperis gravibusque cau-
sis ponderi rerum parum respondeant: cum sit diversa non
causarum modo inter ipsas condicio sed in singulis etiam
causis partium, sintque alia leniter alia aspere alia concitate
alia remisse, alia docendi alia movendi gratia dicenda; quo-
24 rum omnium dissimilis atque diversa inter se ratio est. Ita-
que ne hoc quidem suaserim, uni se alicui proprie, quem
per omnia sequatur, addicere. Omnium perfectissimus Grae-
corum Demosthenes, aliquid tamen aliquo in loco melius alii,
plurima ille. Sed non qui maxime imitandus et solus imitan-
25 dus est. Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo

M. Tullius dixit? Mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem. Quid tamen noceret vim Caesaris, asperitatem Caelii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi quibusdam in locis assumere? Nam praeter id quod prudentis est, quod in quo- 26
que optimum est, si possit, suum facere: tum in tanta rei difficultate unum intuentes vix aliqua pars sequitur. Ideoque cum totum exprimere quem elegeris paene sit homini inconcessum: plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio haereat, et quod cuique loco conveniat aptemus.

Imitatio autem (nam saepius idem dicam) non sit tantum 27
in verbis. Illuc intendenda mens, quantum fuerit illis viris decoris in rebus atque personis, quod consilium, quae dispositio, quam omnia, etiam quae delectationi videantur data, ad victoriam spectent; quid agatur prooemio, quae ratio et quam varia narrandi, quae vis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis movendis scientia, quamque laus ipsa popularis utilitatis gratia assumpta, quae tum est pulcherrima, cum sequitur non cum arcessitur. Haec si perviderimus, tum vere imitabimur. Qui vero etiam propria his bona 28
adiecerit, ut suppleat quae deerant, circumcidat, si quid redundabit: is erit, quem quaerimus, perfectus orator; quem nunc consummari potissimum oporteat, cum tanto plura exempla bene dicendi supersint, quam illis, qui adhuc summi sunt, contigerunt. Nam erit haec quoque laus eorum, ut priores superasse, posteros docuisse dicantur.

QUOMODO SCRIBENDUM.

III. Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur; in iis quae nobis ipsis paranda sunt, ut laboris sic utilitatis etiam longe plurimum affert stilus. Nec immerito M. Tullius hunc *optimum effectorem ac magistrum dicendi* vocavit; cui sententiae personam L. Crassi in disputationibus quae sunt de oratore assignando, iudicium suum cum illius auctoritate coniunxit. Scribendum ergo quam diligentissime et quam 2
plurimum. Nam ut terra altius effossa generandis alendisque seminibus fecundior fit: sic profectus non a summo petitus studiorum fructus et fundit uberius et fidelius continet. Nam sine hac quidem conscientia ipsa illa ex tempore dicendi fa-

cultas inanem modo loquacitatem dabit et verba in labris
3 nascentia. Illic radices, illic fundamenta sunt, illic opes velut
sanctiore quodam aerario reconditae, unde ad subitos quo-
que casus, cum res exiget, proferantur. Vires faciamus ante
omnia, quae sufficiant labori certaminum et usu non exhau-
4 riantur. Nihil enim rerum ipsa natura voluit magnum effici
cito, praeposuitque pulcherrimo cuique operi difficultatem;
quae nascendi quoque hanc fecerit legem, ut maiora animalia
diutius visceribus parentis continerentur.

Sed cum sit duplex quaestio, quomodo et quae ma-
5 xime scribi oporteat, iam hinc ordinem sequar. Sit primo
vel tardus dum diligens stilus, quaeramus optima nec proti-
nus offerentibus se gaudeamus, adhibeatur iudicium inventis,
dispositio probatis. Delectus enim rerum verborumque agen-
dus est et pondera singulorum examinanda. Post subeat ratio
collocandi versenturque omni modo numeri, non ut quodque
6 se proferet verbum occupet locum. Quae quidem ut diligen-
tius exequamur, repetenda saepius erunt scriptorum proxima.
Nam praeter id quod sic melius iunguntur prioribus sequentia,
calor quoque ille cogitationis, qui scribendi mora refrixit,
recipit ex integro vires et velut repetito spatio sumit impe-
tum; quod in certamine saliendi fieri videmus, ut conatum
longius petant et ad illud, quo contenditur, spatium cursu
ferantur; utque in iaculando brachia reducimus et expulsuri
7 tela nervos retro tendimus. Interim tamen, si feret flatus,
danda sunt vela, dum nos indulgentia illa non fallat. Omnia
enim nostra, dum nascuntur, placent; alioqui nec scriberen-
tur. Sed redeamus ad iudicium et retractemus suspectam
8 facilitatem. Sic scripsisse Sallustium accepimus, et sane ma-
nifestus est etiam ex opere ipso labor. Vergilium quoque
paucissimos die composuisse versus auctor est Varius. Ora-
9 toris quidem alia condicio est. Itaque hanc moram et solli-
citudinem initiis impero. Nam primum hoc constituendum,
hoc obtinendum est, ut quam optime scribamus; celeritatem
dabit consuetudo. Paulatim res facilius se ostendent, verba
respondebunt, compositio prosequetur, cuncta denique ut in
10 familia bene instituta in officio erunt. Summa haec est rei:
cito scribendo non fit, ut bene scribatur; bene scribendo fit,

ut cito. Sed tum maxime, cum facultas illa contigerit, resista-
mus et provideamus et ferentes equos frenis quibusdam coer-
ceamus; quod non tam moram faciet quam novos impetus
dabit. Neque enim rursus eos, qui robur aliquod in stilo
fecerint, ad infelicem calumniandi se poenam alligandos puto.
Nam quomodo sufficere officiis civilibus possit, qui singulis 11
actionum partibus insenescat? Sunt autem quibus nihil sit
satis; omnia mutare, omnia aliter dicere quam occurrit velint;
increduli quidam et de ingenio suo pessime meriti, qui dili-
gentiam putant facere sibi scribendi difficultatem. Nec prom- 12
ptum est dicere, utros peccare validius putem, quibus omnia
sua placent an quibus nihil. Accidit enim etiam ingeniosis
adolescentibus frequenter, ut labore consumantur et in silen-
tium usque descendant nimia bene dicendi cupiditate. Qua
de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum, aequalem
meum atque a me, ut notum est, familiariter amatum, mirae
facundiae virum, infinitae tamen curae, quid esset sibi a pa-
truo suo dictum. Is fuit Iulius Florus, in eloquentia Galliarum, 13
quoniam ibi demum exercuit eam, princeps, alioqui inter pau-
cos disertus et dignus illa propinquitate. Is cum Secundum,
scholae adhuc operatum, tristem forte vidisset: interrogavit,
quae causa frontis tam adductae? Nec dissimulavit adolescens, 14
tertium iam diem esse, quod omni labore materiae ad scri-
bendum destinatae non inveniret exordium; quo sibi non prae-
sens tantum dolor, sed etiam desperatio in posterum fieret.
Tum Florus arridens, *Numquid tu*, inquit, *melius dicere vis
quam potes?* Ita se res habet. Curandum est, ut quam opti- 15
me dicamus; dicendum tamen pro facultate. Ad profectum
enim opus est studio non indignatione. Ut possimus autem
scribere etiam plura celerius, non exercitatio modo praesta-
bit, in qua sine dubio multum est, sed etiam ratio; si non
resupini spectantesque tectum et cogitationem murmure agi-
tantes expectaverimus, quid obveniat; sed quid res poscat,
quid personam deceat, quod sit tempus, qui iudicis animus,
intuiti humano quodam modo ad scribendum accesserimus.
Sic nobis et initia et quae sequuntur natura ipsa praescribit.
Certa sunt enim pleraque et, nisi conniveamus, in oculos 16
incurrunt; ideoque nec indocti nec rustici diu quaerunt, unde

incipiant; quo pudendum est magis, si difficultatem facit do-
ctrina. Non ergo semper putemus optimum esse quod latet;
immutescamus alioqui, si nihil dicendum videatur, nisi quod
17 non invenimus. Diversum est huic eorum vitium, qui primo
decurrere per materiam stilo quam velocissimo volunt et se-
quentes calorem atque impetum ex tempore scribunt; hanc
silvam vocant. Repetunt deinde et componunt quae effude-
rant; sed verba emendantur et numeri, manet in rebus temere
18 congestis quae fuit levitas. Protinus ergo adhibere curam
rectius erit atque ab initio sic opus ducere, ut caelandum
non ex integro fabricandum sit. Aliquando tamen affectus
sequemur, in quibus fere plus calor quam diligentia valet.

Satis apparet ex eo, quod hanc scribentium negligentiam
19 damno, quid de illis dictandi deliciis sentiam. Nam in stilo
quidem quamlibet properato dat aliquam cogitationi moram
non consequens celeritatem eius manus; ille cui dictamus
urget, atque interim pudet etiam dubitare aut resistere aut
20 mutare quasi conscium infirmitatis nostrae timentes. Quo fit,
ut non rudia tantum et fortuita sed impropria interim, dum
sola est connectendi sermonis cupiditas, effluant, quae nec
scribentium curam nec dicentium impetum consequantur. At
idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo aut incertior in
legendo velut offensator fuit: inhibetur cursus, atque omnis,
quae erat, conceptae mentis intentio mora et interdum ira-
21 cundia excutitur. Tum illa, quae altiorem animi motum se-
quuntur quaeque ipsa animum quodammodo concitant, quorum
est iactare manum, torquere vultum, sinum et latus interim
obiurgare, quaeque Persius notat, cum leviter dicendi genus
significat,

Nec pluteum, inquit, *caedit nec demorsos sapit ungues*,

22 etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus. Denique ut semel
quod est potentissimum dicam, secretum in dictando perit.
Atque liberum arbitris locum et quam altissimum silentium
scribentibus maxime convenire nemo dubitaverit. Non tamen
protinus audiendi, qui credunt aptissima in hoc nemora sil-
vasque, quod illa coeli libertas, locorum amoenitas sublimem
23 animum et beatiorem spiritum parent. Mihi certe iucundus
hic magis quam studiorum hortator videtur esse secessus.

Namque illa, quae ipsa delectant, necesse est avocent ab
intentione operis destinati. Neque enim se bona fide in multa
simul intendere animus totum potest, et quocunque respexit,
desinit intueri quod propositum erat. Quare silvarum amoe- 24
nitas et praeterlabentia flumina et inspirantes ramis arborum
aurae volucrumque cantus et ipsa late circumspiciendi liber-
tas ad se trahunt; ut mihi remittere potius voluptas ista vi-
deatur cogitationem quam intendere. Demosthenes melius, 25
qui se in locum, ex quo nulla exaudiri vox et ex quo nihil
prospici posset, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent
oculi. Ideoque lucubrantes silentium noctis et clausum cubi-
culum et lumen unum velut tectos maxime teneat. Sed cum 26
in omni studiorum genere tum in hoc praecipue bona vale-
tudo, quaeque eam maxime praestat, frugalitas, necessaria
est; cum tempora ab ipsa rerum natura ad quietem refectio-
nemque nobis data in acerrimum laborem convertimus. Cui
tamen non plus irrogandum est quam quod somno supererit,
haud deerit. Obstat enim diligentiae scribendi etiam fatigatio, 27
et abunde, si vacet, lucis spatia sufficiunt, occupatos in no-
ctem necessitas agit. Est tamen lucubratio, quotiens ad eam
integri ac refecti venimus, optimum secreti genus.

Sed silentium et secessus et undique liber animus ut 28
sunt maxime optanda, ita non semper possunt contingere,
ideoque non statim, si quid obstrepet, abiiciendi codices
erunt et deplorandus dies; verum incommodis repugnandum
et hic faciendus usus, ut omnia quae impedient vincat in-
tentio; quam si tota mente in opus ipsum direxeris: nihil eo-
rum, quae oculis vel auribus incursant, ad animum perveniet.
An vero frequenter etiam fortuita hoc cogitatio praestat, ut 29
obvios non videamus et itinere deerremus: non consequemur
idem, si et voluerimus? Non est indulgendum causis desi-
diae. Nam si nonnisi refecti, nonnisi hilares, nonnisi omnibus
aliis curis vacantes studendum existimarimus: semper erit
propter quod nobis ignoscamus. Quare in turba, itinere, 30
conviviis etiam faciat sibi cogitatio ipsa secretum. Quid
alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumstantibus iudiciis,
iurgiis, fortuitis etiam clamoribus, erit subito continua ora-
tione dicendum, si particulas, quas ceris mandamus, nisi in

solitudine reperire non possumus? Propter quae idem ille tantus amator secreti Demosthenes in litore, in quo se maximo cum sono fluctus illideret, meditans consuescebat contionum fremitus non expavescere.

31 Illa quoque minora (sed nihil in studiis parvum est) non sunt transeunda: scribi optime ceris, in quibus facillima est ratio delendi; nisi forte visus infirmior membranarum potius usum exiget, quae ut iuvant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguitur, calami morantur manum et cogitationis im-
32 petum frangunt. Relinquendae autem in utrolibet genere contra erunt vacuae tabellae, in quibus libera adiiciendi sit excursio. Nam interim pigritiam emendandi angustiae faciunt aut certe novorum interpositione priora confundant. Ne latas quidem ultra modum esse ceras velim, expertus iuvenem studiosum alioqui praelongos habuisse sermones, quia illos numero versuum metiebatur, idque vitium, quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus esse sub-
33 latum. Debet vacare etiam locus, in quo notentur quae scribentibus solent extra ordinem, id est ex aliis, quam qui sunt in manibus loci, occurrere. Irrumpunt enim optimi nonnunquam sensus, quos neque inserere oportet neque differre tutum est, quia interim elabuntur, interim memoriae suae intentos ab alia inventione declinant ideoque optime sunt in deposito.

QUOMODO EMENDANDUM.

IV. Sequitur emendatio, pars studiorum longe utilissima. Neque enim sine causa creditum est stilum non minus agere, cum delet. Huius autem operis est adiicere, detrahere, mutare. Sed facilius in iis simpliciusque iudicium, quae replenda vel deiicienda sunt; premere vero tumentia, humilia extollere, luxuriantia astringere, inordinata digerere, soluta componere, exultantia coercere, duplicis
2 operae. Nam et damnanda sunt quae placuerunt, et invenienda quae fugerant. Nec dubium est optimum esse emendandi genus, si scripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea post intervallum velut nova atque aliena redeamus, ne nobis scri-
3 pta nostra tanquam recentes fetus blandiantur. Sed neque

hoc contingere semper potest praesertim oratori, cui saepius scribere ad praesentes usus necesse est; et emendatio ipsa finem habeat. Sunt enim qui ad omnia scripta tanquam vitiosa redeant et, quasi nihil fas sit rectum esse quod primum est, melius existiment quidquid est aliud, idque faciant, quotiens librum in manus resumpserunt, similes medicis etiam integra secantibus. Accidit itaque, ut cicatricosa sint et exsanguia et cura peiora. Sit ergo aliquando quod placeat aut certe 4
quod sufficiat, ut opus poliat lima non exterat. Temporis quoque esse debet modus. Nam quod Cinnae Zmyrnam novem annis accepimus scriptam, et Panegyricum Isocratis, qui parcissime, decem annis dicunt elaboratum: ad oratorem nihil pertinet, cuius nullum erit, si tam tardum fuerit, auxilium.

QUAE SCRIBENDA MAXIME.

V. Proximum est, ut dicamus, *quae praecipue scribenda sint*. Hoc exuberantis sit quidem operis, ut explicemus, quae sint materiae, quae prima aut secunda aut deinceps tractanda sint; nam id factum est etiam primo libro, quo puerorum, et secundo, quo robustiorum studiis ordinem dedimus; sed, de quo nunc agitur, unde copia ac facilitas maxime veniat.

Vertere Graeca in Latinum veteres nostri orato- 2
res optimum iudicabant. Id se L. Crassus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitasse. Id Cicero sua ipse persona frequentissime praecipit, quin etiam libros Platonis atque Xenophontis edidit hoc genere translatos. Id Messalae placuit, multaeque sunt ab eo scriptae ad hunc modum orationes, adeo ut etiam cum illa Hyperidis pro Phryne difficillima Romanis subtilitate contenderet. Et manifesta est exercitationis 3
huiusce ratio. Nam et rerum copia Graeci auctores abundant et plurimum artis in eloquentiam intulerunt, et hos transferentibus verbis uti optimis licet, omnibus enim utimur nostris. Figuras vero, quibus maxime ornatur oratio, multas ac varias excogitandi etiam necessitas quaedam est, quia plerumque a Graecis Romana dissentiunt.

Sed et illa *ex Latinis conversio* multum et ipsa 4
contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubi

tare, quo solo genere exercitationis dicitur usus esse Sulpi
cius. Nam et sublimis spiritus attollere orationem potest, et
verba poetica libertate audaciora non praesumunt eadem pro-
prie dicendi facultatem. Sed et ipsis sententiis adiicere licet
oratorium robur et omissa supplere, effusa substringere.
5 Neque ego paraphrasim esse interpretationem tantum volo
sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem. Ideo-
que ab illis dissentio, qui vertere orationes Latinas vetant,
quia optimis occupatis, quidquid aliter dixerimus, necesse
sit esse deterius. Nam neque semper est desperandum, ali-
quid illis, quae dicta sunt, melius posse reperiri; neque adeo
ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re
6 bene dici nisi semel non possit. Nisi forte histrionum multa
circa voces easdem variare gestus potest, orandi minor vis,
ut dicatur aliquid, post quod in eadem materia nihil dicen-
dum sit. Sed esto, neque melius quod invenimus esse neque
7 par: est certe proximis locus. An vero ipsi non bis ac sae-
pius de eadem re dicimus et quidem continuas nonnunquam
sententias? Nisi forte contendere nobiscum possumus, cum
aliis non possumus. Nam si uno genere bene diceretur: fas
erat existimari praeclusam nobis a prioribus viam; nunc vero
innumerabiles sunt modi plurimaeque eodem viae ducunt.
8 Sua brevitati gratia sua copiae, alia translatis virtus alia pro-
priis, hoc oratio recta illud figura declinata commendat. Ipsa
denique utilissima est exercitationi difficultas. Quid, quod
auctores maximi sic diligentius cognoscuntur? Non enim
scripta lectione secura transcurrimus sed tractamus singula
et necessario introspicimus et, quantum virtutis habeant, vel
hoc ipso cognoscimus, quod imitari non possumus.

9 Nec aliena tantum transferre sed etiam nostra pluribus
modis tractare proderit: ut ex industria sumamus sententias
quasdam easque versemus quam numerosissime, velut eadem
10 cera alias aliasque formas duci solet. Plurimum autem parari
facultatis existimo ex simplicissima quaque materia. Nam illa
multiplici personarum, causarum, temporum, locorum, dicto-
rum, factorum diversitate facile delitescet infirmitas, tot se
undique rebus, ex quibus aliquam apprehendas, offerentibus.
11 Illud virtutis indicium est, fundere quae natura contracta sunt,

augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare
et bene dicere multa de paucis.

In hoc optime facient infinitae quaestiones, quas
vocari θέσεις diximus, quibus Cicero iam princeps in re publica
exerceri solebat. His confinis est destructio et confir- 12
matio sententiarum. Nam cum sit sententia decretum
quoddam atque praeceptum: quod de re idem de iudicio rei
quaeri potest. Tum loci communes, quos etiam scriptos
ab oratoribus scimus. Nam qui haec recta tantum et in nullos
flexus recedentia copiose tractaverit, utique in illis plures
excursus recipientibus magis abundabit eritque in omnes cau-
sas paratus. Omnes enim generalibus quaestionibus constant. 13
Nam quid interest, *Cornelius tribunus plebis quod codicem
legerit*, reus sit; an quaeramus: *Violeturne maiestas, si ma-
gistratus rogationem suam populo ipse recitaverit? Milo
Clodium rectene occiderit*, veniat in iudicium; an, *Oporte-
atne insidiatorem interfici vel perniciosum rei publicae
civem, etiamsi non insidietur Cato Marciam honestene
tradiderit Hortensio;* an, *Conveniatne res talis bono viro?*
De personis iudicatur sed de rebus contenditur. Decla- 14
mationes vero, quales in scholis rhetorum dicuntur, si
modo sunt ad veritatem accommodatae et orationibus similes,
non tantum dum adolescit iuvenis sunt utilissimae, quae in-
ventionem et dispositionem pariter exercent, sed etiam cum
est consummatus ac iam in foro clarus. Alitur enim atque
enitescit, velut pabulo laetiore facundia et assidua contentio-
num asperitate fatigata renovatur. Quapropter historiae 15
nonnunquam ubertas in aliqua exercendi stili parte ponenda
et dialogorum libertate gestiendum. Ne carmine quidem
ludere contrarium fuerit; sicut athletae, remissa quibusdam
temporibus ciborum atque exercitationum certa necessitate,
otio et iucundioribus eduliis reficiuntur. Ideoque mihi vide- 16
tur M. Tullius tantum intulisse eloquentiae lumen, quod in
hos quoque studiorum secessus excurrit. Nam si nobis sola
materia fuerit ex litibus: necesse est deteratur fulgor et du-
rescat articulus et ipse ille mucro ingenii cotidiana pugna
retundatur.

Sed quemadmodum forensibus certaminibus exercitatos 17

et quasi militantes reficit ac reparat haec velut sagina di-
cendi: sic adolescentes non debent nimium in falsa rerum
imagine detineri et inanibus se simulacris usque adeo, ut diffi-
cilis ab his digressus sit, assuefacere, ne ab illa, in qua prope
consenuerint, umbra vera discrimina velut quendam solem
18 reformident. Quod accidisse etiam Porcio Latroni, qui pri-
mus clari nominis professor fuit, traditur, ut, cum ei sum-
mam in scholis opinionem obtinenti causa in foro esset oranda,
impense petierit, uti subsellia in basilicam transferrentur. Ita
illi coelum novum fuit, ut omnis eius eloquentia contineri
19 tecto ac parietibus videretur. Quare iuvenis, qui rationem
inveniendi eloquendique a praeceptoribus diligenter accepe-
rit; quod non est infiniti operis, si docere sciant et velint;
exercitationem quoque modicam fuerit consecutus, oratorem
sibi aliquem, quod apud maiores fieri solebat, deligat, quem
sequatur, quem imitetur; iudiciis intersit quam plurimis et sit
20 certaminis, cui destinatur, frequens spectator. Tum causas
vel easdem, quas agi audierit, stilo et ipse componat, vel
etiam alias veras modo et utrinque tractet, et, quod in gla-
diatoribus fieri videmus, decretoriis exerceatur, ut fecisse
Brutum diximus pro Milone. Melius hoc quam rescribere ve-
teribus orationibus, ut fecit Cestius contra Ciceronis actio-
nem habitam pro eodem, cum alteram partem satis nosse
non posset ex sola defensione.

21 Citius autem idoneus erit iuvenis, quem praeceptor coe-
gerit in declamando quam simillimum esse veritati et per
totas ire materias, quarum nunc facillima aut maxime favo-
rabilia decerpunt. Obstant huic, quod secundo loco posui,
fere turba discipulorum et consuetudo classium certis diebus
audiendarum, nonnihil etiam persuasio patrum numerantium
22 potius declamationes quam aestimantium. Sed, quod dixi
primo, ut arbitror, libro, nec ille se bonus praeceptor ma-
iore numero quam sustinere possit onerabit, et inanem lo-
quacitatem recidet, ut omnia quae sunt in controversia, non,
ut quidem volunt, quae in rerum natura, dicantur; et vel lon-
giore potius dierum spatio laxabit dicendi necessitatem vel
23 materias dividere permittet. Una enim diligenter effecta plus
proderit quam plures inchoatae et quasi degustatae. Pro-

pter quod accidit, ut nec suo loco quidque ponatur, nec illa quae prima sunt servent suam legem, iuvenibus flosculos omnium partium in ea quae sunt dicturi congerentibus; quo fit, ut timentes, ne sequentia perdant, priora confundant.

DE COGITATIONE.

VI. Proxima stilo cogitatio est, quae et ipsa vires ab hoc accipit, estque inter scribendi laborem extemporalemque fortunam media quaedam et nescio an usus frequentissimi. Nam scribere nec ubique nec semper possumus; cogitationi temporis ac loci plurimum est. Haec paucis admodum horis magnas etiam causas complectitur; haec, quotiens intermissus est somnus, ipsis noctis tenebris adiuvatur; haec inter medios rerum actus aliquid invenit vacui nec otium patitur.
Neque vero rerum ordinem modo, quod ipsum satis 2
erat, intra se ipsa disponit, sed verba etiam copulat totamque ita contexit orationem, ut ei nihil praeter manum desit. Nam memoriae quoque plerumque inhaerent fidelius, quae nulla scribendi securitate laxantur.

Sed ne ad hanc quidem vim cogitandi perveniri potest aut subito aut cito. Nam primum facienda multo stilo forma 3
est, quae nos etiam cogitantes sequatur; tum assumendus usus paulatim, ut pauca primum complectamur animo, quae reddi fideliter possint; mox per incrementa tam modica, ut onerari se labor ille non sentiat, augenda vis et exercitatione multa continenda est, quae quidem maxima ex parte memoria constat. Ideoque aliqua mihi in illum locum differenda sunt.
Eo tamen pervenit, ut is, cui non refragetur ingenium, acri 4
studio adiutus tantum consequatur, ut ei tam quae cogitarit quam quae scripserit atque edidicerit in dicendo fidem servent. Cicero certe Graecorum Metrodorum Scepsium et Empylum Rhodium nostrorumque Hortensium tradidit, quae cogitaverant, ad verbum in agendo retulisse.

Sed si forte aliquis inter dicendum effulserit extempora- 5
lis color, non superstitiose cogitatis demum est inhaerendum. Neque enim tantum habent curae, ut non sit dandus et fortunae locus, cum saepe etiam scriptis ea quae subito nata sunt inserantur. Ideoque totum hoc exercitationis genus ita in-

stituendum est, ut et digredi ex eo et regredi in id facile
6 possimus. Nam ut primum est domo afferre paratam dicendi copiam et certam: ita refutare temporis munera longe stultissimum est. Quare cogitatio in hoc praeparetur, ut nos fortuna decipere non possit, adiuvare possit. Id autem fiet memoriae viribus, ut illa, quae complexi animo sumus, fluant secura; non sollicitos et respicientes et una spe suspensos recordationis non sinant providere. Alioqui vel extemporalem temeritatem malo quam male cohaerentem cogitationem.
7 Peius enim quaeritur retrorsus, quia, dum illa desideramus, ab aliis avertimur, et ex memoria potius repetimus quam ex materia. Plura sunt autem, si utrumque quaerendum est, quae inveniri possunt quam quae inventa sunt.

QUEMADMODUM EXTEMPORALIS FACILITAS PARETUR ET CONTINEATUR.

VII. Maximus vero studiorum fructus est et velut praemium quoddam amplissimum longi laboris *ex tempore dicendi facultas*, quam qui non erit consecutus, mea quidem sententia civilibus officiis renuntiabit et solam scribendi facultatem potius ad alia opera convertet. Vix enim bonae fidei viro convenit auxilium in publicum polliceri, quod praesentissimis quibusque periculis desit; ut intrare portum navis
2 nisi lenibus ventis vecta non possit. Siquidem innumerabiles accidunt subitae necessitates vel apud magistratus vel repraesentatis iudiciis continuo agendi. Quarum si qua, non dico cuicunque innocentium civium sed amicorum ac propinquorum alicui evenerit: stabitne mutus et salutarem petentibus vocem statimque, si non succurratur, perituris moras et secessum et silentium quaeret, dum illa verba fabricentur et memoriae
3 insidant et vox ac latus praeparetur? Quae vero patitur hoc oratio, ut quisquam possit orator omittere casus? Quid, cum adversario respondendum erit, fiet? Nam saepe ea, quae opinati sumus et contra quae scripsimus, fallunt, ac tota subito causa mutatur; atque ut gubernatori ad incursus tempestatum sic agenti ad varietatem causarum ratio mutanda
4 est. Quid porro multus stilus et assidua lectio et longa studiorum aetas facit, si manet eadem quae fuit incipientibus

difficultas? Periisse profecto confitendum est praeteritum
laborem, cui semper idem laborandum est. Neque ego hoc
ago, ut ex tempore dicere malit sed ut possit. Id autem ma-
xime hoc modo consequemur.

Nota sit primum dicendi via. Neque enim prius contin- 5
gere cursus potest quam scierimus, quo sit et qua pervenien-
dum. Nec satis est non ignorare quae sunt causarum iudicia-
lium partes, aut quaestionum ordinem recte disponere, quan-
quam ista sint praecipua; sed quid quoque loco primum sit
ac secundum et deinceps; quae ita sunt natura copulata, ut
mutari aut intervelli sine confusione non possint. Quisquis 6
autem via dicet, ducetur ante omnia rerum ipsa serie velut
duce; propter quod homines etiam modice exercitati facillime
tenorem in narrationibus servant. Deinde, quid quoque loco
quaerant, scient, nec circumspectabunt nec offerentibus se
aliunde sensibus turbabuntur nec confundent ex diversis ora-
tionem velut salientes huc illuc nec usquam insistentes.
Postremo habebunt modum et finem, qui esse citra divisio- 7
nem nullus potest. Expletis pro facultate omnibus, quae
proposuerint, pervenisse se ad ultimum sentient.

Et haec quidem ex arte, illa vero ex studio: ut copiam
sermonis optimi, quemadmodum praeceptum est, comparemus;
multo ac fideli stilo sic formetur oratio, ut scriptorum colo-
rem etiam quae subito effusa sint reddant; ut, cum multa
scripserimus, etiam multa dicamus. Nam consuetudo et exer- 8
citatio facilitatem maxime parit; quae si paululum intermissa
fuerit: non velocitas illa modo tardatur, sed ipsum os quoque
concurrit. Quanquam enim opus est naturali quadam mobili-
tate animi, ut, dum proxima dicimus, struere ulteriora possi-
mus, semperque nostram vocem provisa et formata cogitatio
excipiat: vix tamen aut natura aut ratio in tam multiplex offi- 9
cium diducere animum queat, ut inventioni, dispositioni, elo-
cutioni, ordini rerum verborumque, tum iis, quae dicit, quae
subiuncturus est, quae ultra spectanda sunt, adhibita vocis,
pronuntiationis, gestus observatione, una sufficiat. Longe 10
enim praecedat oportet intentio ac prae se res agat, quan-
tumque dicendo consumitur, tantum ex ultimo prorogetur; ut

donec perveniamus ad finem, non minus prospectu procedamus quam gradu, si non intersistentes offensantesque brevia illa atque concisa singultantium modo eiecturi sumus.

11 Est igitur usus quidam irrationalis, quem Graeci ἄλογον τριβὴν vocant, qua manus in scribendo decurrit, qua oculi totos simul in lectione versus flexusque eorum et transitus intuentur, et ante sequentia vident quam priora dixerunt. Quo constant miracula illa in scenis pilariorum ac ventilatorum, ut ea quae emiserint ultro venire in manus credas et
12 qua iubentur decurrere. Sed hic usus ita proderit, si ea de qua locuti sumus ars antecesserit, ut ipsum illud, quod in se rationem non habet, in ratione versetur. Nam mihi ne dicere quidem videtur nisi qui disposite, ornate, copiose dicit, sed
13 tumultuari. Nec fortuiti sermonis contextum mirabor unquam, quem iurgantibus etiam mulierculis superfluere video; cum eo quod, si calor ac spiritus tulit, frequenter accidit, ut suc-
14 cessum extemporalem consequi cura non possit. Deum tunc affuisse, cum id evenisset, veteres oratores, ut Cicero dicit, aiebant. Sed ratio manifesta est. Nam bene concepti affectus et recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quae nonnunquam mora stili refrigescunt et dilatae non revertuntur. Utique vero, cum infelix illa verborum cavillatio accessit et cursus ad singula vestigia restitit, non potest ferri contorta vis, sed, ut optime vocum singularum cedat electio, non continua sed composita est.

15 Quare capiendae sunt illae, de quibus dixi, rerum imagines, quas vocari φαντασίας indicavimus, omniaque, de quibus dicturi erimus, personae, quaestiones, spes, metus habenda in oculis, in affectus recipienda. Pectus est enim, quod disertos facit, et vis mentis. Ideoque imperitis quoque,
16 si modo sint aliquo affectu concitati, verba non desunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam sed in plures simul continuas; ut, si per aliquam rectam viam mittamus oculos, simul omnia quae sunt in ea circaque intuemur, non ultimum tantum videmus sed usque ad ultimum. Ad dicendum etiam pudor stimulos habet et dicendorum expectata laus; mirumque videri potest, quod, cum stilus secreto gaudeat atque omnes arbitros reformidet, extemporalis actio auditorum

frequentia, ut miles concentu signorum, excitatur. Namque 17
et difficiliorem cogitationem exprimit et expellit dicendi necessitas, et secundos impetus auget placendi cupido. Adeo pretium omnia spectant, ut eloquentia quoque, quanquam plurimum habeat in se voluptatis, maxime tamen praesenti fructu laudis opinionisque ducatur. Nec quisquam tantum 18
fidat ingenio, ut id sibi speret incipienti statim posse contingere; sed, sicut in cogitatione praecipimus, ita facilitatem quoque extemporalem a parvis initiis paulatim perducemus ad summam, quae neque perfici neque contineri nisi usu potest. Ceterum pervenire eo debet, ut cogitatio non utique 19
melior sit ea sed tutior; cum hanc facilitatem non prosa modo multi sint consecuti, sed etiam carmine, ut Antipater Sidonius et Licinius Archias; credendum enim Ciceroni est; non quia nostris quoque temporibus non et fecerint quidam hoc et faciant. Quod tamen non ipsum tam probabile puto, (neque enim habet aut usum res aut necessitatem) quam exhortandis in hanc spem, qui foro praeparantur, utile exemplum. Neque vero tanta esse unquam debet fiducia facilitatis, ut 20
non breve saltem tempus, quod nusquam fere deerit, ad ea quae dicturi simus dispicienda sumamus; in iudiciis ac foro datur semper. Neque enim quisquam est, qui causam quam non didicerit agat. Declamatores quosdam perversa ducit 21
ambitio, ut exposita controversia protinus dicere velint; quin etiam, quod est in primis frivolum ac scenicum, verbum petant, quo incipiant. Sed tam contumeliosos in se ridet invicem eloquentia, et qui stultis videri eruditi volunt, stulti eruditis iudicantur. Si qua tamen fortuna tam subitam fecerit 22
agendi necessitatem: mobiliore quodam opus erit ingenio, et vis omnis intendenda rebus, et in praesentia remittendum aliquid ex cura verborum, si consequi utrumque non dabitur. Tum et tardior pronuntiatio moras habet et suspensa ac velut dubitans oratio, ut tamen deliberare non haesitare videamur. Hoc, dum egredimur e portu, si nos nondum aptatis satis ar- 23
mamentis aget ventus; deinde paulatim simul euntes aptabimus vela et disponemus rudentes et impleri sinus optabimus. Id potius, quam se inani verborum torrenti dare quasi tempestatibus, quo volent, auferendum.

24 Sed non minore studio continetur haec facultas quam paratur. Ars enim semel percepta non labitur, stilus quoque intermissione paululum admodum de celeritate deperdit; promptum hoc et in expedito positum exercitatione sola continetur. Hac uti sic optimum est, ut cotidie dicamus audientibus pluribus, maxime de quorum simus iudicio atque opinione solliciti; rarum est enim, ut satis se quisque vereatur. Vel
25 soli tamen dicamus potius quam omnino non dicamus. Est et illa exercitatio cogitandi totasque materias vel silentio (dum tamen quasi dicat intra se ipsum) persequendi, quae nullo non et tempore et loco, quando non aliud agimus, explicari potest, et est in parte utilior quam haec proxima.
26 Diligentius enim componitur quam illa, in qua contextum dicendi intermittere veremur. Rursus in alia plus prior confert, vocis firmitatem, oris facilitatem, motum corporis, qui et ipse, ut dixi, excitat oratorem et iactatione manus, pedis supplosione, sicut cauda leones facere dicuntur, hortatur.
27 Studendum vero semper et ubique. Neque enim fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucrativae, ut Cicero Brutum facere tradit, operae ad scribendum aut legendum aut dicendum rapi aliquo momento temporis possit. Siquidem C. Carbo etiam in tabernaculo solebat hac uti exercitatione dicendi.
28 Ne id quidem tacendum, quod eidem Ciceroni placet, nullum nostrum usquam negligentem esse sermonem; quidquid loquemur ubicunque, sit pro sua scilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquam est magis, quam cum multa dicemus ex tempore. Ita enim servabitur pondus, et innatans illa verborum facilitas in altum reducetur; sicut rustici proximas vitis radices amputant, quae illam in summum solum
29 ducunt, ut inferiores penitus descendendo firmentur. Ac nescio an, si utrumque cum cura et studio fecerimus, invicem prosit, ut scribendo dicamus diligentius, dicendo scribamus facilius. Scribendum ergo, quotiens licebit; si id non dabitur, cogitandum; ab utroque exclusi debent tamen anniti, ut neque deprehensus orator neque litigator destitutus esse videatur.

30 Plerumque autem multa agentibus accidit, ut maxime necessaria et utique initia scribant, cetera quae domo affe-

runt cogitatione complectantur, subitis ex tempore occurrant. Quod fecisse M. Tullium commentariis ipsius apparet. Sed feruntur aliorum quoque et inventi forte, ut eos dicturus quisque composuerat, et in libros digesti, ut causarum quae sunt actae a Ser. Sulpicio, cuius tres orationes extant; sed hi de quibus loquor commentarii ita sunt exacti, ut ab ipso mihi in memoriam posteritatis videantur esse compositi. Nam 31
Ciceronis ad praesens modo tempus aptatos libertus Tiro contraxit; quos non ideo excuso, quia non probem, sed ut sint magis admirabiles. In hoc genere prorsus recipio hanc brevem annotationem libellosque, qui vel manu teneantur, et ad quos interim respicere fas sit. Illud quod Laenas 32
praecipit displicet mihi, vel in his quae scripserimus summas in commentarium et capita conferre. Facit enim ediscendi negligentiam haec ipsa fiducia et lacerat ac deformat orationem. Ego autem ne scribendum quidem puto, quod non simus memoria persecuturi. Nam id quoque accidit, ut revocet nos cogitatio ad illa elaborata nec sinat praesentem fortunam experiri. Sic anceps inter utrumque animus aestuat, cum et 33
scripta perdidit et non quaerit nova. Sed de memoria destinatus est libro proximo locus nec huic parti subiungendus, quia sunt alia prius nobis dicenda.

LIBER XI.

Libro undecimo haec continentur: De apte dicendo, quid, quam personam et rem deceat, quo modo medendum sit iis, quae natura parum speciosa sunt. De memoria, sub quo capite ars memoriaeque exercitatio. De pronuntiatione, sub quo capite de vocis natura, de cura eiusdem, de gestu, de cultu, quid cuique causae conveniat, quid cuique parti, et sententiis et verbis quid quemque deceat, intuendum est.

DE APTE DICENDO.

I. Parata, sicut superiore libro continetur, facultate scribendi cogitandique et ex tempore etiam, cum res poscet, orandi, proxima est cura, ut dicamus apte; quam virtutem

quartam elocutionis Cicero demonstrat, quaeque est meo
2 quidem iudicio maxime necessaria. Nam cum sit ornatus
orationis varius et multiplex conveniatque alius alii: nisi
fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non
illustrabit eam sed etiam destruet et vim rerum in contrarium
vertet. Quid enim prodest, esse verba et Latina et signifi-
cantia, esse et nitida figuris etiam numerisque elaborata, nisi
cum iis, in quae iudicem duci formarique volumus, consen-
3 tiant: si genus sublime dicendi parvis in causis, parvum
limatumque grandibus, laetum tristibus, lene asperis, minax
supplicibus, summissum concitatis, trux atque violentum iu-
cundis adhibeamus? Ut monilibus et margaritis ac veste
longa, quae sunt ornamenta feminarum, deformentur viri;
nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius,
4 feminas deceat. Hunc locum Cicero breviter in tertio de
Oratore libro perstringit, neque tamen videri potest quid-
quam omisisse dicendo, *non omni causae neque auditori
neque personae neque tempori congruere orationis unum
genus*. Nec fere pluribus in Oratore eadem. Sed illic L.
Crassus, cum apud summos oratores hominesque eruditissi-
mos dicat, satis habet, partem hanc velut notare inter agno-
5 scentes; et hic Cicero alloquens Brutum testatur esse haec
ei nota ideoque brevius a se dici, quanquam sit fusus locus
tracteturque a philosophis latius. Nos institutionem professi
non solum scientibus ista sed etiam discentibus tradimus,
ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia.

6 Quare notum sit nobis ante omnia, quid conciliando,
docendo, movendo iudici conveniat; quid quaque parte ora-
tionis petamus. Ita neque vetera aut translata aut ficta
verba in incipiendo, narrando, argumentando tractabimus
neque decurrentes contexto nitore circuitus, ubi dividenda
erit causa et in partes suas digerenda, neque humile atque
cotidianum sermonis genus et compositione ipsa dissolutum
epilogis dabimus nec iocis lacrimas, ubi opus erit misera-
7 tione, siccabimus. Nam ornatus omnis non tam sua quam rei,
cui adhibetur, condicione constat; nec plus refert, quid dicas
quam quo loco. Sed totum hoc apte dicere non elocutionis
tantum genere constat sed est cum inventione commune. Nam

si tantum habent etiam verba momentum, quanto res ipsae magis? Quarum quae esset observatio, suis locis subinde subiecimus.

8 Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum quid expediat sed etiam quid deceat inspexerit. Nec me fugit, plerumque haec esse coniuncta. Nam quod decet, fere prodest; neque alio magis animi iudicum conciliari aut, si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen et haec dissentiunt. Quotiens autem pugna- 9
bunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit, nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo iudiciali genere defensionis et oratione summissa conciliasset iudicum animos sibi crimenque ipsum sollicite redarguisset? Verum id eum minime decebat; ideo- 10
que sic egit, ut qui poenam suam honoribus summis esset aestimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod praeterisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posteriorum se iudiciis reservavit, brevi detrimento iam ultimae senectutis aevum saeculorum omnium consecutus. Itaque quamvis Ly- 11
sias, qui tum in dicendo praestantissimus habebatur, defensionem illi scriptam obtulisset, uti ea noluit: cum bonam quidem sed parum sibi convenientem iudicavisset. Quo vel solo patet, non persuadendi sed bene dicendi finem in oratione servandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni, sed, quod est maius, homini fuit. Et nos secundum communem potius loquendi consuetudinem 12
quam ipsam veritatis regulam divisione hac utimur, ut ab eo, quod deceat, utilitatem separemus. Nisi forte prior ille Africanus, qui patria cedere quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse; aut P. Rutilius, vel cum illo paene Socratico genere defensionis est usus, vel cum revocante eum P. Sulla 13
manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat. Hi vero parva illa, quae abiectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda iudicaverunt, ideoque perpetua saeculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut, quae laudamus,

14 inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro ad-
modum eveniet; idem fere, ut dixi, in omni genere causarum
et proderit et decebit. Est autem, quod omnes et semper et
ubique deceat, facere ac dicere honeste; contraque neminem
unquam ullo in loco, turpiter. Minora vero quaeque sunt ex
mediis plerumque sunt talia, ut aliis sint concedenda aliis
non sint, aut pro persona, tempore, loco, causa magis ac
15 minus vel excusata debeant videri vel reprehendenda. Cum
dicamus autem de rebus aut alienis aut nostris: dividenda
ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco con-
venire.

In primis igitur omnis vitiosa iactatio est, eloquentiae
tamen in oratore praecipue, affertque audientibus non fasti-
16 dium modo sed plerumque etiam odium. Habet enim mens
nostra natura sublime quiddam et erectum et impatiens supe-
rioris. Ideoque abiectos aut summittentes se libenter alle-
vamus, quia hoc facere tanquam maiores videmur; et quo-
tiens discessit aemulatio, succedit humanitas. At qui se supra
modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se
17 maiorem quam minores ceteros facere. Inde invident humi-
liores, (nam hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt
nec possunt contendere) rident superiores, improbant boni.
Plerumque vero deprehendas arrogantium falsam de se opi-
nionem; sed in veris quoque sufficit conscientia.

Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero,
quanquam is quidem rerum a se gestarum maior quam eloquen-
18 tiae fuit in orationibus utique iactator. Et plerumque illud
quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos,
quibus erat adiutoribus usus in opprimenda coniuratione, aut
respondebat invidiae; cui tamen non fuit par servatae patriae
poenam passus exilium; ut illorum, quae egerat in consulatu,
frequens commemoratio possit videri non gloriae magis quam
19 defensioni data. Eloquentiam quidem, cum plenissimam di-
versae partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo
immodice arrogavit. Illius sunt enim: *Si quid est ingenii in
me, quod sentio quam sit exiguum*, et, *Quo ingenio minus
20 possum, subsidium mihi diligentia comparavi*. Quin etiam
contra Q. Caecilium de accusatore in Verrem constituendo,

quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit quam arrogavit sibi, seque non consecutum sed *omnia fecisse, ut posset eam consequi*, dixit. In epistolis 21
aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis aliena tamen persona verum de eloquentia sua dicit. Et aperte tamen gloriari nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii huius simplicitate, quam illa in iactatione perversa, si abundans opibus pauperem se, nobilis obscurum et potens infirmum et disertus imperitum plane et infantem vocet. Ambi- 22
tiosum gloriandi genus est etiam deridere. Ab aliis ergo laudemur; nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet*. Neque hoc dico, non aliquando de rebus a se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte; quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet invidiamque omnem in eum regereret, qui hoc se coegisset. Et M. Tul- 23
lius saepe dicit de oppressa coniuratione Catilinae; sed modo id virtuti senatus modo providentiae deorum immortalium assignat. Plerumque contra inimicos atque obtrectatores plus vindicat sibi. Erant enim tuenda, cum obiicerentur. In car- 24
minibus utinam pepercisset, quae non desierunt carpere maligni:

Cedant arma togae, concedat laurea laudi;

et

O fortunatam natam me consule Romam;

et *Iovem illum, a quo in concilium deorum advocatur;* et *Minervam, quae artes eum docuit;* quae sibi ille secutus quaedam Graecorum exempla permiserat.

Verum eloquentiae ut indecora iactatio ita nonnunquam 25
concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat haec: *Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius?* Et paulo post aper- 26
tius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius quam mihi et pro me et contra Antonium dicere?*

Arrogantes et illi, qui se iudicasse de causa nec aliter 27

affuturos fuisse proponunt. Nam et inviti iudices audiunt praesumentem partes suas, nec hoc oratori contingere inter adversarios quod Pythagorae inter discipulos potest: *Ipse dixit.* Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis
28 dicentium. Defenditur enim aliquatenus aetate, dignitate, auctoritate; quae tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione sicut omnia, in quibus patronus argumentum ex se ipso petet. Fuisset tumidius, si accipiendum criminis loco negasset Cicero, Equitis Romani esse filium, se defendente. At ille fecit hoc etiam favorabile coniungendo cum iudicibus dignitatem suam: *Equitis autem Romani esse filium, criminis loco poni ab accusatoribus, neque vobis iudicantibus oportuit neque defendentibus nobis.*

29 Impudens, tumultuosa, iracunda actio omnibus indecora; sed ut quisque aetate, dignitate, usu praecedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque iudicum reverentia neque agendi more ac modo contineri, quo ab ipso mentis habitu manifestum sit, tam in
30 suscipiendis quam in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerumque oratio et animi secreta detegit. Nec sine causa Graeci prodiderunt, *Ut vivat, quemque etiam dicere.* Humiliora illa vitia: summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas; quae fere accidunt iis, qui nimium aut blandi esse aut ridiculi volunt.

31 Ipsum etiam eloquentiae genus alios aliud decet. Nam neque tam plenum et erectum et audax et praecultum senibus convenerit quam pressum et mite et limatum et quale intelligi vult Cicero, cum dicit, orationem suam coepisse *canescere;* sicut vestibus quoque non purpura coccoque
32 fulgentibus illa aetas satis apta sit. In iuvenibus etiam uberiora paulo et paene periclitantia feruntur. At in iisdem siccum et sollicitum et contractum dicendi propositum plerumque affectatione ipsa severitatis invisum est, quando etiam morum senilis auctoritas immatura in adolescentibus creditur.
33 Simpliciora militares decent. Philosophiam ex professo, ut quidam faciunt, ostentantibus parum decori sunt plerique

orationis ornatus maximeque ex affectibus, quos illi vitia
dicunt. Verba quoque exquisitiora et compositio numerosa
tali proposito diversa. Non enim sola illa laetiora, qualia a 34
Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent;*
sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim iam,
Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor,
vosque, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani
sociae et aequales*, non conveniant barbae illi atque tristi-
tiae. At vir civilis vereque sapiens, qui se non otiosis dis- 35
putationibus sed administrationibus rei publicae dediderit, a
qua longissime isti, qui philosophi vocantur, recesserunt,
omnia, quae ad efficiendum oratione quod proposuerit valent,
libenter adhibebit: cum prius, quid honestum sit, efficere in
animo suo constituerit. Est quod principes deceat, aliis 36
non concesseris. Imperatorum ac triumphalium separata est
aliqua ex parte ratio eloquentiae, sicut Pompeius abunde
disertus rerum suarum narrator, et hic, qui bello civili se
interfecit, Cato eloquens senator fuit. Idem dictum saepe in 37
alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba
adversus Agamemnonem a Thersite habita ridentur; da illa
Diomedi aliive cui pari: magnum animum ferre prae se vide-
buntur. *Ego te consulem putem*, inquit L. Crassus Philippo,
cum tu me non putes senatorem? Vox honestissimae liberta-
tis; non tamen ferres quemcunque dicentem. Negat se magni 38
facere aliquis poetarum, *utrum Caesar ater an albus homo
sit*, insania; verte, ut idem Caesar de illo dixerit, arrogantia
est. Maior in personis observatio est apud tragicos comicos-
que, multis enim utuntur et variis. Eadem et eorum, qui ora-
tiones aliis scribebant, fuit ratio et declamantium est. Non
enim semper ut advocati sed plerumque ut litigatores dicimus.

Verum etiam in his causis, quibus advocamur, eadem 39
differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione
personarum et velut ore alieno loquimur, dandique sunt iis,
quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P.
Clodius aliter Appius Caecus, aliter Caecilianus ille aliter
Terentianus pater fingitur. Quid asperius lictore Verris: *Ut
adeas, tantum dabis?* Quid fortius illo, cuius inter ipsa ver- 40
berum supplicia una vox audiebatur: *Civis Romanus sum?*

Quam dignae Milonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui
pro re publica seditiosum civem totiens compescuisset qui-
41 que insidias virtute superasset? Denique non modo quot in
causa totidem in prosopopoeia sunt varietates, sed hoc etiam
plures, quod in his puerorum, feminarum, populorum, muta-
rum etiam rerum assimulamus affectus, quibus omnibus de-
42 betur suus decor. Eadem in iis, pro quibus agemus, obser-
vanda sunt. Aliter enim pro alio saepe dicendum est, ut quis-
que honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit, adiecta
propositorum quoque et anteactae vitae differentia. Iucun-
dissima vero in oratore humanitas, facilitas, moderatio, beni-
volentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent: malos
odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera et iniurias,
et omnia, ut initio dixi, honesta.

43 Nec tantum, quis et pro quo sed etiam apud quem
dicas, interest. Facit enim et fortuna discrimen et potestas,
nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, priva-
tum, tantum liberum ratio est, nec eodem sono publica iudicia
44 et arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro
capite sollicitudo deceat et cura et omnes ad amplificandam
orationem quasi machinae: ita in parvis rebus iudicibusque
vana sint eadem, rideaturque merito, qui apud disceptatorem
de re levissima sedens dicturus utatur illa Ciceronis confes-
sione, *non modo se animo commoveri sed etiam corpore*
45 *ipso perhorrescere*. Quis vero nesciat, quanto aliud dicendi
genus poscat gravitas senatoria aliud aura popularis? cum
etiam singulis iudicantibus non idem apud graves viros quod
leviores, non idem apud eruditum quod militarem ac rusti-
cum deceat, sitque nonnunquam summittenda et contrahenda
oratio, ne iudex eam vel intelligere vel capere non possit.

46 Tempus quoque ac locus egent observatione propria.
Nam et tempus tum triste, tum laetum, tum liberum, tum an-
47 gustum est, atque ad haec omnia componendus orator; et
loco publico privatone, celebri an secreto, aliena civitate an
tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum, ac
suam quidque formam et proprium quendam modum eloquen-
tiae poscit: cum etiam in ceteris actibus vitae non idem in
foro, curia, campo, theatro, domi facere conveniat; et ple-

raque, quae natura non sunt reprehendenda atque interim
sunt necessaria, alibi quam mos permiserit turpia habeantur.
Illud iam diximus, quanto plus nitoris et cultus demonstra- 48
tivae materiae, ut ad delectationem audientium compositae,
quam, quae sunt in actu et contentione, suasoriae iudiciales-
que permittant.

Hoc adhuc adiiciendum, aliquas etiam, quae sunt egre-
giae dicendi virtutes, quo minus deceant, effici condicione
causarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, 49
praecipueque si apud victorem et principem pro se ipse di-
cat, frequenti translatione, fictis aut repetitis ex vetustate
verbis, compositione quae sit maxime a vulgari usu remota,
decurrentibus periodis, quam laetissimis locis sententiisque
dicentem? Non perdant haec omnia necessarium periclitanti
sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus mise-
ricordiae auxilium? Commoveaturne quisquam eius fortuna, 50
quem tumidum ac sui iactantem et ambitiosum institorem elo-
quentiae in ancipiti sorte videat? Non immo oderit reum
verba aucupantem et anxium de fama ingenii, et cui esse
diserto vacet? Quod mire M. Caelius in defensione causae, 51
qua reus de vi fuit, comprehendisse videtur mihi: *Ne cui
vestrum atque etiam omnium, qui ad rem agendam assunt,
meus aut vultus molestior aut vox immoderatior aliqua aut
denique, quod minimum est, iactantior gestus fuisse videa-
tur.* Atqui sunt quaedam actiones in satisfactione, depre- 52
catione, confessione positae: sententiolisne flendum erit?
epiphonemata aut enthymemata exorabunt? Non, quidquid
meris adiicietur affectibus, omnes eorum diluet vires et mise-
rationem securitate laxabit? Age, si de morte filii sui vel 53
iniuria, quae morte sit gravior, dicendum patri fuerit: aut in
narrando gratiam illam expositionis, quae continget ex ser-
mone puro atque dilucido, quaeret, breviter ac significanter
ordinem rei protulisse non contentus; aut argumenta diducet
in digitos et propositionum ac partitionum captabit leporem
et, ut plerumque in hoc genere moris est, intentione omni
remissa loquetur? Quo fugerit interim dolor ille? ubi lacri- 54
mae substiterint? unde se in medium tam secura observatio
artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vo-

cem continuus quidam gemitus et idem tristitiae vultus ser-
vabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes
transfundere? quem si usquam remiserit, in animum iudican-
55 tium non reducet. Quod praecipue declamantibus (neque
enim me poenitet ad hoc quoque opus meum et curam susce-
ptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est,
quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati
56 sed ut passi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium
soleat, cum ius mortis a senatu quidam ob aliquam magnam
infelicitatem vel etiam poenitentiam petunt, in quibus non
solum cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire sed ne
argumentari quidem nisi mixtis et quidem ita, ut ipsa proba-
tione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere
in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere.
57 Nescio tamen an huius, de quo loquimur, decoris custo-
dia maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda
sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc
agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideo-
que mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet: *Dii
boni, vivo; et, quo me vivere iuvet, Asprenatem reum
video.* Non enim iusta ex causa vel necessaria videri potest
58 postulasse eum sed quadam accusandi voluptate. Praeter hoc
tamen, quod est commune, propriam moderationem quaedam
causae desiderant. Quapropter et, qui curationem bonorum
patris postulabit, doleat eius valetudinem; et quamlibet gra-
via filio pater obiecturus misserrimam sibi ostendat esse hanc
ipsam necessitatem, nec hoc paucis modo verbis sed toto
colore actionis, ut id eum non dicere modo sed etiam vere
59 dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur un-
quam, ut non remaneant amoris vestigia et sacra quaedam
patris eius memoria. Iam quomodo contra abdicantem pa-
trem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in libro, ut
arbitror, septimo dixi. Quando ipsos loqui, quando etiam
advocati voce uti deceat, quartus liber, in quo prooemii prae-
cepta sunt, continet.
60 Esse in verbis quod deceat aut turpe sit, nemini dubium
est. Unum iam igitur huic loco, quod est sane summae dif-
ficultatis, adiiciendum videtur, quibus modis ea, quae sunt

natura parum speciosa quaeque non dicere, si utrumlibet
esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicen-
tibus. Quid asperiorem habere frontem potest aut quid aures 61
hominum magis respuunt, quam cum est filio filiive advocatis
in matrem perorandum? Aliquando tamen necesse est, ut in
causa Cluentii Habiti. Sed non semper illa via, qua contra
Sasiam Cicero usus est; non quia non ille optime est, sed
quia plurimum refert, qua in re et quo modo laedat. Itaque 62
illa, cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda.
Duo tamen, quae sola supererant, divine Cicero servavit.
Primum, ne oblivisceretur reverentiae, quae parentibus de-
betur; deinde ut, repetitis altius causis, diligentissime osten-
deret, quam id, quod erat in matrem dicturus, non oporteret
modo fieri sed etiam necesse esset. Primaque haec expositio 63
fuit, quanquam ad praesentem quaestionem nihil pertinebat.
Adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum
credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis
non filio invidiosum, sed ipsi, in quam dicebatur. Potest ta- 64
men aliquando mater et in re leviore aut minus infeste contra
filium stare; tum lenior atque summissior decebit oratio.
Nam et satisfaciendo aut nostram minuemus invidiam aut
etiam in diversum eam transferemus; et si graviter dolere
filium palam fuerit: credetur abesse ab eo culpam fietque
ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut 65
fraude aliquorum concita credatur, et, omnia nos passuros,
nihil aspere dicturos, testandum, ut, etiamsi non possumus
conviciari, nolle videamur. Etiam, si quid obiiciendum erit,
officium est patroni, ut id filio invito sed fide cogente facere
credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi,
de utroque parente accipiendum est. Nam inter patres etiam
filiosque, cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In 66
aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti et
necessario et parce iudicemur dixisse; magis autem aut mi-
nus, ut cuique personae debetur reverentia. Eadem pro
libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura
complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere per-
sonas, quomodo contra nos agi ab hominibus condicionis
eiusdem iniquo animo tulissemus. Praestatur hoc aliquando 67

etiam dignitatibus, ut libertatis nostrae ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in laedendis eis aut etiam ambitiosos putet. Itaque Cicero, quanquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa ta-
68 men praefatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus praecipueque adolescentulis parcere aut videri decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Caelio contra Atratinum, ut eum non inimice corripere sed paene patrie monere videatur. Nam et nobilis et iuvenis et non iniusto dolore venerat ad accusandum.

Sed in his quidem, in quibus vel iudici vel etiam astantibus ratio nostrae moderationis probari debet, minor est labor; illic plus difficultatis, ubi ipsos, contra quos dicimus,
69 veremur offendere. Duae simul huiusmodi personae Ciceroni pro Murena dicenti obstiterunt, M. Catonis Serviique Sulpicii. Quam decenter tamen Sulpicio, cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset, quo se victum homo nobilis et iuris antistes magis ferret? Ut vero rationem defensionis suae reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpicii contra honorem Murenae, non idem
70 debere actioni contra caput, diceret? Quam molli autem articulo tractavit Catonem? cuius naturam summe admiratus non ipsius vitio sed Stoicae sectae quibusdam in rebus factam duriorem videri volebat; ut inter eos non forensem conten-
71 tionem sed studiosam disputationem crederes incidisse. Haec est profecto ratio, et certissimum praeceptorum genus illius viri observatio, ut, cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum quam in ceteris, adiecta, si poterit fieri, etiam causa, cur id ita sit, vel paulo pertinaciorem vel credulum vel iratum, vel impul-
72 sum ab aliis. Hoc illis commune remedium est, nisi in tota actione aequaliter appareat non honor modo sed etiam caritas. Praeterea causa sit nobis iusta sic dicendi, neque id
73 moderate tantum faciamus sed etiam necessario. Diversum ab hoc sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium aut nobis invisorum quaedam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio et P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus et in

quos orationes etiam scripserat, verum et iusta sic faciendo: non se de ingenii fama sed de fide esse sollicitum. Difficilior 74
ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cuius egerat causam. Verum illud elegantissime cum eorum, a quibus ad se perductus esset, precibus tum etiam adolescentia sua excusat; detracturus alioqui plurimum auctoritatis, si, in causa praesertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur.

Apud iudicem vero, qui aut erit inimicus aut propter 75
aliquod commodum a causa, quam nos susceperimus, alienus, ut persuadendi ardua ratio ita dicendi expeditissima. Fiducia enim iustitiae eius et nostrae causae nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior eius futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus vel offensae vel utilitati suae indulserit. Hoc et apud eos, a quibus 76
appellatum erit, si forte ad eosdem remittemur; adiicienda ratio vel necessitatis alicuius, si id causa concedit, vel erroris vel suspicionis. Tutissimum ergo poenitentiae confessio et satisfactio culpae, perducendusque omni modo iudex ad irae pudorem. Accidit etiam nonnunquam eadem causa, de qua 77
pronuntiarit cognoscatque iterum. Tum illud quidem commune: apud alium nos iudicem disputaturos de illius sententia non fuisse, neque enim emendari ab alio quam ipso fas esse; ceterum ex causa, ut quaeque permittet: aut ignorata quaedam aut defuisse testes aut (quod timidissime et, si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non suffecisse, succurret. Etiam, si apud alios iudices agetur, ut in secunda 78
assertione aut in centumviralibus iudiciis duplicibus parte victa, decentius erit, quotiens contigerit, servare iudicum pudorem; de qua re latius probationum loco dictum est.

Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quae ipsi fecerimus, ut obiicit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit. Et ambitus quidam damnati recuperandae dignitatis gratia 79
reos eiusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse iuvenis accusat. Id quomodo decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperitur, quod intersit, persona, aetas, tempus, causa, locus, animus. Tu- 80
bero, iuvenem se patri haesisse, illum a senatu missum non

ad bellum sed ad frumentum coemendum, ait, ut primum li-
cuerit, a partibus recessisse; Ligarium et perseverasse et non
pro Cn. Pompeio, inter quem et Caesarem dignitatis fuerit
contentio, cum salvam uterque rem publicam vellet, sed pro
81 Iuba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse. Ce-
terum vel facillimum est, ibi alienam culpam incusare, ubi
fateris tuam. Verum id iam iudicis est non actoris. Quodsi
nulla contingit excusatio: sola colorem habet poenitentia.
Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum, in
82 quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim causae quae-
dam, quae hoc natura ipsa rei non indecens faciant: ut cum
pater ex meretrice natum, quod duxerit meretricem in matri-
monium, abdicat. Scholastica materia sed non, quae non
possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: vel
quod omnium sit votum parentum, ut honestiores quam sint
ipsi liberos habeant, (nam et, si filia nata, meretrix eam mater
pudicam esse voluisset) vel quod humilior ipse fuerit, (licet
enim hoc dicere) vel quod non habuerit patrem qui moneret;
83 quin eo minus id faciendum filio fuisse, ne renovaret domus
pudorem et exprobraret patri nuptias, matri prioris vitae
necessitatem; ne denique legem quandam suis quoque sub-
inde liberis daret. Credibilis erit etiam propria quaedam in
illa meretrice turpitudo, quam nunc hic pater ferre non pos-
sit. Alia praetereo. Neque enim nunc declamamus sed
ostendimus, nonnunquam posse dicentem ipsis incommodis
bene uti.

84 Illic maior aestus, ubi quis pudenda queritur, ut stu-
prum, praecipue in maribus, aut os profanatum. Non dico,
si loquatur ipse; nam quid aliud ei quam gemitus ac fletus et
execratio vitae conveniat, ut iudex intelligat potius dolorem
illum quam audiat? Sed patrono quoque per similes affectus
eundum erit, quia hoc iniuriae genus verecundius est passis
85 quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas
orationis, ut Cicero de proscriptorum liberis fecit. Quid enim
crudelius quam homines honestis parentibus ac maioribus
natos a re publica summoveri? Itaque durum id esse sum-
mus ille tractandorum animorum artifex confitetur, sed ita
legibus Sullae cohaerere statum civitatis affirmat, ut his so-

lutis stare ipsa non possit. Assecutus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in iocis monui, quam turpis esset fortunae inse- 86 ctatio, et ne in totos ordines aut gentes aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocinii cogit quaedam de universo genere aliquorum hominum dicere, libertinorum vel militum vel publicanorum vel similiter aliorum. In quibus omni- 87 bus commune remedium est, ut ea, quae laedunt, non libenter tractare videaris; nec in omnia impetum facias sed in id, quod expugnandum est; et reprehendens alia laude compenses: si 88 cupidos milites dicas, sed non mirum, quod periculorum ac sanguinis maiora sibi deberi praemia putent; eosdem petulantes, sed hoc fieri, quod bellis magis quam paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas; licet iis testimonium reddere industriae, per quam exierint de servitute. Quod ad 89 nationes exteras pertinet, Cicero varie: detracturus Graecis testibus fidem doctrinam iis concedit ac litteras, seque eius gentis amatorem esse profitetur, Sardos contemnit, Allobrogas ut hostes insectatur; quorum nihil tunc, cum diceretur, parum aptum aut remotum cura decoris fuit. Verborum etiam 90 moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia: si asperum dicas *nimium severum*, iniustum *persuasione labi*, pertinacem *ultra modum tenacem* esse *propositi;* plerumque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum.

Indecorum est super haec omne nimium, ideoque etiam 91 quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperatur, gratiam perdit. Cuius rei observatio iudicio magis quodam sentiri quam praeceptis tradi potest: quantum satis sit et quantum recipiant aures. Non habet haec res mensuram et quasi pondus, quia ut in cibis alia aliis magis complent.

Adiiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi 92 virtutes diversissimae non solum suos amatores habeant sed ab eisdem saepe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit, *id esse optimum, quod, cum te facile credideris consequi imitatione, non possis*. Alio vero, *non id egisse, ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret sed quomodo nemo.* Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrum- 93 que ac merito laudatur, causarum enim modo distat. Quia

simplicitas illa et velut securitas inaffectatae orationis mire tenues causas decet, maioribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero; ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum, qui intelligunt.

DE MEMORIA.

II. Memoriam quidam naturae modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo sicut alia omnia augetur; et totus, de quo diximus adhuc, inanis est labor, nisi ceterae partes hoc velut spiritu continentur. Nam et omnis disciplina memoria constat, frustraque docemur, si quidquid audimus praeterfluat; et exemplorum, legum, responsorum, dictorum denique factorumque velut quasdam copias, quibus abundare quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis praesentat. Ne-
2 que immerito *thesaurus* hic *eloquentiae* dicitur. Sed non firme tantum continere verum etiam cito percipere multa acturos oportet, nec quae scripseris modo iterata lectione complecti sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi, et quae sint ab adversa parte dicta meminisse, nec utique ea, quo dicta sunt ordine, refutare sed opportunis
3 locis ponere. Quid? extemporalis oratio nec alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quae dicturi sumus, intuenda sunt. Ita, cum semper cogitatio ultra id quod est longius quaerit, quidquid interim repperit quodammodo apud memoriam deponit; quod illa quasi media quaedam manus acceptum ab intentione tradit elocutioni.
4 Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit, quod memoriam faciat; quanquam plerique imprimi quaedam vestigia animo, velut in ceris anulorum signa serventur, existimant. Neque ero tam credulus, ut, quum arbitrer tardiorem firmio-
5 remque memoriam fieri, et putem artem proprie ad animum pertinere. Magis admirari naturam subit, res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere se et offerre; nec tantum requirentibus sed etiam sponte interim, nec vigilantibus sed
6 etiam quiete compositis. Eo magis, quod illa quoque animalia, quae carere intellectu videntur, meminerunt et agno-

scunt et quamlibet longo itinere deducta ad assuetas sibi sedes
revertuntur. Quid? non haec varietas mira est, excidere
proxima, vetera inhaerere? hesternorum immemores acta
pueritiae recordari? Quid? quod quaedam requisita se oc- 7
cultant et eadem forte succurrunt? nec manet semper memo-
ria sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen, quanta vis
esset eius, quanta divinitas illa, nisi hoc lumen orandi extu-
lisset. Non enim rerum modo sed etiam verborum ordinem 8
praestat, nec ea pauca contexit sed durat prope in infinitum,
et in longissimis actionibus prius audiendi patientia quam me-
moriae fides deficit. Quod et ipsum argumentum est, subesse 9
artem aliquam iuvarique ratione naturam: cum iidem docti
facere illud, indocti inexercitatique non possimus. Quanquam
invenio apud Platonem, obstare memoriae usum litterarum;
videlicet quoniam illa, quae scriptis reposuimus, velut custo-
dire desinimus et ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, 10
quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio et velut
acies luminum a prospectu rerum, quas intuetur, non aversa.
Unde accidit, ut quae per plures dies scribimus ediscendi
causa, cogitatio ipsa contineat.

Artem autem *memoriae* primus ostendisse dicitur 11
Simonides. Cuius vulgata fabula est: cum pugili coronato
carmen, quale componi victoribus solet, mercede pacta scri-
psisset, abnegatam ei pecuniae partem, quod more poetis
frequentissimo digressus in laudes Castoris ac Pollucis exie-
rat. Quapropter partem ab iis petere, quorum facta cele-
brasset, iubebatur. Et persolverunt, ut traditum est. Nam 12
cum esset grande convivium in honorem eiusdem victoriae
atque adhibitus ei coenae Simonides: nuntio est excitus,
quod eum duo iuvenes equis advecti desiderare maiorem in
modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen
gratos erga se deos exitu comperit. Nam vix eo ultra limen 13
egresso, triclinium illud supra convivas corruit atque ita con-
fudit, ut non ora modo oppressorum sed membra etiam omnia
requirentes ad sepulturam propinqui nulla nota possent dis-
cernere. Tum Simonides dicitur memor ordine, quo quisque
discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter 14
auctores dissensio, Glaucone Carystio an Leocrati an Aga-

tharcho an Scopae scriptum sit id carmen; et Pharsali fuerit
haec domus, ut ipse quodam loco significare Simonides vide-
tur atque Apollodorus et Eratosthenes et Euphorion et Laris-
saeus Eurypylus tradiderunt, an Cranone, ut Apollas Callima-
15 chus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. Scopam
nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat; adiicitur
sororis eius filius; putant et ortos plerosque ab alio Scopa,
16 qui maior aetate fuerit. Quanquam mihi totum de Tyndaridis
fabulosum videtur, neque omnino huius rei meminit usquam
poeta ipse profecto non taciturus de tanta sua gloria.

17 Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, iuvari memo-
riam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque
experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reversi
sumus: non ipsa agnoscimus tantum sed etiam, quae in his
fecerimus, reminiscimur personaeque subeunt, nonnunquam
tacitae quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est
18 igitur, ut in plerisque, ars ab experimento. Loca discunt
quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte
magnam et in multos diductam recessus. In ea quidquid no-
tabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac
mora partes eius omnes cogitatio possit percurrere. Et pri-
mus hic labor est, non haerere in occursu. Plus enim quam
firma debet esse memoria, quae aliam memoriam adiuvet.
19 Tum, quae scripserunt vel cogitatione complectuntur, et
signo, quo moneantur, notant; quod esse vel ex re tota pot-
est, ut de navigatione, militia, vel ex verbo aliquo. Nam
etiam excidentes unius admonitione verbi in memoriam repo-
nuntur. Sit autem signum navigationis ut ancora, militiae ut
20 aliquid ex armis. Haec ita digerunt. Primum sensum vesti-
bulo quasi assignant, secundum atrio, tum impluvia circum-
eunt, nec cubiculis modo aut exedris sed statuis etiam simi-
libusque per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repe-
tenda memoria, incipiunt ab initio loca haec recensere, et
quod cuique crediderunt reposcunt, ut eorum imagine admo-
nentur. Ita, quamlibet multa sint, quorum meminisse opor-
teat, fiunt singula nexa etiam quodam corio, nec errant con-
21 iungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod
de domo dixi, et in operibus publicis et in itinere longo et

urbium ambitu et picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quae vel finguntur vel sumuntur, imaginibus vel simulacris, quae utique fingenda sunt. Imagines notae sunt, quibus ea quae ediscenda sunt notamus, ut, quomodo Cicero dicit, locis pro cera, simulacris
pro litteris utamur. Illud quoque ad verbum ponere optimum 22
fuerit: *Locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum possint.* Quo magis miror, quomodo Metrodorus in XII signis, per quae sol meat, trecenos et sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque iactatio circa memoriam sua potius arte quam natura gloriantis.

Equidem haec ad quaedam prodesse non negaverim, ut 23
si rerum nomina multa per ordinem audita reddenda sint. Namque in iis, quae didicerunt, locis ponunt res illas: mensam, ut hoc utar, in vestibulo et pulpitum in atrio et sic cetera,
deinde relegentes inveniunt, ubi posuerint. Et forsitan hoc 24
sunt adiuti, qui, auctione dimissa, quid cuique vendidissent testibus argentariorum tabulis reddiderunt; quod praestitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis, quae orationis perpetuae erunt. Nam et sensus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendum sit. Et horum tamen utcunque commonet locus; sed sermonis alicuius habiti verborum contextus eadem arte quomodo comprehen-
detur? Mitto, quod quaedam nullis simulacris significari pos- 25
sunt, ut certe coniunctiones. Habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium et loca scilicet infinita, per quae verba, quot sunt in quinque contra Verrem secundae actionis libris, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne impediri quoque dicendi
cursum necesse est duplici memoriae cura? Nam quomodo 26
poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare et Charmadas et Scepsius, de quo modo dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua; nos simpliciora tradamus.

Si longior complectenda memoria fuerit oratio: proderit 27
per partes ediscere; laborat enim maxime onere; et hae

partes non sint perexiguae, alioqui rursus multae erunt et eam distinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum sed maxime ut quisque finietur locus, ni forte
28 tam numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum, qui est difficillimus, continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo coniungat. Non est inutile, iis, quae difficilius haereant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commo-
29 neat et quasi excitet memoriam, (nemo etiam fere tam infelix, ut, quod cuique loco signum destinaverit, nesciat, ut, sit excitandus ad hoc, quo ad remedium utitur) ut ipsae notae (hoc enim est ex illa arte non inutile) attentos ad eos, qui excidunt, sensus: ancoram ut supra posui, si de nave dicen-
30 dum esset; spiculum, si de proelio. Multum enim signa faciunt, et ex alia memoria venit alia: ut cum translatus anulus vel alligatus commoneat nos, cur id fecerimus. Haec magis adhuc astringunt, qui memoriam ab aliquo simili transferunt ad id, quod continendum est: ut in nominibus, si Fabius forte sit tenendus, referamus ad illum Cunctatorem, qui excidere
31 non potest, aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. Quod est facilius in Apris et in Ursis et Nasone aut Crispo, ut id memoriae affigatur, unde sunt nomina. Origo quoque aliquando declinatorum tenendi magis causa est, ut in Cicerone, Verrio, Aurelio. Sed haec miseri.

32 Illud neminem non iuvabit, iisdem quibus scripserit ceris ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, et velut oculis intuetur non paginas modo sed versus prope ipsos; quae tum dicit similis legenti. Iam vero si litura aut adiectio aliqua atque mutatio interveniat, signa sunt quaedam,
33 quae intuentes deerrare non possumus. Haec ratio, ut est illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita, si quid me experimenta docuerunt, et expeditior et potentior. Ediscere tacite (nam id quoque est quaesitum) erat optimum, si non subirent velut otiosum animum plerumque aliae cogitationes; propter quas excitandus est voce, ut duplici motu iuvetur memoria dicendi et audiendi. Sed haec vox sit mo-
34 dica et magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum quam aurium sen-

sus; in parte iuvari potest, quod, cum semel aut bis audie-
rit, continuo illi memoriam suam experiri licet et cum legente
contendere. Nam et alioqui id maxime faciendum est, ut nos
subinde temptemus; quia continua lectio et quae magis et
quae minus haerent aequaliter transit. In experiendo te- 35
neasne, et maior intentio est et nihil supervacui temporis
perit, quo etiam quae tenemus repeti solent; ita sola, quae
exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur, quan-
quam solent hoc ipso maxime haerere, quod exciderunt. Il-
lud ediscendo scribendoque commune est, utrique plurimum
conferre bonam valetudinem, digestum cibum, animum co-
gitationibus aliis liberum. Verum et in iis quae scripsimus 36
complectendis multum valent, et in iis quae cogitamus conti-
nendis prope solae (excepta, quae potentissima est, exer-
citatione) *divisio et compositio*. Nam qui recte divi-
serit, nunquam poterit in rerum ordine errare. Certa sunt 37
enim non solum in digerendis quaestionibus sed etiam in
exequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda et
deinceps; cohaeretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil ne-
que subtrahi sine manifesto intellectu neque inseri possit. An 38
vero Scaevola in lusu duodecim scriptorum, cum prior cal-
culum promovisset essetque victus, dum rus tendit, repetito
totius certaminis ordine, quo dato errasset recordatus, rediit
ad eum, quocum luserat, isque ita factum esse confessus est:
minus idem ordo valebit in oratione, praesertim totus nostro
arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat alternus? Etiam 39
quae bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam
sicut facilius versus ediscimus quam prosam orationem: ita
prosae vincta quam dissoluta. Sic contingit, ut etiam quae
ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur.
Quod meae quoque memoriae mediocritatem sequebatur, si
quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur,
iterare declamationis partem coegisset. Nec est mendacio
locus, salvis qui interfuerunt.

Si quis tamen unam maximamque a me artem memoriae 40
quaerat: *exercitatio* est et *labor*; multa ediscere, multa
cogitare, et si fieri potest cotidie, potentissimum est. Ni-
hil aeque vel augetur cura vel negligentia intercidit. Quare 41

et pueri statim, ut praecepi, quam plurima ediscant, et,
quaecunque aetas operam iuvandae studio memoriae dabit,
devoret initio taedium illud et scripta et lecta saepius revol-
vendi et quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc
fieri potest levius, si pauca primum et quae odium non affe-
rant coeperimus ediscere; tum cotidie adiicere singulos ver-
sus, quorum accessio labori sensum incrementi non afferat,
in summam ad infinitum usque perveniat; et poetica prius,
tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris et magis
42 ab usu dicendi remota, qualia sunt iurisconsultorum. Diffi-
ciliora enim debent esse, quae exercent, quo sit levius
ipsum illud, in quod exercent: ut athletae ponderibus plum-
beis assuefaciunt manus, quibus vacuis et nudis in certamine
utendum est. Non omittam etiam, quod cotidianis experi-
mentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus
43 ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est nec in promptu
ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis, sive re-
quiescit labor ille, cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, sive
concoquitur seu maturatur, quae firmissima eius pars est,
recordatio; quae statim referri non poterant, contexuntur
postera die, confirmatque memoriam idem illud tempus, quod
44 esse in causa solet oblivionis. Etiam illa praevelox fere
cito effluit, et, velut praesenti officio functa nihil in poste-
rum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum, ma-
gis haerere animo quae diutius affixa sint.

Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, *ad
verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo re-
rum atque ordinem complecti satis sit*; de quo sine
45 dubio non potest in universum pronuntiari. Nam si memoria
suffragatur, tempus non defuit: nulla me velim syllaba effu-
giat; alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque praeci-
pue a pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem me-
moria exercitatione redigenda, ne nobis discamus ignoscere.
Ideoque et admoneri et ad libellum respicere vitiosum, quod
libertatem negligentiae facit, nec quisquam se parum tenere
46 iudicat, quod, ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus
actionis impetus et resistens ac salebrosa oratio; et qui di-
cit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam

perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa, quae dicimus, non domo attulisse sed ibi protinus sumpsisse videamur; quod et oratori et ipsi causae plurimum confert. Nam 47
et magis miratur et minus timet iudex, quae non putat adversus se praeparata. Itaque in actionibus inter praecipua servandum est, ut quaedam etiam, quae optime vinximus, velut soluta enuntiemus et cogitantibus nonnunquam et dubitantibus similes quaerere videamur, quae attulimus. Ergo 48
quid sit optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus: etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cuiuslibet aut deformem haesitationem aut etiam silentium inducat; tutiusque multo comprehensis animo rebus ipsis libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam et invitus perdit quis- 49
que id quod elegerat verbum, nec facile reponit aliud, dum id, quod scripserat, quaerit. Sed ne hoc quidem infirmae memoriae remedium est nisi in iis, qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quodsi cui utrumque defuerit: huic omittere omnino totum actionum laborem, ac, si quid in litteris valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed haec rara infelicitas erit.

Ceterum quantum natura studioque valeat memoria, vel 50
Themistocles testis, quem unum intra annum optime locutum esse Persice constat; vel Mithridates, cui duas et viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse; vel Crassus ille dives, qui, cum Asiae praeesset, quinque Graeci sermonis differentias sic tenuit, ut, qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem ius sibi redditum ferret; vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin 51
semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse, qui facerent, sed mihi nunquam, ut ipse interessem, contigit; habenda tamen fides est vel in hoc, ut, qui crediderit, et speret.

DE PRONUNTIATIONE.

III. Pronuntiatio a plerisque *actio* dicitur sed prius nomen a voce, sequens a gestu videtur accipere. Namque

actionem Cicero alias *quasi sermonem* alias *eloquentiam quandam corporis* dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quae sunt eaedem pronuntiationis, vocem atque motum. Qua
2 propter utraque appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem; neque enim tam refert, qualia sint, quae intra nosmet ipsos composuimus, quam quo modo efferantur; nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quae modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adiuvatur asseveratione dicentis. Affectus omnis languescat necesse est, nisi voce, vultu, totius prope habitu
3 corporis inardescat. Nam cum haec omnia fecerimus: felices tamen, si nostrum illum ignem iudex conceperit; nedum eum supini securique moveamus, ac non ipse nostra oscitatione
4 solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui et optimis poetarum tantum adiiciunt gratiae, ut nos infinito magis eadem illa audita quam lecta delectent; et vilissimis etiam quibusdam impetrant aures, ut, quibus nullus est in bibliothecis
5 locus, sit etiam frequens in theatris. Quodsi in rebus, quas fictas esse scimus et inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrimas, sollicitudinem afferat: quanto plus valeat necesse est, ubi et credimus? Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis affirmarim plus habitu-
6 ram esse momenti quam optimam eadem illa destitutam. Siquidem et Demosthenes, quid esset in toto dicendi opere primum, interrogatus pronuntiationi palmam dedit eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quaeri desineret, ut eam videri posset non praecipuam sed solam iudicasse;
7 ideo ipse tam diligenter apud Andronicum hypocriten studuit, ut admirantibus eius orationem Rhodiis non immerito Aeschines dixisse videatur: *Quid si ipsum audissetis?* Et M. Cicero
8 unam in dicendo actionem *dominari* putat. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum quam eloquentia tradit, eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece totius populi Romani lacrimas concitasse, et Antonium et Crassum multum valuisse, plurimum vero Q. Hortensium. Cuius rei fides est, quod eius scripta tantum intra famam sunt, qua diu princeps orator, aliquando aemulus Ciceronis existimatus est, novis-

sime, quoad vixit, secundus; ut appareat, placuisse aliquid
eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercule cum 9
valeant multum verba per se, et vox propriam vim adiiciat
rebus, et gestus motusque significet aliquid: profecto per-
fectum quiddam fieri, cum omnia coierunt, necesse est.

Sunt tamen qui rudem illam, et qualem impetus cuius- 10
que animi tulit, actionem iudicent fortiorem et solam viris
dignam; sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam
et artem et nitorem, et quidquid studio paratur, ut affectata
et parum naturalia solent improbare, vel qui verborum atque
ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fe-
cisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persua- 11
sione sua fruantur, qui hominibus, ut sint oratores, satis
putant nasci; nostro labori dent veniam, qui nihil credimus
esse perfectum, nisi ubi natura cura iuvetur. In hoc igitur
non contumaciter consentio, primas partes esse naturae. Nam 12
certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis me-
moria aut in iis, quae subito dicenda erunt, facilitas prompta
defuerit, nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt.
Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla
arte vincatur. Sed ne vox quidem exilis actionem habere 13
optimam potest. Bona enim firmaque, ut volumus, uti licet;
mala vel imbecilla et inhibet multa, ut insurgere et excla-
mare, et aliqua cogit, ut intermittere et deflectere et rasas
fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos
de eo nunc loquamur, cui non frustra praecipitur.

Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa par- 14
tes, vocem gestumque, quorum alter oculos altera aures
movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat af-
fectus: prius est de *voce* dicere, cui etiam gestus accom-
modatur.

In ea prima observatio est, *qualem habeas*; secunda,
quomodo utaris. Natura vocis spectatur *quantitate* et
qualitate. Quantitas simplicior; in summa enim grandis 15
aut exigua est, sed inter has extremitates mediae sunt spe-
cies, et ab ima ad summam ac retro multi gradus. Qualitas
magis varia. Nam est et candida et fusca, et plena et exilis,
et lenis et aspera, et contracta et fusa, et dura et flexibilis,

16 et clara et obtusa. Spiritus etiam longior breviorque. Nec
causas, cur quidque eorum accidat, persequi proposito operi
necessarium est: eorumne sit differentia, in quibus aura illa
concipitur, an eorum, per quae velut organa meat; ipsi pro-
pria natura, an prout movetur; lateris pectorisve firmitas an
capitis etiam plus adiuvet. Nam opus est omnibus sicut non
oris modo suavitate sed narium quoque, per quas, quod su-
perest vocis, egeritur. Dulcis esse tamen debet non expro-
17 brans sonus. Utendi voce multiplex ratio. Nam praeter
illam differentiam, quae est tripertita, acutae, gravis, flexae;
tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus mo-
18 dis opus est, spatiis quoque lentioribus aut citatioribus. Sed
his ipsis media interiacent multa; et ut facies, quanquam ex
paucissimis constat, infinitam habet differentiam: ita vox,
etsi paucas, quae nominari possint, continet species, pro-
pria cuique est, et non haec minus auribus quam oculis illa
dignoscitur.

19 Augentur autem sicut omnium ita vocis quoque bona
cura, negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratori-
bus quae phonascis convenit; tamen multa sunt utrisque com-
munia, firmitas corporis, ne ad spadonum et mulierum et
aegrorum exilitatem vox nostra tenuetur; quod ambulatio,
unctio, veneris abstinentia, facilis ciborum digestio, id est
20 frugalitas, praestat. Praeterea ut sint fauces integrae, id
est molles ac leves, quarum vitio et frangitur et obscuratur
et exasperatur et scinditur vox. Nam ut tibiae eodem spi-
ritu accepto alium clausis alium apertis foraminibus alium
non satis purgatae alium quassae sonum reddunt: ita fauces
tumentes strangulant vocem, obtusae obscurant, rasae ex-
21 asperant, convulsae fractis sunt organis similes. Finditur
etiam spiritus obiectu aliquo sicut lapillo tenues aquae, qua-
* rum fluxus etiamsi ultra paulum coit, aliquid tamen cavi re-
linquit post id ipsum, quod offenderat. Humor quoque vocem
aut nimius impedit aut consumptus destituit. Nam fatigatio
ut corpora non ad praesens modo tempus sed etiam in futu-
22 rum afficit. Sed ut communiter et phonascis et oratoribus
necessaria exercitatio, qua omnia convalescunt: ita curae
non idem genus est. Nam neque certa tempora ad spatian-

dum dari possunt tot civilibus officiis occupato, nec praepa-
rare ab imis sonis vocem ad summos, nec semper a conten-
tione condere licet, cum pluribus iudiciis saepe dicendum
sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim 23
tam molli teneraque voce quam forti ac durabili opus est;
cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris, no-
bis pleraque aspere sint concitateque dicenda et vigilandae
noctes et fuligo lucubrationum bibenda et in sudata veste du-
randum. Quare vocem deliciis non molliamus, nec imbuatur 24
ea consuetudine, quam desertura sit; sed exercitatio eius
talis sit qualis usus, nec silentio subsidat sed firmetur con-
suetudine, qua difficultas omnis levatur. Ediscere autem, 25
quo exercearis, erit optimum; nam ex tempore dicentes avo-
cat a cura vocis ille, qui ex rebus ipsis concipitur, affectus;
et ediscere quam maxime varia, quae et clamorem et di-
sputationem et sermonem et flexus habeant, ut simul in omnia
paremur. Hoc satis est. Alioqui nitida illa et curata vox in- 26
solitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis et oleo cor-
pora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque ro-
busta, si militare iter fascemque et vigilias imperes, deficiant
et quaerant unctores suos nudumque sudorem. Illa quidem 27
in hoc opere praecipi quis ferat, vitandos soles atque ventos
et nubila etiam ac siccitates? Ita, si dicendum in sole aut
ventoso, humido, calido die fuerit, reos deseremus? Nam
crudum quidem aut saturum aut ebrium aut eiecto modo vo-
mitu, quae cavenda quidam monent, declamare neminem, qui
sit mentis compos, puto. Illud non sine causa est ab omni- 28
bus praeceptum, ut parcatur maxime voci in illo a pueritia
in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut
arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt; nam est
maior alias; sed propter humorem potius; nam hoc aetas illa
turgescit. Itaque nares etiam ac pectus eo tempore tument, 29
atque omnia velut germinant eoque sunt tenera et iniuriae
obnoxia. Sed, ut ad propositum redeam, iam confirmatae
constitutaeque vocis genus exercitationis optimum duco, quod
est operi simillimum, dicere cotidie sicut agimus. Namque
hoc modo non vox tantum confirmatur et latus, sed etiam cor-
poris decens et accommodatus orationi motus componitur.

30 Non alia est autem ratio pronuntiationis quam ipsius ora-
tionis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse
debet: ita haec quoque emendata erit, id est, vitio care-
bit, si fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id
est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet.
31 Non enim sine causa dicitur *barbarum Graecumve*. Nam
sonis homines ut aera tinnitu dignoscimus. Ita fiet illud,
quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore* Cethegum
fuisse; non quod Cicero in his reprehendit, quos ait *latrare
non agere*. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in
quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportu-
nius ratus, in ea aetate facere illorum mentionem, in qua
32 emendari possunt. Itemque si ipsa vox primum fuerit, ut sic
dicam, sana, id est, nullum eorum, de quibus modo retuli,
patietur incommodum; deinde non surda, rudis, immanis,
dura, rigida, rava, praepinguis, aut tenuis, inanis, acerba,
pusilla, mollis, effeminata; spiritus nec brevis nec parum
durabilis nec in receptu difficilis.

33 Dilucida vero erit pronuntiatio primum, si verba tota
exierint, quorum pars devorari, pars destitui solet, pleris-
que extremas syllabas non perferentibus, dum priorum sono
indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio: ita
omnes imputare et velut annumerare litteras molestum et
34 odiosum. Nam et vocales frequentissime coeunt, et conso-
nantium quaedam insequente vocali dissimulatur. Utriusque
exemplum posuimus:

Multum ille et terris —.

35 Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit* et
collegit, et quae alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in
Catulo suavis appellatio litterarum. Secundum est, ut sit
oratio distincta, id est, qui dicit, et incipiat ubi oportet et
desinat. Observandum etiam, quo loco sustinendus et quasi
suspendendus sermo sit; quod Graeci ὑποδιαστολὴν vel ὑπο-
36 στιγμὴν vocant; quo deponendus. Suspenditur *Arma virum-
que cano*, quia illud ad sequentia pertinet, ut sit *virum Troiae
qui primus ab oris*, et hic iterum. Nam etiamsi aliud est,
unde veniat quam quo veniat: non distinguendum tamen, quia
37 utrumque eodem modo verbo continetur *venit*. Tertio *Ita-*

liam, quia interiectio est *fato profugus* et continuum sermonem, qui faciebat *Italiam Lavinaque*, dividit. Ob eandemque causam quarto *profugus*, deinde *Lavinaque venit litora;* ubi iam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus alias brevius alias longius dabimus. Interest enim, sermonem finiant an sensum. Itaque 38
illam distinctionem *Litora* protinus altero spiritus initio insequar; cum illuc venero *Atque altae moenia Romae:* deponam et morabor et novum rursus exordium faciam. Sunt 39
aliquando et sine respiratione quaedam morae etiam in periodis. Ut enim illa: *In coetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum* etc. multa membra habent (sensus enim sunt alii atque alii) sed unam circumductionem: ita paulum morandum in his intervallis, non interrumpendus est contextus. Sed e contrario spiritum interim recipere sine intellectu morae necesse est, quo loco quasi surripiendus est; alioqui si inscite recipiatur, non minus afferat obscuritatis quam vitiosa distinctio. Virtus autem distinguendi fortasse sit parva; sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest.

O r n a t a est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, 40
magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra et auribus sedens, (est enim quaedam ad auditum accommodata non magnitudine sed proprietate) ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se, qui desiderantur, sonos intentionesque et *tota*, ut aiunt, *organa;* cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax tum labori non facile cessurus. Neque gravissimus autem in musica so- 41
nus nec acutissimus orationibus convenit. Nam et hic parum clarus nimiumque plenus nullum afferre animis motum potest, et ille praetenuis et immodicae claritatis, cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti neque diutius ferre intentionem potest. Nam vox ut nervi, quo remissior, hoc 42
gravior et plenior; quo tensior, hoc tenuis et acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis ergo utendum sonis, hique cum augenda intentione excitandi, cum summittenda sunt temperandi.

Nam prima est observatio recte pronuntiandi a e q u a - 43

litas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens
longa brevibus, gravia acutis, elata summissis, et inaequali-
tate horum omnium sicut pedum claudicet; secunda varie-
44 tas, quod solum est pronuntiatio. Ac ne quis pugnare inter
se putet aequalitatem et varietatem, cum illi virtuti contra-
rium vitium sit inaequalitas, huic, quod dicitur μονοειδὲς,
quasi quidam unus aspectus. Ars porro variandi cum gratiam
praebet ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris muta-
tione reficit, ut standi, ambulandi, sedendi, iacendi vices
45 sunt, nihilque eorum pati unum diu possumus. Illud vero
maximum, (sed id paulo post tractabimus) quod secundum
rationem rerum, de quibus dicimus, animorumque habitus
conformanda vox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igi-
tur illam, quae Graece μονοτονία vocatur, una quaedam spi-
ritus ac soni intentio; non solum ne dicamus omnia clamose,
quod insanum est, aut intra loquendi modum, quod motu ca-
ret, aut summisso murmure, quo etiam debilitatur omnis in-
46 tentio; sed ut in iisdem partibus iisdemque affectibus sint
tamen quaedam non ita magnae vocis declinationes, prout
aut verborum dignitas aut sententiarum natura aut depositio
aut inceptio aut transitus postulabit: ut, qui singulis pinxe-
runt coloribus, alia tamen eminentiora alia reductiora fece-
runt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent.
47 Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima
pro Milone principium, nonne ad singulas paene distinctiones
quamvis in eadem facie tamen quasi vultus mutandus est:
Etsi vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro di-
48 *cere incipientem timere?* Etiamsi toto proposito contractum
atque summissum, quia et exordium est et solliciti exordium:
tamen fuerit necesse est aliquid plenius et erectius, cum di-
cit *Pro fortissimo viro*, quam cum *Etsi vereor* et *Turpe sit*
49 et *Timere*. Iam secunda respiratio increscat oportet et na-
turali quodam conatu, quo minus pavide dicimus, quae se-
quuntur, et quod magnitudo animi Milonis ostenditur: *Mini-*
meque deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae
salute quam de sua perturbetur. Deinde quasi obiurgatio
sui est: *Me ad eius causam parem animi magnitudinem*
50 *afferre non posse.* Tum invidiosiora: *Tamen haec novi iu-*

dicii nova forma terret oculos. Illa vero iam paene apertis, ut aiunt, tibiis: *Qui, quocunque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum requirunt.* Nam sequens latum etiam atque fusum est: *Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat.* Quod notavi, ut ap- 51
pareret, non solum in membris causae sed etiam in articulis esse aliquam pronuntiandi varietatem, sine qua nihil neque maius neque minus est.

Vox autem ultra vires urgenda non est. Nam et suffocatur saepe et maiore nisu minus clara est et interim elisa in illum sonum erumpit, cui Graeci nomen a gallorum immaturo cantu dederunt. Nec volubilitate nimia confundenda, quae 52
dicimus; qua et distinctio perit et affectus, et nonnunquam etiam verba aliqua sui parte fraudantur. Cui contrarium est vitium nimiae tarditatis; nam et difficultatem inveniendi fatetur et segnitia solvit animos et, in quo est aliquid, temporibus praefinitis aquam perdit. Promptum sit os, non praeceps; moderatum, non lentum. Spiritus quoque nec crebro receptus 53
concidat sententiam, nec eo usque trahatur, donec deficiat. Nam et deformis est consumpti illius sonus et respiratio sub aqua diu pressi similis et receptus longior et non opportunus, ut qui fiat, non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare longiorem dicturis periodum colligendus est spiritus, ita tamen, ut id neque diu neque cum sono faciamus, neque omnino ut manifestum sit; reliquis partibus optime inter iuncturas sermonis revocabitur. Exercendus autem est, ut sit quam 54
longissimus; quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset plurimos versus. Idem, quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat. Est interim et longus et plenus et clarus 55
satis spiritus, non tamen firmae intentionis ideoque tremulus, ut corpora, quae aspectu integra nervis parum sustinentur. Id βράγχον Graeci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu et introrsum etiam clare sonante imitentur iumenta onere et iugo laborantia. Quod affectant quoque, 56
tanquam inventionis copia urgeantur, maiorque vis eloquentiae ingruat, quam quae emitti faucibus possit. Est aliis con-

cursus oris et cum verbis suis colluctatio. Iam tussire et ex-
puere crebro et ab imo pulmone pituitam trochleis adducere
et oris humore proximos spargere et maiorem partem spiri-
tus in loquendo per nares effundere, etiamsi non utique vo-
cis sunt vitia, quia tamen propter vocem accidunt, potissimum
57 huic loco subiiciantur. Sed quodcunque ex his vitium magis
tulerim quam, quo nunc maxime laboratur in causis omni-
bus scholisque, cantandi, quod inutilius sit an foedius, ne-
scio. Quid enim minus oratori convenit quam modulatio sce-
nica et nonnunquam ebriorum aut comissantium licentiae
58 similis? Quid vero movendis affectibus contrarium magis
quam, cum dolendum, irascendum, indignandum, commise-
randum sit, non solum ab his affectibus, in quos inducendus
est iudex, recedere sed ipsam fori sanctitatem ludorum tala-
rium licentia solvere? Nam Cicero *illos ex Lycia et Caria
rhetoras paene cantare in epilogis* dixit. Nos etiam can-
95 tandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non
dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis
certe atque rationibus, quisquam denique, ut semel finiam,
in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est: nihil causae
est, cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, immo
hercule, quod est huic deformitati propius, cymbalis adiuve-
60 mus. Facimus tamen hoc libenter; nam nec cuiquam sunt in-
iucunda, quae cantant ipsi, et laboris in hoc quam in agendo
minus est. Sunt et quidam, qui secundum alia vitae vitia
etiam hac ubique audiendi, quod aures mulceat, voluptate
ducantur. Quid ergo? non et Cicero dicit esse aliquem in
oratione *cantum obscuriorem?* et hoc quodam naturali ini
tio venit? Ostendam non multo post, ubi et quatenus reci-
piendus sit hic flexus et cantus quidem sed, quod plerique
intelligere nolunt, obscurior.

61 Iam enim tempus est dicendi, quae sit apta pronuntia-
tio. Quae certe ea est, quae iis, de quibus dicimus, ac-
commodatur. Quod quidem maxima ex parte praestant ipsi
motus animorum, sonatque vox, ut feritur; sed cum sint alii
veri affectus, alii ficti et imitati: veri naturaliter erumpunt,
ut dolentium, irascentium, indignantium, sed carent arte
62 ideoque sunt disciplina et ratione formandi. Contra qui ef-

fínguntur imitatione, artem habent; sed hi carent natura, ideoque in iis primum est bene affici et concipere imagines rerum et tanquam veris moveri. Sic velut media vox, quem habitum a nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit. Est enim mentis index ac totidem, quot illa, mutationes habet. Itaque 63
laetis in rebus plena et simplex et ipsa quodammodo hilaris fluit; in certamine erecta totis viribus et velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira et aspera ac densa et respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur. Paulum in invidia facienda lentior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt; at in blandiendo, fatendo, satisfaciendo, rogando, lenis et summissa. Suadentium et monentium et pollicentium et consolantium 64
gravis. In metu et verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa et flebilis et consulto quasi obscurior; at in egressionibus fusa et securae claritatis, in expositione ac sermonibus recta et inter acutum sonum et gravem media. Attollitur autem concitatis af- 65
fectibus, compositis descendit pro utriusque rei modo altius vel inferius.

Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam, qui et ipse voci consentit et animo cum ea simul paret. Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque etiam citra verba significat. Quippe non manus solum sed nutus 66
etiam declarant nostram voluntatem et in mutis pro sermone sunt, et saltatio frequenter sine voce intelligitur atque afficit, et ex vultu ingressuque perspicitur habitus animorum; et animalium quoque sermone carentium ira, laetitia, adulatio et oculis et quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum, si ista, quae tamen in aliquo posita sunt motu, 67
tantum in animis valent, cum pictura, tacens opus et habitus semper eiusdem, sic in intimos penetret affectus, ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur. Contra si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes: non auctoritas modo verbis sed etiam fides desit. Decor quoque a gestu atque a motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam intuens specu- 68

lum componere actionem solebat; adeo, quamvis fulgor ille
sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit, quod
efficeret. Praecipuum vero in actione sicut in corpore ipso
caput est cum ad illum, de quo dixi, decorem tum etiam
69 ad significationem. Decoris illa sunt, ut sit primo rectum et
secundum naturam. Nam et deiecto humilitas et supino ar-
rogantia et in latus inclinato languor et praeduro ac rigente
barbaria quaedam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex
ipso sermone motus, ut cum gestu concordet et manibus ac
70 lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur
quo gestus, exceptis quae aut damnare aut non concedere
aut a nobis removere oportebit, ut idem illud vultu videamur
aversari, manu repellere:

— *Dii talem avertite pestem.*

— *Haud equidem tali me dignor honore.*

71 Significat vero plurimis modis. Nam praeter annuendi, re-
nuendi confirmandique motus sunt et verecundiae et dubi-
tationis et admirationis et indignationis noti et communes
omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque docto-
res vitiosum putaverunt. Etiam frequens eius nutus non caret
vitio; adeo iactare id et comas excutientem rotare fanati-
cum est.

72 Dominatur autem maxime vultus. Hoc supplices, hoc
minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti,
hoc summissi sumus; hoc pendent homines, hunc intuentur,
hunc spectant, etiam antequam dicimus; hoc quosdam ama-
mus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus, hic est saepe
73 pro omnibus verbis. Itaque in iis, quae ad scenam compo-
nuntur, fabulis artifices pronuntiandi a personis quoque af-
fectus mutuantur: ut sit Aerope in tragoedia tristis, atrox
74 Medea, attonitus Aiax, truculentus Hercules. In comoediis
vero praeter aliam observationem, qua servi, lenones, pa-
rasiti, rustici, milites, meretriculae, ancillae, senes austeri
ac mites, iuvenes severi ac luxuriosi, matronae, puellae
inter se discernuntur, pater ille, cuius praecipuae partes
sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto
altero composito est supercilio; atque id ostendere maxime
latus actoribus moris est, quod cum iis, quas agunt, parti-

bus congruat. Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per 75
quos maxime animus eminet, ut citra motum quoque et hila-
ritate enitescant et tristitiae quoddam nubilum ducant. Quin
etiam lacrimas his natura mentis indices dedit, quae aut
erumpunt dolore aut laetitia manant. Motu vero intenti, re-
missi, superbi, torvi, mites, asperi fiunt; quae, ut actus
poposcerit, fingentur. Rigidi vero et extenti, aut languidi 76
et torpentes, aut lascivi et mobiles, aut natantes et quadam
voluptate suffusi, aut limi et, ut sic dicam, venerei, aut
poscentes aliquid pollicentesve nunquam esse debebunt.
Nam opertos compressosve eos in dicendo quis nisi plane
rudis aut stultus habeat? Et ad haec omnia exprimenda in 77
palpebris etiam et genis est quoddam deserviens iis ministe-
rium. Multum et superciliis agitur. Nam et oculos formant 78
aliquatenus et fronti imperant. His contrahitur, attollitur, re-
mittitur; et una res in ea plus valeat, sanguis ille, qui men-
tis habitu movetur et, cum infirmam verecundia cutem acce-
pit, effunditur in ruborem; cum metu refugit, abit omnis et
pallore frigescit; temperatus medium quoddam serenum effi
cit. Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino aut 79
nimium mobilia aut inaequalia, ut modo de persona comica
dixeram, dissident aut contra id, quod dicimus, finguntur.
Ira enim contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis osten-
ditur. Annuendi quoque et renuendi ratione remittuntur aut
allevantur. Naribus labrisque non fere quidquam decenter 80
ostendimus, tametsi derisus iis, contemptus, fastidium signi-
ficari solet. Nam et *corrugare nares*, ut Horatius ait, et in-
flare et movere et digito inquietare et pulso subito spiritu
excutere et diducere saepius et plana manu resupinare in-
decorum est, cum emunctio etiam frequentior non sine causa
reprehendatur. Labra et porriguntur male et scinduntur et 81
astringuntur et diducuntur et dentes nudant et in latus ac
paene ad aurem trahuntur et velut quodam fastidio replican-
tur et pendent et vocem tantum altera parte dimittunt. Lam-
bere quoque ea et mordere deforme est, cum etiam in effi-
ciendis verbis modicus eorum esse debeat motus; ore enim
magis quam labris loquendum est. Cervicem rectam oportet 82
esse, non rigidam aut supinam. Collum diversa quidem sed

pari deformitate et contrahitur et tenditur, sed tenso subest et labor, tenuaturque vox ac fatigatur; affixum pectori men-
83 tum minus claram et quasi latiorem presso gutture facit. Humerorum raro decens allevatio atque contractio est; breviatur enim cervix et gestum quendam humilem atque servilem et quasi fraudulentum facit, cum se in habitum adulationis, ad-
84 mirationis, metus fingunt. Brachii moderata proiectio, remissis humeris atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos et decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud *Saxa atque solitudines voci respondent:* expatiatur in latus et
85 ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio. Manus vero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest, quot motus habeant, cum paene ipsam verborum copiam persequantur. Nam ceterae partes loquentem adiuvant, hae,
86 prope est ut dicam, ipsae loquuntur. His poscimus, pollicemur, vocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus; gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, poenitentiam, modum,
87 copiam, numerum, tempus ostendimus. Non concitant? inhibent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis ac personis adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? Ut in tanta per omnes gentes nationesque linguae diversitate hic mihi omnium hominum communis sermo videatur.

88 Et hi quidem, de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus; alii sunt, qui res imitatione significant, ut si aegrum temptantis venas medici similitudine aut citharoedum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas; quod est genus quam longissime in actione
89 fugiendum. Abesse enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensum magis quam ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, et in eum, quem demonstret, intendere et aliqua his similia permiserim· ita non effingere status quosdam et, quidquid
90 dicet, ostendere. Neque id in manibus solum sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo,

Stetit soleatus praetor populi Romani, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est; aut in illa, *Caedebatur in medio foro Messanae*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus, aut vox, qualis dolore exprimitur, eruenda; cum mihi comoedi quoque pessime facere 91
videantur, qui, etiamsi iuvenem agant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ut in Hydriae prologo, aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula vel effeminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione.

Est autem gestus ille maxime communis, quo medius 92
digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, et principiis utilis cum leni in utramque partem motu modice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id, quo manus feratur, obsecundantibus; et in narrando certus dum paulo productior; et in exprobrando et coarguendo acer atque instans, longius enim partibus his et liberius exeritur. Vitiose vero idem 93
sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet, quanquam adhuc peius aliqui transversum brachium proferunt et cubito pronuntiant. Duo quoque medii sub pollicem veniunt; et est hic adhuc priore gestus instantior, principio et narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premun- 94
tur: tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando et indicando, unde et ei nomen est, valet; et allevata ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat, versus in terram et quasi pronus urget, aliquando pro numero est. Idem summo articulo utrin- 95
que leviter apprehenso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum potius tenent; tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descenderunt. Est et ille verecundae orationi aptissimus, quo, 96
quattuor primis leviter in summum coeuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore refertur ad nos manus et deinde prona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo coepisse De- 97
mosthenen credo in illo pro Ctesiphonte timido summissoque principio, sic formatam Ciceronis manum, cum diceret: *Si quid est ingenii in me, quod sentio quam sit exiguum*.

Eadem aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in nos et fusius paulo in diversum resolvitur, ut quo-
98 dammodo sermonem ipsum proferre videatur. Binos interim digitos distinguimus sed non inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra spectantibus sed ne illis quidem tensis, qui
99 supra sunt. Interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos iungitur; interim quartus oblique reponitur; interim quattuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato, habilem demonstrando in latus aut distinguendis, quae dicimus, manum facimus,
100 cum supina in sinistrum latus, prona in alterum fertur. Sunt et illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis voventium est, parvis intervallis et subassentientibus humeris movetur, maxime apta parce et quasi timide loquentibus. Est admirationi conveniens ille gestus, quo manus modice supinata ac per singulos a minimo collecta digitos, redeunte
101 flexu, simul explicatur atque convertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus, plerumque tamen vertentes manum, utcunque composita est. Pollici proximus di-
* gitus mediumque, qua dexter est, unguem pollicis summo suo iungens, remissis ceteris, est et approbantibus et nar-
102 rantibus et distinguentibus decorus. Cui non dissimilis, sed complicitis tribus digitis, quo nunc Graeci plurimum utuntur, etiam utraque manu, quotiens enthymemata sua gestu velut
* corrotundant. Caesim manus lenior promittit et assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est et ille urgentis orationem gestus vulgaris magis quam ex arte, qui contrahit al-
103 terno celerique motu et explicat manum. Est et illa cava et rara et supra humeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix manus; a peregrinis scholis tamen prope recepta tremula scenica est. Digitos, cum summi coierunt, ad nos referre, cur quibusdam displicuerit, nescio. Nam id et leviter admirantes et interim subita indignatione velut
104 pavescentes et deprecantes facimus. Quin compressam etiam manum in poenitentia vel ira pectori admovemus, ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet: *Quid nunc agam? Quid facias?* Averso pollice demonstrare aliquid, receptum
105 magis puto quam oratori decorum. Sed cum omnis motus

sex partes habeat, septimus sit ille, qui in se redit, orbis;
vitiosa est una circumversio. Reliqui ante nos et dextra lae-
vaque et sursum et deorsum aliquid ostendunt; in posteriora
gestus non dirigitur. Interim tamen velut reiici solet. Optime 106
autem manus a sinistra parte incipit, in dextra deponit, sed
ut ponere non ut ferire videatur; quanquam et in fine in-
terim cadit, ut cito tamen redeat, et nonnunquam resilit vel
negantibus nobis vel admirantibus.

Hic veteres artifices illud recte adiecerunt, ut manus
cum sensu et inciperet et deponeretur. Alioqui enim aut
ante vocem erit gestus aut post vocem, quod est utrumque
deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, quod interval- 107
lum motus tria verba esse voluerunt; quod neque observatur
neque fieri potest, sed illi quasi mensuram tarditatis celeri-
tatisque aliquam esse voluerunt, neque immerito, ne aut diu
otiosa esset manus aut, quod multi faciunt, actionem conti-
nuo motu concideret. Aliud est, quod et fit frequentius et 108
magis fallit. Sunt quaedam latentes sermonis percussiones et
quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut sit
unus motus *Novum crimen*, alter *C. Caesar*, tertius *Et
ante hanc diem*, quartus *Non auditum*, deinde *Propinquus
meus*, et *Ad te*, et *Quintus Tubero*, et *Detulit*. Unde id 109
quoque fluit vitium, ut iuvenes, cum scribunt, gestum prae-
modulati cogitatione sic componant, quomodo casura manus
est. Inde et illud vitium, ut gestus, qui in fine dexter esse
debet, in sinistrum frequenter desinat. Melius illud, cum 110
sint in sermone omni brevia quaedam membra, ad quae, si
necesse sit, recipere spiritum liceat, ad haec gestum dispo-
nere: ut puta *Novum crimen*, *C. Caesar*, habet per se
finem quendam suum, quia sequitur coniunctio; deinde *Et
ante hanc diem non auditum* satis circumscriptum est. Ad
haec accommodanda manus est, idque dum erit prima et com-
posita actio. At ubi eam calor concitaverit: etiam gestus 111
cum ipsa orationis celeritate crebrescet. Aliis locis citata
aliis pressa conveniet pronuntiatio. Illa transcurrimus, con
gerimus, festinamus; hac instamus, inculcamus, infigimus.
Plus autem affectus habent lentiora; ideoque Roscius citatior,
Aesopus gravior fuit, quod ille comoedias hic tragoedias

112 egit. Eadem motus quoque observatio est. Itaque in fabulis
iuvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus est;
servi, ancillae, parasiti, piscatores citatius moventur. Tolli
autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus
vetant; adeo a capite eam petere aut ad imum ventrem de-
113 ducere, vitiosum habetur. In sinistrum intra humerum pro-
movetur; ultra non decet. Sed cum aversantes in laevam
partem velut propellemus manum: sinister humerus profe-
114 rendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus
sinistra nunquam sola gestum recte facit; dextrae se fre-
quenter accommodat, sive in digitos argumenta digerimus
sive aversis in sinistrum palmis abominamur sive obiicimus
115 adversas sive in latus utramque distendimus, sive satisfa-
cientes aut supplicantes (diversi autem sunt hi gestus) sum-
mittimus sive adorantes attollimus sive aliqua demonstratione
aut invocatione protendimus: *Vos Albani tumuli atque luci*,
aut Gracchanum illud: *Quo me miser conferam? in Capito-*
116 *lium, ad fratris sanguinem, an domum?* Plus enim affectus
in his iunctae exhibent manus; in rebus parvis, tristibus,
mitibus breves; magnis, laetis, atrocibus exertiores.

Vitia quoque earum subiicienda sunt, quae quidem acci-
117 dere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum
poscentis aut verbera minantis aut numerum quingentorum
flexo pollice efficientis, quae sunt a quibusdam scriptoribus
118 notata, ne in rusticis quidem vidi. At ut brachio exerto in-
trospiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non
audeat alius, in quantum patet longitudo, protendat aut ad
tectum erigat aut repetito ultra laevum humerum gestu ita in
tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut
sinistrum ducat orbem aut temere sparsa manu in proximos
offendat aut cubitum utrumque in diversum latus ventilet,
119 saepe scio evenire. Solet esse et pigra et trepida et secanti
similis; etiam uncis digitis, ut aut capite deiiciatur, aut
eadem manu supinata in superiora iactetur. Fit et ille habi
tus, qui esse in statuis pacificator solet, qui, inclinato in hu-
merum dextrum capite, brachio ab aure protenso, manum
infesto pollice extendit; qui quidem maxime placet iis, qui
120 se dicere sublata manu iactant. Adiicias licet eos, qui sen-

tentias vibrantes digitis iaculantur aut manu sublata denuntiant
aut, quod per se interim recipiendum est, quotiens aliquid
ipsis placuit, in ungues eriguntur; sed vitiosum id faciunt,
aut digito, quantum plurimum possunt, erecto aut etiam duo-
bus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium compo-
sita. His accedunt vitia non naturae sed trepidationis, cum 121
ore concurrente rixari; si memoria fefellerit aut cogitatio
non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit, insonare; in
adversum tergere nares, obambulare sermone imperfecto,
resistere subito et laudem silentio poscere; quae omnia per-
sequi prope infinitum est. Sua enim cuique sunt vitia. Pectus 122
ac venter ne proiiciantur, observandum; pandant enim poste-
riora, et est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu con-
sentiant. Facit enim aliquid et totius corporis motus, adeo ut
Cicero plus illo agi quam manibus ipsis putet. Ita enim dicit
in Oratore: *Nullae argutiae digitorum, non ad numerum
articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans et
virili laterum flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus 123
fecisse creditur Cleon, et usitatum est et indignantes decet
et excitat auditorem. Idque in Calidio Cicero desiderat; *Non
frons*, inquit, *percussa, non femur.* Quanquam, si licet, de
fronte dissentio. Nam etiam complodere manus scenicum est
et pectus caedere. Illud quoque raro decebit, cava manu 124
summis digitis pectus appetere, si quando nosmet ipsos allo-
quimur, cohortantes, obiurgantes, miserantes; quod si quando
fiet, togam quoque inde removeri non dedecebit. In pedibus
observantur status et incessus. Prolato dextro stare et ean-
dem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum 125
incumbere interim datur sed aequo pectore, qui tamen comi-
cus magis quam oratorius gestus est. Male etiam in sinistrum
pedem insistentium dexter aut tollitur aut summis digitis sus-
penditur. Varicare supra modum et in stando deforme est
et, accedente motu, prope obscenum. Procursio opportuna 126
brevis, moderata, rara. Conveniet etiam ambulatio quaedam
propter immodicas laudationum moras, quanquam Cicero ra-
rum incessum neque ita longum probat. Discursare vero et,
quod Domitius Afer de Sura Mallio dixit, *satagere*, ineptissi-
mum; urbaneque Flavus Verginius interrogavit de quodam

127 suo antisophiste, *quot milia passuum declamasset?* Praecipi
et illud scio, ne ambulantes avertamur a iudicibus, sed sint
obliqui pedes ad consilium nobis respicientibus. Id fieri iudi-
ciis privatis non potest. Verum et breviora sunt spatia, nec
aversi diu sumus. Interim tamen recedere sensim datur. Qui-
128 dam et resiliunt, quod est plane ridiculum. Pedis supplosio
ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut
incipiendis aut finiendis: ita crebra et inepti est hominis et
desinit iudicem in se convertere. Est et illa indecora in dex-
trum ac laevum latus vacillatio alternis pedibus insistentium.
Longissime fugienda mollis actio, qualem in Titio Cicero
dicit fuisse, unde etiam saltationis quoddam genus *Titius* sit
129 appellatum. Reprehendenda et illa frequens et concitata in
utramque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit et Iu-
lius, quaerens, *quis in lintre loqueretur*, et Sicinius; nam
cum, assidente collega, qui erat propter valetudinem et deli-
gatus et plurimis medicamentis delibutus, multum se Curio ex
more iactasset, *Nunquam*, inquit, *Octavi*, *collegae tuo gra-
tiam referes*, *qui nisi fuisset*, *hodie te istic muscae come-
130 dissent.* Iactantur et humeri; quod vitium Demosthenes ita
dicitur emendasse, ut, cum in angusto quodam pulpito stans
diceret, hasta humero dependens immineret, ut, si calore
dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur.
Ambulantem loqui ita demum oportet, si in causis publicis,
in quibus multi sunt iudices, quod dicimus, quasi singulis
131 inculcare peculiariter velimus. Illud vero non ferendum,
quod quidam, reiecta in humerum toga, cum dextra sinum
usque ad lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes spa-
tiantur et fabulantur, cum etiam laevam restringere prolata
longius dextra sit odiosum. Moneo quoque, (ut ne id quidem
transeam) ineptissime fieri, cum inter moras laudationum aut
in aurem alicuius loquuntur aut cum sodalibus iocantur aut
nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ut sportulam
132 dictare videantur. Inclinari ad iudicem, cum doceas, utique
si id, de quo loquaris, sit obscurius, licet. Incumbere advo
cato adversis subselliis sedenti, contumeliosum. Reclinari
etiam ad suos et manibus sustineri, nisi plane iusta fatiga-
tione, est delicatum; sicut palam moneri, excidentis, aut

legere. Namque in his omnibus et vis illa dicendi solvitur et 133
frigescit affectus et iudex parum sibi praestari reverentiae
credit. Transire in diversa subsellia, parum verecundum
est. Nam et Cassius Severus urbane adversus hoc facien-
tem lineas poposcit. Et si aliquando concitate itur: nunquam
non frigide reditur. Multum ex iis, quae praecipimus, mutari 134
necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia. Nam et vul-
tus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet; et gestus,
ut ad eundem tendens, elatior sit, necesse est; et alia, quae
occurrere etiam me tacente omnibus possunt. Itemque ab
iis, qui sedentes agent. Nam et fere fit hoc in rebus mino-
ribus, et iidem impetus actionis esse non possunt, et quae-
dam vitia fiunt necessaria. Nam et dexter pes a laeva iudicis 135
sedenti proferendus est, et ex altera parte multi gestus ne-
cesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equi-
dem plerosque et ad singulas sententiarum clausulas video
assurgentes et nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes,
quod an deceat, ipsi viderint; cum id faciunt, non sedentes
agunt. Bibere aut etiam esse inter agendum, quod multis 136
moris fuit et est quibusdam, ab oratore meo procul absit.
Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita
miserum est non agere potiusque multo quam et operis et
hominnm contemptum fateri.

Cultus non est proprius oratoris aliquis sed magis in 137
oratore conspicitur. Quare sit, ut omnibus honestis debet
esse, splendidus et virilis. Nam et toga et calceus et capil-
lus tam nimia cura quam negligentia sunt reprehendenda.
Est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum con-
dicione mutatum est. Nam veteribus nulli sinus, perquam
breves post illos fuerunt. Itaque etiam gestu necesse est 138
usos esse in principiis eos alio, quorum brachium, sicut
Graecorum, veste continebatur. Sed nos de praesentibus
loquimur. Cui lati clavi ius non erit, ita cingatur, ut tunicae
prioribus oris infra genua paulum, posterioribus ad medios
poplites usque perveniant. Nam infra mulierum est, supra
centurionum. Ut purpura recte descendat, levis cura est; 139
notatur interim negligentia. Latum habentium clavum mo-
dus est, ut sit paulum cinctis summissior. Ipsam togam ro-

tundam esse et apte caesam velim, aliter enim multis modis
fiet enormis. Pars eius prior mediis cruribus optime termi-
140 natur, posterior eadem portione altius qua cinctura. Sinus
decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit; nun-
quam certe sit inferior. Ille, qui sub humero dextro ad si-
nistrum oblique ducitur velut balteus, nec strangulet nec
fluat. Pars togae, quae postea imponitur, sit inferior; nam
ita et sedet melius et continetur. Subducenda etiam pars
aliqua tunicae, ne ad lacertum in actu redeat; tum sinus in-
iiciendus humero, cuius extremam oram reiecisse non dede-
141 cet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet,
alioqui amictus fiet angustus, et dignitatem, quae est in lati-
tudine pectoris, perdet. Sinistrum brachium eo usque alle-
142 vandum est, ut quasi normalem illum angulum faciat. Super
quod ora ex toga duplex aequaliter sedeat. Manus non im-
pleatur anulis, praecipue medios articulos non transeuntibus;
cuius erit habitus optimus allevato pollice et digitis leviter
inflexis, nisi libellum tenebit. Quod non utique captandum
est; videtur enim fateri memoriae diffidentiam et ad multos
143 gestus est impedimento. Togam veteres ad calceos usque
demittebant ut Graeci pallium. Idque ut fiat, qui de gestu
scripserunt circa tempora illa, Plotius Nigidiusque praeci-
piunt. Quo magis miror Plinii Secundi docti hominis et in
hoc utique libro paene etiam nimium curiosi persuasionem,
qui solitum id facere Ciceronem velandorum varicum gratia
tradit; cum hoc amictus genus in statuis eorum quoque, qui
144 post Ciceronem fuerunt, appareat. Palliolum sicut fascias,
quibus crura vestiuntur, et focalia et aurium ligamenta sola
excusare potest valetudo.

Sed haec amictus observatio, dum incipimus; proce-
dente vero actu, iam paene ab initio narrationis, sinus ab
humero recte velut sponte delabitur, et, cum ad argumenta
ac locos ventum est, reiicere a sinistro togam, deiicere
145 etiam, si haereat, sinum conveniet. Laeva a faucibus ac
summo pectore abducere licet. Ardent enim iam omnia. Et
ut vox vehementior ac magis varia est: sic amictus quoque
146 habet actum quendam velut proeliantem. Itaque ut laevam
involvere toga et incingi paene furiosum est, sinum vero in

dextrum humerum ab imo reiicere solutum ac delicatum,
fiuntque adhuc peius aliqua: ita cur laxiorem sinum sinistro
brachio non subiiciamus? Habet enim acre quiddam atque
expeditum et calori concitationique non inhabile. Cum vero 147
magna pars est exhausta orationis, utique afflante fortuna:
paene omnia decent, sudor ipse et fatigatio et negligentior
amictus et soluta ac velut labens undique toga. Quo magis 148
miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario
frontem siccari iuberet, ne comae turbarentur, quas componi
post paulum, sicuti dignum erat, graviter et severe vetuit. Mihi
vero illae quoque turbatae prae se ferre aliquid affectus et
ipsa oblivione curae huius commendari videntur. At si inci- 149
pientibus aut paulum progressis decidat toga: non reponere
eam prorsus negligentis aut pigri, aut quomodo deceat ami-
ciri, nescientis est.

Haec sunt vel illustramenta pronuntiationis vel vitia,
quibus propositis multa cogitare debet orator. Primum, quis, 150
apud quos, quibus praesentibus sit acturus. Nam ut dicere
alia aliis et apud alios magis concessum est: sic etiam fa-
cere. Neque eadem in voce, gestu, incessu, apud princi-
pem, senatum, populum, magistratus, privato, publico iudi-
cio, postulatione, actione similiter decent. Quam differen-
tiam subiicere sibi quisque, qui animum intenderit, potest;
tum qua de re dicat, et efficere quid velit. Rei quadruplex 151
observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hila-
res, sollicitae, securae, grandes, pusillae, ut vix unquam ita
sollicitari partibus earum debeamus, ut non et summae me-
minerimus; altera, quae est in differentia partium, ut in 152
prooemio, narratione, argumentatione, epilogo; tertia in
sententiis ipsis, in quibus secundum res et affectus variantur
omnia; quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere
omnia velimus, imitatio: ita quibusdam nisi sua natura reddi-
tur, vis omnis aufertur. Igitur in laudationibus, nisi si fune- 153
bres erunt, gratiarum actione, exhortatione, similibus laeta
et magnifica et sublimis est actio. Funebres contiones, con-
solationes, plerumque causae reorum tristes atque summissae.
In senatu conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in

privatis modus. De partibus causae et sententiis verbisque, quae sunt multiplicia, pluribus dicendum.

154 Tria autem praestare debet pronuntiatio: conciliet, persuadeat, moveat, quibus natura cohaeret, etiam delectet. Conciliatio fere aut commendatione morum, qui nescio quomodo ex voce etiam atque actione pellucent, aut orationis suavitate constat; persuadendi vis affirmatione, quae interim
155 plus ipsis probationibus valet. *An ista*, inquit Calidio Cicero, *si vera essent, sic a te dicerentur?* et, *Tantum abest, ut inflammares nostros animos; somnum isto loco vix tenebamus*. Fiducia igitur appareat et constantia, utique si
156 auctoritas subest. Movendi autem ratio aut in repraesentandis est aut imitandis affectibus. Ergo cum iudex in privatis aut praeco in publicis dicere de causa iusserit: leniter est consurgendum; tum in componenda toga vel, si necesse erit, etiam ex integro iniicienda, duntaxat in iudiciis (apud principem enim et magistratus ac tribunalia non licebit) paulum commorandum, ut et amictus sit decentior et protinus aliquid
157 spatii ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos converterimus, et consultus praetor permiserit dicere: non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, et iudex se ipse com-
158 ponit. Hoc praecipit Homerus Ulixis exemplo, quem *stetisse oculis in terram defixis immotoque sceptro*, priusquam illam eloquentiae procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione sunt quaedam non indecentes, ut appellant scenici, morae: caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione sollicitudinem fateri, aut quod quemque magis decet, eaque diutius, si iudex nondum
159 intendet animum. Status quidem rectus sit sed diducti paulum pedes vel procedens minimo momento sinister; genua recta, sic tamen, ut non extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non maestus nec stupens nec languidus; brachia a latere modice remota; manus sinistra, qualem supra demonstravi; dextra, cum iam incipiendum erit, paulum prolata ultra sinum gestu quam modestissimo, velut expectans, quando
160 incipiendum sit. Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem et quasi improbam facere, tendere confi-

dentia vultum aut, quo sit magis torvus, superciliis astringere, capillos a fronte contra naturam retroagere, ut sit horror ille terribilis; tum, id quod Graeci frequentissime faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commentari, clare excreare, pedem alterum longe proferre, partem togae sinistra tenere, stare diductum vel rigidum vel supinum vel incurvum vel humeris, ut luctaturi solent, ad occipitium ductis.

Prooemio frequentissime lenis convenit pronuntiatio. Ni- 161
hil enim est ad conciliandum gratius verecundia, non tamen semper. Neque enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen et vox temperata et gestus modestus et sedens humero toga et laterum lenis in utramque partem motus, eodem spectantibus oculis, decebit. Narratio magis 162
prolatam manum, amictum recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam et tantum acriorem, sonum simplicem frequentissime postulabit in his duntaxat: *Q. enim Ligarius, cum esset in Africa nulla belli suspicio*, et *A. Cluentius Habitus pater huiusce.* Aliud in eadem poscent affectus, vel concitati *Nubit genero socrus*, vel flebiles *Constituitur in foro Laodiceae spectaculum acerbum et miserum toti Asiae provinciae.* Maxime varia et multiplex actio est pro- 163
bationum. Nam et proponere, partiri, interrogare sermoni sunt proxima, et contradictionem sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hanc tamen aliquando irridentes aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerumque 164
agilior et acrior et instantior consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus et densanda oratio. Egressiones fere et lenes et dulces et remissae, raptus Proserpinae, Siciliae descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque enim mirum, minus habere contentionis ea, quae sunt extra quaestionem. Mollior nonnun- 165
quam cum reprehensione diversae partis imitatio: *Videbar videre alios intrantes alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes.* Ubi non dissidens a voce permittitur gestus quoque, in utramque partem tenera quaedam sed intra manus tamen et sine motu laterum translatio. Accendendi 166
iudicis plures sunt gradus. Summus ille et quo nullus est in

oratore acutior: *Suscepto bello, Caesar, gesto iam etiam ex parte magna.* Praedixit enim: *Quantum potero voce contendam, ut populus hoc Romanus exaudiat.* Paulum inferior et habens aliquid iam iucunditatis: *Quid enim tuus ille, Tu-*
167 *bero, in acie Pharsalica gladius agebat?* Plenius adhuc et lentius ideoque dulcius: *In coetu vero populi Roman inegotium publicum gerens.* Producenda omnia trahendaeque tum vocales aperiendaeque sunt fauces. Pleniore tamen haec canali fluunt: *Vos, Albani tumuli atque luci.* Iam cantici quiddam habent sensimque resupinantur: *Saxa atque solitu-*
168 *dines voci respondent.* Tales sunt illae inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Aeschines exprobrant, non ideo improbandae; cum enim uterque alteri obiiciat: palam est utrumque fecisse. Nam neque ille per Marathonis et Plataearum et Salaminis propugnatores recto sono iuravit,
169 nec ille Thebas sermone deflevit. Est his diversa vox et paene extra organum, cui Graeci nomen amaritudinis dederunt, super modum ac paene naturam vocis humanae acerba: *Quin compescitis vocem istam, indicem stultitiae, testem paucitatis?* Sed id, quod excedere modum dixi, in illa parte
170 prima est: *Quin compescitis.* Epilogus, si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem; si ad concitandos iudices est accommodatus: aliquid ex iis, quae supra dixi; si placandos: inclinatam quandam lenitatem; si misericordia commovendos: flexum vocis et flebilem suavitatem, qua praecipue franguntur animi, quaeque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in
171 ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire faciet; habet enim in se, quod imitamur. Duplex est tamen miseratio, altera cum invidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami, altera cum deprecatione demissior.
172 Quare, etiamsi est in illis quoque cantus obscurior: *In coetu vero populi Romani;* non enim haec rixantis modo dixit; et *Vos, Albani tumuli;* non enim, quasi inclamaret aut testaretur, locutus est: tamen infinito magis illa flexa et circumducta sunt: *Me miserum, me infelicem,* et *Quid respondebo liberis meis?* et *Revocare tu me in patriam potuisti, Milo,*

per hos; ego te in eadem patria per eosdem retinere non
potero? Et cum bona C. Rabirii uno sestertio addicit: *O*
meum miserum acerbumque praeconium. Illa quoque mire 173
facit in peroratione velut deficientis dolore et fatigatione
confessio: ut pro eodem Milone, *Sed finis sit; neque enim*
prae lacrimis iam loqui possum. Quae similem verbis ha-
bere debent etiam pronuntiationem. Possunt videri alia quo- 174
que huius partis atque officii: reos excitare, pueros attol-
lere, propinquos producere, vestes laniare; sed suo loco
dicta sunt.

Et quia in partibus causae talis est varietas: satis ap-
paret, accommodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut
ostendimus; sed verbis quoque, quod novissime dixeram,
non semper sed aliquando. An non hoc *misellus* et *pauper-* 175
culus summissa atque contracta, *fortis* et *vehemens* et *latro*
erecta et concitata voce dicendum est? Accedit enim vis et
proprietas rebus tali astipulatione, quae nisi assit: aliud vox
aliud animus ostendat. Quid? quod eadem verba mutata pro- 176
nuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur,
indignantur, interrogant, irrident, elevant? Aliter enim dici-
tur: *Tu mihi quodcunque hoc regni* et *Cantando tu illum?*
et *Tune ille Aeneas?* et *Meque timoris Argue tu, Drance.*
Et ne morer, intra se quisque vel hoc vel aliud, quod vo-
let, per omnes affectus verset; verum esse, quod dicimus,
sciet.

Unum iam his adiiciendum est, cum praecipue in actione 177
spectetur decor: saepe a l i u d a l i o s d e c e r e. Est enim
latens quaedam in hoc ratio et inenarrabilis; et ut vere hoc
dictum est, caput esse, decere quod facias: ita id neque sine
arte esse neque totum arte tradi potest. In quibusdam vir- 178
tutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant.
Maximos actores comoediarum, Demetrium et Stratoclea,
placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum,
quod alter deos et iuvenes et bonos patres servosque et
matronas et graves anus optime, alter acres senes, callidos
servos, parasitos, lenones et omnia agitatiora melius. Fuit
enim natura diversa; nam vox quoque Demetrii iucundior,
illius acrior erat. Annotandae memoria magis proprietates, 179

quae transferri non poterant, manus iactare et dulces excla-
mationes theatri causa producere et ingrediendo ventum con-
cipere veste et nonnunquam dextro latere facere gestus,
quod neminem alium nisi Demetrium decuit; namque in haec
180 omnia statura et mira specie adiuvabatur; illum cursus et
agilitas et vel parum conveniens personae risus, quem non
ignarus rationis populo dabat, et contracta etiam cervicula.
Quidquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. Quare
norit se quisque, nec tantum ex communibus praeceptis sed
etiam ex natura sua capiat consilium formandae actionis.
181 Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plu-
rima deceant. Huius quoque loci clausula sit eadem, necesse
est, quae ceterorum est, regnare maxime modum. Non enim
comoedum esse sed oratorem volo. Quare neque in gestu
persequemur omnes argutias nec in loquendo distinctionibus,
182 temporibus, affectionibus moleste utemur. Ut si sit in scena
dicendum:

Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem,
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus,
diversos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit nec vult
nimium esse condita. Actione enim constat non imitatione.
183 Quare non immerito reprehenditur pronuntiatio et vultuosa
et gesticulationibus molesta et vocis mutationibus resultans.
Nec inutiliter ex Graecis veteres transtulerunt, quod ab iis
sumptum Laenas Popilius posuit, esse hanc inotiosam actio-
184 nem. Optime igitur idem, qui omnia, Cicero praeceperat,
quae supra ex oratore posui; quibus similia in Bruto de M.
Antonio dicit. Sed iam recepta est actio paulo agitatior et
exigitur et quibusdam partibus convenit, ita tamen tempe-
randa, ne, dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri
boni et gravis auctoritatem.

LIBER XII.

Libro duodecimo haec continentur: Prooemium. Non posse oratorem esse nisi virum bonum. Cognoscenda oratori, quibus mores formantur. Necessariam iuris civilis oratori scientiam. Item historiarum. Quae sint artis oratoriae instrumenta. Quod sit incipiendi causas agere tempus. Quae in suscipiendis causis oratori observanda sint. Quae in discendis. Quae in agendis. De genere dicendi. Quae post finem studia.

PROOEMIUM.

Ventum est ad partem operis destinati longe gravissimam. Cuius equidem onus si tantum opinione prima concipere potuissem, quanto me premi ferens sentio: maturius consuluissem vires meas. Sed initio pudor omittendi, quae promiseram, tenuit; mox, quanquam per singulas prope partes labor cresceret, ne perderem, quae iam effecta erant, per omnes difficultates animo me sustentavi. Quare nunc quoque, licet 2
maior quam unquam moles premat, tamen prospicienti finem mihi constitutum est vel deficere potius quam desperare. Fefellit autem, quod initium a parvis ceperamus. Mox velut aura sollicitante provecti longius, dum tamen nota illa et plerisque artium scriptoribus tractata praecipimus, nec adhuc a litore procul videbamur et multos circa velut iisdem se ventis credere ausos habebamus. Iam cum eloquendi ratio- 3
nem novissime repertam paucissimisque temptatam ingressi sumus: rarus, qui tam procul a portu recessisset, reperiebatur. Postquam vero nobis ille, quem instituebamus, orator a dicendi magistris dimissus aut suo iam impetu fertur, aut maiora sibi auxilia ex ipsis sapientiae penetralibus petit: quam in altum simus ablati, sentire coepimus. Nunc *coelum* 4
undique et undique pontus. Unum modo in illa immensa vastitate cernere videmur M. Tullium, qui tamen ipse, quamvis tanta atque ita instructa nave hoc mare ingressus, contrahit vela inhibetque remos et de ipso demum genere dicendi, quo sit usurus perfectus orator, satis habet dicere. At nostra temeritas etiam mores ei conabitur dare et assignabit

officia. Ita nec antecedentem consequi possumus, et longius eundum est, ut res feret. Et probabilis tamen cupiditas honestorum et velut tutioris audentiae est temptare, quibus paratior venia est.

NON POSSE ORATOREM ESSE NISI VIRUM BONUM.

I. Sit ergo nobis orator, quem constituimus, is, qui a M. Catone finitur, vir bonus dicendi peritus; verum, id quod et ille posuit prius, et ipsa natura potius ac maius est, utique vir bonus. Id non eo tantum, quod, si vis illa dicendi malitiam instruxerit, nihil sit publicis privatisque rebus perniciosius eloquentia, nosque ipsi, qui pro virili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati sumus, pessime mereamur de rebus humanis, si latroni comparamus haec
2 arma non militi. Quid de nobis loquor? Rerum ipsa natura in eo, quod praecipue indulsisse homini videtur quoque nos a ceteris animalibus separasse, non parens sed noverca fuerit, si facultatem dicendi, sociam scelerum, adversam innocentiae, hostem veritatis invenit. Mutos enim nasci et egere omni ratione satius fuisset, quam providentiae munera
3 in mutuam perniciem convertere. Longius tendit hoc iudicium meum. Neque enim tantum id dico, eum, qui sit orator, virum bonum esse oportere, sed ne futurum quidem oratorem nisi virum bonum. Nam certe neque intelligentiam concesseris iis, qui, proposita honestorum ac turpium via, peiorem sequi malent, neque prudentiam, cum in gravissimas frequenter legum, semper vero malae conscientiae poenas a
4 semet ipsis improviso rerum exitu induantur. Quodsi neminem malum esse nisi stultum eundem, non modo sapientibus dicitur sed vulgo quoque semper est creditum: certe non fiet unquam stultus orator. Adde quod ne studio quidem operis pulcherrimi vacare mens nisi omnibus vitiis libera potest: primum quod in eodem pectore nullum est honestorum turpiumque consortium, et cogitare optima simul ac deterrima non magis est unius animi quam eiusdem hominis
5 bonum esse ac malum; tum illa quoque ex causa, quod mentem tantae rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpa carentibus curis oportet. Ita demum enim libera ac tota, nulla

distringente atque alio ducente causa, spectabit id solum, ad
quod accingitur. Quodsi agrorum nimia cura et sollicitior 6
rei familiaris diligentia et venandi voluptas et dati specta-
culis dies multum studiis auferunt (huic enim rei perit tem-
pus, quodcunque alteri datur): quid putamus facturas cupi-
ditatem, avaritiam, invidiam, quarum impotentissimae cogi
tationes somnos etiam et illa per quietem visa perturbant?
Nihil est enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam 7
variis affectibus concisum atque laceratum quam mala mens.
Nam et cum insidiatur: spe, curis, labore distringitur; et
iam cum sceleris compos fuit: sollicitudine, poenitentia,
poenarum omnium expectatione torquetur. Quis inter haec
litteris aut ulli bonae arti locus? Non hercule magis quam
frugibus in terra sentibus ac rubis occupata. Age, non ad 8
perferendos studiorum labores necessaria frugalitas? Quid
igitur ex libidine ac luxuria spei? Non praecipue acuit ad
cupiditatem litterarum amor laudis? Num igitur malis esse
laudem curae putamus? Iam hoc quis non videt, maximam
partem orationis in tractatu aequi bonique consistere? Di-
cetne de his secundum debitam rerum dignitatem malus atque
iniquus? Denique, ut maximam partem quaestionis eximam, 9
demus, id quod nullo modo fieri potest, idem ingenii, studii,
doctrinae, pessimo atque optimo viro: uter melior dicetur
orator? Nimirum qui homo quoque melior. Non igitur un-
quam malus idem homo et perfectus orator. Non enim per- 10
fectum est quidquam, quo melius est aliud. Sed, ne more
Socraticorum nobismet ipsi responsum finxisse videamur, sit
aliquis adeo contra veritatem obstinatus, ut audeat dicere,
eodem ingenio, studio, doctrina praeditum nihilo deteriorem
futurum oratorem malum virum quam bonum: convincamus
huius quoque amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, 11
omnem orationem id agere, ut iudici, quae proposita fuerint,
vera et honesta videantur. Utrum igitur hoc facilius bonus
vir persuadebit an malus? Bonus quidem dicet saepius vera
atque honesta. Sed etiam si quando aliquo ductus officio 12
(quod accidere, ut mox docebimus, potest) falso haec affir-
mare conabitur: maiore cum fide necesse est audiatur. At
malis hominibus ex contemptu opinionis et ignorantia recti

nonnunquam excidit ipsa simulatio. Inde immodeste propo-
13 nunt, sine pudore affirmant. Sequitur in iis, quae certum est
effici non posse, deformis pertinacia et irritus labor. Nam
sicut in vita in causis quoque spes improbas habent. Fre-
quenter autem accidit, ut his etiam vera dicentibus fides
desit, videaturque talis advocatus malae causae argumentum.
14 Nunc de iis dicendum est, quae mihi quasi conspira-
tione quadam vulgi reclamari videntur. Orator ergo Demo-
sthenes non fuit? atqui malum virum accepimus. Non Ci-
cero? atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid
agam? magna responsi invidia subeunda est, mitigandae sunt
15 prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum
dignus videtur invidia, ut omnia, quae in eum ab inimicis
congesta sunt, credam, cum pulcherrima eius in re publica
16 consilia et finem vitae clarum legam; nec Marco Tullio
defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testi-
monio est actus nobilissime consulatus, integerrime provincia
administrata et repudiatus vigintiviratus, et civilibus bellis,
quae in aetatem eius gravissima inciderunt, neque spe neque
metu declinatus animus, quo minus optimis se partibus, id
17 est rei publicae, iungeret. Parum fortis videtur quibusdam,
quibus optime respondit ipse, *non se timidum in susci-
piendis sed in providendis periculis;* quod probavit morte
18 quoque ipsa, quam praestantissimo suscepit animo. Quodsi
defuit his viris summa virtus: sic quaerentibus, an oratores
fuerint, respondebo, quomodo Stoici, si interrogentur, an
sapiens Zeno, an Cleanthes, an Chrysippus, respondeant,
*Magnos quidem illos ac venerabiles, non tamen id, quod
19 natura hominis summum habet, consecutos.* Nam et Py-
thagoras non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed
studiosum sapientiae vocari voluit. Ego tamen secundum
communem loquendi consuetudinem saepe dixi dicamque,
perfectum oratorem esse Ciceronem; ut amicos et bonos vi-
ros et prudentissimos dicimus vulgo, quorum nihil nisi per-
fecte sapienti datur. Sed cum proprie et ad legem ipsam
veritatis loquendum erit: eum quaeram oratorem, quem et
20 ille quaerebat. Quanquam enim stetisse ipsum in fastigio
fateor, ac vix, quid adiici potuerit, invenio, fortasse inven-

turus, quod adhuc abscisurum putem fuisse; nam et fere sic
docti iudicaverunt, plurimum in eo virtutum, nonnihil fuisse
vitiorum, et ipse se multa ex iuvenili abundantia coercuisse
testatur: tamen, quando nec sapientis sibi nomen, minime sui
contemptor, asseruit et melius dicere, certe data longiore
vita et tempore ad componendum securiore, potuisset: non
maligne crediderim, defuisse ei summam illam, ad quam
nemo propius accessit. Et licebat, si aliter sentirem, fortius 21
id liberiusque defendere. An vero M. Antonius neminem a
se visum eloquentem, quod tanto minus erat, professus est;
ipse etiam M. Tullius quaerit adhuc eum, et tantum imaginatur
ac fingit: ego non audeam dicere, aliquid in hac, quae
superest, aeternitate inveniri posse eo, quod fuerit, perfectius?
Transeo illos, qui Ciceroni ac Demostheni ne in 22
eloquentia quidem satis tribuunt; quanquam neque ipsi Ciceroni
Demosthenes videatur satis esse perfectus, quem dormitare
interim dicit, nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe
compositionem illius etiam apud ipsum reprehendunt, nec
Asinio utrique, qui vitia orationis eius etiam inimice pluribus
locis insequuntur.

Concedamus sane, quod minime natura patitur, reper- 23
tum esse aliquem malum virum summe disertum: nihilo tamen
minus oratorem eum negabo. Nec omnibus, qui fuerint
manu prompti, viri fortis nomen concesserim, quia sine virtute
intelligi non potest fortitudo. An ei, qui ad defendendas 24
causas advocatur, non est opus fide, quam nec cupiditas
corrumpat nec gratia avertat nec metus frangat; sed proditorem,
transfugam, praevaricatorem donabimus oratoris illo
sacro nomine? Quodsi mediocribus etiam patronis convenit
haec, quae vulgo dicitur, bonitas: cur non orator ille, qui
nondum fuit sed potest esse, tam sit moribus quam dicendi
virtute perfectus? Non enim forensem quandam instituimus 25
operam nec mercenariam vocem nec, ut asperioribus verbis
parcamus, non inutilem sane litium advocatum, quem denique
causidicum vulgo vocant; sed virum cum ingenii natura praestantem
tum vero tot pulcherrimas artes penitus mente complexum,
datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea vetustas
cognoverit, singularem perfectumque undique, optima

26 sentientem optimeque dicentem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur aut improborum scelera compescet, aut in pecuniariis quaestionibus veritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoque operibus fuerit sed maioribus clarius elucebit, cum regenda senatus
27 consilia et popularis error ad meliora ducendus. An non talem quendam videtur finxisse Vergilius, quem in seditione vulgi iam faces et saxa iaculantis moderatorem dedit:

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent arrectisque auribus astant?

Habemus igitur ante omnia virum bonum, post haec adiiciet dicendi peritum:

Ille regit dictis animos et pectora mulcet.

28 Quid? non in bellis quoque idem ille vir, quem instituimus, si sit ad proelium miles cohortandus, ex mediis sapientiae praeceptis orationem trahet? Nam quomodo pugnam ineuntibus tot simul metus laboris, dolorum, postremo mortis ipsius exciderint, nisi in eorum locum pietas et fortitudo et
29 honesti praesens imago successerit? Quae certe melius persuadebit aliis, qui prius persuaserit sibi. Prodit enim se, quamlibet custodiatur, simulatio; nec unquam tanta fuerit loquendi facultas, ut non titubet atque haereat, quotiens ab animo verba dissentiunt. Vir autem malus aliud dicat ne-
30 cesse est quam sentit. Bonos nunquam honestus sermo deficiet, nunquam rerum optimarum (nam iidem etiam prudentes erunt) inventio; quae etiamsi lenociniis destituta sit, satis tamen natura sua ornatur nec quidquam non diserte, quod
31 honeste, dicitur. Quare, iuventus, immo omnes aetates, (neque enim rectae voluntati serum est tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus; forsan et consummare contingat. Nam si natura non prohibet et esse virum bonum et esse dicendi peritum: cur non aliquis etiam unus utrumque consequi possit? cur autem non se quisque
32 speret fore illum aliquem? Ad quod si vires ingenii non sufficerent: tamen ad quem usque modum processerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certe procul eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum vitiis mentis posse misceri. Facultas dicendi, si in malos incidit, et ipsa

iudicanda est malum; peiores enim illos facit, quibus contigit.

Videor mihi audire quosdam (neque enim deerunt un- 33
quam, qui diserti esse quam boni malint) illa dicentes: Quid
ergo tantum est artis in eloquentia? cur tu de coloribus et
difficilium causarum defensione, nonnihil etiam de confes-
sione locutus es, nisi aliquando vis ac facultas dicendi ex-
pugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non agit nisi bonas
causas, eas porro etiam sine doctrina satis per se tuetur
veritas ipsa. Quibus ego, cum de meo primum opere re- 34
spondero, etiam pro boni viri officio, si quando eum ad de-
fensionem nocentium ratio duxerit, satisfaciam. Tractare
enim, quomodo aut pro falsis aut etiam pro iniustis aliquando
dicatur, non est inutile, vel propter hoc solum, ut ea facilius
et deprehendamus et refellamus; quemadmodum remedia
melius adhibebit, cui nota, quae nocent, fuerint. Neque enim 35
Academici, cum in utramque disseruerunt partem, non se-
cundum alteram vivent; nec Carneades ille, qui Romae au-
diente Censorio Catone non minoribus viribus contra iusti-
tiam dicitur disseruisse quam pridie pro iustitia dixerat, in-
iustus ipse vir fuit. Verum et virtus quid sit, adversa ei
malitia detegit, et aequitas fit ex iniqui contemplatione mani-
festior, et plurima contrariis probantur. Debent ergo oratori
sic esse adversariorum nota consilia ut hostium imperatori.
Verum et illud, quod prima propositione durum videtur, 36
potest afferre ratio, ut vir bonus in defensione causae velit
auferre aliquando iudici veritatem. Quod si quis a me proponi
mirabitur, (quanquam non est haec mea proprie sententia sed
eorum, quos gravissimos sapientiae magistros aetas vetus
credidit) sic iudicet, pleraque esse, quae non tam factis
quam causis eorum vel honesta fiant vel turpia. Nam si ho- 37
minem occidere saepe virtus, liberos necare nonnunquam
pulcherrimum est: asperiora quaedam adhuc dictu, si com-
munis utilitas exegerit, facere conceditur; ne hoc quidem
nudum est intuendum, qualem causam vir bonus sed etiam
quare et qua mente defendat. Ac primum concedant mihi 38
omnes oportet, quod Stoicorum quoque asperrimi confiten-
tur, facturum aliquando virum bonum, ut mendacium dicat,

et quidem nonnunquam levioribus causis: ut in pueris aegro-
tantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non
39 facturi promittimus; nedum si ab homine occidendo grassa-
tor avertendus sit aut hostis pro salute patriae fallendus;
ut hoc, quod alias in servis quoque reprehendendum est, sit
alias in ipso sapiente laudandum. Id si constiterit, multa iam
video posse evenire, propter quae orator bene suscipiat tale
causae genus, quale remota ratione honesta non recepisset.
40 Nec hoc dico, quia severiores sequi placet leges, pro patre,
fratre, amico periclitantibus; tametsi non mediocris haesi-
tatio est, hinc iustitiae proposita imagine inde pietatis. Nihil
dubii relinquamus. Sit aliquis insidiatus tyranno atque ob
id reus: utrumne salvum eum nolet is, qui a nobis finitur,
orator? an, si tuendum susceperit, non tam falsis defendet,
41 quam qui apud iudices malam causam tuetur? Quid si quae-
dam bene facta damnaturus est iudex, nisi ea non esse facta
convicerimus: non vel hoc modo servabit orator non inno-
centem modo sed etiam laudabilem civem? Quid si quaedam
iusta natura sed condicione temporum inutilia civitati scie-
mus: nonne utemur arte dicendi bona quidem sed malis arti-
42 bus simili? Ad hoc nemo dubitabit, quin, si nocentes mutari
in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum
conceditur, salvos esse magis e re publica sit quam puniri.
Si liqueat igitur oratori, futurum bonum virum, cui vera ob-
43 iicientur: non id aget, ut salvus sit? Da nunc, ut crimine
manifesto prematur dux bonus, et sine quo vincere hostem
civitas non possit: nonne ei communis utilitas oratorem ad-
vocabit? Certe Fabricius Cornelium Rufinum, et alioqui ma-
lum civem et sibi inimicum, tamen, quia utilem sciebat du-
cem, imminente bello palam consulem suffragio suo fecit
atque admirantibus quibusdam respondit, *A cive se spoliari
malle quam ab hoste venire.* Ita, si fuisset orator, non
defendisset eundem Rufinum vel manifesti peculatus reum?
44 Multa dici possunt similia, sed vel unum ex iis quodlibet suf-
ficit. Non enim hoc agimus, ut istud illi, quem formamus,
viro saepe sit faciendum; sed ut, si talis coegerit ratio, sit
tamen vera finitio, *oratorem esse virum bonum dicendi pe-
45 ritum.* Praecipere vero ac discere, quomodo etiam proba-

tione difficilia tractentur, necessarium est. Nam frequenter etiam optimae causae similes sunt malis, et innocens reus multis verisimilibus premitur; quo fit, ut eadem actionis ratione defendendus sit, qua, si nocens esset. Iam innumerabilia sunt bonis causis malisque communia, testes, litterae, suspiciones, opiniones. Non aliter autem verisimilia quam vera et confirmantur et refelluntur. Quapropter, ut res feret, flectetur oratio manente honesta voluntate.

COGNOSCENDA ORATORI QUIBUS MORES FORMANTUR.

II. Quando igitur orator est vir bonus, is autem citra virtutem intelligi non potest; virtus, etiamsi quosdam impetus ex natura sumit, tamen perficienda doctrina est: mores ante omnia oratori studiis erunt excolendi, atque omnis honesti iustique disciplina pertractanda, sine qua nemo nec vir bonus esse nec dicendi peritus potest. Nisi forte acce- 2
dimus iis, qui natura constare mores et nihil adiuvari disciplina putant; scilicet ut ea, quae manu fiunt, atque eorum etiam contemptissima confiteantur egere doctoribus, virtutem vero, qua nihil homini, quo ad deos immortales propius accederet, datum est, obviam et illaboratam, tantum quia nati simus, habeamus. Abstinens erit, qui id ipsum, quid sit abstinentia, ignoret? Et fortis, qui metus doloris, mortis, 3
superstitionis nulla ratione purgaverit? Et iustus, qui aequi bonique tractatum, qui leges, quaeque natura sunt omnibus datae quaeque propriae populis et gentibus constitutae, nunquam eruditiore aliquo sermone tractarit? O quam istud parum putant, quibus tam facile videtur! Sed hoc transeo, de 4
quo neminem, qui litteras vel primis, ut aiunt, labris degustarit, dubitaturum puto. Ad illud sequens praevertar, ne dicendi quidem satis peritum fore, qui non et naturae vim omnem penitus perspexerit et mores praeceptis ac ratione formarit. Neque enim frustra in tertio de Oratore libro L. 5
Crassus cuncta, quae de aequo, iusto, vero, bono deque iis, quae sunt contra posita, dicantur, propria esse oratoris affirmat, ac philosophos, cum ea dicendi viribus tuentur, uti rhetorum armis non suis. Idem tamen confitetur, ea iam esse a philosophia petenda, videlicet quia magis haec illi

6 videtur in possessione earum rerum fuisse. Hinc etiam illud
est, quod Cicero pluribus et libris et epistolis testatur, di-
cendi facultatem ex intimis sapientiae fontibus fluere, ideo-
que aliquamdiu praeceptores eosdem fuisse morum atque
dicendi. Quapropter haec exhortatio mea non eo pertinet,
ut esse oratorem philosophum velim, quando non alia vitae
secta longius a civilibus officiis atque ab omni munere ora-
7 toris recessit. Nam quis philosophorum aut in iudiciis fre-
quens aut clarus in contionibus fuit? Quis denique in ipsa,
quam maxime plerique praecipiunt, rei publicae administra-
tione versatus est? Atqui ego illum, quem instituo, Roma-
num quendam velim esse sapientem, qui non secretis dis-
putationibus sed rerum experimentis atque operibus vere
8 civilem virum exhibeat. Sed quia deserta ab his, qui se ad
eloquentiam contulerunt, studia sapientiae non iam in actu
suo atque in hac fori luce versantur sed in porticus et in
gymnasia primum, mox in conventus scholarum recesserunt:
id, quod est oratori necessarium nec a dicendi praeceptori-
bus traditur, ab iis petere nimirum necesse est, apud quos
remansit, evolvendis penitus auctoribus, qui de virtute prae-
cipiunt; ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit
9 humanarumque coniuncta. Quae ipsae quanto maiores ac
pulchriores viderentur, si illas ii docerent, qui etiam eloqui
praestantissime possent? Utinamque sit tempus unquam, quo
perfectus aliquis, qualem optamus, orator hanc artem su-
perbo nomine et vitiis quorundam bona eius corrumpentium
invisam vindicet sibi ac, velut rebus repetitis, in corpus elo-
10 quentiae adducat. Quae quidem cum sit in tris divisa par-
tes, naturalem, moralem, rationalem: qua tandem
non est cum oratoris opere coniuncta?

Nam ut ordinem retro agamus, de ultima illa, quae tota
versatur in verbis, nemo dubitaverit, si et proprietates vocis
cuiusque nosse et ambigua aperire et perplexa discernere
et de falsis iudicare et colligere ac resolvere, quae velis,
11 oratorum est. Quanquam ea non tam est minute atque con-
cise in actionibus utendum quam in disputationibus, quia non
docere modo sed movere etiam ac delectare audientes debet
orator, ad quod impetu quoque ac viribus et decore est

opus; ut vis amnium maior est altis ripis multoque gurgitis
tractu fluentium quam tenuis aquae et obiectu lapillorum re-
sultantis. Et ut palaestrici doctores illos, quos numeros vo- 12
cant, non idcirco discentibus tradunt, ut his omnibus, qui
didicerunt, in ipso luctandi certamine utantur, (plus enim
pondere et firmitate et spiritu agitur) sed ut sit copia illa,
ex qua unum aut alterum, cuius se occasio dederit, effi-
ciant: ita haec pars dialectica, sive illam dicere malu- 13
mus disputatricem, ut est utilis saepe et finitionibus et
comprehensionibus et separandis, quae sunt differentia, et
resolvenda ambiguitate distinguendo, dividendo, illiciendo,
implicando: ita, si totum sibi vindicaverit in foro certamen,
obstabit melioribus et sectas ad tenuitatem suam vires ipsa
subtilitate consumet. Itaque reperias quosdam in disputando 14
mire callidos, cum ab illa cavillatione discesserint, non ma-
gis sufficere in aliquo graviore actu quam parva quaedam
animalia, quae in angustiis mobilia campo deprehenduntur.

Iam quidem pars illa moralis, quae dicitur Ethice, 15
certe tota oratori est accommodata. Nam in tanta causarum,
sicut superioribus libris diximus, varietate, cum alia con-
iectura quaerantur, alia finitionibus concludantur, alia iure
summoveantur vel transferantur, alia colligantur vel ipsa in-
ter se concurrant vel in diversum ambiguitate ducantur:
nulla fere dici potest, cuius non aliqua in parte tractatus
aequi ac boni reperiatur, plerasque vero esse quis nescit,
quae totae in sola qualitate consistant? In consiliis vero 16
quae ratio suadendi est ab honesti quaestione seposita? Quid
illa etiam pars tertia; quae laudandi ac vituperandi officiis
continetur? Nempe in tractatu recti pravique versatur. An 17
de iustitia, fortitudine, abstinentia, temperantia, pietate non
plurima dicet orator? Sed ille vir bonus, qui haec non vo-
cibus tantum sibi nota atque nominibus aurium tenus in usum
linguae perceperit, sed qui virtutes ipsas mente complexus
ita sentiat, nec in cogitando laborabit et, quod sciet, vere
dicet. Cum sit omnis generalis quaestio speciali potentior, 18
quia universo pars continetur, non utique accedit parti, quod
universum est: profecto nemo dubitabit, generales quaestio-
nes in illo maxime studiorum more versatas. Iam vero cum 19

sint multa propriis brevibusque comprehensionibus finienda, unde etiam status causarum dicitur finitivus: nonne ad id quoque instrui ab iis, qui plus in hoc studii dederunt, oportet? Quid? non quaestio iuris omnis aut verborum proprietate aut aequi disputatione aut voluntatis coniectura continetur? quorum pars ad rationalem, pars ad moralem tractatum
20 redundat. Ergo natura permixta est omnibus istis oratio, quae quidem oratio est vere. Nam ignara quidem huiusce doctrinae loquacitas erret necesse est, ut quae vel nullos vel falsos duces habeat.

Pars vero naturalis, cum est ad exercitationem dicendi tanto ceteris uberior, quanto maiore spiritu de divinis rebus quam humanis loquendum est, tum illam etiam moralem, sine qua nulla esse, ut docuimus, oratio potest, totam
21 complectitur. Nam si regitur providentia mundus: administranda certe bonis viris erit res publica; si divina nostris animis origo: tendendum ad virtutem nec voluptatibus terreni corporis serviendum. An haec non frequenter tractabit orator? An de auguriis, responsis, religione denique omni, de quibus maxima saepe in senatu consilia versata sunt, non erit ei disserendum, si quidem, ut nobis placet, futurus est vir civilis idem? Quae denique intelligi saltem potest elo-
22 quentia hominis optima nescientis? Haec si ratione manifesta non essent: exemplis tamen crederemus. Siquidem et Periclem, cuius eloquentiae, etiamsi nulla ad nos monumenta venerunt, vim tamen quandam incredibilem cum historici tum etiam, liberrimum hominum genus, comici veteres tradunt, Anaxagorae physici constat auditorem fuisse, et Demosthenem, principem omnium Graeciae oratorum, dedisse ope-
23 ram Platoni. Nam M, Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiae spatiis, frequenter ipse testatur; neque se tanta in eo unquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori non ipsius rerum naturae finibus terminasset.

Verum ex hoc alia mihi quaestio exoritur, quae secta conferre plurimum eloquentiae possit; quanquam ea non in-
24 ter multas potest esse contentio. Nam in primis nos Epicurus a se ipse dimittit, qui fugere omnem disciplinam na-

vigatione quam velocissima iubet. Neque vero Aristippus,
summum in voluptate corporis bonum ponens, ad hunc nos
laborem hortatur. Pyrrhon quidem quas in hoc opere ha-
bere partes potest? cui iudices esse, apud quos verba faciat,
et reum, pro quo loquatur, et senatum, in quo sit dicenda
sententia, non liquebit. Academiam quidam utilissimam 25
credunt, quod mos in utramque partem disserendi ad exer-
citationem forensium causarum proxime accedat. Adiiciunt
loco probationis, quod ea praestantissimos in eloquentia vi-
ros ediderit. Peripatetici studio quoque se quodam ora-
torio iactant. Nam theses dicere exercitationis gratia fere
est ab iis institutum. Stoici, sicut copiam nitoremque elo-
quentiae fere praeceptoribus suis defuisse concedant necesse
est, ita nullos aut probare acrius aut concludere subtilius
contendunt. Sed haec inter ipsos, qui velut sacramento ro- 26
gati vel etiam superstitione constricti nefas ducant a su-
scepta semel persuasione discedere. Oratori vero nihil est
necesse in cuiusquam iurare leges. Maius enim est opus at- 27
que praestantius, ad quod ipse tendit, et cuius est velut
candidatus, si quidem est futurus cum vitae tum etiam elo-
quentiae laude perfectus. Quare in exemplum dicendi facun-
dissimum quemque proponet sibi ad imitandum, moribus vero
formandis quam honestissima praecepta rectissimamque ad
virtutem viam deliget. Exercitatione quidem utetur omni,
sed tamen erit plurimus in maximis quibusque ac natura pul-
cherrimis. Nam quae potest materia reperiri ad graviter 28
copioseque dicendum magis abundans quam de virtute, de
re publica, de providentia, de origine animorum, de amici-
tia? Haec sunt, quibus mens pariter atque oratio insurgant:
quae vere bona, quid mitiget metus, coërceat cupiditates,
eximat nos opinionibus vulgi animumque coelestem.

Neque ea solum, quae talibus disciplinis continentur, 29
sed magis etiam, quae sunt antiquitus dicta ac facta
praeclare, et nosse et animo semper agitare conveniet.
Quae profecto nusquam plura maioraque quam in nostrae
civitatis monumentis reperientur. An fortitudinem, iustitiam, 30
fidem, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac
mortis melius alii docebunt quam Fabricii, Curii, Reguli,

Decii, Mucii aliique innumerabiles? Quantum enim Graeci praeceptis valent, tantum Romani, quod est maius, exem-
31 plis. Tantumque non cognitis ille rebus adquierit, qui non modo proximum tempus lucemque praesentem intueri satis credat sed omnem posteritatis memoriam spatium vitae honestae et curriculum laudis existimet. Hinc mihi ille iustitiae haustus bibat, hinc sumptam libertatem in causis atque consiliis praestet. Neque erit perfectus orator, nisi qui honeste dicere et sciet et audebit.

NECESSARIAM IURIS CIVILIS ORATORI SCIENTIAM.

III. Iuris quoque civilis necessaria huic viro scientia est et morum ac religionum eius rei publicae, quam capesset. Nam qualis esse suasor in consiliis publicis privatisve poterit tot rerum, quibus praecipue civitas continetur, ignarus? Quo autem modo patronum se causarum non falso dixerit, qui, quod est in causis potentissimum, sit ab altero petiturus, paene non dissimilis iis, qui poetarum scripta
2 pronuntiant? Nam quodammodo mandata perferet, et ea, quae sibi a iudice credi postulaturus est, aliena fide dicet, et ipse litigantium auxiliator egebit auxilio. Quod ut fieri nonnunquam minore incommodo possit, cum domi praecepta et composita et sicut cetera, quae in causa sunt, in discendo cognita ad iudicem perferet: quid fiet in iis quaestionibus, quae subito inter ipsas actiones nasci solent? non deformiter respectet et inter subsellia minores advocatos in-
3 terroget? Potest autem satis diligenter accipere, quae tum audiet, cum ei dicenda sunt, aut fortiter affirmare aut ingenue pro suis dicere? Possit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuo, nec libera ad discendum mora est? Quid, si forte peritus iuris ille non aderit? Quid, si quis non satis in ea re doctus falsum aliquid subiecerit? Hoc enim est maximum ignorantiae malum, quod
4 credit eum scire, qui moneat. Neque ego sum nostri moris ignarus oblitusve eorum, qui velut ad arculas sedent et tela agentibus sumministrant, neque idem Graecos quoque nescio factitasse, unde nomen his *pragmaticorum* datum est. Sed loquor de oratore, qui non clamorem modo suum causis

sed omnia, quae profutura sunt, debet. Itaque eum nec 5
inutilem, si ad horam forte constiterit, neque in testationi-
bus faciendis esse imperitum velim. Quis enim potius prae-
parabit ea, quae, cum aget, esse in causa velit? Nisi forte
imperatorem quis idoneum credit in proeliis quidem strenuum
et fortem et omnium, quae pugna poscit, artificem, sed ne-
que delectus agere nec copias contrahere atque instruere
nec prospicere commeatus nec locum capere castris scien-
tem; prius est enim certe parare bella quam gerere. Atqui 6
simillimus huic sit advocatus, si plura, quae ad vincendum
valent, aliis reliquerit; cum praesertim hoc, quod est ma-
xime necessarium, nec tam sit arduum, quam procul intuen
tibus fortasse videatur. Namque omne ius, quod est certum,
aut scripto aut moribus constat; dubium aequitatis regula
examinandum est. Quae scripta sunt aut posita in more ci- 7
vitatis, nullam habent difficultatem, cognitionis sunt enim
non inventionis; at quae consultorum responsis explicantur,
aut in verborum interpretatione sunt posita aut in recti pra-
vique discrimine. Vim cuiusque vocis intelligere, aut com-
mune prudentium est aut proprium oratoris; aequitas optimo
cuique notissima. Nos porro et bonum virum et prudentem 8
in primis oratorem putamus, qui cum se ad id, quod est
optimum natura, direxerit, non magnopere commovebitur,
si quis ab eo consultus dissentiet; cum ipsis illis diversas
inter se opiniones tueri concessum sit. Sed etiam, si nosse,
quid quisque senserit, volet: lectionis opus est, qua nihil
est in studiis minus laboriosum. Quodsi plerique, desperata 9
facultate agendi, ad discendum ius declinaverunt: quam id
scire facile est oratori, quod discunt, qui sua quoque con-
fessione oratores esse non possunt? Verum et M. Cato cum
in dicendo praestantissimus tum iuris idem fuit peritissimus,
et Scaevolae Servioque Sulpicio concessa est etiam facun-
diae virtus. Et M. Tullius non modo inter agendum nun- 10
quam est destitutus scientia iuris sed etiam componere aliqua
de eo coeperat, ut appareat, posse oratorem non discendo
tantum iuri vacare sed etiam docendo. Verum ea, quae de 11
moribus excolendis studioque iuris praecipimus, ne quis eo
credat reprehendenda, quod multos cognovimus, qui taedio

laboris, quem ferre tendentibus ad eloquentiam necesse est, confugerint ad haec deverticula desidiae. Quorum alii se ad album ac rubricas transtulerunt et formularii vel, ut Cicero ait, *leguleii* quidem esse maluerunt, tanquam utiliora
12 eligentes ea, quorum solam facilitatem sequebantur; alii pigritiae arrogantioris, qui subito fronte conficta immissaque barba, veluti despexissent oratoria praecepta, paulum aliquid sederunt in scholis philosophantium, ut deinde in publico tristes, domi dissoluti captarent auctoritatem contemptu ceterorum. Philosophia enim simulari potest, eloquentia non potest.

ITEM HISTORIARUM.

IV. In primis vero abundare debet orator exemplorum copia cum veterum tum etiam novorum, adeo ut non ea modo, quae conscripta sunt historiis aut sermonibus velut per manus tradita, quaeque cotidie aguntur, debeat nosse, verum ne ea quidem, quae sunt a clarioribus poetis ficta,
2 negligere. Nam illa quidem priora aut testimoniorum aut iudicatorum obtinent locum; sed haec quoque aut vetustatis fide tuta sunt aut ab hominibus magnis praeceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quam plurima; unde etiam senibus auctoritas maior est, quod plura nosse et vidisse creduntur, quod Homerus frequentissime testatur. Sed non est expectanda ultima aetas, cum studia praestent, ut, quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam praeteritis saeculis vixisse videamur.

QUAE SINT ARTIS ORATORIAE INSTRUMENTA.

V. Haec sunt, quae me redditurum promiseram, instrumenta non artis, ut quidam putaverunt, sed ipsius oratoris. Haec arma habere ad manum, horum scientia debet esse succinctus, accedente verborum figurarumque facili copia et inventionis ratione et disponendi usu et memoriae firmitate et actionis gratia. Sed plurimum ex his valet animi praestantia, quam nec metus frangat nec acclamatio terreat nec audientium auctoritas ultra debitam reverentiam
2 tardet. Nam ut abominanda sunt contraria his vitia confidentiae, temeritatis, improbitatis, arrogantiae: ita citra con-

stantiam, fiduciam, fortitudinem nihil ars, nihil studium,
nihil profectus ipse profuerit; ut si des arma timidis et im-
bellibus. Invitus mehercule dico, quoniam et aliter accipi
potest, ipsam verecundiam, vitium quidem sed amabile, et
quae virtutes facillime generet, esse inter adversa, multis-
que in causa fuisse, ut bona ingenii studiique in lucem non
prolata situ quodam secreti consumerentur. Sciat autem, si 3
quis haec forte minus adhuc peritus distinguendi vim cuius-
que verbi leget, non probitatem a me reprehendi sed vere-
cundiam, quae est timor quidam reducens animum ab iis,
quae facienda sunt, unde confusio et coepti poenitentia et
subitum silentium. Quis porro dubitet vitiis ascribere af-
fectum, propter quem facere honesta pudet? Neque ego 4
rursus nolo eum, qui sit dicturus, et sollicitum surgere et
colorem mutare et periculum intelligere; quae si non acci-
dent, etiam simulanda erunt. Sed intellectus hic sit operis
non metus, moveamurque non concidamus. Optima est au-
tem emendatio verecundiae fiducia, et quamlibet imbecilla
frons magna conscientia sustinetur.

Sunt et naturalia, ut supra dixi, quae tamen et cura 5
iuvantur, instrumenta, v o x, l a t u s, d e c o r; quae quidem
tantum valent, ut frequenter famam ingenii faciant. Habuit
oratores aetas nostra copiosiores, sed, cum diceret, eminere
inter aequales Trachalus videbatur. Ea corporis sublimitas
erat, is ardor oculorum, frontis auctoritas, gestus praestan-
tia, vox quidem non, ut Cicero desiderat, paene tragoedo-
rum sed super omnes, quos ego quidem audierim, tragoedos.
Certe cum in basilica Iulia diceret primo tribunali, quattuor 6
autem iudicia, ut moris est, cogerentur, atque omnia cla-
moribus fremerent: et auditum eum et intellectum et, quod
agentibus ceteris contumeliosissimum fuit, laudatum quoque
ex quattuor tribunalibus memini. Sed hoc votum est et rara
felicitas; quae si non assit: sane sufficiat ab iis, quibus quis
dicit, audiri. Talis esse debet orator et haec scire.

QUOD SIT INCIPIENDI CAUSAS AGERE TEMPUS.

VI. A g e n d i autem i n i t i u m sine dubio secundum vi-
res cuiusque sumendum est. Neque ego annos definiam,

cum Demosthenen puerum admodum actiones pupillares habuisse manifestum sit, Calvus, Caesar, Pollio multum ante quaestoriam omnes aetatem gravissima iudicia susceperint, praetextatos egisse quosdam sit traditum, Caesar Augustus
2 duodecim natus annos aviam pro rostris laudaverit. Modus mihi videtur quidam tenendus, ut neque praepropere destringatur immatura frons et, quidquid est illud adhuc acerbum, proferatur; nam inde et contemptus operis innascitur, et fundamenta iaciuntur impudentiae, et, quod est ubicunque per-
3 niciosissimum, praevenit vires fiducia. Nec rursus differendum est tirocinium in senectutem; nam cotidie metus crescit, maiusque fit semper, quod ausuri sumus, et, dum deliberamus, quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet, dum et venia et spes est et paratus favor et audere non dedecet; et, si quid desit operi, supplet aetas, et, si qua
4 sunt dicta iuveniliter, pro indole accipiuntur: ut totus ille Ciceronis pro Sexto Roscio locus: *Quid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis?* Quae cum sex et viginti natus annos summis audientium clamoribus dixerit. defervisse tempore et annis liquata, iam senior idem fatetur. Et hercule quantumlibet secreta studia contulerint: est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia veri discriminis facies; plusque, si separes, usus sine doctrina quam citra usum doctrina valet.
5 Ideoque nonnulli senes in schola facti stupent novitate, cum in iudicia venerunt, et omnia suis exercitationibus similia desiderant. At illic et iudex tacet et adversarius obstrepit et nihil temere dictum perit, et, si quid tibi sumas, probandum est, et laboratam congestamque dierum ac noctium studio actionem aqua deficit, et omisso magna semper flandi tumore in quibusdam causis loquendum est; quod illi diserti
6 minime sciunt. Itaque nonnullos reperias, qui sibi eloquentiores videantur, quam ut causas agant. Ceterum illum, quem iuvenem tenerisque adhuc viribus nitentem in forum deduximus, et incipere quam maxime facili ac favorabili causa velim, ferarum ut catuli molliore praeda saginantur, et non utique ab hoc initio continuare operam et ingenio adhuc

alendo callum inducere; sed iam scientem, quid sit pugna, et in quam rem studendum sit, refici atque renovari. Sic et 7
tirocinii metum, dum facilius est audere, transierit, nec audendi facilitatem usque ad contemptum operis adduxerit. Usus est hac ratione M. Tullius, et cum iam clarum meruisset inter patronos, qui tum erant, nomen: in Asiam navigavit seque et aliis sine dubio eloquentiae ac sapientiae magistris sed praecipue tamen Apollonio Moloni, quem Romae quoque audierat, Rhodi rursus formandum ac velut recoquendum dedit. Tum dignum operae pretium venit, cum inter se congruunt praecepta et experimenta.

QUAE IN SUSCIPIENDIS CAUSIS ORATORI OBSERVANDA SINT.

VII. Cum satis in omni certamine virium fecerit, prima ei cura in suscipiendis causis erit; in quibus defendere quidem reos profecto quam facere vir bonus malet, non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitae vocet. Nam et leges ipsae nihil valeant, nisi actoris idonea voce munitae; et si poenas scelerum expetere fas non est: prope est, ut scelera ipsa permissa sint; et licentiam malis dari, certe contra bonos est. Quare 2
neque sociorum querelas nec amici vel propinqui necem nec erupturas in rem publicam conspirationes inultas patietur orator, non poenae nocentium cupidus sed emendandi vitia corrigendique mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non possunt, solo metu continentur. Itaque ut accusatoriam 3
vitam vivere et ad deferendos reos praemio duci, proximum latrocinio est: ita pestem intestinam propulsare, cum propugnatoribus patriae comparandum. Ideoque principes in re publica viri non detrectaverunt hanc officii partem, creditique sunt etiam clari iuvenes obsidem rei publicae dare malorum civium accusationem, quia nec odisse improbos nec simultates provocare nisi ex fiducia bonae mentis videbantur.
dque cum ab Hortensio, Lucullis, Sulpicio, Cicerone, Cae- 4
sare, plurimis aliis, tum ab utroque Catone factum est; quorum alter appellatus sapiens, alter nisi creditur fuisse, vix scio, cui reliquerit huius nominis locum. Neque defendet

omnes orator, idemque portum illum eloquentiae suae salu
tarem non etiam piratis patefaciet duceturque in advocatio
5 nem maxime causa. Quoniam tamen omnes, qui non improbe
litigabunt, quorum certe bona pars est, sustinere non potest
unus: aliquid et commendantium personis dabit et ipsorum,
qui iudicio decernent, ut optimi cuiusque voluntate movea-
6 tur; namque hos et amicissimos habebit vir bonus. Summo-
vendum vero est utrumque ambitus genus vel potentibus con-
tra humiles venditandi operam suam vel illud etiam iactantius
minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim for-
tuna causas vel iustas vel improbas facit. Neque vero pudor
obstet, quo minus susceptam, cum melior videretur, litem,
cognita inter disceptandum iniquitate, dimittat, cum prius
7 litigatori dixerit verum. Nam in hoc maximum, si aequi iu-
dices sumus, beneficium est, ut non fallamus vana spe liti-
gantem. Neque est dignus opera patroni, qui non utitur
consilio. Et certe non convenit ei, quem oratorem esse vo-
lumus, iniusta tueri scientem. Nam si ex illis, quas supra
diximus, causis falsum tuebitur: erit tamen honestum, quod
ipse faciet.

8 Gratisne ei semper agendum sit, tractari potest. Quod
ex prima statim fronte diiudicare, imprudentium est. Nam
quis ignorat, quin id longe sit honestissimum ac liberalibus
disciplinis et illo, quem exigimus, animo dignissimum, non
vendere operam nec elevare tanti beneficii auctoritatem;
cum pleraque hoc ipso possint videri vilia, quod pretium ha-
9 bent? Caecis hoc, ut aiunt, satis clarum est, nec quisquam,
qui sufficientia sibi (modica autem haec sunt) possidebit,
hunc quaestum sine crimine sordium fecerit. At si res fami-
liaris amplius aliquid ad usus necessarios exiget: secundum
omnium sapientium leges patietur sibi gratiam referri, cum
et Socrati collatum sit ad victum, et Zeno, Cleanthes, Chry-
10 sippus mercedes a discipulis acceptaverint. Neque enim vi-
deo, quae iustior acquirendi ratio quam ex honestissimo
labore et ab iis, de quibus optime meruerint, quique, si ni-
hil invicem praestent, indigni fuerint defensione. Quod qui-
dem non iustum modo sed necessarium etiam est, cum haec
ipsa opera tempusque omne alienis negotiis datum facultatem

aliter acquirendi recidant. Sed tum quoque tenendus est 11
modus, ac plurimum refert, et a quo accipiat et quantum et quousque. Paciscendi quidem ille piraticus mos et ponentium periculis pretia procul abominanda negotiatio etiam mediocriter improbis aberit, cum praesertim bonos homines bonasque causas tuenti non sit metuendus ingratus; quodsi futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere volet 12
orator ultra quam satis erit; ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet sed mutua benivolentia utetur, cum sciat se tanto plus praestitisse. Non enim, quia venire hoc beneficium non oportet, perire oportet. Denique ut gratus sit, ad eum magis pertinet, qui debet.

QUAE IN DISCENDIS.

VIII. Proxima discendae causae ratio, quod est orationis fundamentum. Neque enim quisquam tam ingenio tenui reperietur, qui, cum omnia, quae sunt in causa, diligenter cognoverit, ad docendum certe iudicem non sufficiat. Sed eius rei paucissimis cura est. Nam ut taceam de negli- 2
gentibus, quorum nihil refert, ubi litium cardo vertatur, dum sint, quae vel extra causam ex personis aut communi tractatu locorum occasionem clamandi largiantur: aliquos et ambitio pervertit, qui partim tanquam occupati semperque aliud habentes, quod ante agendum sit, pridie ad se venire litigatorem aut eodem matutino iubent, nonnunquam etiam inter ipsa subsellia didicisse se gloriantur; partim iactantia ingenii, ut 3
res cito accepisse videantur, tenere se et intelligere prius paene quam audiant mentiti, cum multa et diserte summisque clamoribus, quae neque ad iudicem neque ad litigatorem pertineant, decantaverunt, bene sudantes beneque comitati per forum reducuntur. Ne illas quidem tulerim delicias eo- 4
rum, qui doceri amicos suos iubent; quanquam minus mali est, si illi saltem recte discant recteque doceant. Sed quis discet tam bene quam patronus? Quomodo autem sequester ille et media litium manus et quidam interpres impendet aequo animo laborem in alienas actiones, cum dicturis tanti suae non sint? Pessimae vero consuetudinis, libellis esse con- 5
tentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patro-

num, quia liti ipse non sufficit, aut aliquis ex eo genere ad-
vocatorum, qui se non posse agere confitentur; deinde faciunt
id quod est in agendo difficillimum. Nam qui iudicare, quid
dicendum, quid dissimulandum, quid declinandum mutandum,
fingendum etiam sit, potest, cur non sit orator: quando, quod
6 difficilius est, oratorem facit? Hi porro non tantum noce-
rent, si omnia scriberent, uti gesta sunt. Nunc consilium et
colores adiiciunt et aliqua peiora veris, quae plerique cum
acceperunt, mutare nefas habent et velut themata in scholis
posita custodiunt. Deinde deprehenduntur et causam, quam
discere ex suis litigatoribus noluerunt, ex adversariis discunt.
7 Liberum igitur demus ante omnia iis, quorum negotium erit,
tempus ac locum, exhortemurque ultro, ut omnia quamlibet
verbose et unde volent repetita ex tempore exponant. Non
enim tam obest audire supervacua quam ignorare necessa-
8 ria. Frequenter autem et vulnus et remedium in iis orator
inveniet, quae litigatori in neutram partem habere momen-
tum videbantur. Nec tanta sit acturo memoriae fiducia, ut
subscribere audita pigeat.

Nec semel audisse sit satis; cogendus eadem iterum ac
saepius dicere litigator, non solum quia effugere aliqua prima
expositione potuerunt, praesertim hominem (quod saepe
evenit) imperitum, sed etiam ut sciamus, an eadem dicat.
9 Plurimi enim mentiuntur et, tanquam non doceant causam
sed agant, non ut cum patrono sed ut cum iudice loquuntur.
Quapropter nunquam satiscredendum est, sed agitandus omni-
10 bus modis et turbandus et evocandus. Nam ut medicis non
apparentia modo vitia curanda sunt sed etiam invenienda
quae latent, saepe ipsis ea, qui sauandi sunt, occulentibus:
ita advocatus plura, quam ostenduntur, aspiciat. Nam cum
satis in audiendo patientiae impenderit: in aliam rursus ei
personam transeundum est, agendusque adversarius, propo-
nendum quidquid omnino excogitari contra potest, quidquid
recipit in eiusmodi disceptatione natura. Interrogandus quam
11 infestissime ac premendus. Nam dum omnia quaerimus, ali-
quando ad verum, ubi minime expectavimus, pervenimus.

In summa optimus est in discendo patronus incredulus.
Promittit enim litigator omnia, testem populum, paratissimas

consignationes, ipsum denique adversarium quaedam non negaturum. Ideoque opus est intueri omne litis instrumentum; 12
quod videre non est satis, perlegendum erit. Nam frequentissime aut non sunt omnino, quae promittebantur, aut minus continent aut cum alio aliquo nocituro permixta sunt aut nimia sunt et fidem hoc ipso detractura, quod non habent modum. Denique linum ruptum aut turbatam ceram aut sine 13
agnitore signa frequenter invenies; quae, nisi domi excusseris, in foro inopinata decipient, plusque nocebunt destituta quam non promissa nocuissent. Multa etiam, quae litigator nihil ad causam pertinere crediderit, patronus eruet, modo per omnes, quos tradidimus, argumentorum locos eat. Quos ut circumspectare in agendo et attentare singulos mi- 14
nime convenit, propter quas diximus causas: ita in discendo rimari necessarium est, quae personae, quae tempora, quae loca, instituta, instrumenta, ceteraque, ex quibus non tantum illud, quod est artificiale probationis genus, colligi possit, sed qui metuendi testes, quomodo sint refellendi. Nam plurimum refert, invidia reus an odio an contemptu laboret, quorum fere pars prima superiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic causam perscrutatus, propositis ante 15
oculos omnibus, quae prosint noceantve, tertiam deinceps personam induat iudicis, fingatque apud se agi causam, et, quod ipsum movisset de eadem re pronuntiaturum, id potentissimum, apud quemcunque agetur, existimet. Sic eum raro fallet eventus, aut culpa iudicis erit.

QUAE IN AGENDIS.

IX. Quae sint in agendo servanda, toto fere opere executi sumus; pauca tamen propria huius loci, quae non tam dicendi arte quam officiis agentis continentur, attingam. Ante omnia, ne, quod plerisque accidit, ab utilitate eum causae praesentis cupido laudis abducat. Nam ut gerentibus 2
bella non semper exercitus per plana et amoena ducendus est, sed adeundi plerumque asperi colles, expugnandae civitates quamlibet praecisis impositae rupibus aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidem occasione laetius decurrendi et aequo congressa campo totas vires populariter

3 explicabit; at si iuris anfractus aut eruendae veritatis latebras adire cogetur: non obequitabit nec illis vibrantibus concitatisque sententiis velut missilibus utetur, sed operibus et
4 cuniculis et insidiis et occultis artibus rem geret. Quae omnia non dum fiunt laudantur, sed cum facta sunt; unde etiam cupidissimis opinionis plus fructus venit. Nam cum illa dicendi vitiosa iactatio inter plausores suos detonuit: resurgit verae virtutis fortior fama, nec iudices, a quo sint moti, dissimulant, et doctis creditur, nec est orationis vera
5 laus, nisi cum finita est. Veteribus quidem etiam dissimulare eloquentiam fuit moris, idque M. Antonius praecipit, quo plus dicentibus fidei minusque suspectae advocatorum insidiae forent. Sed illa dissimulari, quae tum erat, potuit; nondum enim tantum dicendi lumen accesserat, ut etiam per obstantia erumperet. Quare artes quidem et consilia lateant et quidquid, si deprehenditur, perit. Hactenus eloquentia
6 secretum habet. Verborum quidem delectus, gravitas sententiarum, figurarum elegantia aut non sunt aut apparent. Sed propter hoc ipsum ostendenda non sunt, quod apparent; ac si unum sit ex duobus eligendum: causa potius laudetur quam patronus. Finem tamen hunc praestabit orator, ut videatur optimam causam optime egisse. Illud certum erit, neminem peius agere quam qui displicente causa placet;
7 necesse est enim extra causam sit, quod placet. Nec illo fastidio laborabit orator non agendi causas minores, tanquam infra eum sint aut detractura sit opinioni minus liberalis materia. Nam et suscipiendi ratio iustissima est officium, et optandum etiam, ut amici quam minimas lites habeant; et abunde dixit bene, quisquis rei satisfecit.

8 At quidam, etiamsi forte susceperunt negotia paulo ad dicendum tenuiora, extrinsecus adductis ea rebus circumliniunt ac, si defecerint alia, conviciis implent vacua causarum; si contingit, veris; si minus, fictis; modo sit materia ingenii mereaturque clamorem dum dicitur. Quod ego adeo longe puto ab oratore perfecto, ut eum ne vera quidem ob-
9 iecturum, nisi id causa exigit, credam. Ea est enim prorsus *canina*, ut ait Appius, eloquentia, cognituram male dicendi subire; quod facientibus etiam male audiendi praesumenda

patientia est. Nam et in ipsos fit impetus frequenter, qui
egerunt, et certe petulantiam patroni litigator luit. Sed haec
minora sunt ipso illo vitio animi, quod maledicus a malefico
non distat nisi occasione. Turpis voluptas et inhumana et 10
nulli audientium bono grata a litigatoribus quidem frequenter
exigitur, qui ultionem malunt quam defensionem. Sed neque
alia multa ad arbitrium eorum facienda sunt; hoc quidem quis
hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad
alterius arbitrium? Atqui etiam in advocatos partis adver- 11
sae libenter nonnulli invehuntur; quod, nisi si forte meruerunt, et inhumanum est respectu communium officiorum, et
cum ipsi qui dicit inutile (nam idem iuris responsuris datur),
tum causae contrarium, quia plane adversarii fiunt et inimici,
et quantulumcunque eis virium est, contumelia augetur. Su- 12
per omnia perit illa, quae plurimum oratori et auctoritatis
et fidei affert, modestia, si a viro bono in rabulam latratoremque convertitur, compositus non ad animum iudicis sed
ad stomachum litigatoris. Frequenter etiam species liberta- 13
tis deducere ad temeritatem solet non causis modo sed ipsis
quoque, qui dixerunt, periculosam. Nec immerito Pericles
solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo
populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de
omnibus sentio, qui tantundem possunt nocere. Nam quae
fortia, dum dicuntur, videbantur, stulta, cum laeserunt,
vocantur.

Nunc, quia varium fere propositum agentium fuit, et 14
quorundam cura tarditatis quorundam facilitas temeritatis crimine laboravit: quem credam fore in hoc oratoris m o d u m,
tradere non alienum videtur. Afferet ad dicendum curae 15
semper quantum plurimum poterit. Neque enim hoc solum
negligentis sed mali et in suscepta causa perfidi ac proditoris est, peius agere quam possit. Ideoque ne suscipiendae
quidem sunt causae plures, quam quibus suffecturum se sciat.
Dicet scripta quam res patietur plurima et, ut Demosthenes 16
ait, si continget, et sculpta. Sed hoc aut primae actiones
aut quae in publicis iudiciis post interiectos dies dantur permiserint; at cum protinus respondendum est: omnia parari
non possunt, adeo ut paulo minus promptis etiam noceat

scripsisse, si alia ex diverso, quam opinati fuerint, occurre-
17 rint. Inviti enim recedunt a praeparatis et tota actione re-
spiciunt requiruntque, num aliquid ex illis intervelli atque
ex tempore dicendis inseri possit; quod si fiat: non cohaeret
nec commissuris modo, ut in opere male iuncto, hiantibus
18 sed ipsa coloris inaequalitate detegitur. Ita nec liber est
impetus nec cura contexta, et utrumque alteri obstat; illa
enim, quae scripta sunt, retinent animum, non sequuntur.
Itaque in his actionibus *omni*, ut agricolae dicunt, *pede stan-*
19 *dum est*. Nam cum in propositione ac refutatione causa con-
sistat: quae nostrae partis sunt, scripta esse possunt; quae
etiam responsurum adversárium certum est, (est enim ali-
quando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum
afferre possumus, ut causam bene noverimus; alterum ibi
20 sumere, ut dicentem adversarium diligenter audiamus. Licet
tamen praecogitare plura et animum ad omnes casus compo-
nere, idque est tutius stilo, quo facilius et omittitur cogi-
tatio et transfertur. Sed sive in respondendo fuerit subito
dicendum, sive quae alia exegerit ratio, nunquam oppres-
sum se ac deprehensum credet orator, cui disciplina et stu-
21 dium et exercitatio dederit vires etiam facilitatis; quemque
armatum semper ac velut in procinctu stantem non magis un-
quam in causis oratio quam in rebus cotidianis ac domesticis
sermo deficiet; nec se unquam propter hoc oneri subtrahet,
modo sit causae discendae tempus; nam cetera semper sciet.

DE GENERE DICENDI.

X. Superest, ut dicam de genere orationis. Hic
erat propositus a nobis in divisione prima locus tertius; nam
ita promiseram, me de arte, de artifice, de opere dicturum.
Cum sit autem rhetorices atque oratoris opus oratio plures-
que eius formae, sicut ostendam: in omnibus his et ars est
et artifex, plurimum tamen invicem differunt; nec solum spe-
cie, ut signum signo et tabula tabulae et actio actioni, sed
genere ipso, ut Graecis Tuscanicae statuae, ut Asianus elo-
2 quens Attico. Suos autem haec operum genera, quae dico,
ut auctores sic etiam amatores habent; atque ideo nondum
est perfectus orator ac nescio an ars ulla, non solum quia

aliud in alio magis eminet, sed quod non una omnibus forma
placuit, partim condicione vel temporum vel locorum, par-
tim iudicio cuiusque atque proposito. Primi, quorum qui- 3
dem opera non vetustatis modo gratia visenda sunt, clari
pictores fuisse dicuntur Polygnotus atque Aglaophon, quo-
rum simplex color tam sui studiosos adhuc habet, ut illa
prope rudia ac velut futurae mox artis primordia maximis,
qui post eos extiterunt, auctoribus praeferant, proprio quo-
dam intelligendi, ut mea opinio fert, ambitu. Post Zeuxis 4
atque Parrhasius non multum aetate distantes, circa Pelo-
ponnesia ambo tempora (nam cum Parrhasio sermo Socra-
tis apud Xenophontem invenitur) plurimum arti addiderunt.
Quorum prior luminum umbrarumque invenisse rationem, se-
cundus examinasse subtilius lineas traditur. Nam Zeuxis 5
plus membris corporis dedit, id amplius atque augustius ra-
tus atque, ut existimant, Homerum secutus, cui validissima
quaeque forma etiam in feminis placet. Ille vero ita circum-
scripsit omnia, ut eum legum latorem vocent, quia deorum
atque heroum effigies, quales ab eo sunt traditae, ceteri,
tanquam ita necesse sit, sequuntur. Floruit autem circa Phi- 6
lippum et usque ad successores Alexandri pictura praecipue
sed diversis virtutibus. Nam cura Protogenes, ratione Pam-
philus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, concipiendis vi-
sionibus, quas *φαντασίας* vocant, Theon Samius, ingenio et
gratia, quam in se ipse maxime iactat, Apelles est prae-
stantissimus. Euphranorem admirandum facit, quod et cete-
ris optimis studiis inter praecipuos et pingendi fingendique
idem mirus artifex fuit.

Similis in *statuis* differentia. Nam duriora et Tu- 7
scanicis proxima Callon atque Hegesias, iam minus rigida
Calamis, molliora adhuc supra dictis Myron fecit. Diligen-
tia ac decor in Polycleto supra ceteros, cui quanquam a ple-
risque tribuitur palma, tamen, ne nihil detrahatur, deesse
pondus putant. Nam ut humanae formae decorem addiderit 8
supra verum, ita non explevisse deorum auctoritatem vide-
tur. Quin aetatem quoque graviorem dicitur refugisse nihil
ausus ultra leves genas. At quae Polycleto defuerunt, Phidiae
atque Alcameni dantur. Phidias tamen diis quam hominibus 9

efficiendis melior artifex creditur, in ebore vero longe citra
aemulum, vel si nihil nisi Minervam Athenis aut Olympium
in Elide Iovem fecisset, cuius pulchritudo adiecisse aliquid
etiam receptae religioni videtur; adeo maiestas operis deum
aequavit. Ad veritatem Lysippum ac Praxitelen accessisse
optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea re-
prehenditur et fuit similitudinis quam pulchritudinis amantior.
10 In oratione vero si species intueri velis, totidem
paene reperias ingeniorum quot corporum formas. Sed fuere
quaedam genera dicendi condicione temporum horridiora,
alioqui magnam iam ingenii vim prae se ferentia. Hinc sint
Laelii, Africani, Catones etiam Gracchique, quos tu licet
Polygnotos vel Callonas appelles. Mediam illam formam te-
11 neant L. Crassus, Q. Hortensius. Tum deinde efflorescat
non multum inter se distantium tempore oratorum ingens
proventus. Hic vim Caesaris, indolem Caelii, subtilitatem
Calidii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalae, sanctita-
tem Calvi, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem
Cassii reperiemus; in iis etiam, quos ipsi vidimus, copiam
Senecae, vires Africani, maturitatem Afri, iucunditatem
12 Crispi, sonum Trachali, elegantiam Secundi. At M. Tullium
non illum habemus Euphranorem circa plurium artium spe-
cies praestantem sed in omnibus, quae in quoque laudantur,
eminentissimum. Quem tamen et suorum homines temporum
incessere audebant ut tumidiorem et Asianum et redundan-
tem et in repetitionibus nimium et in salibus aliquando frigi-
dum et in compositione fractum, exultantem ac paene, quod
13 procul absit, viro molliorem; postea vero quam triumvirali
proscriptione consumptus est, passim qui oderant, qui in-
videbant, qui aemulabantur, adulatores etiam praesentis po-
tentiae non responsurum invaserunt. Ille tamen, qui ieiunus
a quibusdam atque aridus habetur, non aliter ab ipsis inimi-
cis male audire quam nimiis floribus et ingenii affluentia po-
tuit. Falsum utrumque, sed tamen illa mentiendi propior
14 occasio. Praecipue vero presserunt eum, qui videri Attico-
rum imitatores concupierant. Haec manus quasi quibusdam
sacris initiata ut alienigenam et parum studiosum devinctum-
que illis legibus insequebatur; unde nunc quoque aridi et

exucci et exangues. Hi sunt enim, qui suae imbecillitati sa- 15
nitatis appellationem, quae est maxime contraria, obtendunt; qui, quia clariorem vim eloquentiae velut solem ferre non possunt, umbra magni nominis delitescunt. Quibus quia multa et pluribus locis Cicero ipse respondit: tutior mihi de hoc disserendi brevitas erit.

Et antiqua quidem illa divisio inter Atticos atque 16
Asianos fuit, cum hi pressi et integri: contra inflati illi et inanes haberentur; in his nihil superflueret: illis iudicium maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum et Santra est, hoc putant accidisse, quod, paulatim sermone Graeco in proximas Asiae civitates influente, nondum satis periti loquendi facundiam concupierint, ideoque ea, quae proprie signari poterant, circuitu coeperint enuntiare ac deinde per-
severarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse et di- 17
centium et audientium naturae videntur, quod Attici limati quidam et emuncti nihil inane aut redundans ferebant, Asiana gens tumidior alioqui atque iactantior vaniore etiam dicendi
gloria inflata est. Tertium mox, qui haec dividebant, adie- 18
cerunt genus Rhodium, quod velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt; neque enim Attice pressi neque Asiane sunt abundantes, ut aliquid habere videantur gentis
aliquid auctoris. Aeschines enim, qui hunc exilio delegerat 19
locum, intulit eo studia Athenarum, quae, velut sata quaedam coelo terraque degenerant, saporem illum Atticum peregrino miscuerunt. Lenti ergo quidam ac remissi non sine pondere tamen neque fontibus puris neque torrentibus turbidis sed lenibus stagnis similes habentur.

Nemo igitur dubitaverit, longe esse optimum genus 20
Atticorum. In quo ut est aliquid inter ipsos commune, id est iudicium acre tersumque: ita ingeniorum plurimae for-
mae. Quapropter mihi falli multum videntur, qui solos esse 21
Atticos credunt tenues et lucidos et significantes et quadam eloquentiae frugalitate contentos ac semper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? Sit Lysias; hunc enim amplectuntur amatores istius nominis modum. Non igitur iam usque ad Coccum et Andocidem remittemur.
Interrogare tamen velim, an Isocrates Attice dixerit. Nihil 22

enim tam est Lysiae diversum. Negabunt. At eius schola principes oratorum dedit. Quaeratur similius aliquid. Hyperides Atticus? Certe. At plus indulsit voluptati. Transeo plurimos, Lycurgum, Aristogitona et his priores Isaeum, Antiphontem; quos, ut homines, inter se genere similes dif-
23 ferentes dixeris specie. Quid ille, cuius modo fecimus mentionem, Aeschines? nonne his latior et audentior et excelsior? Quid denique Demosthenes? non cunctos illos tenues et circumspectos vi, sublimitate, impetu, cultu, compositione superavit? non insurgit locis? non figuris gaudet? non translationibus nitet? non oratione ficta dat tacentibus vocem?
24 non illud iusiurandum per caesos in Marathone ac Salamine propugnatores rei publicae satis manifesto docet, praeceptorem eius Platonem fuisse? quem ipsum num Asianum appellabimus plerumque instinctis divino spiritu vatibus comparandum? Quid Periclea? similemne credimus Lysiacae gracilitati, quem fulminibus et coelesti fragori comparant
25 Comici, dum illi conviciantur? Quid est igitur, cur in iis demum, qui tenui venula per calculos fluunt, Atticum saporem putent? ibi demum thymum redolere dicant? Quos ego existimo, si quod in his finibus uberius invenerint solum fertilioremve segetem, negaturos Atticam esse, quod plus, quam acceperit, seminis reddat; quia hanc eius terrae fidem
26 Menander eludit. Ita nunc, si quis ad eas Demosthenis virtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae defuisse ei sive ipsius natura seu lege civitatis videntur, adiecerit, ut affectus concitatius moveat, audiam dicentem, *Non fecit hoc Demosthenes?* et si quid exierit numeris aptius (fortasse non possit; sed tamen si quid exierit) non erit Atticum? Melius de hoc nomine sentiant credantque, Attice dicere esse optime dicere.

27 Atque in hac tamen opinione perseverantes Graecos magis tulerim. Latina mihi facundia, ut inventione, dispositione, consilio, ceteris huius generis artibus similis Graecae ac prorsus discipula eius videtur, ita circa rationem eloquendi vix habere imitationis locum. Namque est ipsis statim sonis durior, quando et iucundissimas ex Graecis litteras non habemus, vocalem alteram alteram consonantem,

quibus nullae apud eos dulcius spirant; quas mutuari sole-
mus, quotiens illorum nominibus utimur. Quod cum contin- 28
git: nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in
Ephyris et *Zephyris*. Quae si nostris litteris scribantur:
surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum
earum succedent tristes et horridae, quibus Graecia caret.
Nam et illa, quae est sexta nostrarum, paene non humana 29
voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium
efflanda est; quae, etiam cum vocalem proxima accipit quassa
quodammodo, utique quotiens aliquam consonantem frangit,
ut in hoc ipso *frangit*, multo fit horridior. Aeolicae quoque
litterae, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma a
nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Duras 30
et illa syllabas facit, quae ad coniungendas demum subiectas
sibi vocales est utilis, alias supervacua, ut *equos* hac et
equum scribimus; cum etiam ipsae hae vocales duae efficiant
sonum, qualis apud Graecos nullus est, ideoque scribi illo-
rum litteris non potest. Quid? quod pleraque nos illa quasi 31
mugiente littera cludimus M, qua nullum Graece verbum
cadit: at illi ny iucundam et in fine praecipue quasi tinnien-
tem illius loco ponunt, quae est apud nos rarissima in clau-
sulis. Quid? quod syllabae nostrae in B litteram et D inni- 32
tuntur adeo aspere, ut plerique non antiquissimorum quidem
sed tamen veterum mollire temptaverint non solum *aversa*
pro *abversis* dicendo sed et in praepositione B litterae ab-
sonam et ipsam S subiiciendo. Sed accentus quoque, cum 33
rigore quodam, tum similitudine ipsa, minus suaves habe-
mus; quia ultima syllaba nec acuta unquam excitatur nec
flexa circumducitur sed in gravem vel duas graves cadit
semper. Itaque tanto est sermo Graecus Latino iucundior,
ut nostri poetae, quotiens dulce carmen esse voluerint, illo-
rum id nominibus exornent. His illa potentiora, quod res 34
plurimae carent appellationibus, ut eas necesse sit trans-
ferre aut circumire; etiam in iis, quae denominata sunt,
summa paupertas in eadem nos frequentissime revolvit; at
illis non verborum modo, sed linguarum etiam inter se diffe
rentium copia est.

Quare qui a Latinis exiget illam gratiam sermonis At- 35

tici, det mihi in eloquendo eandem iucunditatem et parem copiam. Quod si negatum est: sententias aptabimus iis vocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut non dicam pinguioribus, fortioribus certe verbis miscebimus, ne
36 virtus utraque pereat ipsa confusione. Nam quo minus adiuvat sermo, rerum inventione pugnandum est. Sensus sublimes variique eruantur. Permovendi omnes affectus erunt, oratio translationum nitore illuminanda. Non possumus esse tam graciles: simus fortiores. Subtilitate vincimur: valeamus pondere. Proprietas penes illos est certior: copia vin-
37 camus. Ingenia Graecorum etiam minora suos portus habent: nos plerumque maioribus velis moveamur, validior spiritus nostros sinus tendat; non tamen alto semper feramur, nam et litora interim sequenda sunt. Illis facilis per quaelibet vada accessus: ego aliquid, non multo tamen, altius, in quo
38 mea cymba non sidat, inveniam. Neque enim, si tenuiora haec ac pressiora Graeci melius, in eoque vincimur solo et ideo in comoediis non contendimus, prorsus tamen omittenda pars haec orationis, sed exigenda ut optime possumus; possumus autem rerum et modo et iudicio esse similes, verborum gratia, quam in ipsis non habemus, extrinsecus con-
39 dienda est. Annon in privatis et acutus et non asper et non indistinctus et non supra modum elatus M. Tullius? non in M. Calidio insignis haec virtus? non Scipio, Laelius, Cato in eloquendo velut Attici Romanorum fuerunt? Cui porro non satis est, quo nihil esse melius potest?

40 Ad hoc quidam nullam esse naturalem putant eloquentiam, nisi quae sit cotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, servis loquamur, contento promere animi voluntatem nihilque et arcessiti et elaborati requirente; quidquid huc sit adiectum, id esse affectationis et ambitiosae in loquendo iactantiae, remotum a veritate fictumque ipsorum gratia verborum, quibus solum natura sit offi-
41 cium attributum, servire sensibus: sicut athletarum corpora, etiamsi validiora fiant exercitatione et lege quadam ciborum, non tamen esse naturalia atque ab illa specie, quae sit concessa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiunt, attinet circuitu res ostendere et translationibus, id est aut pluribus

aut alienis verbis, cum sua cuique sint assignata nomina?
Denique antiquissimum quemque maxime secundum naturam 42
dixisse contendunt; mox poetis similiores extitisse, etiamsi
parcius, simili tamen ratione, falsa et impropria virtutes
ducentes. Qua in disputatione nonnihil veri est, ideoque non
tam procul, quam fit a quibusdam, recedendum a propriis
atque communibus. Si quis tamen, ut in loco dixi composi- 43
tionis, ad necessaria, quibus nihil minus est, aliquid melius
adiecerit: non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi
aliam quandam videtur habere naturam sermo vulgaris aliam
viri eloquentis oratio; cui si res modo indicare satis esset:
nihil ultra verborum proprietatem elaboraret; sed cum de-
beat delectare, movere, in plurimas animum audientis spe-
cies impellere: utetur his quoque adiutoriis, quae sunt ab
eadem nobis concessa natura. Nam et lacertos exercitatione 44
constringere et augere vires et colorem trahere, naturale
est. Ideoque in omnibus gentibus alius alio facundior habe-
tur et loquendo dulcis magis. Quod si non eveniret: omnes
pares essent, et idem omnes deceret; at loquuntur et servant
personarum discrimen. Ita, quo quisque plus efficit dicendo,
hoc magis secundum naturam eloquentiae dicit. Quapropter 45
ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil
etiam temporibus atque auribus nitidius aliquid atque effe-
ctius postulantibus. Itaque non solum ad priores Catone
Gracchisque sed ne ad hos quidem ipsos oratorem alligan-
dum puto. Atque id fecisse M. Tullium video, ut cum omnia
utilitati tum partem quandam delectationi daret; cum et ipsam
se rem agere diceret, ageret autem maxime litigatoris. Nam
hoc ipso proderat, quod placebat. Ad cuius voluptates nihil 46
equidem quod addi possit invenio, nisi ut sensus nos quidem
dicamus plures. Neque enim non fieri potest salva tracta-
tione causae et dicendi auctoritate, si non crebra haec lu-
mina et continua fuerint et invicem offecerint. Sed me ha- 47
ctenus cedentem nemo insequatur ultra. Do tempori, ne hirta
toga sit, non ut serica; ne intonsum caput, non in gradus
atque anulos comptum; cum eo quod, si non ad luxuriam
ac libidinem referas, eadem speciosiora quoque sint, quae
honestiora. Ceterum hoc, quod vulgo sententias voca- 48

mus, quod veteribus praecipueque Graecis in usu non fuit, (apud Ciceronem enim invenio) dum rem contineant et copia non redundent et ad victoriam spectent, quis utile neget? Feriunt animum et uno ictu frequenter impellunt et ipsa brevitate magis haerent et delectatione persuadent.

49 At sunt qui haec excitatiora lumina, etiamsi dicere permittant, a componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus est omittendus, quod plures eruditorum aliam esse dicendi rationem aliam scribendi putaverunt; ideoque in agendo clarissimos quosdam nihil posteritati mansurisque mox litteris reliquisse, ut Periclem, ut Demaden, rursus alios ad componendum optimos actionibus idoneos non fuisse, ut Isocraten;
50 praeterea in agendo plus impetus plerumque et petitas vel paulo licentius voluptates, commovendos enim esse ducendosque animos imperitorum; at quod libris dedicatur et in exemplum editur, tersum ac limatum et ad legem ac regulam compositum esse oportere, quia veniat in manus doctorum
51 et iudices artis habeat artifices. Quin illi subtiles (ut simi libus multis persuaserunt) magistri παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα scribendo esse aptius, tradiderunt. Mihi unum atque idem videtur bene dicere ac bene scribere, neque aliud esse oratio scripta quam monumentum actionis habitae. Itaque nullas non, ut opinor, debet habere, virtutes dico, non vitia. Nam imperitis placere aliquando quae vitiosa sint, scio. Quo
52 different igitur? Quodsi mihi des consilium iudicum sapientum, perquam multa recidam ex orationibus non Ciceronis modo sed etiam eius, qui est strictior multo, Demosthenis. Neque enim affectus omnino movendi erunt, nec aures delectatione mulcendae, cum etiam prooemia supervacua esse apud tales Aristoteles existimet; non enim trahentur his illi sapientes; proprie et significanter rem indicare, probatio-
53 nes colligere, satis est. Cum vero iudex detur aut populus aut ex populo, laturique sententiam indocti saepius atque interim rustici: omnia, quae ad obtinendum, quod intendimus, prodesse credemus, adhibenda sunt; eaque et cum dicimus promenda et cum scribimus ostendenda sunt, si modo
54 ideo scribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An

Demosthenes male sic egisset, ut scripsit, aut Cicero? aut
eos praestantissimos oratores alia re quam scriptis cogno-
scimus? Melius egerunt igitur an peius? Nam si peius: sic
potius oportuit dici, ut scripserunt; si melius: sic oportuit
scribi, ut dixerunt. Quid ergo? Semper sic aget orator, ut 55
scribet? Si licebit, semper. Quodsi impediant brevitate
tempora a iudice data: multum ex eo, quod potuit dici, re-
cidetur; editio habebit omnia. Quaedam secundum naturam
iudicantium dicta sunt, non ita posteris tradentur, ne videan-
tur propositi fuisse non temporis. Nam id quoque plurimum 56
refert, quomodo audire iudex velit, atque eius vultus saepe
ipse rector est dicentis, ut Cicero praecipit. Ideoque in-
standum iis, quae placere intellexeris, resiliendum ab iis,
quae non recipientur. Sermo ipse, qui facillime iudicem
doceat, optandus. Nec id mirum sit, cum etiam testium per-
sonis aliqua mutentur. Prudenter enim, qui cum interro- 57
gasset rusticum testem, an *Amphionem* nosset, negante eo,
detraxit aspirationem breviavitque secundam eius nominis
syllabam, et ille eum sic optime norat. Huiusmodi casus
efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quam scribitur, cum di-
cere, quomodo scribendum est, non licet.

Altera est divisio, quae in tres partes et ipsa discedit, 58
qua discerni posse etiam recte dicendi genera inter se vi-
dentur. Namque unum s u b t i l e , quod ἰσχνὸν vocant, alte-
rum g r a n d e atque r o b u s t u m, quod ἁδρὸν dicunt, consti-
tuunt; tertium alii m e d i u m ex duobus alii f l o r i d u m (nam-
que id ἀνθηρὸν appellant) addiderunt. Quorum tamen ea 59
fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, ter-
tium illud utrocunque nomine delectandi sive conciliandi
praestare videatur officium; in docendo autem acumen, in
conciliando lenitas, in movendo vis exigi videatur. Itaque
illo subtili praecipue ratio narrandi probandique consistet,
sed quod etiam detractis ceteris virtutibus suo genere ple-
num. Medius hic modus et translationibus crebrior et figuris 60
erit iucundior, egressionibus amoenus, compositione aptus,
sententiis dulcis, lenior tamen ut amnis lucidus quidem sed
virentibus utrinque sepibus inumbratus. At ille, qui saxa 61
devolvat et *pontem indignetur* et ripas sibi faciat, multus et

torrens iudicem vel nitentem contra feret cogetque ire, qua rapiet. Hic orator et defunctos excitabit ut Appium Caecum, apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquandoque Ciceronem in oratione contra Catilinam in senatu alloquetur.
62 Hic et amplificationibus extollet orationem, et in superlationem quoque erigetur. *Quae Charybdis tam vorax?* et *Oceanus medius fidius ipse.* Nota sunt enim iam studiosis haec lumina. Hic deos ipsos in congressum prope suum sermonemque deducet: *Vos enim Albani tumuli atque luci; vos, inquam, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales.* Hic iram, hic misericordiam inspirabit, hic dicet: *Te vidit et appellavit et flevit;* et per omnes affectus tractatus huc atque illuc sequetur nec doceri
63 desiderabit. Quare si ex tribus his generibus necessario sit eligendum unum: quis dubitet hoc praeferre omnibus et validissimum alioqui et maximis quibusque causis accommoda-
64 tissimum? Nam et Homerus brevem quidem cum iucunditate et propriam, id enim est *non deerrare verbis*, et carentem supervacuis eloquentiam Menelao dedit, quae sunt virtutes generis illius primi; et ex ore Nestoris dixit *dulciorem melle profluere sermonem*, qua certe delectatione nihil fingi maius potest; sed summam aggressus in Ulixe facundiam magnitudinem illi iunxit; cui orationem *nivibus hibernis* et co-
65 pia verborum et impetu parem tribuit. *Cum hoc* igitur *nemo mortalium contendet; hunc ut deum homines intuebuntur.* Hanc vim et celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Aristophanes comparat, haec est vere dicendi facultas.

66 Sed neque his tribus quasi formis inclusa eloquentia est. Nam ut inter gracile validumque tertium aliquid constitutum est: ita horum intervalla sunt, atque inter haec ipsa
67 mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. Nam et subtili plenius aliquid atque subtilius et vehementi remissius atque vehementius invenitur, ut illud lene aut ascendit ad fortiora aut ad tenuiora summittitur. Ac sic prope innumerabiles species reperiuntur, quae utique aliquo momento inter se differant: sicut quattuor ventos generaliter a totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi

medii et eorum varia nomina et quidam etiam regionum ac fluminum proprii, deprehenduntur. Eademque musicis ratio 68
est, qui, cum in cithara quinque constituerunt sonos, plurima deinde varietate complent spatia illa nervorum, atque his, quos interposuerunt, inserunt alios, ut pauci illi transitus multos gradûs habeant.

Plures igitur etiam eloquentiae facies, sed stultissimum 69
quaerere, ad quam se recturus sit orator; cum omnis species, quae modo recta est, habeat usum, atque id ipsum omne sit oratoris, quod vulgo genus dicendi vocant. Utetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro causa modo sed pro partibus causae. Nam ut non eodem modo pro reo 70
capitis et in certamine hereditatis et de interdictis ac sponsionibus et de certa credita dicet, sententiarum quoque in senatu et contionum et privatorum consiliorum servabit discrimina, multa ex differentia personarum, locorum temporumque mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex iisdem haustibus iram et misericordiam petet, alias ad docendum alias ad movendum adhibebit artes. Non unus 71
color prooemii, narrationis, argumentorum, egressionis, perorationis servabitur. Dicet idem graviter, severe, acriter, vehementer, concitate, copiose, amare, comiter, remisse, subtiliter, blande, leniter, dulciter, breviter, urbane; non ubique similis sed ubique par sibi. Sic fiet cum id, propter 72
quod maxime repertus est usus orationis, ut dicat utiliter et ad efficiendum quod intendit potenter; tum laudem quoque nec doctorum modo sed etiam vulgi consequatur.

Falluntur enim plurimum, qui vitiosum et corruptum 73
dicendi genus, quod aut verborum licentia exultat aut puerilibus sententiolis lascivit aut immodico tumore turgescit aut inanibus locis bacchatur aut casuris, si leviter excutiantur, flosculis nitet aut praecipitia pro sublimibus habet aut specie libertatis insanit, magis existimant populare atque plausibile. Quod quidem placere multis nec infitior nec miror. Est 74
enim iucunda auri ac favorabilis qualiscunque eloquentia et ducit animos naturali voluptate vox omnis, neque aliunde illi per fora atque aggerem circuli; quo minus mirum est, quod nulli non agentium parata vulgi corona est. Ubi vero quid 75

exquisitius dictum accidit auribus imperitorum, qualecunque id, quod modo se ipsi posse desperent, habet admirationem; neque immerito; nam ne illud quidem facile est. Sed evanescunt haec atque emoriuntur comparatione meliorum, *ut lana tincta fuco citra purpuras placet; at si contuleris Tyriae lacernae, conspectu melioris obruatur*, ut Ovidius
76 ait. Si vero iudicium his corruptis acrius adhibeas ut fucinis sulfura: iam illum, quo fefellerant, exuant mentitum colorem et quadam vix enarrabili foeditate pallescant. Lucent igitur haec citra solem, ut quaedam exigua animalia igniculi videntur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona.

77 Neque vero omnia ista, de quibus locuti sumus, orator optime tantum sed etiam facillime faciet. Neque enim vim summam dicendi et admiratione dignam infelix usque ad ultimum sollicitudo persequitur nec oratorem macerat et coquit aegre verba vertentem et perpendendis coagmentandisque
78 eis intabescentem. Nitidus ille et sublimis et locuples circumfluentibus undique eloquentiae copiis imperat. Desinit enim in adversa niti, qui pervenit in summum. Scandenti circa ima labor est; ceterum quantum processeris, mollior
79 clivus ac laetius solum. Et si haec quoque iam lenius supina perseverantibus studiis evaseris: inde fructus illaborati offerunt sese et omnia sponte proveniunt; quae tamen cotidie nisi decerpantur, arescunt. Sed et copia habet modum, sine quo nihil nec laudabile nec salutare est, et nitor ille cultum
80 virilem et inventio iudicium. Sic erunt magna, non nimia; sublimia, non abrupta; fortia, non temeraria; severa, non tristia; gravia, non tarda; laeta, non luxuriosa; iucunda, non dissoluta; grandia, non tumida. Similis in ceteris ratio est ac tutissima fere per medium via, quia utriusque ultimum vitium est.

CONCLUSIO.

XI. His dicendi virtutibus usus orator in iudiciis, consiliis, contionibus, senatu, in omni denique officio boni civis finem quoque dignum et optimo viro et opere sanctissimo faciet; non quia prodesse unquam satis sit et illa mente at-

que illa facultate praedito non optandum operis pulcherrimi
quam longissimum tempus, sed quia decet hoc quoque pro-
spicere, ne quid peius, quam fecerit, faciat. Neque enim 2
scientia modo constat orator, quae augetur annis, sed voce,
latere, firmitate; quibus fractis aut imminutis aetate seu va-
letudine cavendum est, ne quid in oratore summo desideretur,
ne intersistat fatigatus, ne quae dicet parum audiri sentiat,
ne se quaerat priorem. Vidi ego longe omnium, quos mihi 3
cognoscere contigit, summum oratorem, Domitium Afrum
valde senem, cotidie aliquid ex ea, quam meruerat, aucto-
ritate perdentem, cum agente illo, quem principem fuisse
quondam fori non erat dubium, alii, quod indignum videatur,
riderent, alii erubescerent; quae occasio fuit dicendi, *malle
eum deficere quam desinere.* Neque erant illa qualiacunque 4
mala sed minora. Quare antequam in has aetatis veniat insi-
dias, receptui canet et in portum integra nave perveniet.

Neque enim minores eum, cum id fecerit, studiorum
fructus prosequentur. Aut ille monumenta rerum posteris
aut, ut L. Crassus in libris Ciceronis destinat, iura quaeren-
tibus reddet aut eloquentiae componet artem aut pulcherri-
mis vitae praeceptis dignum os dabit. Frequentabunt vero 5
eius domum optimi iuvenes more veterum et veram dicendi
viam velut ex oraculo petent. Hos ille formabit quasi elo-
quentiae parens, et ut vetus gubernator litora et portus et,
quae tempestatum signa, quid secundis flatibus, quid adver-
sis ratio poscat, docebit, non humanitatis solum communi
ductus officio sed amore quodam operis. Nemo enim minui 6
velit id, in quo maximus fuit. Quid porro est honestius
quam docere quod optime scias? Sic ad se Caelium dedu-
ctum a patre Cicero profitetur; sic Pansam, Hirtium, Dola-
bellam in morem praeceptoris exercuit cotidie dicens au-
diensque. Ac nescio an eum tunc beatissimum credi opor- 7
teat fore, cum iam secretus et consecratus, liber invidia,
procul contentionibus famam in tuto collocarit et sentiet
vivus eam, quae post fata praestari magis solet, veneratio-
nem et, quid apud posteros futurus sit, videbit.

Conscius sum mihi, quantum mediocritate valui, quae- 8
que antea scierim, quaeque operis huiusce gratia potuerim

inquirere, candide me atque simpliciter in notitiam eorum,
si qui forte cognoscere voluissent, protulisse. Atque id viro
9 bono satis est, docuisse quod sciret. Vereor tamen, ne aut
magna nimium videar exigere, qui eundem virum bonum esse
et dicendi peritum velim; aut multa, qui tot artibus in pue-
ritia discendis morum quoque praecepta et scientiam iuris
civilis praeter ea, quae de eloquentia tradebantur, adiece-
rim; quique haec operi nostro necessaria esse crediderint,
velut moram rei perhorrescant et desperent ante experimen-
10 tum. Qui primum renuntient sibi, quanta sit humani ingenii
vis, quam potens efficiendi quae velit: cum maria trans-
ire, siderum cursus numerosque cognoscere, mundum ipsum
paene dimetiri minores sed difficiliores artes potuerint. Tum
cogitent, quantam rem petant, quamque nullus sit hoc pro
11 posito praemio labor recusandus. Quod si mente concepe-
rint: huic quoque parti facilius accedent, ut ipsum iter neque
impervium neque saltem durum putent. Nam id, quod prius
quodque maius est, ut boni viri simus, voluntate maxime
constat; quam qui vera fide induerit, facile easdem, quae vir-
12 tutem docent, artes accipiet. Neque enim aut tam perplexa,
aut tam numerosa sunt quae promuntur, ut non paucorum
admodum annorum intentione discantur. Longam enim facit
operam, quod repugnamus; brevis est institutio vitae honestae
beataeque, si credas. Natura enim nos ad mentem optimam
genuit, adeoque discere meliora volentibus promptum est,
ut vere intuenti mirum sit illud magis, malos esse tam multos.
13 Nam ut aqua piscibus, ut sicca terrenis, circumfusus nobis
spiritus volucribus convenit: ita certe facilius esse oportebat
secundum naturam quam contra eam vivere. Cetera vero,
etiamsi aetatem nostram non spatio senectutis sed tempore
adolescentiae metiamur, abunde multos ad discendum annos
habent. Omnia enim breviora reddet ordo et ratio et modus.
14 Sed culpa est in praeceptoribus prima, qui libenter detinent
quos occupaverunt, partim cupiditate diutius exigendi mer-
cedulas partim ambitione, quo difficilius sit quod pollicentur,
partim etiam inscientia tradendi vel negligentia. Proxima in
nobis, qui morari in eo quod novimus, quam discere quae
15 nondum scimus, melius putamus. Nam ut de nostris potis-

simum studiis dicam, quid attinet tam multis annis, quam in
more est plurimorum (ut de his, a quibus magna in hoc pars
aetatis absumitur, taceam) declamitare in schola et tantum
laboris in rebus falsis consumere, cum satis sit modico tem-
pore imaginem veri discriminis et dicendi leges comperisse?
Quod non dico, quia sit unquam omittenda dicendi exerci- 16
tatio, sed quia non in una sit eius specie consenescendum.
Cognoscere et praecepta vivendi perdiscere et in foro nos
experiri potuimus, dum scholastici sumus. Discendi ratio
talis, ut non multos annos poscat. Quaelibet enim ex iis ar-
tibus, quarum habui mentionem, in paucos libros contrahi
solet; adeo non est infinito spatio ac traditione opus. Reli-
qua est, quae vires cito facit, cum fecit, tuetur, consuetudo.
Rerum cognitio cotidie crescit, et tamen quam multorum 17
ad eam librorum necessaria lectio est, quibus aut rerum
exempla ab historicis aut dicendi ab oratoribus petuntur?
Philosophorum quoque consultorumque opiniones, sicuti alia,
velimus legere, nec, quod quidem potest, omnia. Sed breve
nobis tempus nos facimus. Quantulum enim studiis imparti- 18
mur? Alias horas vanus salutandi labor, alias datum fabulis
otium, alias spectacula, alias convivia trahunt. Adiice tot
genera ludendi et insanam corporis curam; trahat inde pere-
grinatio, rura, calculorum anxiae sollicitudines, multae cau-
sae libidinum et vinum et flagitiosus omni genere volupta-
tum animus; ne ea quidem tempora idonea, quae supersunt.
Quae si omnia studiis impenderentur: iam nobis longa aetas 19
et abunde satis ad discendum spatia viderentur vel diurna
tantum computantibus tempora; ut nihil noctes, quarum bona
pars omni somno longior est, adiuvarent. Nunc computamus
annos, non quibus studuimus sed quibus viximus. Nec vero 20
si geometrae et grammatici ceterarumque artium professores
omnem suam vitam, quamlibet longa fuerit, in singulis arti-
bus consumpserunt, sequitur ut plures quasdam vitas ad
plura discenda desideremus. Neque enim illi didicerunt haec
usque in senectutem sed ea sola didicisse contenti fuerunt
ac tot annos in utendo non in percipiendo exhauserunt.

Ceterum, ut de Homero taceam, in quo nullius non artis 21
aut opera perfecta aut certe non dubia vestigia reperiuntur,

ut Eleum Hippiam transeam, qui non liberalium modo disciplinarum prae se scientiam tulit sed vestem et anulum crepidasque, quae omnia manu sua fecerat, in usu habuit, atque ita se praeparavit, ne cuius alterius opere egeret: illusisse tot [malis], quot summa senectus habet, universae Graeciae credimus, Gorgian, qui quaerere auditores, de quo quisque
22 vellet, iubebat. Quae tandem ars digna litteris Platoni defuit? Quot saeculis Aristoteles didicit, ut non solum, quae ad philosophos atque oratores pertinent, scientià complecteretur, sed animalium satorumque naturas omnes perquireret? Illis haec invenienda fuerunt, nobis cognoscenda sunt. Tot nos praeceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videri nulla sorte nascendi aetas felicior quam nostra,
23 cui docendae priores elaborarunt. M. igitur Cato idem summus imperator, idem sapiens, idem orator, idem historiae conditor, idem iuris, idem rerum rusticarum peritissimus fuit inter tot operas militiae, tantas domi contentiones, rudi saeculo, litteras Graecas aetate iam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quae senes
24 concupissent. Quam multa, paene omnia, tradidit Varro! Quod instrumentum dicendi M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cornelius Celsus, mediocri vir ingenio, non solum de his omnibus conscripserit artibus sed amplius rei militaris et rusticae et medicinae praecepta reliquerit, dignus vel ipso proposito, ut eum scisse omnia illa credamus.

25 At perficere tantum opus arduum, et nemo perfecit. Ante omnia sufficit ad exhortationem studiorum, capere id rerum naturam, nec, quidquid non est factum, ne fieri quidem posse; tum omnia, quae magna sunt atque admirabilia,
26 tempus aliquod quo primum efficerentur habuisse. Nam et poesis ab Homero et Vergilio tantum fastigium accepit et eloquentia a Demosthene atque Cicerone. Denique quidquid est optimum, ante non fuerat. Verum etiamsi quis summa desperet: (quod cur faciat, cui ingenium, valetudo, facultas, praeceptores non deerunt?) tamen est, ut Cicero ait, pul-
27 chrum *in secundis tertiisque consistere*. Neque enim, si quis Achillis gloriam in rebus bellicis consequi non potest, Aiacis aut Diomedis laudem aspernabitur, nec qui Homeri

non, Tyrtaei. Quin immo si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur: hi ipsi, qui sunt optimi, non fuissent, neque post Lucretium ac Macrum Vergilius nec post Crassum et
Hortensium Cicero sed nec illi, qui post eos fuerunt. Verum 28
ut transeundi spes non sit: magna tamen est dignitas subsequendi. An Pollio et Messala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquentiae agere coeperunt, parum in vita dignitatis habuerunt, parum ad posteros gloriae tradiderunt? Alioqui pessime de rebus humanis perductae in summum artes
mererentur, si, quod optimum, fuisset. Adde quod magnos 29
modica quoque eloquentia parit fructus, ac, si quis haec studia utilitate sola metiatur, paene illi perfectae par est. Neque erat difficile vel veteribus vel novis exemplis palam facere, non aliunde maiores opes, honores, amicitias, laudem praesentem, futuram hominibus contigisse: nisi indignum litteris esset, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipsa possessio plenissimam studiis gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui a se non virtutes
sed voluptatem, quae fit ex virtutibus, peti dicunt. Ipsam 30
igitur orandi maiestatem, qua nihil dii immortales melius homini dederunt, et qua remota muta sunt omnia et luce praesenti ac memoria posteritatis carent, toto animo petamus nitamurque semper ad optima, quod facientes aut evademus in summum aut certe multos infra nos videbimus.

Haec erant, Marcelle Victori, quibus praecepta dicendi 31
pro virili parte adiuvari posse per nos videbantur, quorum cognitio studiosis iuvenibus si non magnam utilitatem afferet at certe, quod magis petimus, bonam voluntatem.

INDEX
NOMINUM PROPRIORUM.

D.

I.

L.

M.

V.

INDEX

LOCORUM A QUINTILIANO LAUDATORUM,

QUI INVENIRI APUD SCRIPTORES POTUERUNT.